

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

MATICA HRVATSKA GRUDE
S U S R E T I
2019.

Broj 13.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude
www.maticahrvatska-grude.org

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Dominika Andrijanić
fra Ante Marić
Gordana Iličić
Ivan Šimić
Jozo Marić
Ljubo Grizelj
Mario Bušić
Mladen Leko
Natalija Palac
Petar Majić
Srećko Mikulić
Srećko Tomas
Stjepan Glavaš
Tihomir Glavaš
Vinko Čuljak
Zvonimir Glavaš
Željko Andrijanić

Grafička urednica

Andrijana Mlinarević-Cvetković

ISSN 2303-5072

13

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2019.

SADRŽAJ

Uvodnik - MARIO BUŠIĆ	7
KNJIŽEVNOST.....	9
Pjesme Lidije Bajuk – LIDIJA BAJUK	11
Fra Bazilijeve suze – ZDENKA BILOBRK	13
Izgubljeni smijeh – S. BERNARDINA CRNOGORAC	14
Pjesme Marka Čuljka – MARKO ČULJAK.....	32
Pjesme Marija Grizelja – MARIO GRIZELJ	38
Moj bi did besidio – FRANO MIKULIĆ JUKIĆ.....	42
Pripovist pokojnog dida Ilije Jukina – FRANO MIKULIĆ JUKIĆ	46
Kako pronaći izgubljena djela Marka Marulića? – ZVONKO PANDŽIĆ	50
Pernova ljut i oko nje – MARINKA ŠIMIĆ	71
Pjesme Peje Šimića – PEJO ŠIMIĆ	76
Pjesme Željka Šimunovića – ŽELJKO ŠIMUNOVIĆ	90
Kravata u stihovima – MLADEN VUKOVIĆ	95
KULTURA	111
Kulturna baština u osnovnim školama na području Gruda – DOMINIKA ANDRIJANIĆ	113
O Putu križa uza Zavalu u Gorici – DRAGO BUŠIĆ	144
Ledinački zapisi - Smajo i Smajića draga u Rasodinama – MARIO KNEZOVIĆ	146
Put križa uz Zavalu u Gorici – PETAR MAJIĆ	149
Biskup fra Paškal Buconjić prije 130 godina posvetio Sarajevsku katedralu – SREĆKO TOMAS	153
POVIJEST	177
Francuski prosvjetitelji Turgot i Condorcet o napretku čovječanstva tijekom povijesti – ZVONIMIR GLAVAŠ	179

Prvi ispit zrelosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti na Širokom Brijegu – FRA ANTE MARIĆ	187
O Tihaljčanima poginulim i stradalim u ratovima dvadesetog stoljeća – ANĐELKO MIJATOVIĆ	206
Samostani humaćkih franjevaca – FRA ANDRIJA NIKIĆ	210
UČENIČKI POKUŠAJI.....	295
Svijet po mom – IVONA BOBAN	299
Umjetnost i zabava – naša baština – MATE BOBAN	300
Moj zavičaj – GABRIJELA ČULJAK	302
Podgradine – ANDRIJA KOLAK	304
Hercegovina – JOSIPA KORDIĆ	305
Moja Domovina – VINKO KORDIĆ	306
Proljeće u našem zavičaju – ANTE LEVENTIĆ	307
Napjevi našeg kraja – MIA PARADŽIK.....	308
Umjetnost i zabava – naša baština – ANĐELA PEJIĆ	309
Moj zavičaj – ANA MARIJA TOMAS	310
Hercegovci – LOVRE VLAŠIĆ	311
Moj zavičaj – LOVRE VLAŠIĆ	312
Svijet po mom – MIRKO VLAŠIĆ	313
Drinovci – KLARA VRDOLJAK	314
Tetku koji je napustio ovaj svijet – FILIP PEŠORDA	315
Čovjeku novog vremena – FILIP PEŠORDA	316
Izbor pjesama Antonele Sablje – ANTONELA SABLJE	317
Izbor pjesama Anamarije Čolak – ANAMARIJA ČOLAK.....	321
Izbor pjesama Ive Zadro – IVA ZADRO	329
ZANIMLJIVOSTI.....	337
Nije mi suđeno da mi bude bolje – VLADO BOGUT	339
Prigodno slovo – JULIENNE BUŠIĆ	347
Tko to nastupa s pozicija moći u današnjem društvu – ZORA PALAC	349
Istina o čovjeku – PAULA TOMIĆ	351
ZEMLJOPIS.....	367
Vodno bogatstvo općine Grude – FRANO PANDŽIĆ	369
KRONIKA	379
Kronika Matice hrvatske Ogranak Grude (2018. – 2019.) - MARIO BUŠIĆ, SREĆKO MIKULIĆ	381

UVODNIK

Pred vama su, poštovani čitatelji, Susreti 13, Godišnjak Matice hrvatske - Ogranak Grude za 2019. godinu. I ove godine su naši marljivi suradnici učinili naše Susrete po trinaesti put dostupne javnosti svojim raznovrsnim sadržajem. Nekako se svake godine ovim našim Godišnjakom otvara put svečanije proslave Božića. A Božić nam uvijek tako brzo dođe, vrijeme u godini proleti u trenu. Jedni drugima ponavljamo poznate fraze: Bože dragi kao da je jučer Božić bio, a evo sada dođe još jedan.

U grčkoj mitologiji postoji Kronos i Kairos. Kronos (κρόνος) - to je stara grčka riječ koja se odnosi na linearno vrijeme, vrijeme koje teče i prolazi. U grčkoj mitologiji bog Kronos, naslikan je kao stariji, sjedokos bradom, on je zapravo oličjenje vremena koje teče i prolazi. Kronos je prikazan kao novorođenče koje najavljuje Novu godinu, a staru godinu završava kao pogureni hromi starac.

Kairos (καιρός - grčki trenutak, pogodno vrijeme) se, u grčkoj mitologiji, smatra bogom sretnog trenutka, bogom koji se pojavljuje jednom u životu, omogućavajući čovjeku da ga "uhvati za čuperak". Onaj čovjek koji u tome uspije, smatra se sretnikom kojemu se ispunjavaju mnoge želje. Međutim, riječ kairos ima i dublje kršćansko značenje. Kairos u Novom zavjetu ima povijesno-eshatološko značenje i izražava podložnost vremena volji Božjoj. Kairos je vrijeme spasenja, velika ponuda milosti Božje i opomena svim ljudima.

Naše vrijeme je najčešće vrijeme kronosa, vrijeme strke i zbrke, kad čovjek vazda ponavlja: nemam vremena! Nizašto današnji čovjek nema vremena. Bog nam daje svoju milost u kairosu, čudesnom trenutku, kad treba zastati, kazati - evo me, imam vremena, tu sam, to sam ja imenom i prezimenom. Svaki čovjek treba naći vremena za se, za svoju dušu, za svoj sretni trenutak. Za susret sa svojim Bogom. I ovaj naš pokušaj po našem Godišnjaku Matice hrvatske u Grudama, Susretima 13, želi pružiti Vama, dragi čitaelji, upravo taj Kairos. Uхватite za korice i sadržaj ovog Godišnjaka i pronađite u njemu sretan trenutak. Božić dolazi i ove 2019. godine. Neka dođe svima čestito i u radosti, a Novu godinu dočekajmo uspravni i vedra čela, spremni za nove sretne trenutke u budućnosti!

Mario Bušić

KNJIŽEVNOST

LIDIJA BAJUK	
Pjesme Lidije Bajuk.....	11
ZDENKA BILOBRK	
Fra Bazilijeve suze.....	13
S. BERNARDINA CRNOGORAC	
Izgubljeni smijeh	14
MARKO ČULJAK	
Pjesme Marka Čuljka	32
MARIO GRIZELJ	
Pjesme Marija Grizelja.....	38
FRANO MIKULIĆ JUKIĆ	
Moj bi did besidio	42
Pripovist pokojnog dida Ilije Jukina.....	46
ZVONKO PANDŽIĆ	
Kako pronaći izgubljena djela Marka Marulića?.....	50
MARINKA ŠIMIĆ	
Pernova ljuta i oko nje.....	71
PEJO ŠIMIĆ	
Pjesme Peje Šimića	76
ŽELJKO ŠIMUNOVIĆ	
Pjesme Željka Šimunovića.....	90
MLADEN VUKOVIĆ	
Kravata u stihovima.....	95

PJESME LIDIJE BAJUK

Ove pjesme Lidija Bajuk je otpjevala na Otvorenju III. humanitarne Likovne kolonije u čast Zvonki Bušiću Taiku, u staroj crkvi u Gorici, u srijedu, 28. kolovoza 2019. godine.

OJ, TI DOMEK ZLATI (MEĐIMURJE)

Oj, ti domek zlati,
ti hižica moja,
kulko put se na te zmislim,
nega niti broja!

Kulko put se zglednem,
domek, prema tebi!
Kak god dugo bil na svetu,
ja te zabil ne bi!

I ravnica lepa,
malo valovita...
Oči mi za tobom plaču,
srce za te pita...

KLIČICA BREZ ZEMLE (L. BAJUK - L. BAJUK)

Žuhku reč buš rekel, vreme buš zacopral,
a dešč bu te črni z črnomo vodom zopral.

Ležite si znova, vi mrtvi soldati,
pokošeno cvetje v šušljajučoj trati!

Najbolše junake Smrt si navek jemle.
Vre je moja lubav kličica brez zemle.

Na strel i maču blešči črno seme,
vu oku soldata zestalo je vreme.
Tu na senokoši svoju zvezdu iščem.
Mura itak teče. Falat zemle stiščem.

Najbolše junake Smrt si navek jemle.
Vre je moja lubav kličica brez zemle.

PAUN I KOLO (HERCEGOVINA)

Paun pase trava raste, moj paune, siv sokole!
Pauna nam noge bole, moj paune, siv sokole!
Pauna nam leđa bole, moj paune, siv sokole!
Pauna nam glava boli, moj paune, siv sokole!
Paun trepti da poleti, moj paune, siv sokole!
Na čije će dvore pasti? Moj paune, siv sokole!
Čiju l' ljubuo obljubiti? Moj paune, siv sokole!

Lidija Bajuk

FRA BAZILIJEVE SUZE

Ne trpaj me u kalupe. ne slaži kockice; ne daji soli mojim ranama. U meni je korijen
zrna gorušice i ptice nebeske gnijezda, na mojim svijaju granama.

Ne dotiči mi mrtvu braću, od njih otkloni ruku; odjek njihova plača, u mojoj je
molitvi i muku. Posred mog srca, u brazdi, moj su zakon, blago skriveno s njive,
moje svijetlo i zaklon.

Tu su i skupa sa mnom dišu; u kriptama, sakristijama, na koru. Vode me kroz knjige
i mojom rukom pišu; u noćima bez sna, slušam ih u zboru.

Kroz miris stare crkve nazirem njihove halje; u drhtaju crkvenog zvona, u žuboru
vode. Što oko ne vidje i uho ne ču, ja vidjet ću dalje; to su moja braća, pjevajući
hode!

Zdenka Bilobrk

IZGUBLJENI SMIJEH

Osobe:

JELENA	
IVNA	
ROZA	
NINA	Mladići i Djevojke
MARTA	prijatelji
PETAR	
MARKO	
LEON	
DUJE	stariji dječak
ŠIME	stariji dječak
LUKA	stariji dječak
BOGOSLOVAC, MASLAČAK	svećenik-vjeroučitelj
DR. MLADEN LOVRIĆ	liječnik
DUŠOSLOVAC, ŽELJKO VERINOVIĆ	(<i>psiholog</i>)

I. ČIN

(Dvije prijateljice idu prema pozornici i glasno razgovaraju.)

- JELENA : - Znaš, draga moja! Došla mi je Rita nešto me zamoliti.
IVNA : - A ti?
JELENA : - A ja, onako, ništo.
IVNA : - Kako ništo, a moli te za ...?
JELENA : - (*zamahne rukom.*) Ma, tko će svačije zamolbe slušati i Ispunjati?!
Imam stotinu drugih poslova i to važnih. Saslušala sam dosada tisuću puta i savjetovala, pa što je od svega toga?
(Sjedaju na pozornici i nastave razgovarati.)

- IVNA : - Nije rečeno. Možda si mnogima pomogla upravo svojim savjetima!?
- JELENA : - (*prene se.*) O, Bože! Nikada mi nije palo na pamet tako razmišljati.
- IVNA : - Eto, vidiš li da je dobro razgovarati? Zar ne?
- JELENA : - Svakako. To je dragocjeno, ako imaš s kime, i kada razgovor ide u korisnu smjeru. Ali, draga moja Ivno, danas je teško naći čovjeka u kojega možeš imati povjerenje.
- IVNA : - (*s čuđenjem.*) Ne vjerujem, Jeleno, da je to istina.
- JELENA : - Voljela bih i ja da nije, ali blizu smo toga, ako ne i posve blizu. Valjda smo u ovom mladenačkom životu nešto i iskusile, doživjele, da bismo mogle i povjerovati u ono što rekoh.
- IVNA : - Da, svakako nastojim razumjeti što želiš reći.
- JELENA : - Koliko puta čovjek s nekim razgovara, želi ga i saslušati, nešto mu reći, pomoći mu, a malo nakon toga svatko, izrečeno prenosi na svoj način, kako se komu sviđa.
- IVNA : - To je točno, ali, ipak, ima iznimaka.
- JELENA : - Znam. Nekada osobno vidim na licu mnogih, zabrinutost, izgubljenost, tugu, nemir, duboku zamišljenost, tešku ozbiljnost, odlutali pogled i sl.
- IVNA : - (*iznenađena što sve reče Jelena, uznemirena nastavi.*)
Moja Jeleno! Kao da si pročitala mojemisli, poglede... Osjećam isto.
- JELENA : - Evo, ni mladi, ni mi malo stariji, a i stariji, reci mi, molim te, kad smo od bilo koga čuli veseli smijeh, vidjeli vesela lica, nasmijane ljude. Gdje je nestalo veselje, gdje smijeh, pjesma, radost susreta s rođacima, djedom, bakom, tetama, stričevima!?
- Nema toga, draga moja. Još nisi ni izišao iz automobila, a već mu se na očima vidi da se većina pita, što dolazi? Ne će, valjda, dugo ostati?
- Ljudi su se danas skamenili sami u sebi. Nema smijeha, veselja. Svi hodaju ovako (*digne se, stisne usta, gleda ispod oka i nekoliko trenutaka hoda na pozornici ...*)
- IVNA : - (*naglašeno s laganim čuđenjem.*) Kako si ti, Jeleno pametna!?
Tko bi rekao da tako razmišljaš o svemu tomu?
- PETAR : (*dok one razgovaraju, dolazi Petar. Iznenađeno nastavi.*)
- O, vidi, vidi kako lijepo bezbrižno sjedite i uživatel'?
- JELENA : - Mogu ti reći da ovaj naš susret nije namješten. Jednostavno se dogodio.
- PETAR : - Možda vam smetam?
- IVNA : - Ni govora. Dobro si došao. Sjedi! (*Petar sjeda.*)

- JELENA : - Znaš, Petre! Razgovaramo o nama kakvi smo i kako vidimo ljude oko sebe.
- PETAR : - I što ste zaključile?
- IVNA : - Kao da je među ljudima nestao smijeh. Izgubio se. Kako, gdje i kada je nestao, to nitko ne zna, ali istina je da smo se svi prestali smijati i veseliti, premda nam ništa ne manjka.
- JELENA : - Petre! Tako mislim, a i vidim. Na licima ljudi nema osmijeha ni veselja. Kamo je sve to nestalo? Ne znam? Svi izgledamo kao da nam teška tuga visi na licu. Kao da je savila gnijezdo u našem pogledu, govoru, izgledu i sl.
(*Digne se, okrene se prema gledateljima i, zabrinuta, nastavi upitno povišenim glasom.*)
Kamo je nestao veseli smijeh? Kamo se izgubio? (*Šeće zamišljena, bez riječi.*) Još se može ne čuti, nego samo vidjeti kod male djece.
- PETAR : - Slažem se. Ni mi se više ne smijemo. Svi smo postali nekako suhi. Dobro je da ste to uočili i o tomu počeli razgovarati.
- IVNA : - Jelena o svemu voli razgovarati, razmišljati pa smo tako došli i do smijeha.
- JELENA : - Nisu ljudi ovakvi postali istom jučer ili danas. Naš način života doveo nas je do današnje ozbiljnosti i neke vrste izgubljenosti.
- PETAR : - Ni mi sveučilištarci nismo veseli i radosni. Sve je usiljeno i neka vrsta glume, licemjerstva i sl..
- IVNA : - Znamo mi to.
- JELENA : - Sami smo krivi.
- PETAR : - Ne znam? Trebali bismo pitati sve naše prijatelje i poznanike čemu bi se veselili, radovali, smijali. Sigurno bi nešto odgovorili!?
- JELENA : - Kako, čemu? Trebamo se veseliti daru života, zajedničkim susretima, nekim glupostima, šalama i sl.
- IVNA : - Npr...
- JELENA : - Npr. Petrovim klempavim ušima. (*Smiju se.*) Mojemu velikomu nosu (*Smiju se*), Ivninim velikim ustima i tako dalje ... (*Svi se dugo smiju.*)
- PETAR : - Jeleno! Iskreno govoreći, zdravo si nas nasmijala. Žao mi je da nisu s nama i drugi naši prijatelji, jer želim ih vidjeti vesele i nasmijane.
- IVNA : - Mogli bismo malo prošetati i pozvati ih na malo smijeha, upravo ovdje.
- PETAR : - To bi bilo izvrsno!

JELENA : - Ako to želite, prošćite i pozovite ih, a ja ću nešto pripremiti za grickanje dok vi dođete.
IVNA : - Petre, idemo! (*Dignu se.*)
PETAR : - Uzmi mobitel!
JELENA : - Nemojte dugo ostati!
PETAR : - Pripremi nam nešto što će nas iznenaditi da se možemo smijati.
JELENA : - To ću i učiniti!
IVONA : - U to ne dvojim!?
PETAR : - Idemo! Bog! (*Ivna i Petar odlaze s pozornice. Jelena priprema malo iznenađenje za prijatelje.*)

II. Č I N

JELENA : - (*Jelena priprema kolače i sok za prijatelje pa nastavi.*) Evo, upravo sam pripremila kolače. Želim da se prijatelji razvesele, kada ih ugledaju. Neka se iznenade i sve smijehom poprate, ne bilo kakvim nego onim pravim srdačnim, jer se ovi kolači zovu *smiješak*. (*okrene se prema gledateljima i poluglasno nastavi*), ako se oni uopće znaju smijati.
Otkada je čovjek odbacio Boga iz svoga života, sve je izgubio. Ma, sve, a ne samo smijeh i veselje.
(*Okrene se prema gledateljima.*) Izgubili smo mi sami sebe! Ne znamo gdje smo, što smo, a ni kamo idemo. Ništa ne znamo. Ništo! (*Radi nešto po stolu.*)
Kako ih nema!? Provjerit ću gdje su? (*Uzima mobitel i zove.*) Halo! Gdje ste? Izvrsno! Dolaze! Dolaze!
(*Gleda po stolu.*) Je li sve u redu?
SVI : - Evo nas! (*Na pozornicu dolazi: Petar, Roza, Nina, Ivna i Marko.*)
IVNA : - Jesmo li se dugo zadržali?
NINA : - O, kolači!
PETAR : - Kako si se sjetila napraviti kolače?!
ROZA : - Ovi se kolači zovu *smiješak*!
JELENA : - Da! Kako znaš?
ROZA : - Znam, jer ih moja mama često priprema.
JELENA : - Sjedite i kušajte! Smiješite se mojim nasmiješenim kolačima!
(*Svi se smiju.*)
MARKO : - Kako si se odlučila za ove kolače, koji se zovu *smiješak*?

- JELENA : - Zato što druge ne znam raditi, a drugi razlog je taj što smo Petar, Ivna i ja razmišljali i raspravljali o nestanku smijeha među ljudima. Sjetila sam se tih kolača i odlučila sam ih pripremiti i upravo vas s njima počastiti.
- NINA : - Dobro, onda htjeli ne htjeli, dok ih jedemo, moramo se smijati, jer oni potiču na smijeh.
- ROZA : - Onda, tri, četiri, sad! (*Svi se uglas smiju.*)
- NINA : - Zanimljivo! Kako ste se sjetili uopće razgovarati o smijehu?
- PETAR : - Mladež se svega sjeti, premda stariji misle da mi o ničemu ne razmišljamo.
- MARKO : - To je djelomično istinito, ali veoma se dobro vidi kakav je tko.
- IVNA : - I mi to znamo i vidimo. Ima nas koji se ne damo zavesti od praznih napuhanih glava.
- PETAR : - Tako je, Ivno!
- JELENA : - Meni su veoma upadna ozbiljna i zabrinuta lica ljudi, muška ili ženska.
- MARTA : - Tako je, Jeleno! Kada ih malo bolje pogledate, ta lica djeluju čudno, otužno ...
- PETAR : - Žalosno je ali istinito! Većina ih je kao da je izgubljena.
- NINA : - Do kraja našega fakulteta, nadam se da ćemo razotkriti zašto se izgubio smijeh među ljudima.
- JELENA : - Ma, znamo mi nešto o tomu i danas. Nije to neka tajna. Treba se samo okrenuti oko sebe i vidjeti ....
- MARKO : - Reci, Jeleno?
- IVNA : - Bit će zanimljivo što ćeš nam otkriti!?
- JELENA : - Dobro, dobro! Reći ću! Ali, neka mi samo netko od vas rekne, dvjema riječima, što zapaža kod ljudi, mlađih ili starijih.
(*Prozivaju jedan drugoga.*)
- LEON : - Evo, Marko će prvi!
- MARKO : - Roza će!
- IVNA : - Može Nina!
- NINA : - Evo, ja ću!
- PETAR : - Tišina! Želimo čuti Ninu! (*Svi ušute.*)
- NINA : - Ovako. (*Kratka stanka.*) Zašto su ljudi odnosno naši roditelji, djedovi, bake, i mi mladi ovakvi kakvi jesmo? Mislim zato što se ničemu ne znamo veseliti. I kada nam nešto dobro ide, ne veselimo se. Zaboravili smo se smijati i šaliti.
- MARKO : - Danas ljudi samo govore o bolesti.

- IVNA : - (*povišenim glasom.*) S razlogom, Marko! Zar ne vidiš da su mnogi ljudi pravi bolesnici?
- MARTA : - To je točno! Svi izgledaju bolesno, duševno ili tjelesno.
- JELENA : - Bože moj! Nitko se ne pita odakle danas sve ove bolesti?
Dragi moji, jer nema smijeha, veselja, razgovora. Nema razgovora s Bogom, u molitvi, ne ide se redovito na sv. sakramente, ispovijed, pričest, na svetu misu. A vjerujte mi, u tomu je lijek svih bolesti. Bog je naš mir, naša utjeha, liječnik duše i tijela. (*Svi se kratko zamisle i šute.*)
- ROZA : - To bi moglo biti istinito!
- LEON : - Tko im brani? Neka se smiju!
- MARKO : - E, kada bi mogli!? U tomu i jest poteškoća.
- PETAR : - Kako je došlo do ove tužne i zabrinjavajuće ozbiljnosti i izgubljenosti, a svi imamo i previše za život, kuće sa stanovima, automobile, jela, pila, ruha, ali uza sve, svatko je jadnan, otužan.
- JELENA : - U svemu tomu se čovjek izgubio, nestao .
- MARTA : - Gdje? Zašto?
- JELENA : - Zašto? Dragi moji, tako to biva, kada čovjek iz svoga života odbaci ono sveto. Kada malo odrastemo, mislimo da nam Bog ni vjera ne trebaju. To je velika varka i zabluda.
- IVNA : - Ne mogu razumjeti zašto mi to činimo, a svi smo kršteni i govorimo da smo kršćani.
- LEON : - To nitko ne zna niti može razumjeti. Osobno vjerujem što je rekla Jelena, da gdje nema duhovnosti nema ni osmijeha.
- PETAR : - Osobno držim da se mi mladi nekada i nasmijemo, ali oni malo stariji rijetko kada. Bojim se izreći što mislim ...
- JELENA : - Dragi prijatelji! Možda znate, a možda i ne znate, da ima više vrsta smijeha!?
- ROZA : - Više vrsta smijeha!? Nikada nisam za to čula!
- JELENA : - Sada se svi nasmijimo, pa ću vam potom nešto reći.
(*Svi se smiju.*)
- SVI : - Reci nam, Jeleno!
- JELENA : - Čitala sam da smijeh mnogo utječe na zdravlje. Budući da su se ljudi prestali smijati, zato podliježu različitim bolestima.
- MARKO : - Reci nam nešto o ovom našem smijehu!
- JELENA : - Tko se od srca smije, on ima veselo lice. A, tko se ovako smije, (*pokazuje vrstu smijeha. Podigne glavu i smije se.*) o, o, o, o, to uopće nije smijeh. To je zavidni smijeh.

Tko se ovako smije, (*zatvorenim ustima rastegne usne*), to je *mačji smijeh*. Kada se smiješ da ti lice i oči trepere od veselja, to je *cvjetni smijeh*.

LEON : - Jeleno! Molim te, reci nam kako se mi smijemo!?

JELENA : - Trebali bismo se još jednom nasmijati, da bih vidjela osmijeh svakoga od vas. Istom bih tada mogla reći kojom se vrstom smijeha tko od vas smije. Svatko se različito smije.

NINA : - Nema druge nego se smijati. Molim osmijeh. (*Svi se smiju.*)

JELENA : - (*ozbiljno.*) Molim osmijeh. (*Svi se smiju osim Roze.*)

IVNA : - Roze! Ti si se rano prestala smijati!? Ovaj se put nisi smijala.

ROZA : - Znam. Ne mogu. Željela sam se, zajedno s vama, nasmijati, ali ne mogu. Ne mogu. Sada se radost u meni zaustavila. Žao mi je radi toga, ali...?

PETAR : - Da, i to se dogodi.

NINA : - Jeleno! Želimo čuti.

MARKO : - Bit će zanimljivo. Tišina! (*Svi šute.*)

JELENA : - Dobro! Reći ću što o različitim smjehovima. Budući da smo mi svi mladi, bilo bi najbolje da nam o smijehu iznesu svoje mišljenje za nj stručne osobe, koje se bave proučavanjem ljudskoga smijeha.

MARTA : - To bi bilo izvrsno! Vjerujem i poučno, zanimljivo a i svima nama treba o tomu nešto čuti od strukovnih ljudi.

JELENA : - Da, to bi nam svima bilo korisno i nastojat ćemo to pripremiti. Malo sam osobno proučavala ljudski smijeh. Zato ću se osvrnuti na vaš osobni način smijeha, koji sam malo prije gledala. Ovako. (*Svi šute. Jelena ih gleda pa govori.*)

Petar se smijao ovako: (*podigne glavu i smije se, treskajući se.*) ho, ho, ho! Takav se smijeh zove *sokolov smijeh*.

Nina se smijala u razmacima, hoho, hoho, hoho, ...! To je sitni *pješčani smijeh*.

Ivna se smije kao da pjeva, ihih, ihih, ihih, ...! To je takozvani *slavujski smijeh*.

Leon se stasito smijao, čvrsto, siguran u svoju radost, ehehehehe, ...! Taj se smijeh zove *stasiti-ponosni*.

Marko se smijao okruglasto: ooooooooooooo! To je *okruglasti smijeh*.

Marta se smijala ovako, nadimajući se i veoma veselo, bez daha. Taj se smijeh zove *ptičji smijeh*.

Roza se, u prvomu načinu smijeha, ovako smijala. (*Zatvorenih usana rasteagne usta.*) To je *mačji smijeh*.

Kod Roze je još zanimljivo, da joj je smijeh u jednomu trenutku bio ukrućen. Nije se mogla nasmijati. Koliko danas ima onih koji su joj slični. Ljudi su se zaboravili i smijati. Još malo, pa će se početi bojati nas koji to znamo još koliko-toliko. Jeste li zadovoljni mojim opisivanjem?

SVI : - Hvala!

PETAR : - (*Digne ruku.*)

JELENA : - Petar želi nešto reći?

PETAR : - Ovo je bilo zanimljivo i smiješno. Hvala. Nego, spomenuli ste, malo prije, stručne osobe za smijeh, pa me zanima imaš li što o njima reći?

JELENA : - Nisam mislila o njima govoriti, nego ih pozvati da oni svima nama održe stručno predavanje, jedno ili dva, o smijehu, jer smo se u to upustili.

SVI : - (*Skoče na noge i uglas reknu:*) - Izvrsno!

IVNA : - Jeleno! Taj je prijedlog veoma dobar.

MARKO : - To je veoma teško pripremiti, naći ljude i sve drugo ...

MARTA : - Ako se složimo, sve se može dogovoriti.

NINA : - To je tačno!

PETAR : - Što Jelena misli?

JELENA : - Spremni smo i to ostvariti. Jer, mi mladi to znamo, hoćemo i možemo.

LEON : - Neka Jelena odluči što svatko od nas treba učiniti i kako to ostvariti?

SVI : - Tako je, Leone!

JELENA : - Hvala vam na povjerenju. Trebamo naći strukovne osobe koji o tomu drže strukovna predavanja u našoj zemlji i u tuđini. Pripremiti oglase da ljudi vide što se i gdje događa u našem gradu. Staviti ih na predviđena mjesta. Mi mladi moramo nešto poduzeti i ljudima vratiti osmijeh. Kamo je nestao, kako, tko ga je ukrao ...? To sad ostavimo! Naša je zadaća pronaći ga, ljudima ga za Božić darovati i zamoliti ih da ga više nikada ne izgube.

NINA : (*veoma ganuta Jeleninom zamisli govori.*) - To bi bilo izvrsno!

MARKO : - Koga bismo pozvali za predavanje?

ROZA : - Neka Jelena rekne što ona misli!

- JELENA : - Treba nam struka! Svakako jedan liječnik koji zna o smijehu, da nam rekne koliko smijeh i pravo veselje utječe na ljudsko zdravlje. Potom bi nam bilo dobro i korisno čuti što nam preporučuje dušoslovac (psiholog). Kako smijeh utječe na našu dušu? Držim da bi, za početak, ova dva predavanja bila dovoljna, a za ubuduće, vidjet ćemo. Mislim, da nam o ovomu može nešto reći općenito i svećenik. Prema nadahnuću Duha Svetoga zna čovjeku reći što mu je činiti, ako sam sebi želi dobro.
- MARTA : - Sjećam se da smo na vjeronauku učili da su svećenici liječnici Duša, ali samo onima koji žele ozdraviti i surađivati s Božjom milošću.
- PETAR : - Da, da! I ja se sjećam kada smo to učili, ali moram priznati da nisam onda mnogo razumio.
- LEON : - Slušajući sve ovo, ne mogu vjerovati da mi mladi znamo ovako razmišljati o ovomu.
- IVNA : - I za mene je ovo novo otkriće. Hvala vam svima na ovomu prijateljstvu, jer vidim da jedni druge možemo obogatiti dobrim i korisnim razgovorima.
- NINA : - Za ovo moramo biti zahvalni našoj Jeleni.
- ROZA : - Voljela bih da nam kaže što ju je potaknulo na razmišljanje o smijehu?
- JELENA : - Veoma jednostavno. Božić je, a onoga pravog veselja gotovo da i nema. Nema ga, u kućama, na ulicama, na licima, a ni u srcima. Nema! To vidimo i osjećamo.
Božić, a mi smrznuti i okovani svojim jadom. Iz njega ne će ili ne znaju izići i toga se jarma osloboditi. Svi živi a mrtvi. (*Svi zamišljeni šute.*)
- IVNA : (*s uzdahom.*) – Tako je, Jeleno!
- MARKO : - Onda, na posao!
- JELENA : - Najprije ću naći stručne ljude za predavanje o smijehu. Nina i Marko će zalijepiti oglase. Svi će drugi pripremiti mjesto za predavače i sve nazočne.
- SVI : - Dogovoreno.
- MARKO : - Sada, na posao! Idemo!
(*Svatko se prihvati svoga posla. Jelena uzima prijenosni brzoglas i zove predavače. Marko i Nina čekaju da im Jelena kaže imena predavača. Uzimaju neke papire sa stola.*)
- JELENA : (*daje Marku i Nini papir s imenima predavača.*) – To su imena. Neka sve bude uredno s oglasima. Požurite!

(Jelena odlazi s pozornice, a Marko i Nina žurno iziđu pred vrata, malo pričekaju i vrata se među gledatelje i uokolo stave nekoliko oglasa. Dotada svi drugi pripremaju mjesta gdje će sjediti predavači i drugi. S nekim nakitom ukrase pozornicu. Kada Marko i Nina dođu na pozornicu, Leon ih odmah upita.)

LEON : - Jeste li uspjeli sve urediti kako dolikuje?

MARKO : - Mislim da jesmo.

NINA : - Vi isto?

MARTA : - Kako i vidite!?

NINA : - Sve djeluje izvrsno!

IVNA : - Evo, Jelena dolazi!

ROZA : - Nadam se da će biti zadovoljna!?

PETAR : - Tu, nema dvojbe, jer smo svi radili odgovorno i veselo.

JELENA : - *(dolazi Jelena i gleda uokolo. Iznenađena s onim što vidi, nastavi:)*
O, Bože moj! Sve ste ovo lijepo uredili, upravo kako i dolikuje Božiću i božićnomu veselju.

Evo, sada smo se uvjerali da možemo mnogo toga sami pripremiti. ođimo se sada malo osvježiti i brzo se vratimo, jer trebamo dočekati večerašnje predavače: prof. dr. Lovrića i dušoslovca, prof. Verenovića.

SVI : - Dobro! Idemo!

(Svi odlaze s pozornice.)

III. ČIN

(Na pozornicu dolazi Nina, Roza i Marko.)

MARKO : - Roza! Dvoranu ste lijepo pripremili!

ROZA : - Trudili smo se da sve bude lijepo i uredno.

NINA : - To se vidi.

ROZA : - A, jeste li izlijepili oglase po gradu?

MARKO : - Cijeli smo grad okitili našim oglasima.

ROZA : - Jeste li vidjeli jesu li ih prolaznici uočili, gledaju i čitaju li ih?

MARKO : - To ne treba ni pitati. Samo da vidite, pred svakim oglasom stoji dosta ljudi.

NINA : - Čula sam da se ljudi dovikuju ...

ROZA : - Kako se dovikuju, Nino?

- NINA : - Ovako: mašu i viču. (*pokazuje rukama.*) – Brzo! Dođi vidi što piše ovdje! Večeras će biti sastanak za smijanje i za ljude koji su se zaboravili smijati ili su smijeh izgubili negdje na putu. -
- MARKO : - Držim da će mnogi doći na predavanje, jer je to zanimljivo.
- ROZA : - Moram priznati da sam i ja veoma znatiželjna.
- NINA : - A, tko nije!?
- MARKO : - Trebali smo pozvati i našega vjeroučitelja *Maslačka*. Trebao bi znati što rade njegovi sveučilištarci!?
- NINA : - Što se toga tiče, ne brigaj se! Zna on! Sve dozna, a kako, tko to zna?
- ROZA : - Možda ga je Jelena pozvala?
- MARKO : - Ne znam je li ga zvala, ali reći ćemo da ga pozove premda je on, vjerojatno, već vidio oglase po gradu?
- NINA : - Veoma mi je drago da smo ovo sami pripremili. Vidjet ćete da će se i bogoslovac Maslačak iznenaditi!?
- ROZA : - On će se svemu tomu veseliti i ostat će iznenađen!?
- MARKO : - To je sigurno, ali ako dođe, odmah će oni njega zamoliti da o ovomu nešto kaže.
- NINA : - Neka! Bogu hvala da ga imamo i da nas vodi Božjim putem. Svi znamo da nema onoga što je njemu nepoznato. Zato bi bilo dobro da on govori.
- LEON : - To ćemo prepustiti Jeleni da ona odluči.
- ROZA : (*Gleda prema ulazu odakle će doći Jelena i drugi.*)
Evo Jelene i društva!
(*Na pozornicu dolaze: Jelena, Petar, Marta, Ivna, Leon.*)
- PETAR : - Jeste li svi izvršili svoje?
- MARKO : - Mi jesmo, a vi?
- JELENA : - Sve je pripravno za večerašnju večer, koju svi doživljavamo na osobit način, jer smo je mi pripremali i osmislili, a i predmet je izazovan. Predavači su poznati stručnjaci. Godinama proučavaju ljudski smijeh i sva njegova svojstva i moć.
- LEON : - Kada će doći?
- JELENA : (*gleda na sat.*) – Svaki bi trenutak mogli doći. Sjedite, jer će sada i drugi početi dolaziti.
- MARTA : - Dobro govori Jelena! Sjednimo! (*Svi sjedaju.*)
- LEON : - Hoće li doći naš vjeroučitelj Maslačak?
- PETAR : - Siguran sam da mu ovo ne će promaknuti. On dobro prati sve događaje u gradu.

- JELENA : - Doći će. Nakon predavača, progovorit će o izgubljenomu smijehu.
- SVI : - Izvrsno!
- PETAR : - Nisam do sada ni vidio da se dvorana dobro popunila.
- NINA : - Čini se da je ljudima predavanje o smijehu veoma zanimljivo!
- ROZA : - Jeleno! Čini mi se da si jednom rekla da se neki smijeh zove *ljubomornim smijehom*.
- JELENA : - Da, tako je. Prema onomu kako se netko smije, uvijek nam nešto otkriva, o toj osobi ... Tako se spoznaje ljubomorni smijeh, a i svi drugi ...
- MARTA : - To ćeš nam jednom pokazati!
- JELENA : - Hoću!
(Među gledatelje u dvoranu dolaze, Duje, Šime i Luka, hodaju žurno između gledatelja i nešto traže, dižu ljude, gledaju, ...)
- DUJE : - Nema ga! Tražimo i dalje! *(Traže ...)*
- ŠIME : - Kako je nestao? *(Traže ...)*
- LUKA : - Već sam se umorio, a nisam ništa našao.
- DUJE : - *(Sve gledatelje uznemire.)* Pokušajmo još, možda ga nađemo?
- NINA : *(među ljudima u dvorani ugleda neke starije dječake da nešto traže. Veoma iznenađena tim što vidi, živahno uzviknu.)*
Vidite, vidite! (Pokazuje prstom. Svi se dižu i gledaju.)
- LEON : - Što rade oni dječaci po dvorani?
- MARTA : - Čudnovato, ...?
- PETAR : - Kao da nešto traže!?
- ROZA : - Zanima me što bi mogli tražiti među ljudima!?
- MARKO : - Gledajte *(svi gledaju po dvorani)* ovaj prizor. Mora da se nešto izvanredno dogodilo?
- IVNA : - Što bi to moglo biti da je pokrenulo ovako mlade dečke?
- JELENA : - Sve ima svoj razlog. Trebalo bi otići k njima, pa ih upitati.
- PETAR : *(uzviknu.)* - Idem ja!
- MARTA : - Polagano, Petre!
- IVNA : - Oni nešto traže. Vjerojatno su nešto važno izgubili?
- MARKO : - To je sigurno, jer se vidi da žurno traže. Znači da žele što prije naći to izgubljeno.
- ROZA : - Petre! Hajde! Pitaj ih što traže!
- IVNA : - Idem i ja s Petrom!
- JELENA : - Brzo se vratite, jer predavači već trebaju doći.
- IV. I PE. : - Hoćemo! *(Odlaze među ljude u dvorani.)*

- PETAR : - (*Dode blizu Duje i kad ga prepozna, uzvikne.*)
Duje! To si ti! I Luka je ovdje!
- IVNA : - A, vidi Šimu! Što ste izgubili?
- PETAR : - Svi smo vidjeli da nešto veoma zabrinuto tražite!? Izdaleka vas nismo ni prepoznali.
- IVNA : - Je li to nešto vrijedno?
- LUKA : - To je dragocjeno svakomu čovjeku.
- DUJE : - Shvatio sam da je neprocjenjivo.
- PETAR : - Recite nam o čemu se radi!? Možda vam možemo pomoći?
- ŠIME : - Kada biste nama to pomogli naći, pomogli biste i sebi i mnogima oko sebe.
- IVNA : - Recite nam! Možda i uspijemo!?
- DUJE : - Samo trenutak da još pretražimo ovo do kraja, možda i nađemo ono što tražimo! (*Duje, Šime i Luka kratko nastave tražiti. Gledaju u ljude, malo se saginju oko njih.*) Nigdje ga nema, pa nema!
- ŠIME : - Da vidim tu, molim vas, malo se ustanite! Hvala, nije ni među vama!
- LUKA : - Možda je ovdje? (*Traži zabrinuto.*) Ne, nije!
- DUJE : - Trudili smo se kako i vidite, ali bezuspješno.
(*Stanu svi nasred dvorane i kratko nastave razgovarati.*)
- PETAR : - I napokon da čujemo, što tako zabrinuto tražite?
- ŠIME : - Znamo unaprijed da ćete se čuditi što ćemo vam otkriti, ali moramo se za to truditi naći ga i ljudima vratiti.
- IVNA : - Želimo čuti!
- PETAR : - Koja je to dragocjenost?
- ŠIME : - Reci, Duje!
- DUJE : - (*polako i naglašeno govoriti.*) Tražimo izgubljeni ljudski smijeh. Zar ne vidite ...?!
- PETAR : - I mi ga odavno tražimo, ali ga ne nalazimo!
- IVNA : - Pođite s nama k našim prijateljima i sa svima nama poslušajte predavanje o smijehu! Vjerujem da će biti zanimljivo.
- DUJE : - O, koja slučajnost da smo se sreli i još čuti od stručnih ljudi predavanje o izgubljenomu smijehu.
- LUKA : - Kako su vaši prijatelji saznali za to predavanje?
- IVNA : - Nisu oni saznali, nego smo mi mladi to sve sami pripremili.
- ŠIME : - Izvršno!
- DUJE : - Idemo s vama na predavanje. Ovo nam je najljepši božićni dar. Čuti predavanje o smijehu!? O, Bože, Bože!

- PETAR : - Požurimo! (*Svi zajedno odlaze na pozornicu.*)
- IVNA : (*Veselo i hitro.*) – Evo nas!
- LEON : - Napokon!
- PETAR : - Ovo su mladići koji su nas iznenadili svojim dolaskom među gledatelje, tražeći ono što i mi želimo naći. Pozvali smo ih na predavanje i sada su ovdje s nama.
- SVI : - Dobro došli!
- ŠIME : - Hvala!
- MARKO : - Drago nam je da ste se odazvali. Sjedito! (*Svi sjedaju.*)
- DUJE : - Prije svega, želio bih vas upitati kako ste se sjetili raspravljati o smijehu?
- IVNA : - Sve se dogodilo neusiljeno, u razgovoru.
- NINA : - Zanimljivo je da su veselje i smijeh nestali, izgubili su se.
- MARKO : (*s ushitom.*) – Dolazi bogoslovac -teolog Maslačak! (*Svi se dižu i gledaju prema ulazu. Kada dođe na pozornicu, pozdrave ga.*)
- SVI : - Hvaljen Isus i Marija.
- BOGOSLOVAC: – Vazda budi! Mislili ste da ne ću doći!?
- IVNA : - Teško da bi se to moglo dogoditi. Mislimo mi na svoga vjeroučitelja. (*Pljesak.*)
- BOGOSLOVAC: – Prekinuo sam vas u razgovoru?
- LEON : - Upravo je Roza postavila neko pitanje.
- BOGOSLOVAC: – Roze! Samo nastavi!
- ROZA : - Pitala sam kamo su nestali veselje i smijeh?
- PETAR : - To Jelena zna. Prva je vidjela da ga nema među ljudima, među nama mladeži.
- MARKO : - Jeleno! Reci nam nešto o tomu!
- JELENA : - Večeras ćemo o tome čuti od naših predavača. Mislim da se zajedništvo izgubi najprije u obitelji. Svatko ide na svoju stranu, u svoje društvo, u svoju sobu, svatko ima svoju TV, svatko jede kada hoće i što hoće, nema zajedničkoga ručka, večere, molitve, zajedničkih sv. misa, razgovora i još mnogo toga. Kako je počelo, još malo pa će nestati i obitelji. Vjerujte, dragi prijatelji, da razmišljam, da mi mladi iz kršćanskih obitelji sve to moramo popraviti. Mnogi kršćani nisu bili na sv. misi na Božić. I kako mogu imati osmijeh na licu?
- MARTA : - Sve je to istina. Mladež se mora pokrenuti u tomu smjeru i nešto pokušati učiniti a ne dopustiti da nam izopačeni ljudi zatiru ono dobro i plemenito!
- DUJE : - Što je, ustvari, ljudski smijeh?

JELENA : - To je vrsta govora osobe koja se smije. Da smo pravi ljudi i prava mladež i stariji, trebali bismo naučiti darivati smijeh jedan drugomu.

PETAR : - Evo, neka Marko pokuša darovati osmijeh Nini!

MARKO : - To možeš i ti, Luka, Šime i svi drugi!

PETAR : - A, ne, ne, samo ti Marko. Je li Nina!?

NINA : - (*ustane i odlučno govori.*) Tako je! Želim da mi se Marko nasmiješi!

MARKO : - Ja to ne znam!

LEON : - Pokušaj!

MARKO : - Hajde ti, Petre!

NINA : - Meni je svejedno, ali se ni mi mladi ne smijemo. Ako ga ni mi nemamo, ne možemo ga ni drugima dati. Ne može se dati ono što nemaš. Željela bih znati kamo je smijeh nestao?

MARTA : - Svi bi to voljeli znati!

BOGOSLOVAC: – Polagano! Dobit ćete odgovor na svako vaše pitanje.

IV. ČIN

(*Zasvira sirena. Svi gledaju u gledatelje.*)

JELENA : (*ushitno.*) – Evo ih! Dolaze! (*Svi gledaju prema ulazu. Kada dođu pred pozornicu, pozdrave ih pljeskom.*)

Dr. LOVRIĆ i DUŠO. VERINOVIĆ: - (*kimaju glavom u znak zahvale.*) – Hvala!

JELENA : (*govori predavačima.*) Izvolite ... ! (*pokazuje mjesto gdje će sjesti.*)

Dr. LOVRIĆ i DUŠO. VERINOVIĆ: - Hvala! (*Sjedaju.*)

JELENA : - Srdačno pozdravljam naše večerašnje predavače, prof. dr. *Mladena Lovrića*, prof. dušoslovca *Željka Verinovića*, i sve vas, nazočne, dragi mladi prijatelji, koji smo zajedno pripremili večerašnju večer. Hvala vam za ovo zajedništvo. Ovo je svima nama najljepša čestitka za Božić, jer smo je sami sebi pripremili i svima onima koji žele biti s nama. (*Svi plješću.*)

Sada, molim prof. dr. Lovrića da nam održi predavanje, o utjecaju smijeha na ljudsko zdravlje. – Izvolite!

(*Govori dr. Lovrić.*)

Dr. LOVRIĆ: – Hvala na pozivu. Sve vas pozdravljam i veselim se ovom susretu zato što ste me vi mladež pozvala.

Naslov moga predavanja je: o važnosti smijeha za ljudsko zdravlje. (*Slijedi predavanje. Treba govoriti razgovijetno, polako, uvjerljivo. Poželjno je napisano naučiti napamet ...*)

Može kratko sjediti ili sve stojeći pred gledateljima zorno govoriti.)
Neki ljudi mnogo razmišljaju o smijehu, a mnogi se toga nikada ne sjetе. Sa stajališta struke, veliki je promašaj, ako čovjek cijeli život nije nikada razmišljao koliko je smijeh koristan našem zdravlju. Smijeh je lijek za mnoge bolesti. Veseli nasmijani ljudi manje su izloženi stresu, jer smijeh utječe na rad srca. Smijeh je unutarnji poticatelj. On opušta mišićе, ublažava bol, pojačava krvotok i usporava starenje. Dok se smijemo, pokrećemo mnoge mišićе, koji nas potiču na različite kretnje. Ako hranom držimo svoje tijelo u životu, slično i smijehom držimo naš životni duh.
(Nastaviti polagano naglašavajući svaku riječ.)

Smijeh ublažuje naprasitost, povećava nadu, samopouzdanje, stvara povjerenje, oslobađa čovjeka uskogrudnosti, oblikuje ga dobrotom, osjećajem za pomoć. Smijeh pomaže uspostavljati prijateljstva, naš izgled oslobađa od namrgođenosti, jada, zabrinutosti itd. Mogli bismo još mnogo toga nabrojiti, ali je ovo izrečeno dovoljno za ovaj put.

Danas je sve manje smijehа. On se izgubio. Nestao je. Znam da vas zanima zašto je to tako? O tomu će vam više reći dušoslovac Verinović, a našim predavanjima nadopunu pripustit ćemo duhovnomu voditelju naših sveučilištaraca bogoslovcu *Maslačku*. Želim vam još reći da ćete nakon naših predavanja, moći postaviti bilo koje pitanje o smijehu. Rado ćemo vam odgovoriti na svako postavljeno pitanje, dušoslovac Verinović, i ja, kao liječnik. Bogoslovac *Maslačak*, svojim zapažanjima će završiti naše večerašnje druženje. *(Svi plješću)*

A sada, poslušajmo dušoslovca Verinovića! Izvolite!
(Počinje)

DUŠO. VERINOVIĆ : - Hvala lijepa!

(Treba govoriti razgovijetno i uvjerljivo.)

Naslov moga predavanja je *Izgubljeni smijeh*. O smijehu bi se moglo mnogo pisati, čitati, govoriti, itd.. Danas se o njemu govori više nego ikada dosada. Zašto? Dragi mladi prijatelji! Zato što ste i sami ustanovili da smijeh je među ljudima nestao, izgubio se. To svi znamo. Uzrok tomu je naše duševno stanje, unutarnje raspoloženje. Naša se duša napunila nečim drugim što nije dobro za naše unutarnje duševno zdravlje. Prestali smo se veseliti jedni drugima. Zaboravili smo da je onaj do nas čovjek kao i ja i da nam je ljudska i kršćanska dužnost vidjeti ga, a ne zaobići ga. Malo pomalo ostajemo sami, a našа duša otupi, a mi nismo ni svjesni kako nam se to dogodi.

Pitat ćete se kako to utječe na čovjeka? To nije teško zaključiti. Pogledajmo malo oko sebe! Svi smo duševno opterećeni, s izgubljenim pogledom, namrgođenim licem, zasukanim korakom, obješenom bradom, dvoličnim riječima, izgubljenim smijehom. U nama je duševna praznina, ljudska bijeda i ljudski jad. Zašto je to tako, nakon vaših pitanja, o tomu će vlč. Maslačak najbolje odgovoriti, jer on je bogoslovac i poznati dubokoumni mislilac. Hvala. (*Pljesak.*)

JELENA : - Hvala našim predavačima na dobrim i korisnim savjetima, koje smo čuli u njihovim predavanjima. Sada vas molim, ako imate pitanja za naše predavače o izgubljenomu smijehu, možete ih reći. Izvolite!

NINA : - Imam pitanje za dr. Lovrića.

Dr. LOVRIĆ : - Izvoli djevojko!

NINA : - Meni se često dogodi da bih se u društvu željela Nasmijati, a ne mogu pa ne mogu. Postoje li neke smiješne tablete ili smiješni antibiotici koji bi mi pomogli izazvati smijeh ili makar osmijeh?

Dr. LOVRIĆ : - Razumio sam tvoju poteškoću. Ima mnogo smiješnih tableta, ali za smijeh ih još nema. Za sada ti savjetujem da uđeš na samotno mjesto i glasno vježbaj smijanje.

PETAR : - Dr. Lovriću! Meni se veoma često događa da se počnem smijati ujutro i nikako se ne mogu zaustaviti, pa se cijeli dan smijem i smijem, a nekada i cijelu noć ...

Dr. LOVRIĆ : - To je već ozbiljno. Na to će odgovoriti dušoslovac Verinović.

DUŠO. VERINOVIĆ : - To je pitanje veoma zanimljivo. Taj se smijeh zove *smijeh svjetlosti*, jer on tvoj duh zalijeva smijehom. Da bi ga zaustavio, daruj jedan dio toga smijeha nekome tko se ne zna smijati i ne će te više mučiti. Kada god držiš nešto samo za sebe, nije dobro.

MARTA : - Mene muči neki smijeh, svaki puni sat, a ja nemam vremena smijati se niti mogu smijeh zaustaviti.

DUŠO. VERINOVIĆ : - Moj bi savjet bio da pokušaš plakati ili ... Mogu ti dati neke ozbiljne vitamine koji će to zaustaviti.

MARTA : - O! Bila bih Vam veoma zahvalna!

LEON : - Imam i ja pitanje i želio bih čuti odgovor.

DUŠO. VERINOVIĆ : - Da čujem, mladiću!

LEON : - Mene uzme neki smijeh nakon ručka i dugo, dugo traje i osuši mi grlo, pa ta me suhoća veoma muči i neugodna je.

Dr. LOVRIĆ : - Mladiću dragi! To je lako riješiti. Trebaš popiti čašu vode i suhoća će prestati.

LEON : - Ne, ne, gospon doktore! Pokušavao sam, ali nakon vode smijeh postaje sve jači i dugotrajniji.

Dr. LOVRIĆ: - Možda neki sok!?

LEON : - To nikako!

DUŠO. VERINOVIĆ : - Mladiću, znam što želiš, neko jače žestoko piće.

LEON : (*s radošću prihvaća.*) - Da, da! To bi mi sigurno zaustavilo smijeh i suhoću.

Dr. LOVRIĆ: - Žestoko piće zaboravi, ako sebi želiš dobro. Voda je najzdravija, a i tijelu je potrebna, a smijeh je zdrav. Nastavi se smijati, bilo kada.

LEON : - Hvala vam.

JELENA : - Hvala našim predavačima. (*Pljesak. Nakon zahvalnoga pljeska, Jelena najavi vlč. Maslačka.*)

Sada molim bogoslovca Maslačka, da nam rekne svoje mišljenje o smijehu.

BOGO. MASLAČAK : - (*Svi ga pljeskom pozdravljaju.*) - Hvala! Hvala!

(*Razgovijetno govoriti.*)

Kao svećenik i vjeroučitelj, držim da mogu pravilno odgovoriti vama mladeži i svima koji me slušate. Kako su nestali ljudski smijeh i radost? Dragi prijatelji! Sve nestaje malo pomalo.

- Mnogi iz svoga života odbacuju Boga i njegove zapovijedi.

- Psuju svoje najveće svetinje.

- Rastaču obiteljski život.

- Ako ne promijene svoj način života i Boga ne cijene najviše, bojim se da će ikada naći izgubljeni smijeh.

- Kao svećenik nadam se da će mnogi od vas nastojati popraviti u svomu životu sve ono što im je uništilo radost i veseli smijeh.

- Da bismo svi mi ovdje nazočni pomogli njima i sebi osobno pronaći izgubljeni smijeh, svi se zajedno od srca glasno i veselo nasmijmo, za sretan Božić.

(*Svi se zajedno smiju dok se i gledatelji ne uključe u Zajednički smijeh ... Kada se prestanu smijati, zapjevamo Svim na zemlji mir veselje ...!*)

Makarska, studeni 2017. god.

Mila s. Bernardina Crnogorac

PJESME MARKA ČULJKA

OSMIJEH

Kad bi osmijeh bio put kojim se liječi
Ne bi se tad krilo velom tvoje lice
Izranjenom stazom valjalo bi prijeći
Do odra gdje sja smiješak spasiteljice
Pogled moj umorni kad na tebe padne
Da mi podariš sjaj, Tinove đerdane
Osmijeh tvoj u tami blagost svu sad krije
Tmurni dani krišom krađu mi dobrotu
Izrazom tvog lica koje mi se smije
Podari ovom robu raskoš i ljepotu
Smiješi se stoga, milostiva, što češće
Od osmijeha tvoga nema ništa ljepše
Iako daleko od tvog lica snena
Još u noći kišnoj ti si svjetlost dana
Družica mi Julia i Melpomena
Mojemu proljeću miris jorgovana
Usamljena Venero, za sva vremena
Kao Reyes drščem, postala si žena

ŽIVOT

Život nije –
U udobnu se fotelju smjesti.
Nekad nemaš gdje ni sjesti,
a ni na što.
No uvijek moraš znati gdje si,
i zašto.
Samo ne budimo bijesni,
i ne gledajmo s visoka, tašto.
Na zemlju se spusti, čovječe,
prolazna kasto.
Sutra sigurno nisi, ali danas jesi,
stoga pazi da ne bude kasno.
Vrijeme nastavlja lagano teći,
pa ću i ja, dok sam živ, glasno,
upozoravati da pravdi
ne može nitko uteći.
Izjede me živa, slasno,
a uopće je nema na ovom svijetu.
Ma krasno!

SLIKA I PRILIKA

Ja sam slika i prilika
Ne baš lijepa i ne nužno dobra
Ali to sam oboje ja
I neću jedno bez drugoga
Slika kao ono što vidiš –
Visina i težina, ožiljci i puberteta ostaci,
Boja kose i očiju
To sve mijenja se kod čovjeka
Dok raste pa se grbi, deblja i mršavi,
Udara i liječi, kroz promjene prolazi,
Spava i ne spava, pije pa se trijezni,
Stari se
Ali je moja prilika ono što je nevidljivo
Moji snovi i želje, svađe i oprosti
Tuga i veselje, sramote i ponosi
Faktori nutrine, obilježja bića

Ne mogu se slika i prilika razdvojiti
I nisam došao do nekog otkrića
Ako me voliš, moraš oboje voljeti
A kad me mrziš, mrzi me do kraja
Udari najjače
Tamo gdje se slika sa prilikom spaja

STARA FOTOGRAFIJA

Stara fotografija je pomalo blijeda
Dječak na njoj je dobio ožiljke
Na glavi mu izrasla poneka sijeda
A nesreća pod kožom posadila piljke
Nemam više iste snove
Niti dok spavam niti u javi
Današnji su donijeli strahove
Noćne more i komešanja u glavi
Nutrina je pak ostala ista
Želja za mirom i da nema nepravde
Da je ljubav u srcu i duša čista
I da ne moram otići odavde
Ali život je jednadžba sa više
Teško rješivih nepoznatih
Biju ga potresi i olujne kiše
I svakom je na izbor, prekasno shvatih
Da je ono od jučer dosljedna škola
Koja nas uči ispravno i jasno
Da se danas treba liječiti od bola
Jer sutra možda već bude kasno
A lijepo bi bilo vratiti se u mladost
Dok život revno bore stvara
I barem još jednom osjetiti radost
Kuju čuva blijeda fotografija stara

JA BIH OSTAO

Ja bih ostao na svom pijesku
Bez vode danima
Slab i dezorijentiran
Veselim se fatamorganama
Dok lešinari nada mnom nadlijeću
A sunce me prožima u se
Nema veze jer to je moje sunce
Moj se pijesak zlata
Moje milo i drago
Moje suze ga natapaju
Moje molitve tiho prolamaju
Pustinjom bez kraja
Noćima bez kraja
Promrzlim od straha
Usred zvjerinjaka
Moje koplje slomljeno ne traži žrtve
Moje patnje ne zazivaju mržnju
Ovo je moje i samo moje
Pomirenje sa svijetom

LJETO JE A U SRCU MI SVJEŽE

Naslonjen na južni grobljanski zid
U spomenik gledam prepun sjete
I pitam se pada li djedov vid
Na čedo kojem godine prijete
Život mi se nasukao na hrid
Odavno nisam nevino dijete
Kajem se i želim isprati stid
Rane života i sudbine klete
Ni put mi odveć nije na diku
Duša mi plače, srce se steže
S tugom gledam u djedovu sliku
Njegovi i danas u svijet bježe
Jecaj će se prolomit u kriku
Ljeto je, a u srcu mi svježe

KAMO SREĆE

Kamo sreće da sam usamljeni ribar
koji je lutao bespućima oceana
na kojem je tiho postalo divlje,
na trošnoj brodici sa slomljenim
jarbolom i jedrom, bez motora i orijentira,
i da me je oluja gutala, progutala i ispljunula
negdje na otok sa ljudožderima
koji čuvaju svu pitku vodu,
njima na gotovo,
a u međuvremenu mi se prošlost
ironično nasmijala po posljednji put,
i po posljednji put mi pred očima
u filmu servirala sve scenarije života
koji bi se mogli dogoditi
da se samo nisam sam uputio na otvoreno more,
a rečeno mi je da ne idem tamo,
no nisam htio slušati,
iz prkosa, ponosa, sladostrašća,
pa me sad pribrojite nestalima.

PJESMA NA RASTANKU

Ako postoji vječnost suncem okupana
Naše će duše blaženo lebdjeti
I zacijeljenih srca, izliječenih rana
Jedna drugu sigurno će sresti
Ako postoji vječnost toplinom obilata
Nemoj da od tebe hladnoća krene
Živi ljubav i ne sjećaj se rata
Što nas na zemlji ostavi izranjene
Ako se i rastasmo u boli nas dvoje
I ostade od mene tek tužan trag
Podariš li drugome srce svoje
Sjeti se da sam ti nekad bio drag
I znaj da je boljelo u oba pravca
Zato služi vrijeme, zato postoje oprosti
Samo se ne pravi da si ugledala stranca
Kad se sretnemo jednom u vječnosti

SAMO NAIZGLED ISTA JESEN

Prolazim istim putom
Kojim sam u isto vrijeme
Koračao i prošle godine
Lišće je žuto
Naidem nešto rjeđe
Ali se javim istim njivama
Koje su i lani tek poglede privlačile
Lišće je smeđe
Teško mi pada
Što voda puni napuštene brazde
Nema starih ljudi ni motika
Lišće je crveno i opada

U daljini naziru se isti krovovi
Dok mladost za mnom jeca
Orao se njiše u zraku, lovi
Iz nekih dimnjaka više ne dimi
Po guvnu sve manje skaču djeca
Predajem se zimi

Marko Čuljak

PJESME MARIJA GRIZELJA

GDJE SI

Noć je tiha, hladna.
Kroz masline proviruju zvijezde.
Srce mi grije misao na tebe.
Gdje si?
U tišini čujem tvoje korake,
u zvijezdama tvoje oči vidim.
Možda spavaš.
Možda nekom drugom poklanjaš osmjehe,
ali moje srce kuca za tebe.

GLAS ZAVIČAJA

Imao sam nekad polja zlatnoga duhana,
u njedrima vinograda odzvanjala je ganga.
Miris vrijeska i smilja blažili su danje žege,
a stipandanski dernek je širio veselje.

Pod turskim nožem krv se moja lila,
ali mi vjere mladež nije pogazila.
Tek jablani nijemi su čuvari uspomena,
kad je zora bila križem osvježena.

Danas mnogi sinovi pusta me ostavljaju;
iz kamena niču ruže, ali se oči zatvaraju.
Moje rijeke za te teku, rijeke rodnog kraja;
poslušaj me, ja sam glas tvoga zavičaja.

ŽELIO BIH

Želio bih se ponovno probuditi mlad, sa čistim srcem i rukama
umivenim ognjem.

Želio bih te ponovno zagrliti, skinuti ti zvijezde sa neba
i otvoriti srce suzama.

Želio bih te još jedanput vidjeti, makar u snovima; osjetiti miris
tvoje blizine i zagrliti čvrsto.

Sa križem na prsima ispružiti ruke, grube od nedaća života i s vjerom
reći Kristu da te čuva; zemljo moja hrvatska.

PRVA LJUBAV

Da li si tu?
Da li spavaš? S
pomeneš li ime moje nekada?
Jesam li ti značio išta više;
ili si me samo utrnula kao žar iz pepela.

Vidiš, ja se tebe često sjetim.
Kad padne noć i kad podne zazvoni.
Misli mi same odlutaju tebi
i pustim suzu, da nitko ne vidi.

Onako kradom, bez gorčine.
Lik tvoj prođe mi pred očima.
Uzbudiš mi narav, misli razbiješ ko mjesecinu.
Sjetim te se, sjetim,
u zvjezdanim noćima.

Da li si sada budna?
Ili možda spavaš?
Spomeneš li ime moje nekada?
Ja tvoje jesam. U srcu te čuvam.
Prva ljubav se ne zaboravlja nikada.

LJUBAV BEZ IMENA

Znam da si tu;
u mislima mojim.
Vidim ti lik čujem ti korake.
I pitam se dokle vode koraci na nebeskoj cesti;
da li ćemo se ikada na njima sreći?

Nije mi svejedno, iako krijem;
što si daleko. Boli me, boli.
Pogledam u nebo, u tu plavu utjehu
i kažem: Bože volim je, volim!

Ne znam ni gdje si, ni što radiš sada; znam samo da te volim.
Sunce i zvona žarkoga podneva
neka te sjete na mene;
Bogu se molim.

I pogledam u oblake; nebom jure.
Nose nečujne korake po nebeskoj cesti.
I moje i tvoje, draga, skupa vode.
Sada znam da ćemo se na njima sreći.

NOTE SRCA

Tiha oluja, u srcu iskra;
u očima lako plane žar.
Na usnama riječi koje duša skriva,
zar od ljubavi veći postoji dar?
Kažu da negdje daleko vjetar sniva
i da riječi najveću imaju moć.
U očima tvojim svemir se skriva,
u kosi ti stanuje i dan i noć.
Slatke su trešnje, al tvoje usne su slađe.
Kad birao bih, izbor bi bio lak.
I oni što kažu da ne postoji ljubav;
ne poznaju ni dvije riječi čak.
Te dvije riječi nose težinu ko čelik,
moć je u njima toliko golema.
Zore svanu i dani prođu,
ali „Volim te“ pamti se za sva vremena.

ŽIVOTOPIS

Mario Grizelj rođen je 20.09.1991.godine u Sovićima. Osnovnu školu je pohađao u Gorici i Sovićima te opću gimnaziju u Grudama, gdje je i maturirao. Diplomirao je Ekologiju na FPMOZ-u u Mostaru; trenutno pohađa drugu godinu magisterija. Pjesništvom se počinje baviti još u osnovnoj školi. Pjesme su mu objavljivane u školskom listu Svetigora. Svoj pjesnički talent dokazao je osvojivši prvo mjesto na natječaju za mlade pjesnike „Ujevići 2012. Nakon toga i brojne nagrade u tradicionalnoj manifestaciji Šimićevo susreti. Teme njegovih pjesama su najčešće vjerske i ljubavne, jer kako sam kaže „vjera je ono u čemu i s čim živiš, a bez ljubavi život ne bi ni vrijedio.“ Član je Matice hrvatske, ogranak Grude.

Mario Grizelj

MOJ BI DID BESIDIO

„Dedera mi zamotaj cigar! Ruke mi drću zadnji dvajestak godina, đava im sriću!“ – reče did dodajući mi duhansku kutiju iz koje je kipio duhan žut i mirisan, a na vrhu ležahu papirići razvaljeni i prljavi baš kao i didove ruke rascvale i ispucane od silnog posla i dugih godina.

“Slabo ti ja to znam, ali oprobati ću, rekoh! Mi ti danas koristimo one zamotane dide“

“E jašta! Vi danas trknete tutekare – pripišaj oda do prodavnice, kupite sviju davala i jopet kukate da vam je teško. Sidnete u ato pa aja – na kraj svita!

Gledate u ti tavalizor k'o u Boga. Vazda pričate na televun. Morete zvat di god očete. Volja vas u Meriku, volja vas u Vrancusku. A mi ono isprija...

E...! Čeri moja! Sve na noge!

Šta sam pustoga brda satra odajući na noge i duvan nosajući na leđim. Ovdolen uz Ljubuškog do u Bosnu, vrazi joj ime pozobali.

Moralo se. Na moju viru, bi pokrepali od gladi da nismo nosali one žaketine pune škije gorikar u Bosnu. A gori ti, čeri moja, duvan bija na cini, pa ako imaš sriće da te vilanci neujte k'o onu dvojicu iz vitine, stabilo si dobro proša. Elem ti je ostala glava na ramenu, elem si štogod i zaradio. Digod taman zeru i zaradiš, digod slabo do Boga, ali štaš!?

Ja tako, ja crkni...!

E, sićam se, trijest četvrte, nekako iza Sv. Ante, taman mi bilo četrnest godina kad sam prvi put uprtio rusak nase.

Pošli ja, pok. Marketina, pok. Troguz, pok. Jozeta Gagulov i pok. Juriša... a ja, počem Juriša je isad živ, kruva mi Bogova!

Taman se sunočalo...“ – započe did pripaljujući zamotanu cigaru – „...kad smo ovdalen okrenuli uz Bekiju. Osmlest kila mi u žaki, a meni četrnest godina viru ti zadajem – pa ti računaj!

Ićemo u Travnik, jerbo je tamo pok. Jozeta već iša, pa zna neke ljude kojima se moglo prodat a bili su poštene i smio si im virovat jerbo je svakakve živine k'o i danas, razumiš ti mene...!

E, lipo moje, duisali mi uz Bekiju, priko Mamića, uz Vranić, pa priko Radovana. Na moju giru, osvanuli pod Libom. Dolje nesmiš sporadi vilanaca, oni su obdan vazda odali gorikar po planini jerbo su tudan svi prolazili, a tu su Klancim stradali i ona dvojica iz Vitine. Obojicu ubili vilanci radi vriče duvana – svi im đavli kosti raznosale vilanačke...!

Kad se jopet sunočalo, mi ti otolen okrenemo priko Grla, uz Veliku Dragu, pokraj Mandina Sela u Ljubušu, pa priko Zlopolja i Konj Doca do Crnovrva, undan uz Radušu, moj brte.

Razdanilo se, dalje nesmimo. Nađemo nekakvu staru pojatu i tu odamaraj vazdan.

Izili po zerku slanine i kruva, ospavali do čindije. Čim se sunočalo, spuščaj se doli, između Voljevca i Bugojna. Tute se prid nami ukaza velika voda, slabo je vidimo ali čujemo di glogoće k'o kočusa ujesen. Štaš sad? Na most nesmimo jerbo će nas ujtit vilanci.

Izuvaj opanke, priteži ruksake i s Božjom pomoći udri gazit Vrbas. Meni je voda bila skoro do ruksaka jerbo sam bio još malešan i nejak. Stabilo nebi priša da mi Marketina nije pomoga, pokoj mu duši njegovoj!

I tako... prišibali smo i rostov, prigazili Lašvu, te se prošunjali kroz Bilu. Tutekare se razdvojišmo. Marketina je ima u Biloj kupca pa je okrenijo tamo, a mi na cestu prema Zenici. Tutekare blizu je selo bukve. U njem taman probudišmo pívce.

Odem s Jozetom u jednu štalu ospavat zeru do jutra. Troguz okrenu na stranu jerbo je ima kupca pa je otra njemu.

Najprvo sam zakopa duvan pod slamu. Računa sam da će me Jozeta probudit, pa sam zaspá k'o zaklan, ali kad se probudin, vidin sunce oskočilo iznad Raduše, a mog jozete nigdi.

Ustanem se, opipam rusak, te se nako rastežuć izvirim iz pojate. Kadli ispid mene divojče u srid stada ovaca, raširilo ruke, piva nikakav Bosanski bečarac, poskakuje k'o vila i mrda guzičicam k'o zlatnim jabukam. Biće igra nikakav mičiguz.

Zagleda se ja u nju k'o glaban vuk u janje, i undan sam tek skonta da nisam više dite... - Razumiš ti mene?!

Doli, prid kućom sidijo je čovik. Biće joj ćaća. Prikrižio noge, natuka cigar škije u čibuk, uveza se šarpeljon i glavu umota u šareni šal. Merači li merači... Jamin ja trun duvana, zamotan u papir, te k' njemu.

- Uranijo svitli beže i gospodaru!

Evala, dilbere, kazuj ko si i oklen hodiš? – Deder, srkni zerku kahve. Sigurno si Jercegovac, jašta nego jesi. E, još ako si donio plaha duhana, bit će, Allaha mi, nafake jutros za obojicu!

Srčem ja kavu, prateć ga kako njuši oni moj duvan. Stišće ga, mrvli i rasteže.

- Još mi ne kaza otkud si iz Jercegovine? Kazuj da nisi iz ljubuške begovine?

A?

- Svi smo odnekle svitli beže.

- Jah, jah...

Ja još negovorim di mi je duvan, jerbo more bit da je kakav doušnik sto ti bili buva!

- Bili kupijo davana beže?

Bih vala... bih. A što si navro ta ne goni te niko. Pošto ti je?

Sedam stoja po kilu.

E, vallahi, billahi, malo ti je poskup. U Duvnu je pet, pa se nađimo na šest! Drž, nedaj, gori, doli – ode moj duvan po šes i po stoja. Dobro doboga. Oden do štale, otkopan i istresen prida nj.

Jok tu, dilbere, u kuću ćemo.

Dobra kuća u njega biše, ko da i sad vidin, opasana čardacim. Sve drveno i pokriveno šarenim čilinim. Udari stari šćapom odpod triput i na vratima se pojavi žena.

Fate, donesi pare i malom pite da insan doručkuje!

Na moju pravdu, smaza sam po tepsije pite dok je stari mirijo na kantar u moj duvan.

Fato, donesi der topuzinu – zavika beg. a Fata izvadi višek od bumbona te zavuč ruku u nj.

Na moju viru, iščupa punu šaku stoja.

- Odbroji der malon šes puta po osammlest!

Oćeš reć osmlest puta po šest ipo, ispravim ga ja!

Jes fala, pravo zboriš dilbere!

Te ti Fata izbroja na moju pravdu dođava jedan dinar. Tolko para nisam vidijo u cilom životu. Jamin ti ja pare, turim u džep pa se udarim nogom u guzicu, te nazad u Jercegovinu.

Osmlest puta po šes i po stoja pa ti računaj! A undan je majstorska dnevnica bila iljdu dinara. Više od deset majstorskih dnevnica. Jašta!

E, otad do četerstprve, do onog nesritnog rata odnija sam više od šeset žaka priko Vrana. A undan započe onaj drugi svicki – svi ga svicki đavli odnili! Eee, JA!

Nego deder mi bocun da prožrdrem kap rakije! Grlo mi se osušilo k'o Perkanova lokva giru mu zadajem!"

Otpi did dva prsta loze niz bocu, pomače kapu u stranu, ustegnu slinu uz nos te upita:

„Di no mi je šćap? Mora bi aborat nešto me trbu boli – biće od one raštike, đava je zaraštićio!!!“

Uspravi se did na stare noge teško otpuhujući pokraj dogorjele cigare i lagano se išeta kroz hodnik vukući sa sobom sav teret teškoga i dugoga vremena na svojim krivim i drhtavim nogama, mrmljajući si nešto nerazgovjetno u brk. Čuo sam jedino „...*da je poslao k' vragu sve ove naše televune brez žice...*“.

Frano Mikulić Jukić

PRIPOVIST POKOJNOG DIDA ILIJE JUKINA

Dedera pokrijte duvan na serđenu, mesečini da će okrenut kiša!

Eno grmi ozgar priko Popratnje Glavice! - povika did, škiljeći na jedno oko zbog dima cigare koja mu se valjala u kutu usana.

Mi, naviknuti na takove situacije, brzo i spretno nabacismo najlon preko serđena i povezasmo propisno krajeve zbog vjetra, te pobjegosmo u kuću ispred krupnih kapi ljetnoga pljuska koji se često pojavljivao u popodnevnim satima vreloga srpnja.

- Kudan li će ujtiti kiša, prozbori did...?

Evo oblazi oko nas k'o mačak oko vruće kaše. Veće suše nije bilo, stabilo, od dvajest četvrte, kad se pok. Marketina ženijo.

Nego, deder mi nalijte jednu čašu rakije, nešto mi se grlo osušilo!

Donesosmo mu rakiju i čašu nadohvat ruke, jer su mu se ruke tresle kao i u svih devedesetogodišnjaka. Inače, did je bio iznimno dobroga fizičkoga i mentalnoga zdravlja, a imao je urođenu crt u humoru u svome govoru i pripovijedanju. Naravno, mi smo uživali u njegovim pričama i čekali pogodan trenutak da did "upali", i počme sa svojim besjedama.

Hajde dide, rekoh – pravo nam reci, jeli tebi bilo teže živjeti u našim godinama nego li nama?

Vidiš, mi moramo osim svih kućanskih poslova još ići u školu, studirati... Moramo ispirat mozak nekakvim matematikama, fizikama, kemijama itd.

-Eeee, dico moja – započe did, motajući škiju drhtavim rukama...

Ja sam vam, od svoje sedamleste do dvajest četvrte bijo u tri vojske brez pristan-ka. Najprija me jamila Austrija dvigodine. Undan onizi prvi svicki rat – četeri godine, pa jopet ona stara jugoslavija dvi godine... Od Pešte pa do dna Makedonije, sve sam ti ja nanoge obaša. A jopet, kad su me pušćali dvadeste, nanoge iz Makedonije, priko Albanije i Crne Gore u Ercegovinu... "Niko ne zna šta su muke teške, Ko god nije prigazijo Albaniju pješke"...

To sam vam ja smislijo i iljadu puta otpiva dok sam kući stiga. Gladan, jadan, pokisa... Unizim šupljim opancim, klašnjavim gaćurinom i sa koparanom na ra-

menu... Sasu did oduška čašu loze, potapša se po prsima i reče: Lipo ti škaklje niz grlo, viro isukrstova....

Deder mi nalij još jednu! Evo, odmah – rekoh, nalivši mu čašu do vrha.

De nam dide ispričaj štogod odavde, nešto što se prije događalo zanimljivo u ovom našem kraju, ovdje u Kočerinu..!

Kruva ti bogova, započe did, moga bi ti pripovidat šesnest dana i jopet ti pola toga nebi kaza, što sam vidijo i čuju od stari ljudi... Evo, recimo, ova naša Kraljica, ova šuma napolju, što je tako zovu... Ona ti je dobila ime po tomu što je tuten prija pesto godina, tako su mi pripovidali, noćila bosanska kraljica kad je ono bižala isprid Turčina. I undan je otolen otišla priko Ljubuškog u Dubrovnik. Otalen je jopet brodom prišla priko mora i otišla Papi u Rim i tamoke je i umrla.

Meni je pokojni pra. Ivo kaziva da je ona tamokare i zakopana i da joj se znade za grob. Kaza mi je i da se zvala Katarina, da je bila žena kralja Stipana kojega su Turci živog oderali gorikar kod Jajca, u Bosni. A tutekar je bijo i jedan veliki stećak.

Kažu da ga šest volova nije moglo pomaknut, kolkački je bijo. I undan ti je navro nikakav Čiput iz Sarajeva i nagovorijo četeri čovika da ga iskopaju, jerbo je pod njim bilo, kako im je kaza, šest ćupova puni zlata. Pa vi kopajte...! Kad nađete ćupove, meni ćete dat jedan, a ostale podilite kako god oćete! Samo, dok budete kopali, more bit će se svašta prikazivat, svašta pričinjat, ali vi nesmite pristat kopat, makar vas živi đavli gonjali, jerbo to mora bit otkopano prija prvi pivaca.

I, na moju pravdu, pođu oni kopat... Te kopaj, te kopaj, te kopaj... Kadli navali pusti dažd, čas kiša, čas snig, pa jopet kiša... Vitrina dere, sve se tresse. Sve moko na njima do gole kože. Ali jopet kopaju, jerbo su obećali Čiputu, razumiš...? Kadli, ojednom, navali uz polje silna vojska na konjima. Isukali sablje, razvili barjake, te udri pravo na njizi... Kad ovi uglejaše tu silnu vojsku, opletoše bižat, kud koji- mili moji!

Jedan duisa niz polje na Privalj, drugi u Pripolje, treći u Gašpara, a četvrti uteka pratra u u crkvu. Ištom ujutro se sabrali svi kod pratra te mu ispriповidali što im se dogodilo. Pratar im je reka da nisu tribali bižat, i neka se vrate i vide šta je sa tizim Čiputom i da pokupe motike i lopate. Kad su stigli u Kraljicu, giru ti zadajem, nema ni stećka, ni Čiputa a bornja mi, ni alata... Ledina zaresla ko da na njoj nikad ništa bilo nije. Ko da su se sami đavli ukumili...

Eto, to ti je meni pripovida pok. Dulaga, pokoj mu duši njegovoj!

A vi, ako mi nevirujete, morete ga pitat. Jopet, on ti je bijo pošten čovik, i nije tijo vrlo lagat. Umijo je je on pošteno besidit. On mi je pripovida, kako mu je pokojna Čorlukuša sašila gaće, one donje, od nikakva talijanskog platna.

On nesritan, dotlen uvik nosijo samo one klašnjave na sebi. Undan, poša ti on u Mostar na tepu. Kako je iša nanoge do mostara, te tamokar kupova štogod i naoda

se, vala Bogu- sijo da štogod pojide. Ponijo nesrtan, zeru kruva i slanine u torbaku, pa kad je to izijo, ujtila ga potriba- razumiš ti mene...?

Naletijo jadan na nikakav gracki aborat, uletio unutra, a u noj brzini zaboravijo da ima donje gaće na sebi. Kad je lipo završijo, ustegne one klašnjave, kadli ono sve pođe za njim, jadona ti majka... Kuš sad? Te ti on, nesrtan ko ije, svučo oboje sasebe, istrese ono ižnji, te ji strpa u torbak, pa uza Žovnicu...

Opleti kući sa svojim smradom! Dobar je čovik bijo, doboga... Samo mu je žena, ona Stana bila pogan ljucka, kosti joj džidžale dabili...! Ona ti je, pokoj joj duši blentavoj, bila ko kakvo muško. Uvik je pišala ostojeć. Zerku raširi noge, i štrc...! Đava ga zna, ali su pričali dolika po Dubravi da je mogla bacit ižnje dalje nego ijedno muško. Samo joj je postarost opa pritisak pa je štrcala samo po opancim...

- E sad, dide, ovo si malo pretjerao, reko.

Nije baš tako. Eto, ako mi neviruješ, ti pitaj pok. Troguza, pok. Kavaza, pok. Šušnjara... Dobro, dobro...

A, jeli bilo vila u ta vaša "stara vrimena"?

Đava ga zna! Jedino je pok. Nikola Tadin unje virova. Njega su vazda gonjale. Undan ti je on jednom zapejo gožđa isprid vrata da je uvati. I taman on lega, veli, kad ono sinu vatra iz Sritkove drage, te potra nizastranu... više, niže, više, niže...i opaaaa u njegova gožđa... Klapnuše gožđa, nasto pusta dreka i cika. Skoči Nikola iz kreveta te izleti na dvor – kadli tamo Cvitanov mačak u gožđim. Na moju viru, to ti je najveća vila što je odala Kočerinom od kad je Boga i svita...

Je jedino pok. Kavaz povirova u vile kad je naša gožđeni plug u rastovom panju, u sri polja. Ali jopet se saznalo da ga nisu vile donile nego su ga Čuci tute zakopali kad su ga ukrali Sutonima.

- A zašto su ga zakopali kad su ga već ukrali, upitasmu začuđeni?

E, to ti je vako bilo: Čiber je bijo veliki aga, voden na Kočerinu, i ima ti je ogromno imanje-cilo polje ti je bilo njegovo. Undan, kad su Turci počeli iznajmljivati zemlju kmetovim, on ti je zovnijo Čuke i Sutone, jerbo su bili naj moćniji i cilim Kočerinu, te im vako reka: Vi Sutoni orite ozgar sa gornjeg, a vi Čuci sa donjeg polja. Pa di se sritnete tu će vam bit mejaš.

Počinjete sutra ujutro. Kruva ti bogova, upregli Sutoni volove a Čuci konje- pa opleti! Sutonovi volovi bili jači, bolje naranjeni, te ti oni uteku ćucima prva tridni čitavu isu. Barem deset pripišaja oda. A to ti je po cigara duvana ispušit iđuć.

Vide Čuci, đava odnijo šalu, te ti oni obnoć dođu do njijovi volova i ukradu im plug i zakopaju ga pod neki mladi rast u polju. I tako su ti Čuci pristigli Sutone, jerbo su ovi morali izgubit vrime dok su skovali drugi plug.

Tako ti je toji plug uresta u panj od rasta i njega ti je pok. Kavaz naša kad je osika drvo. Nisu ti ga donile nikakve vile, nego Čuci, vrag im sriću začuka!

- A tako znači... Ćuci su na prevaru dobili više zemlje, upadosmo u glas! Dašta! Ko ji nezna, skupo bi ji platijo...

Eeee, kad je pok. Ćoran Ćuk umro, a oni ga volili ko samog vraga, vala Bogu, nisu tili nabrajat za njim. A utaj vakat se uvik nabrajalo za mrtvacom. Undan, na moju dušu, zovnuše mene da ja za njim nabrajam. Reko, more, ako mi dadnete sto dinara. To vam je bilo dvajest druge, oko Petrovdana.. Ja ti lipo, moj brte, kapu na glavu, štap u ruku, duvanjsku kutiju u džep i polako priko bubnjeg Docu, Pratrova Docu, uz Prkljačinu Lazinu, Romino Katunište, te na Krivodočić...

- A zbog čega se, znaš li ti dide, ti dolci zovu Pratrov i Bubnji?

Elem, vako...

U ona stara „turska vrimenta“, dok pratar nije smijo govorit misu, a nije bilo crkava jerbo su ji ovi porušili, on ti je okuplja svit gori na brdu u jednom dočiću i tutekare su molili i služili misu.

A zeru dalje otalen, bijo je jedan dočić iz kojeg se moglo vidit sve okolo od Gru- da do Kočerina. Tuten bi oni metnuli jednog stražara koji bi drža bubanj od kozije mišine, pa ako bi navrvio kakav Turčin, on bi tuka u mišinu, pa bi ga pratar i ovi- zi što su na misi mogli čut i uteć- di koji stigne. Tako ti je se taj gornji dočić prozva Bubnji, a donji Pratrov dolac. I tako je ostalo do dana današnjega, na moju viru.

Nego, di no ja stado sa Ćucim?

A ja, počem... I, kruva mi bogova, stignem ja, još prija podne u Ćuka.. Uliđem u kuću. Valjen Isus! Vazda valjen! Di vam je mrtvac?

Eno ga tamokar, pokazaše prstom na slamaricu di je pok. Ćoran leža. Ja ti lipo, kako Bog zapovida, izmolim tri očenaša za dušu ćoranovu, te izadem na dvor pa na guvno iznad kuće i započmem nabrajat vako: „Moj Ćoraneeeee...! Dok si bijo, baš si bijo... Jutros zvona zvone tebe nema... Krave riču tebe nema... Telad beču tebe nema...koze mekću tebe nema...ovce bleje, tebe nema... Divuljin junac se odrišijo i uteka, nebi da si ti bio živ, moj Ćoraneee...!“

Dosta, dosta! Doletiše k meni...evo ti pare, samo se okanjuj ako Boga znaš! I tako ti ja, lipi moji, zaradim svoji sto dinara, pošteno kako bog zapovida. A dobar je čovik bijo toji Ćoran- ko svi đavli.. Kažu da je prismrt stalno molijo i kruniča taman ko i moja pokojna stara, vaša baba...

Ona ti je tolko molila, očenašala i kruničala po vazdan, da sam ja uvik govorijo da će stabilo proišat mimo raja od silnog molenja. Pogleda did vani kroz otvorena vrata, sunce je progrijavalo kroz razrjeđene oblake, a grmljavina koja je parala uši, odmakla se dolje prema istoku, prateći crne i guste oblake što su se gomilali kao kule po nebu. --Jopet ništa, nije ni dva prsta natopilo, prostenja did.

Idender pustit krave, nek zerku proodaju po dvoru, ta nemaju nesrtne svakako šta upast...

KAKO PRONAĆI IZGUBLJENA DJELA MARKA MARULIĆA?

Suprot metodi zaborava u hrvatskoj humanistici

Zvonko Pandžić

Prošlo je vrijeme prešućivanja cijeloga niza djela Marka Marulića. Kritičkim izdanjima za njegove i naše jubileje (2021, 2024) valja se odužiti geniju hrvatskih ranonovovjekovnih početaka.

Znanstveni problem i istraživačko pitanje

U više su navrata ove godine mediji javljali (HRT, Nova TV, Slobodna Dalmacija i brojni portali) da sam otkrio i(li) identificirao hrvatska djela Marka Marulića u rukopisu, npr. *Žića (vitae)* solinskih mučenika sv. Dujma i sv. Staša, kao i brojne latinske inkunabule (knjige tiskane do 1500.) iz njegove privatne biblioteke. Popis knjiga kućne biblioteke on je dodao svojoj oporuci (1521) koja je poznata već skoro 130 godina. Da bi se nešto pronašlo mora se i tražiti, a da bi se u znanosti nešto uopće tražilo, valja spoznati da nešto nedostaje, odnosno da postoji neki neriješen problem, a potom ispravno formulirati i istraživačko pitanje. U slučaju Marulićevih inkunabula taj problem nitko u posljednjih sedam desetljeća nije u cijelosti sagledao, pa je valjalo početi s definiranjem problema. Problem pak njegovih izgubljenih hrvatskih rukopisa je već odavno bio ispravno detektiran (Verdiani 1957, Badalić 1957, Kulundžić 1976), ali „službena marulologija“ nije formulirala istraživačko pitanje, nego je, *umjesto traženja rješenja, negirala postojanje problema*. Kada se formulira istraživačko pitanje glede određenog problema valja izabrati znanstvenu metodu i pokušati riješiti taj problem, odnosno verificirati ili falsificirati postavljenu radnu hipotezu. Tako je to i u prirodnim i u društvenim znanostima.

Što se pak tiče pronalaska velikog dijela Marulove privatne biblioteke koju je posjedovao 1521., tj. tri godine prije svoje smrti, formuliranje problema i radne hipoteze, uključujući i metodu, bila je relativno jednostavna zadaća, jer je znanstveno neriješeni problem bio posve očit. Kako je Marulić svojeručno

popisao svojih skoro 200 inkunabula (npr. djela Cicerona, Marcijala, Vergilija, sv. Augustina, Grgura Velikoga, sv. Bernarda, dvije Biblije, itd.), istraživačko pitanje je glasilo: gdje su one danas? Je li ijedna sačuvana? Pretpostavio sam da nisu baš sve izgubljene (tek šest ih je od prije bilo poznato). Uzeo sam u ruke Marulovu oporuku s popisom njegovih knjiga, potom na *njuskalo.hr* pronašao i za 100 kuna kupio knjigu Josipa Badalića *Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj* (Zagreb 1952), koju sam inače poznavao i studirao u sveučilišnoj knjižnici u Würzburgu (katalozi se ne mogu posuditi), i počeo uspoređivati. Poklapalo se dosta naslova iz oporuke i Badalićeva kataloga. Dakle, ako su, barem prema naslovima, sačuvane iste inkunabule koje bilježi Marulić, onda se činilo vjerojatnim da bi i pokoja njegova mogla biti sačuvana. No kako je istih naslova bilo u više knjižnica, često ne samo jedan, nego ponekad dva ili čak više primjeraka (npr. djela sv. Jeronima), valjalo ih je sve pregledati. Zašto? Jer sam tražio moguće Marulove rubne bilješke na njima, one se inače ne spominju u katalozima, a mogle bi biti njegova dosad nepoznata autorska djela. S druge strane, te inkunabule bi prema Markovim bilješkama mogle biti identificirane kao predlošci za njegove hrvatske prijevode i prepjeve, ne manje i za njegova latinska djela. Naravno, iako to nije znanstveni nego tehnički problem, valjalo je uvijek iznova na svoj trošak putovati uzduž hrvatske obale od knjižnice do knjižnice, tražiti dozvole, listati, čitati i snimati brojne knjige i rubne bilješke, itd. To je zapravo očevid, autopsija svih inkunabala, bilježaka i markiranja, a ponekad i privezanih rukopisa.

Ako dakle *in situ* pronađem njegove bilješke i tipična markiranja na nekoj inkunabuli ili knjizi koja je tiskana do 1521., a navedena je u njegovoj oporuci, mogu zaključiti da je to onda doista bila njegova knjiga. I doista, pronašao sam mnoštvo bilježaka na brojnim knjigama iz njegove oporuke, sada sustavno uspoređujem snimke i tekstove, pisoruke (autografe) i rukopise, hrvatske i latinske citate u njegovim tiskanim djelima, ispitujem također međuovisnost njegovih hrvatskih i latinskih djela i sl. Kroz višestruko istkanu matricu podataka dolazi se do konačnih zaključaka, već prema stupnju kodikoloških, paleografskih, sadržajnih i inih podudaranja.

Sličnu sam metodu traženja primjenio kada sam po Europi godinama tražio Marulićeve izgubljena hrvatska djela u prozi, za koja je Vatroslav Jagić (1869) tvrdio da će se jednoga dana pronaći. Rezultate sam objavio u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (Zagreb 2009), a najnovija istraživanja, koja potvrđuju prijašnja otkrića i donose nova, objavio sam u studiji „*Magnificat anima mea Dominum*. Hrvatski prepjev i egzegeza Marka Marulića“, *Anafora VI* (2019),¹ str. 7-80, dostupna na mreži: <https://hrcak.srce.hr/221420>. Sažetu inačicu ove

---

1 U toj se studiji nalaze potpuni naslovi svih bibliografskih referenci koje se navode u ovoj raspravi.

studije, „Priča o Bibliji Marka Marulića“, objavio je časopis *Vijenac*, broj 653, dostupna je na internetu (matica.hr, potom kliknuti na *Vijenac* „arhiva“). Isti časopis objavio je dva moja priloga o Marulovim inkunabulama (br. 660, 665) i dva prigovora Bratislava Lučina (br. 662, 667), svi su dostupni na internetu. Naniže slijedi moj odgovor Lučinu na njegov prigovor u *Vijencu* br. 667, tiče se znanstvene metode.

Marulić je često na hrvatski prevodio latinska djela za svoju voljenu sestru Biru (Veru) koja nije znala latinski. To su zapravo početci hrvatske pučkojezične proze na daleko bogatijoj leksičkoj i sintaktičkoj osnovi od bilo koje hrvatske proze prije njega. Prevodio je ili adaptirao apstraktne teološke tekstove koji prije nisu bili prevedeni na hrvatski, što ga je vodilo do stvaranja novokovanica, jer inače njegova sestra i priprosti puk ne bi te prijevode i autorske tekstove mogli razumjeti. Sada sam za neke njegove hrvatske prijevode i adaptacije našao i inkunabule (s rubnim bilješkama) koje su mu služile kao latinski predlošci za prijevod ili prepjev na hrvatski, npr. njegovu latinsku Bibliju (1483) po kojoj je ispjevao (1501) i tiskao (1521) svoj – i prvi hrvatski – ep *Juditu*. I o tome ovdje raspravljam s Bratislavom Lučinom.

Marulić na udaru ideološke cenzure i prešućivanja

Drugi sam razlog nužne potrage za Marulićevim izgubljenim djelima vidio u činjenici da je njegovo djelo, usprkos znanstvenom problemu i istraživačkom pitanju, desetljećima iz ideoloških razloga bilo namjerno prešućivano, a radovi o njemu cenzurirani ili ignorirani. O tome sam našire pisao u članku „Platon, Judita i druga Biblija Marka Marulića“ (*Vijenac*, 665). Počelo je s cenzurom i uništenjem dijela *Zbornika Marka Marulića* (1950) povodom 500. obljetnice njegova rođenja, zašto je bio „zaslužan“ Miroslav Krleža. Brojni njegovi radovi bili su potom osporavani, otkrića nepoznatih mu hrvatskih djela i sekundarna literatura o tome sve do danas nerijetko prešućivana. I dok je Krleža Marulića u ona olovna vremena revolucionarnog prava vidio kao suradnika inkvizicije i kardinala Bellarmina (Marulić je umro 1524., 18 godina prije nego se rodio Bellarmin), Miljenko ga je Jergović 2001., povodom 500. obljetnice nastanka *Judite*, vidio u društvu mongolskog osvajača Džingis-kana. Danas bi on, ali i ini potencijalni hrvatski nobelovci, koji se svakodnevno busaju u svoja novodizajnirana „antifašistička“ prsa, Marulića rado politički strpali na, samo u njihovoj uobrazilji fiksiranu, tamnu stranu mjeseca. I Krleža i Jergović su, moguće, imali ne samo netrpeljive, ideološki zadrte antikatoličke, danas bi se u nekim krugovima reklo „antiklerofašističke“ sentimente, nego vjerojatno i osobne razloge („za volju oholosti“) da se obračunaju s Marulićem. Ne samo da su Hrvati Marulića nazvali „ocem hrvatske književnosti“, nego je on doista pisao i lijepu poeziju, drame, epove, *vitae*, na hrvatskom i latinskom, te skoro

dva stoljeća bio čitan i preveden posvuda po Europi, ali i na japanski jezik. Njegov živi narodni jezik, *volgare illustre* prema Danteu, metrika i lijepa poezija bili su smjerodavni izvori hrvatske umjetničke književnosti na narodnom jeziku u cijeloj renesansi i baroku, i, ne manje, uspjele hrvatske – kao dijela europske – renesansne književnosti na latinskom jeziku. Uz takav književni opus, nastao prije pola tisućljeća, i današnji veliki pisci, čak potencijalni nobelovci, ponekad znaju probljediti od zavisti.

Nisu samo književni i ideološki epigoni Miroslava Krleže bili protiv Marulića, cenzurirali su ga ili njegovo djelo ignorirali i neki kroatisti, možda iz posve prizemnih razloga. U krugu marulista našlo se naime i nekoliko Krležinih ideoloških i(li) snishodljivih sljedbenika koji su od 1950. do danas sustavno osporavali autorstvo Marulovih hrvatskih djela, posebno kada se radilo o djelima bogobojazne tematike, koja, navodno, „nisu bila dostojna“ lijepe književnosti. Brojni su primjeri za to, ovdje navodim tek molitvenik (*Oficij blažene dive Marije*) koji je Marul sastavio za svoju sestru Biru, redovnicu sv. Benedikta u Splitu. U *Sabranim djelima Marka Marulića* (svezak *Pisni razlike*, 1993) taj oficij, kao i neki drugi poznati Marulićevi rukopisi, nisu ni spomenuti, iako sadrži prelijepe hrvatske prepjeve marijanskih i inih himana, a epigram na početku izriječkom potvrđuje njegovo autorstvo, kako je to davno utvrdio Franjo Fancev (1933):

*Marul tumači toj
Na slavu gospoje,
Zemlja i nebo koj
Svagdan hvale poje.
Molite za njega
Ke koli čtite toj,
Da bog s truda sega
Stavi ga u pokoj. Amen.*

U tom, u *Sabranim djelima Marka Marulića* prešućenom, *Oficiju blažene dive Marije*, na hrvatski je, uz pokorničke psalme itd., ritmički prepjevao sedam latinskih himana (*Quem terra pontus, aethera; Te Deum laudamus; O gloriosa domina, Salve regina, Memento salutis auctor; Ave maris stella; Jesu dulcis memoria*). Ovdje, za ilustraciju njegova prevodilačkog umijeća, donosim samo prvih osam stihova (od 44) iz prijevoda (moguće) ambrozijanskog himna *Te Deum laudamus* (*Tebe Boga hvalimo*):

*Tebe mi hvalimo, Bože, ki s' svemoguć,
S istinom pravimo: gospodin si slovuć.
Otac si višnji ti, zemlja te sva čuje,
Sfe da je po tebi, stvoreno kažuje.*

*Tebi svi an'jeli, tebiti serafin,
Tebi arhan'jeli, tebiti kerubin,
Tebi sve ke stoju na nebu kriposti
„Svet, svet“, vazda poju, „svet, Bože od milosti!“*

Marulićeve inkunabule i istraživačka metoda: rasprava s Bratislavom Lučinom

Bratislav Lučin, voditelj Marulianuma u Splitu, nastavio je (*Vijenac*, 667) našu raspru glede Marulićeve inkunabule *Platonis opera* (1484) iz Dubrovnika, ovdje mu odgovaram. Da ne bude zabune, njega ne ubrajam u gore spomenute Krležine epigone i ideološki revnosne zelote protiv Marulića, baš naprotiv. Mi vodimo stručnu raspravu o metodi istraživanja Marulićevih inkunabula, njegov dobar prigovor meni može pomoći da ispravim možebitne pogriješke, i obratno.

U prvom javljanju (*Vijenac*, 662) „pouzdan vodič“ za identifikaciju inkunabula mu je bio Marulićev *Repertorij*, pa je već u naslovu zaključio da je Marulićev Platon onaj iz 1491., a ne iz 1484., što sam tvrdio ja. Ovaj mu je put (*Vijenac*, 667) glavni argument da inkunabula iz 1484. nije bila Marulićeva „paleografski kriterij“, o *Repertoriju* kao „pouzdanom vodiču“ više ne zbori. Izmjena kriterija je donekle razumljiva nakon što sam pokazao (*Vijenac*, 665) da je markirane citate u svoj *Repertorij* Marulić preuzeo upravo *iz dubrovačke inkunabule* (1484), dočim Lučin nije uspio pokazati niti jednu markiranu rečenicu u izdanju Platona iz 1491., iako je sâm postavio kriterij da knjiga s Marulićeve police mora „sadržavati i Marulićeve rukopisne bilješke.“ Umjesto da prizna kako su neke markirane rečenice i rubne bilješke iz dubrovačkog Platona (1484) preuzete u Marulićev *Repertorij*, pa da je stoga ta inkunabula njegova, on se sada „u hodu“ (*Vijenac*, 667) prebacuje na „ključni [...] paleografski kriterij“, koji mu je prije bio drugotni. Taj kriterij rijetko da može biti *jedini* argument u pitanjima atribucije, jer je paleografija *samo jedna* od pomoćnih povijesnih znanosti, a svaki povijesni izvor (adnotirana inkunabula, rukopisni kodeks, povelja, itd.) mora proći kritičku provjeru više kriterija. Pokazat ću također da ne stoji teza: „Pandžić krivo prenosi smisao mojega teksta“. Na koncu se osvrćem na hrvatski nacionalni epos, Marulovu *Juditu*, i na njegovu Bibliju *sine comento* iz Splita.

Krivo čitanje

Prema Lučinu:

„Bilo bi dakle korektno da je Pandžić ponudio uzorke rukopisa obaju izdanja iz 1484, da ih je usporedio s dokazano Marulićevim autografima i da je iznio rezultate

usporedbe. Umjesto toga, on mi pripisuje pretpostavke i tvrdnje kojih u mojem tekstu (*Vijenac* 662–664) nema.“

On je u svom prvom javljanju protiv moje teze tvrdio kako izdanje Platona iz 1484. nije iz Marulićeve biblioteke. Sam je postavio i „ključni kriterij“ kojim se to može dokazati, naime, ako su markirane rečenice iz Platona prenesene u Marulićev *Repertorij*, bio bi to siguran dokaz da taj primjerak Platona potječe s Marulove police. Moji mu argumenti nisu zadovoljavali taj kriterij. Stoga sam morao pokazati da se rečenice iz dubrovačkog Platona ipak nalaze u *Repertoriju*. To sam uspio dokazati i citirati iz oba primjerka, iako je krnji primjerak Platona, barem većim dijelom, vjerojatno adnotirala druga ruka, često su markirane ne samo iste rečenice nego i *nadopisane iste rubne bilješke* (npr. *definitio iusti, definitio iustitiae* etc.) u oba primjerka. To znači da je glosator drugoga imao pri ruci oba dubrovačka primjerka. Zašto nisam uspoređivao druge Marulove autografe? Jer je: a) Lučin tražio da dokažem da je adnotirane rečenice Marulić preuzeo u *Repertorij*, što sam učinio, pa je već to, po Lučinovoj prvotnoj metodi, bio uvjerljiv dokaz da se radi o Marulovu libru, i bez usporedne grafijske analize; b) dva snimka sam ipak donio, iako bi ih trebalo donijeti stotinu, ali *Vijenac* nema toliko prostora za temu; c) velik trud sam uložio i još uvijek ulažem da pronađem autografe biskupa Tome Nigera (o.1450 – o.1532), papinskog diplomata, Marulićeva prijatelja i oporučnika inkunabule *Platonis opera*. Kada bih uspio dokazati da je Niger adnotirao jedan primjerak dubrovačkog Platona, onda bi to također bio dokaz da je inkunabula s Marulove police. U tu svrhu sam, uz nemalo truda i troška, nabavio kopije Nigerovih pisama papi iz *Archivio Segreto Vaticano, Lettere di Principi*, kao i njegove pjesničke panegirike na latinskom, čuvane u Krakovu i posvećene poljskim uglednicima. Novoizabrani papa Hadrijan VI. poslao ga je kao nuncija (imenovan je za Veneciju, Mađarsku, Češku i Poljsku) u, kako se pokazalo, vrlo uspješnu misiju kod poljskog kralja Sigmunda Starog. Tražio sam i Nigerovo pismo koje je za boravka u Poljskoj uputio u Split svećeniku s Marjana Rogeriju Capogrossu (jedan od Marulićevih pisara i onaj koji je prema oporuci trebao obaviti Markov pokop u crkvi sv. Frane) da izdvoji zlatnike iz njegove škrinje i nahrani sirotinju u vrijeme borbi za obranu Klisa. Pismo iz privatnog posjeda koje je opisao Lovre Katić još nisam dobio, ali ima nade. Tada ću, kao i kod inih barem stotinjak inkunabula i knjiga objavljenih do 1521., u svojoj *već najavljenoj knjizi*, podastrijeti i komparativne paleografske, ali i brojne druge dokaze, glede Marulićeve biblioteke općenito i dubrovačkog Platona posebno. Niger je inače, po mom sudu, jedini suvremenik i humanist u Splitu koji bi, uz Marulića, uopće bio u stanju komentirati Platona. Sve ovo navodim kako bi Lučin razumio da *nisu* samo paleografija i Marulovi latinski autografi *isključivi* alati kojima se može dokazivati podrijetlo knjiga iz njegove biblioteke. Moja

metoda je malo sofisticiranija od njegove i Novakovićeve, pa stoga, neskromno, i ona koja malo više obećava u potrazi za Marulićevim izgubljenim ili (ne) svjesno, odnosno iz ideoloških razloga, zatajenim hrvatskim i latinskim mu djelima. Tijekom više od jednog desetljeća sam, nakon Londona, Firence, Rima, Vatikana, Beča, Venecije i Zagreba, uvijek iznova na svoj trošak, potom uz pomoć franjevaca Provincije sv. Jeronima koji su me posvuda lijepo ugostili, pohađao biblioteke i arhive u Dalmaciji i Hrvatskom primorju, pregledao oko 600 inkunabula i knjiga tiskanih početkom 16. st., te oko 100 rukopisa. Još ih moram pregledati barem 200, tada ću moći sistematizirati i opisati, uz odgovarajuće snimke, pronađeno pisano blago Marka Marulića, rukopise i brojne novopronađene knjige iz njegove privatne biblioteke.

Lučin je argumentirao da je Marulić poznao drugo izdanje Platona (1491), što je posve točno, ali taj nalaz ne može biti dokaz, to je logička zamka *petitio principii*, *Zirkelschluss*, da dubrovačka inkunabula iz 1484. nije Marulićeva samo zato jer je on poznao i izdanje iz 1491. Usput, ova dubrovačka inkunabula iz 1484. je samo jedna (u dva primjerka) od stotinjak novopronađenih knjiga iz biblioteke Marka Marulića. Dakle, jer je Marulić poznao izdanje iz 1491. Novaković je tvrdio, Lučin prihvatio, kako „otpada mogućnost“ da bi Platonova djela iz Dubrovnika mogla biti njegova. Nisu te knjige ni pogledali, nisu znali imaju li one rubne bilješke ili ne, nalaze li se koje u Marulovu *Repertoriju* ili ne, a ipak su tvrdili da inkunabula iz 1484. nije Marulova. Stoga sam zaključio, Lučin veli da to nije tako, da njihova

„metoda svjesno suspendira zlatno pravilo očevida i arbitrarno pretvara, metaforički i matematički rečeno, nekoliko varijabli u konstante jedne funkcije kako bi argumentacija sačuvala privid znanstvenosti, *pretpostavljajući* naime: a) da Marulić prije 1491. nije poznao Platonova djela [pa ako nije imao izdanje iz 1484., prije 1491. nije mogao upoznati Platona na latinskom jeziku]; b) da je koristio isključivo drugo izdanje, a ne da je, možda, poznao oba, pa već odavno adnotirane pojmove prvoga tek sravnio s folijacijom drugoga kad mu je ono kasnije došlo pod ruku [inače bi Lučin bio zaključio da je Marulić poznao izdanje iz 1491., a da o onom iz 1484. još ništa ne zna]; c) da u dubrovačkim primjercima nema markiranih riječi i rečenica koje je Marulić preuzeo u svoj *Repertorij*, pa ih stoga ne treba ni pogledati.“

Sada pak, nakon što je odbacio „ključni kriterij“ *Repertorija*, i nakon što sam mu poslao nekoliko snimaka dubrovačke inkunabule, tvrdi:

„O tim markiranim riječima i rečenicama napisao sam samo jedno: rukopisni duktus na dostupnim slikama jest humanistički, ali nije Marulićev. Iz toga se nikako ne može izvesti ono što mi Pandžić pripisuje u točki c)“.

Ništa mu ne pripisujem, da je znao da na inkunabuli iz 1484. uopće postoje rubne bilješke, Lučin bi ih, vjerujem, kao i svaki istraživač, i pogledao. Pitanje je zašto sada jednostavno ne napiše da se neke adnotirane rečenice iz dubrovačke

inkunabule ipak nalaze u Marulovu *Repertoriju*? Tada bi naša diskusija bila okončana, usprkos mogućim raspravama o duktusu, ulozi Markovih pisara i slično.

Lučin pretpostavlja da Marulić svoje tekstove *uvijek* piše istim humanističkim duktusom, podjednako na širokom praznom listu i na uskim rubovima debelih tiskanih knjigâ, da je širina pera, veličina slovâ i pisanje abrevijatura ista kod mladoga i staroga Marulića, latinskih i hrvatskih tekstova itd. Osim toga, što je vrlo važno, on tvrdi da *ne postoje* hrvatski autografi Marulovi, jer ti, iako postoje, ne odgovaraju, niti uopće mogu odgovarati, njegovu jedinom, tj. *latinskom* rukopisnom duktusu. Radikalno *sužavanje tekstualnog korpusa* Marka Marulića, nešto slično je napravio Moguš (1976) s Marulovim hrvatskim tekstovima kako bi protiv Verdianija (1957, 1973) osporio njegovo autorstvo *Firentinskoga zbornika*, odbacivanje Marulovih hrvatskih *autografa i prijepisa*, oslanjanje na samo jedan tip Marulovih latinskih rukopisa (kurzivna humanistica), imala je *de facto* za cilj da jedino Lučin *danas* arbitrarno smije odlučivati o tome što je to Marulić napisao, a što ne. Uredničko vijeće *Sabranih djela Marka Marulića* je još prije 30 godina zaključilo da su hrvatska djela Marka Marulića sva već objavljena, tek jedan sveščić (*incerta*) još čeka svoga meštra. Te dogme drži se Lučin i danas, pa „ne može biti što ne smije biti“ (Christian Morgenstern).

Ipak, vrlo je prozirna bila metoda koja je zavlada u zatvorenom kružoku 70-ih godina prošloga stoljeća. Netko od malobrojnih marulista tvrdit će npr. da ovaj ili onaj rukopis nema Marulov duktus. Neki „stranci“, Verdiani, Morović, Kulundžić ili Pandžić, koji su Marulove rukopise otkrili, tvrdit će suprotno. Na koncu će samopozvani marulistički supervizori u Zagrebu, koji, naravno, nisu vidjeli niti jedan od tih rukopisa, zaključiti da je to pitanje „sporno“, pa cijeli niz Marulićevih hrvatskih djela u rukopisu (<https://hrcak.srce.hr/file/323226>, str. 64–65) nikada neće ugledati svjetlo dana. Ako se štogod od tih „dubioznih tekstova“, kako ih – *horribile dictu* – jedan marulist onomad nazva, i objavi, onda će to biti djelo nekog anonimca iz srednjega vijeka, nikako autora Marka Marulića. Da bi dramu *Muka svete Margarite iz Firentinskoga zbornika* mogli „ukrasti“ autoru Maruliću i retroaktivno ju objaviti kao *anonimnu i srednjovjekovnu* u zbirci *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo* (Zagreb 2010), akademik Amir Kapetanović i Dragica Malić su produljili i trajanje srednjega vijeka, štoviše, čak ga i egzaktno fiksirali do god. 1532. Isto tako, primjer drugi: iako ga epigram u rukopisu navodi kao autora, u *Sabranim djelima Marka Marulića* nije se smjelo objaviti, kao što sam već naveo, pa ni do danas u program uvrstiti, njegov *Oficij blažene dive Marije*. U njemu se nalazi nekoliko prekrasnih prepjeva himanâ, možda najljepša hrvatska poezija s kraja 15. i početka 16. st., pri čemu se Marul tu natječe (*certamina ponit*) uglavnom sam sa sobom.

Metoda prešućivanja

Lučin tvrdi da sam prešutio Zvonimira Kulundžića:

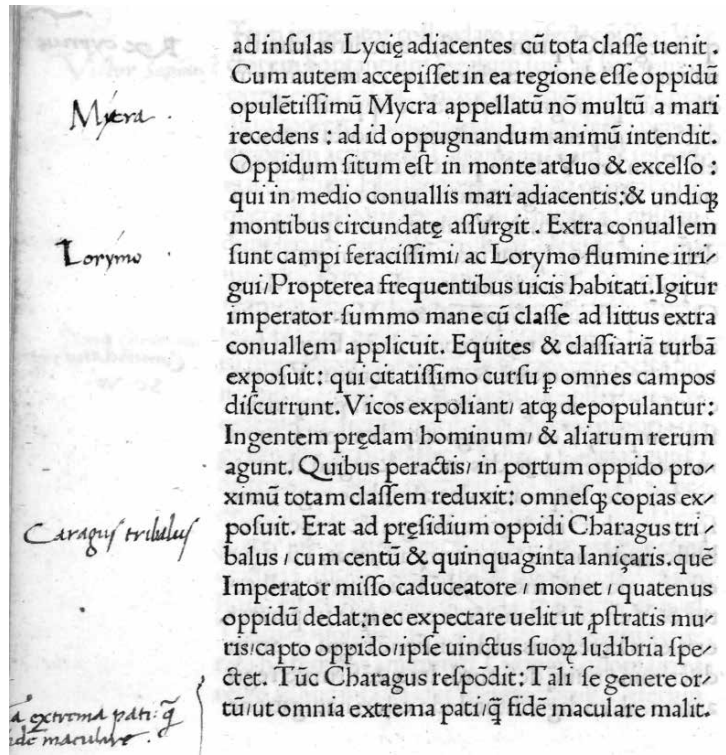
„Pandžić opširno citira rad Krune Krstića iz 1950, napose njegove zaključke kako su Maruliću pripadali Augustinova *De civitate Dei* iz 1475. i Laktancijeve *Divinae institutiones* iz 1478. (obje u *Znanstvenoj knjižnici* u Zadru). Marginalije u tim dvjema knjigama on kao i Krstić smatra Marulićevima. Kad se već pozvao na Krstića, bilo bi korektno da je spomenuo i Zvonimira Kulundžića, koji je te dvije Krstićeve atribucije nakon opsežne analize otklonio kao neosnovane (usp. *Ta rič hrvacka*, 1979, str. 131–136). Prešućivanje nije dobra metoda.“

Slažem se u potpunosti da prešućivanje nije dobra metoda u znanosti, ali ona nije moja, prije bi mogla biti Lučinova. Kulundžića sam ipak naširoko komentirao u svojoj knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (Zg. 2009, str. 100–102 *et passim*). Nažalost, Lučin ju izgleda nije čitao, a ja naivno mislio da jest, pa da stoga ne moram ponavljati već poznate stvari. Tada je bilo riječi o najstarijem umetku iz *Vartala* (kodeks Trogirana Petra Lucića koji je skupljao pjesništvo Marka Marulića), tj. o autografu Marka Marulića, kako je to još 1957. utvrdio Josip Badalić, što danas, bez ikakva valjanog razloga, osporava Lučin. Taj *hrvatski* tekst nema duktus *latinske humanističke kurzive* koji on posvuda očekuje. Od skoro tri stranice svoga teksta o Kulundžiću citiram tek nekoliko rečenica:

„Međutim, Zvonimir Kulundžić (1979: 63–145) je uz pomoć sudskoga vještaka za rukopise [Željka Sabola], pokušao osporiti Badalićeve nalaze [...]. U latinskom humanističkom rukopisu je povezivanje slova i riječi putem *abrevijatura* i *ligatura* za Marulića posve normalna stvar, dočim u hrvatskome on ne može koristiti isti instrumentarij, tj. dobiti isti *ductus* rukopisa. Upravo tu će biti uočena najveća razlika između promatranih rukopisa, opći dojam vidi razlike u *ductusu*, a uzrok tomu ni Kulundžić ni njegov vještak ne poznaju. Hrvatska su slova po pravilu sva ispisana, latinska često povezana ili nadomještjena *ligaturama* i *abrevijaturama*. S druge strane, današnji sudski vještaci polaze pri analizi rukopisa *ceteris paribus*, tj. uz pretpostavku da su jezik, papir, pero, tinta, itd. analiziranih tekstova isti, te iz otprilike istoga vremena, što u Marulićevu slučaju, barem kada su jezik, vrijeme, pero i papir u pitanju nije bilo tako [...]. Zanimljivo je da Kulundžićevo (1977: 34–37) mišljenje glede *Firentinskoga zbornika*, gdje protivu Mogoša i Malićeve podržava Verdijanijevu atribuciju [...] nitko kasnije nije citirao.“

Tako ni Lučin. Kulundžića dakle prešućuje on, a ne ja. Mislim da znam i zašto. Kako je, što se tiče hrvatskih Marulovih rukopisa i autografa, vrlo mala, ali utjecajna grupa samoreferencijalno zatvorenih hrvatskih marulista uvijek iznova, možda po želji velikoga maga, iz istih ideoloških razloga nastojala dokazati da nijedan novootkriveni hrvatski tekst *nije* Marulov, nikada da neki *jest*, njegove rukopise uopće nisu ni tražili, a citirali su, ako uopće, vrlo selektivno. Sve što toj „metodi“ nije odgovaralo, a to su bili Marulićevi novopronađeni,

naizgled pobožni tekstovi, oni ne bi ni citirali, jednostavno bi prešutjeli i tekst i autora koji ga je pronašao. I Kulundžić, zapravo policijski vještak Sabol, je tek danas dobar za citirati ako se može iskoristiti protivu

Sl. 1: Coriolani Cipionis Dalmatae, Petri Mocenici imperatoris gesta (1477)

moje argumentacije, ali se isti Kulundžić sustavno prešućuje, jer je bio u pravu glede Marulićeva *Firentinskog zbornika*, nasuprot Malićevoj, Mogušu, a i Lučinu. Bio je prešućivan kada je pronašao Marulićev prijevod Kempenčeva *Od naslidovan'ja Isukarstova*, ili kada je priredio, zajedno s Julijem Derossijem, daleko bolje izdanje toga djela od onoga objavljenog u *Sabranim djelima Marka Marulića*, također i onda kada je imao velikih problema tiskati ga, tako da su mu ga na koncu objavili (1989) Zadarska nadbiskupija i *Naša ognjišta* iz Duvna. Sve to, kao i argumentaciju suprotne strane, Pandžić nije prešutio. Otpada, na koncu, Lučinov prigovor glede zadarske inkunabule Koriolana Cipika iz 1477., posve sigurno ju je adnotirao Marulić (sl. 1). Jedino Augustinovu *De civitate Dei* (1475), od zadarskih inkunabula iz Znanstvene knjižnice i Državnog arhiva, nije vlastoručno adnotirao Marko Marulić, nego možda neki od njegovih pisara. Laktancijeve *Divinae institutiones* iz 1478. pak, Lučin je trebao prije sravniti s *Repertorijom* nego li se suglasio sa Sabolom da ta inkunabula nije Marulova.

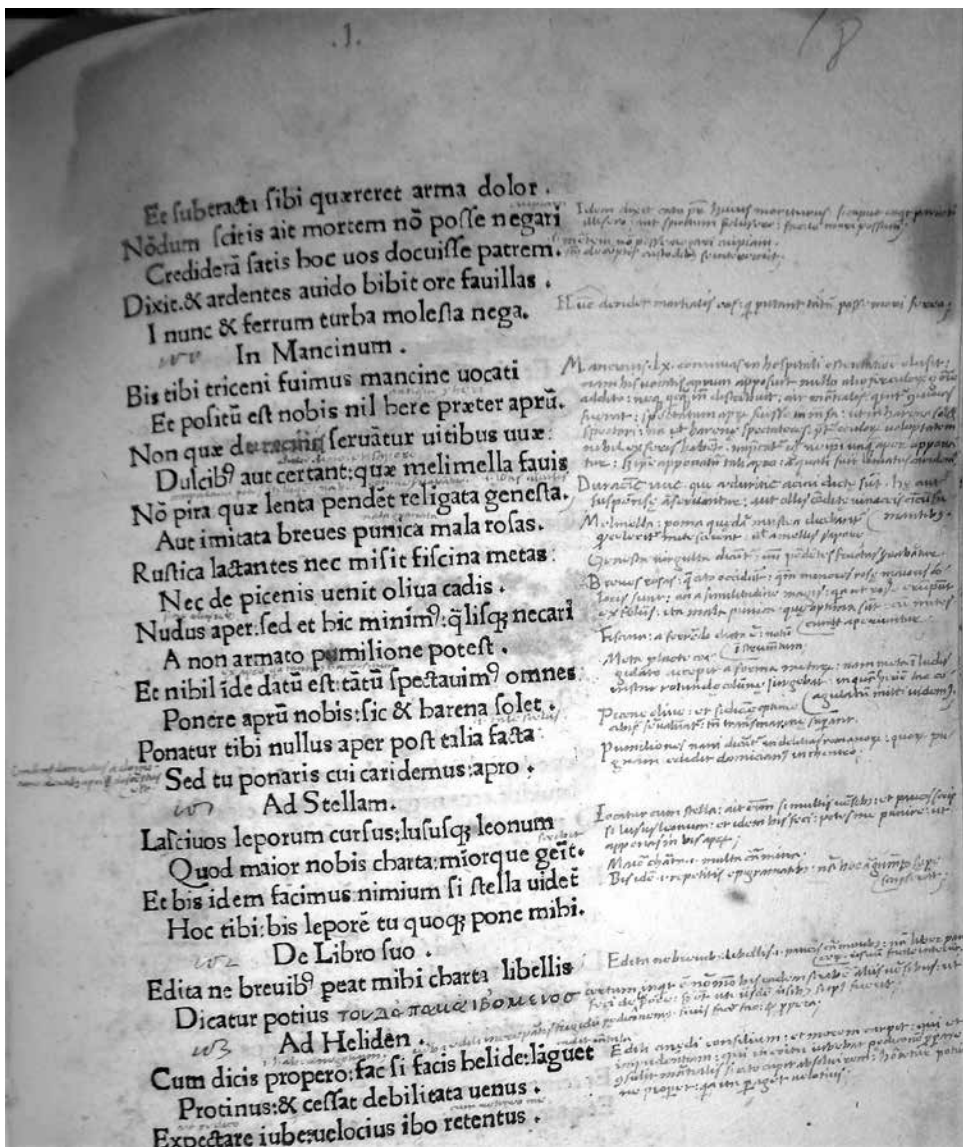
Pomoćne povijesne znanosti

Već sam pisao da Lučin i ja imamo, barem većim dijelom, *dva različita predmeta i dvije različite metode* istraživanja, iako se u oba slučaja radi o djelima Marka Marulića. On se oslanja isključivo na paleografiju, zapravo grafologiju, zanima ga isključivo atribucija latinskog *pisoruka* (autografa), a mene atribucija i autografâ i apografâ, i *hrvatskih i latinskih djela* Marka Marulića. Lučin najprije odredi idealni tip Marulove kurzivne humanistice koji je bio dobro čitljiv i slovoslagarima u Mletcima. Kada se kojim slučajem pronađe neki novi latinski tekst pisan istim tipom Marulove kurzive, on zaključuje da se radi o podudaranju jedan za jedan. Slažem se, tu spora među nama nema. Međutim, postoji velik broj Marulovih tekstova, *latinskih i hrvatskih*, a da o prijepisima i ne govorimo, te Lučin uopće ne uzima u obzir, koji su pisani ovlaš za vlastite potrebe kao bilješke na inkunabulama, ili prelijepom humanističkom knjiškom *rotondom*, ponekad s postupnim prijelazom u *kurzivu*. Sve te varijante humanističkog pisma nalaze se i u Marulovu *latinskom* autografu *Vita divi Hieronymi* (Ms. Add. 18.029) iz Londona. Lučin bi po svojoj metodi ovdje morao govoriti o barem tri različita duktusa u tom rukopisu, što ipak ne čini. Dakle, Marulić ponekad namjerno *ne piše kurzivom*, jer je tekst namjenio osobama koje nisu bile vješte kurzivi, a trebale su te latinske tekstove *čitati*. Ili kada piše hrvatske tekstove za svoju sestru i druge osobe, zbog čitljivosti uvijek koristi knjišku *rotundu*, naravno bez kraćenica. Kod najmanjeg odstupanja od pretpostavljenog idealnog tipa humanističke kurzive, Lučin veli da to nije Marulić. Prije takvih apodiktičkih tvrdnji on bi, između ostaloga, morao objasniti zašto rečeni Marulićev londonski rukopis dobrim dijelom nije pisan tipom humanističke kurzive koju on smatra jedinim Marulićevim duktusom.

Pronašao sam, međutim, velik broj hrvatskih tekstova, imaju čak i monogram .M. u kolofonu i, primjerice, godinu 1513. kao dataciju, te splitski idiom kao jezični supstrat. Te hrvatske rukopise iz Splita, iznimno bogata rječnika i stila, datirane još za Marulova života, Lučin jednostavno prešućuje, iako su bitni u kontekstu atribucije izgubljenih i novotkrivenih djela. Tu više nije dovoljno reći da se ne radi o Marulićevu duktusu, valja reći *o čijim se djelima radi, dokazati dakle tko je autor* te prve hrvatske zbirke pučkojezične proze uopće. Zašto se po leksiku, jeziku hrvatskih biblijskih citata i hapakslegomenama ona podudara s Marulovim prijevodom *Od naslidovan'ja Isukarstova?*

Već spomenuh da ima više pomoćnih povijesnih znanosti, pa ću *na jednom primjeru* pokazati svoju metodu rada, koja se ne oslanja samo na paleografiju jednoga tipa humanistice. Lučin je, izgleda, priznao da je svezak Marcijalovih epigrama iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku, koji sam identificirao i atribuirao (sl. 2), ipak Marulićev. Za desetak drugih adnotiranih inkunabula iz te iste knjižnice, a koje su zajedno s Marcijalom *popisane u oporuci Marka*

Marulića, a Lučin ih, kao i Marcijala, poznaje preko nekoliko mojih snimaka, veli da nisu Marulićeve. Da bih uopće utvrdio podrijetlo tih brojnih i važnih inkunabula, pri autopsiji sam se najprije poslužio metodom kodikologije i istraživanja uveza (druge su paleografija, diplomatika, sfragistika, filigranologija i neke specifične). Prema žigu i *ex-librisu* ustanovio sam da su nekoć sve one zajedno s Marcijalom pripadale isusovačkom kolegiju u Dubrovniku. Nakon ukinuća Družbe (1773) pripadale su staroj dubrovačkoj gimnaziji, potom učiteljskoj školi, a naposljetku su završile u Znanstvenoj knjižnici. Uspoređujući pak uveze tih dubrovačkih i nekolicine splitskih inkunabula koje su nekoć pripadale tamošnjoj isusovačkoj rezidenciji, prepoznao sam na hrbatu i dubrovačkih i splitskih inkunabula vrlo slične starije signature. Kako su dubrovačke inkunabule klasikâ uglavnom djela koja su bila obvezatna prema isusovačkom *ratio studiorum*, a isusovci u Splitu nisu imali kolegija, jasno je zašto su upravo ta volumina prebačena u Dubrovnik, a druga ostala u Splitu. Tada sam uočio da je jedna od ruku koje su nadopisivale kompendije i bilješke na djelima Vergilija i Valerija Maksima iz Dubrovnika, Marulić ih navodi u svojoj oporuci, ista koja dodaje i bilješke na Bibliji *sine commento* iz iste Marulićeve oporuke, odnosno iz splitske Znanstvene knjižnice. Bilo mi je jasno da je i tim dubrovačkim inkunabulama s najstarijim signaturama neupitno barem splitsko podrijetlo. Tek sada može početi komparativna analiza sadržaja, duktusa, pisara i sl. Marulistima je inače znano da je Marko većinu svojih knjiga oporukom namijenio prodaji da bi se utržak podijelio sirotinji u vrijeme kuge, gladi i rata. Logično bi stoga moglo biti da su bogatije splitske obitelji (Danieli, Martinis-Marchi, Capogrosso, Natalis itd.) otkupile njegove knjige, također hrvatske i latinske rukopise.

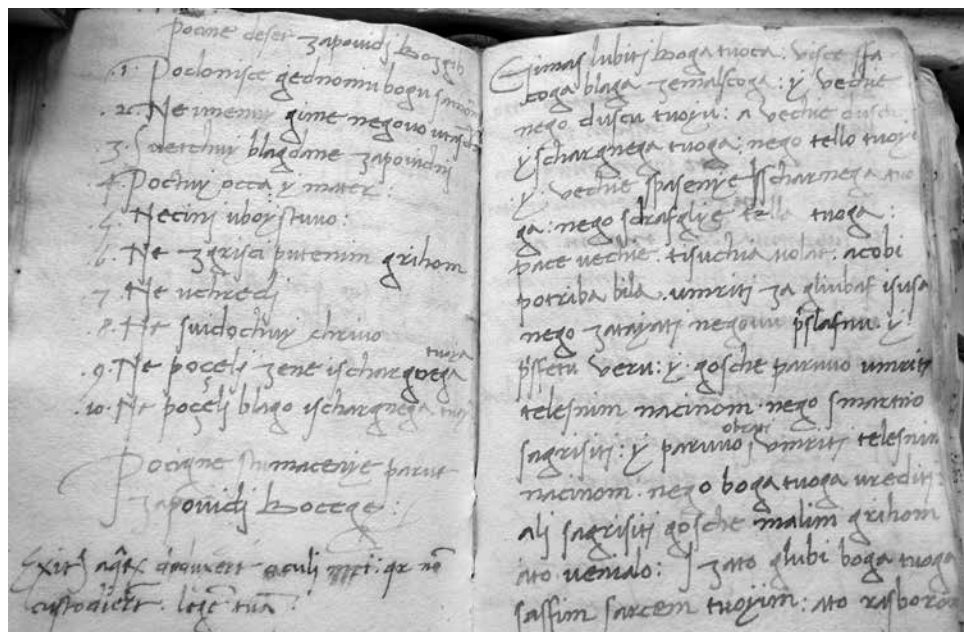

Sl. 2. Marcijalova *Epigrammata* (o. 1477) s nedavno otkrivenim komentarima Marka Marulića, Znanstvena knjižnica Dubrovnik (ink. 64)

Osim toga, Marulić je po vlastom priznanju imao i pisare, oni su mu prepisivali radove, što Lučin posvema ignorira. Nedavno sam o tome objavio i opširnu studiju, razlučujući autografe i apografe splitskih hrvatskih rukopisa njegova doba prema fonopisu i slovopisu (<https://hrcak.srce.hr/file/323226>, str. 61–64). Ovdje prilažem snimku iz još jednog nedavno otkrivenog rukopisa iz 1489. (sl. 3), koji se u fonopisu uglavnom poklapa s navedenom splitskom i uopće najstarijom hrvatskom zbirkom pučkojezične proze, koju već puno desetljeće nakon otkrića marulisti jednostavno prešućuju.

Kada je riječ o prijepisima a ne autografima, filolozi se služe kritičkom metodom *uspoređivanja sadržaja teksta*, uz identifikaciju mogućih *hapakslegomena* (riječi koje se javljaju prvi ili jedini put kod nekog autora). Josip Hamm je još 1978. objavio splitski prijevod *Dijaloga Grgura Velikoga* iz 1513. (danas u Beču) i tu nabrojio barem stotinu *hapakslegomena*. Utvrdio sam u svojoj knjizi (str. 123) da se od tih *hapakslegomena* barem polovica pojavljuje već u Marulićevu prijevodu *Od naslidovan'ja Isukarstova*, koji je okončan 20. lipnja 1500. god. Hamm nije poznao rukopis *Naslidovan'ja*, pronašao ga je Kulundžić, ali bi on (isto tako Kukuljević, Jagić, Fancev, Verdiani, Badalić, Štefanić, Kolumbić, Kulundžić, Parlov i brojni ini) smjesta znao što taj moj nalaz zapravo znači. Neki današnji kroatisti koji pišu o Maruliću uopće neće razumjeti ove moje rečenice, dočim će Lučin, koji bi ipak morao znati što znači dokaz preko *hapakslegomena*, o tome šutjeti, ili će ponovo reći da to nije autograf Marka Marulića. Naravno da nije, kao što to nije ni rukopis *Naslidovan'ja*, oba su prijepisi, ali ipak oba i prijevodi Marka Marulića. Nastojim dakle, za razliku od Lučina, identificirati i atribuirati, ne samo duktus, nego *sva nepoznata i(li) zatajena djela* Marka Marulića, latinska i hrvatska, autografe i apografe, starije i mlađe itd.

Sl. 3. Duktus novootkrivenog splitskog kodeksa iz 1489. (bez signature)

Kada tvrdim da je duktus Marulovih hrvatskih (ali i latinskih) rukopisa ovisan i od svrhe njihova korištenja, ne tvrdim da on iz hira mijenja svoj duktus, kako je to očito razumio Lučin, nego tražim da se *usporede* ne samo dva nego više vrlo sličnih duktusa s *predmijevanom svrhom* rukopisa, te, posebno važno, sa sadržajem i hrvatskim rječnikom, kao i s citatima u već poznatom opusu Marka Marulića. Predmet Lučinova istraživanja su samo *latinski* Marulovi autografi, viđeni isključivo metodom latinske paleografije, tj. sraavljeni samo s arbitrarno izabranim latinskim *autografima u kurzivi*, zanemarujući hrvatske tekstove i sve ine pomoćne povijesne znanosti, vremenski razmak nastanka rukopisa, adresate napisanog ili prepisanog teksta.

Ekskurs o forenzičkoj lingvistici

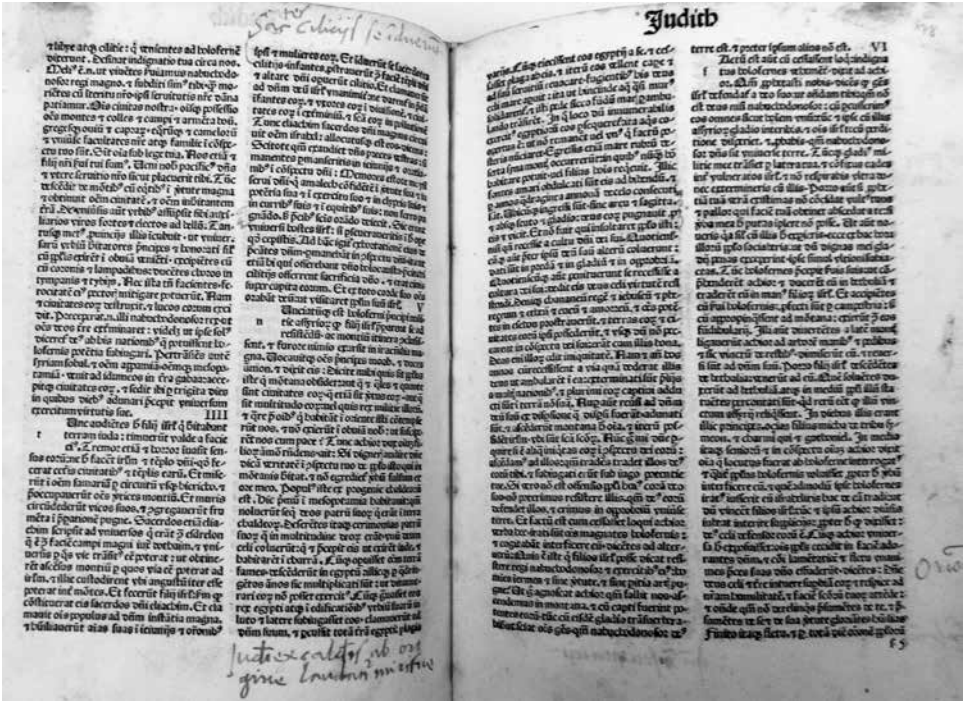
Inače, imam malo iskustva i u forenzičkoj lingvistici, pa me Sabolova analiza Marulovih rukopisa nije previše impresionirala. Kada je 1983. magazin *Stern* u Hamburgu objavio Hitlerove dnevničke, desetak grafologa su potvrdili da je doista riječ o Hitlerovu pisoruku. Slikar Konrad Kujau je bio tako vješt krivotvoritelj da je grafološka ekspertiza zakazala. Povjesničari su međutim utvrdili da je *sadržaj* često bio prepisan iz poznatih knjiga. Kada je opet drugi ilustrirani magazin iz Hamburga (*Spiegel*) početkom 1988. na naslovnoj strani objavio brzojav, navodno pukovnika Dragojlova, kao „dokaz/ Beweis“ da su „iz štaba generala Štala“ tražili da se iz Grubišnog Polja deportira 4224 Srba, pomogao sam tu krivotvorinu raskrinkati, i to kombinacijom lingvističkih, sadržajnih i povijesnih kriterija. Utvrdio sam da je ta krivotvorina napisana daleko nevjestije od one koju je 1952. objavio Mile Milatović protiv Andrije Hebranga (zaglavio u Beogradu 1948). To su prenijeli i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* i *Time Magazine*. Uskoro je i Zemaljski kriminalistički ured iz Stuttgarta (imaju sve uzorke mehaničkih strojopisa proizvedenih u 20 st. u po dva primjerka) potvrdio da je strojopis na kojem je „brzojavka“ 1942. otkucana, proizveden u Češkoj 1948. *Spiegelu* je kopiju, navodno za 100 000 DM, prodao izvjesni Dušan Plenča, direktor Muzeja revolucije u Beogradu. Bilo je to vrijeme kada je Slobodan Milošević od prevelike galame promuklo grlo često morao podmazivati whiskijem, a JNA svoje haubice, topove i tenkove starom kolomasti. Nepristojno je, doduše, spominjati ova imena, htjedoh samo napomenuti da sam tada, a i potom, metodom forenzičke lingvistike, ponekad umio proanalizirati raznorazne pismotvorine „iz regiona“. U načelu je ta metoda, ako se kritički kombinira s povijesnim i sadržajnim kontekstualizacijama, kada se ispituje po raznim (para)metrima pomoćnih povijesnih znanosti, uključujući ispitivanje starosti i kakvoće materijala (papira i tinte), primjenjiva i na povijesne rukopise, bez toga ona ostaje čista spekulacija.

Judita bez Biblije?

Koliko se Lučin u metodi istraživanja razlikuje od mene najbolje pokazuje njegov zaključni akord o Bibliji *sine comento* iz 1483. i Marulovoj *Juditi*:

„O ovoj knjizi Pandžić tvrdi: ‘Ta druga Biblija Marka Marulića (*sine comento*) danas se nalazi u Znanstvenoj knjižnici u Splitu (R–532), oporučio ju je svećeniku Luki, pustinjaku sv. Jeronima na Marjanu. Marulićeve rubne bilješke su na njoj, a vjerojatno je i Luka dodao pokoj. Moguće da će Lučin i ovdje ustvrditi, kada jednom pregleda tu Bibliju i ine Marulove libre koji stoje uz nju, da to paleografski nije njegov duktus i sl., ali u filologiji postoje dokazi *sadržajnog podudaranja*, ti su daleko pouzdaniji od spekulacija glede (ne)sličnosti humanističkog krasopisa i brzopisa.’ Atribucije rukopisnoga duktusa ne provode se na temelju *sadržajnoga podudaranja*, nego putem paleografske analize.“

Lučin očito ne želi razumjeti da se, za razliku od njega, kako je već objašnjeno, i ne pokušavam pozivati samo na atribuciju rukopisnoga duktusa, nego se za atribuciju splitske Biblije *sine comento* (1483), kao i svakoga potencijalno Marulićeva djela, služim kombinacijom raznih metoda koje nude pomoćne povijesne znanosti, a ne samo paleografskom. Upravo *zbog čestih sporova oko autografa*, filologija koristi različite alate i analize. Vodeća su pitanja ovdje: Tko spominje prvi put tu Bibliju? Marko Marulić oporučuje dvije Biblije 1521., jednu *cum comento*, drugu *sine comento*. Prvu je sačuvao oporučenik Franjevački samostan na Poljudu, ta je doista *cum comento* Nikole od Lyre. Druga je oporučena Biblija bila *sine comento*, što je Biblija iz 1483. također. O kakvim se bilješkama radi? Prva ruka, prepoznatljiva i po boji tinte, piše kratke bilješke od početka do kraja Biblije, isto čini Marko Marulić i na Bibliji *cum comento*. Druge ruke, sporno je jesu li ponegdje bilješke od različitih ruku ili istih iz različitog vremena, adnotiraju tek pojedine knjige. Je li sačuvana još koja Biblija u Splitu tiskana prije 1500? Da, jedna na Poljudu i jedna kod dominikanaca, ali bez rubnih bilježaka. Koje su adnotacije na predmetnoj Bibliji posebno zanimljive? One koje se tiču *Knjige o Juditi* i *Knjige o Esteri*, jer je isključivo Marko Marulić od svih pisaca hrvatskoga jezika – toga doba i inače – ove dvije biblijske knjige, odnosno dvije starozavjetne žene (uz Suzanu), na svoj način ne samo opjevao na hrvatskom, nego je njihova velika djela sažeto opisao i na latinskom jeziku. I bilješke na *drugim* knjigama Biblije *sine comento* slijede teološke ideje Marka Marulića. Hrvatska *hapakslegomena* je stvarao iz biblijskih pojmova (npr. *cilicij*). Taj pojam, nakon Marulića, koristi tek stoljeće kasnije Faust Vrančić, vjerojatno ga preuzima iz *Judite*, ima ga i rukopisni prijevod Marulićeva *Govorenja sv. Bernarda sestri svojoj*, kako to bilježi *Rječnik JAZU*.

Sl. 4. Marulić svojeručno markira i komentira latinsku *Biblia sine comento* (1483)

Upravo je ovo markirano mjesto (sl. 4) iz knjige *Judita* Marulić – i nitko drugi – prepjevao na hrvatski, kao i skoro cijeli sadržaj te biblijske knjige:

Judita, 442–449

Liber Judith 4, 7–9

Ne bi t'jih strah ni stid, sve toj učiniše
 ča jim pop svet i sid pišući veliše. U
 gradu vapiše s moljen j'em prihilim
 ter se poniziše svi postom nejlim.
Popove još zatim pleća sva odiše
vričišćem tim ostrim ter suze roniše.*
 Ditčicu prostriše prama templu
 božjem, a oltar pokriše zgora cilicijem.

*Na rubu Marulić pojašnjava: *Cilicij haruacki se zove vričišće.*

Et fecerunt filii Israel secundum
 quod constituerat eis sacerdos
 Domini Eliachim. Et clamavit
 omnis populus ad
 Dominum instantia magna, et
 humiliaverunt animas suas in
 ieiuniis et orationibus, ipsi et
 mulieres eorum. *Et induerunt*
se sacerdotes ciliciis, et infantes
prostraverunt contra faciem
templi Domini, et altare
Domini operuerunt cilicio.

Lučin to osporava:

„Budući da marginalije u splitskoj Bibliji iz 1483. nikako nisu Marulićeve, sve dalje Pandžićeve konstrukcije ostaju bez temelja. Uostalom, u Splitu 15. i 16. st. bilo je osim Marulića i drugih koji su čitali Bibliju, pa i Knjigu o Juditi, a anotiranje na marginama bilo je stoljećima uobičajena praksa.“

Ipak, iz toga doba je samo *jedan* autor *iz Splita* ostavio pisano svjedočanstvo da je imao, čitao i komentirao Bibliju uopće, *Knjigu o Juditi* i posebno, a samo jedan je *(na)pisao* i hrvatski nacionalni epos *Juditu*. U stvari bi sada Lučin morao ne samo reći da su i drugi čitali Bibliju u Splitu toga doba, nego to i *dokazati za ovog ili onog glosatora*. Tko je još u Splitu uopće glosirao Bibiju od početka do kraja kao Marulić (čak na *dva primjerka*)? Ime? Primjerak? Tko je još u Splitu bio tako marljiv čitatelj cijele Biblije? Tko je inače cijelu Bibliju sa stotinama citata ugradio u svoje književno djelo? Da je bilo adnotiranja po cijelom poznatom svijetu toga doba, ne sumnjam, ali ipak se vrlo rijetko glosiralo dvije spomenute knjige, jer nisu čitane, osim jednoga ulomka iz Estere, u liturgijskim čitanjima.

Nadalje: Lučin bi dakle, kao što sam to učinio ja, i sam morao pokazati primjerak Vulgate po kojem je Marulić u Splitu i(li) Šolti sastavio svoj epos *Juditu*, kada se već ne slaže sa mnom oko Biblije *sine comento*. Bez Biblije pak, valjda se u tome slažemo, nije bilo moguće ispjevati *Juditu*, a u poljudskom primjeraku Marulić tu kratku biblijsku knjigu nije adnotirao, nego samo Lyrine komentare uz nju. Po meni je primjerak Biblije *sine comento*, koji sam identificirao i atribuirao Maruliću, bio radna podloga epa, tako su uostalom razmišljali i oni koji su je 1950. izložili u Papalićevoj palači u Splitu. U tom svesku su, uz ostale, glosirane knjige *Judita* i *Estera*, koje je i u svom književnom djelu obradio jedino Marulić. Lučin je sada na redu da me pobije, i to tako da upre prstom i perom na neki drugi glosirani primjerak Biblije *u Splitu* tiskan do 1500., a da su u njemu glosirane i spomenute dvije knjige. Nije dovoljno reći to nije Marulićev duktus, barem s istim polovičnim pravom ja tvrdim da jest njegov, valja dokazati *čiji je inače*, ako nije Marulov, ako dakle nisam u pravu. To je Lučinova znanstvena obveza ako želi pobiti moju argumentaciju. Ili će on možda zaključiti da je Marulić napisao *Juditu* jer je biblijsku knjigu znao napamet, pa stoga nije ostavio nikakvu zabilježku? Ni ta spekulacija ne pobija ništa. Matrica donesenih argumenata, mogu ih nadopuniti, ali i zdravorazumska logika, odbacuju takvu mogućnost, pa je Lučinova metoda u ovom slučaju doista puka rabulistika. Još jednom, identificirao sam i pokazao Marulićevu Bibiju *sine comento* iz njegove oporuke, po njoj je ispjevao svoju *Juditu*. Ako pak Lučin, u Splitu ili bilo gdje u Hrvatskoj, pronade neku drugu Bibliju tiskanu do 1500. koja ima brojnija i pointiranija glosiranja u biblijskoj Knjizi Judita od onih u Marulovoj Bibliji *sine comento*, prihvatit ću njegov pravorijek.

Zaključak Bratislava Lučina pokazuje da nije duboko prodro u Marulićevu poetologiju i podloženu teologiju, u drugim područjima je on daleko bolji marulist. Pita se:

„Ako bismo načas pretpostavili da je dotična mjesta u splitskoj Bibliji doista glosirao Marulić, trebalo bi postaviti pitanje: kako to da – kad je već anotirao – nije svojim bilješkama popratio mnogo dramatičnija, za pjesničku gradbu svojeg epa mnogo zanimljivija mjesta u biblijskoj pripovijesti?“

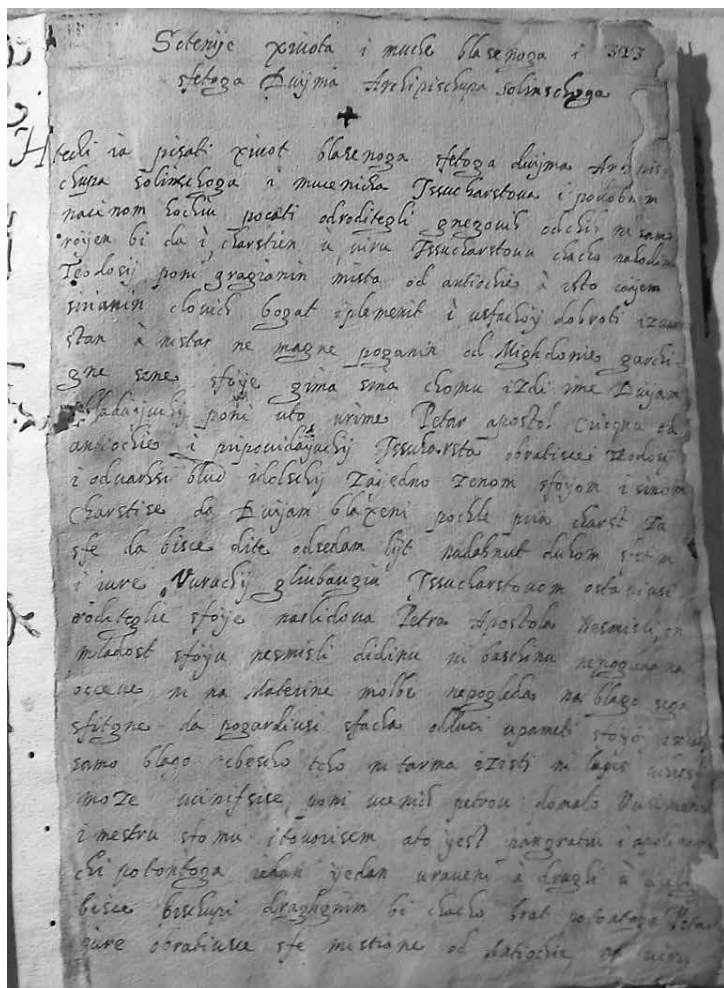
Možda ima zanimljivijih mjesta za *samoga Lučina*, jer on dramatizaciju promatra očima koja su od nastanka epa udaljena pet stoljeća, dočim je – u Marulićevoj *hermeneutici* – glosirano i prepjevano mjesto iz *Judite* (442–449) s *cilicijem* (pokorničkim plaštem) *sama srž* njegove teologije i poetologije. Sav se narod pred Bogom „poniziše“ (*humiliaverunt*), *iznutra i izvana*, tj. postom, molitvom i grubim odijelom, „ditčicu prostriše prema templu božjem, a oltar pokriše zgora cilicijem.“ Poniznost (*humiljenstvo*) je ovdje i inače ključni Marulov teološki pojam, ideja vodilja kršćanskog življenja za Marulića, pretpostavka Božje milosti i spasenja, kako nekoć za Juditu i njezin narod u kritičnim trenucima za opstanak, tako za svakog kršćanina do danas. Toj smjerodavnoj ideji podređene su sve straže, konjice i strijele, uz brojne ine „segasvitnje“ ljepote opjevane u *Juditi*.

Lučinov konačni sud o mojim istraživanjima i nalazima ću podnijeti, jesu li ona konstruirana ili argumentirana, o tome neka sude drugi:

„Marulić je bio kudikamo bolji čitatelj i bolji pjesnik nego što se to može pretpostaviti iz konstrukcija iznesenih u prošlom *Vijencu*, kudikamo bolji nego što to svjedoče anonimne glose u splitskoj Bibliji“.

Ipak, ako to svarno misli Lučin, onda mi nikako nije jasno zašto brojne hrvatske himne, možda najljepšu hrvatsku poeziju toga doba, i cijeli *Oficij blažene dive Marije*, a to je tek jedan od zatajenih Marulićevih rukopisa, nije uspio „ugurati“ u program izdavanja *Sabranih djela Marka Marulića*. I tu je Marulić bio velik pjesnik. Što se pak tiče „anonimnih glosa“ u splitskoj Bibliji, one ipak nisu tako anonimne, jer ispisuju, markiraju i komentiraju biblijski tekst po kojemu je Marulić ispjevao svoju *Juditu*, neke su mu čak bile egzistencijalne ideje vodilje, tj. i epa i bivstvovanja. Stoga nije logično da bi Marulić postao „bolji čitatelj i bolji pjesnik“ da nije čitao, glosirao i opjevao *cijelu* „istoriju svete udovice Judit“ prema svojoj Bibliji *sine comento*.

Konačno, iz njegove oporuke znamo da je posjedovao samo dvije Biblije, jednu *cum comento*, danas je na Poljudu, u njoj nisu glosirane i(li) markirane rečenice u *Knjizi Judita*, nego samo u Lyrinim bilješkama, i drugu *sine comento*, gdje jesu. *Tertium non datur*, rekao bi Aristotel (Met. IV /Γ/, 7; 1011 b 23), dakle, nije bilo ni treće Biblije po kojoj je Marulić mogao ispjevati svoju *Juditu*. Kako je prema vlastoručno pisanoj oporuci posjedovao dvije, nije bilo potrebe da za rad na svom epu *Judita* posuđuje treću Bibliju od druge osobe.

Sl. 5. Marulićeve *vitae* sv. Dujma i Staša, Mala braća Dubrovnik (ms. 589, prijepis o.1560.)

Uz rasprave o Marulićevoj biblioteci valja konačno pripremiti i kritičko izdanje *Judite* za 500-tu obljetnicu prvotiska (2021), usporedno donoseći sva prepjevana i adnotirana mjesta Vulgate, ali i drugih djela, na čemu već radim. Lučinova apsurdna argumentacija mi je dodatno skrenula pozornost na veliki deziderat kritičkoga izdanja. Tada će svatko moći uspoređivati i odlučivati o tome koja su mu biblijska mjesta iz *Judite* bolje i dramatičnije prepjevana, uključujući i ona markirana u *Biblia sine comento*. Za moju dušu i za potrebe njemačkog čitateljstva, do 2021. će biti zgotovljeno i dvojezično studijsko hrvatsko-njemačko izdanje, tiskat će ga poznata izdavačka kuća iz Stuttgarta. Neka druga Marulova djela, hrvatske *vitae* sv. Jeronima, Dujma, Staša (sl. 5), četiri zatajane drame, oficij njegove sestre i brojna ina djela još uvijek u rukopisu, valjalo bi također kritički obraditi i tiskati za 500. obljetnicu smrti (2024) genija hrvatskih – jezičnih i književnih – ranonovovjekovnih početaka.

Sl. 6. Joakim Jaki Gregov, *Judita* (Čitluk Posuški, zbirka Mira Petrica)

Jesu li hrvatska humanistika i kulturna politika uopće dorasle velikim izazovima koje im postavlja izgubljeno, prešućeno, cenzurirano i ponovo oživljeno djelo Marka Marulića, našeg začinjavca u punom smislu te riječi, pokazat će se uskoro.

Zvonko Pandžić

PERNOVA LJUT I OKO NJE

Materijalni ostaci, artefakti koji datiraju iz prapovijesti, preko ilirskoga pa do rimskoga doba i srednjega vijeka svjedoče o proteklim vremenima i ljudima. Na prostoru zapadne Hercegovine (Huma) zbog povijesnih neprilika nije ih se mnogo očuvalo. A malen broj onih materijalnih ostataka koji se jesu očuvali, sve je donedavno bio nepoznat, zanemaren i zapušten, kako slučajno, tako i namjerno.

I ostaci nematerijalne baštine – jezika i pisma – važan su izvor i svjedok prošlih vremena i ljudi. Ponajprije su važni ostaci usmene književnosti: legende, predaje, zagonetke, narodne priče i pjesme, ali i onomastika: nazivi većih i manjih čestica (mikrotoponimi), kao primjerice na širokobriješkom području: Biloševica, Badnjača, Turak, Kitice, Kiteljuša, Kidžera, Magovnik, Mijačka glavica, Bratkovac, Osoje, Pakonik, Krgača, Čaljkušića put, te naposljetku antroponimi: Biloševići, Sukno itd. Oni svjedoče o žiteljima ovog kraja, o njihovim danas izumrlim imenima i prezimenima, o jeziku i načinu imenovanja zemljišnih čestica, tj. o hrvatskom imenoslovlju.

Prema istraživanjima Petra Šimunovića zemljopisni su termini na hrvatskome jadranskom prostoru, a i drugdje, vrlo rano preuzimali funkciju toponima, primjerice Badanj (za teren koji nalikuje na badanj).¹ »Takvi toponimi najbolje su mogli predočiti određen prostor i najlakše su mogli biti prihvaćeni od okolišnog pučanstva.«² »Hrvatski zemljopisni prostor iznimno je morfološki razveden i prilično gusto imenovan, a vrlo slabo onomastički istražen. Društvenim preobražajima, migracijama, napuštanjem stočarstva u nekim planinskim područjima i poljoprivrede u drugima mnoga su zemljopisna imena prepuštena zaboravu, a dužni smo ih spasiti. (...) Zemljopisna imena dokaz su materijalne istine o prostoru i kompleksne istine o nadjevateljima i korisnicima imena.«³ To se sve posebice odnosi na Hercegovinu, tj. Hum gdje

---

1 ŠIMUNOVIĆ 2005: 266.

2 ŠIMUNOVIĆ 2005: 236.

3 ŠIMUNOVIĆ 2009: 136–137.

je istraženost nazivlja još slabija nego u Hrvatskoj, a iseljavanje pučanstva još veće.

Svako je ime kulturni i jezični spomenik, pouzdan vremenski i prostorni smjerokaz u identifikaciji ponajprije jezičnih, a zatim i migracijskih i kulturnih tokova. Imena imaju veliku važnost u istraživanju materijalne i duhovne kulture određenog kraja i određenog naroda. (...) Ona čuvaju jezične navike i opiru se promjenama na bilo kojoj jezičnoj razini u bilo kojem dijelu svojega lika. Ti su likovi ukorijenjeni u puku kojemu su imena baština naslijeđenih predaja, najintimniji izraz svekolikog sadržaja vezanog za jezik i zavičajnu povijest.⁴

Kada su Hrvati stigli u svoju današnju postojbinu, imenovali su svaku česticu zemlje i time pokazali da je taj dio prostora vrlo vrijedan i neophodan za život, to jest za sva područja privrede od koje su živjeli: poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo itd. U Hrvatskoj i u Hercegovini nalazimo slične nazive zemljišnih čestica, npr.: Dolac, Dočak, Krčevina, Vlaka, Draga, Brižine, Lazina, Osoje, Lastve, Oplotine, Torina, Gradina itd.⁵

Uz te uobičajene nazive manjih zemljišnih posjeda u širokobriješkom je kraju očuvan i naziv vrhovnoga slavenskog boga – Peruna u imenu uzvisine *Pernova ljut*. Važno je istaknuti da neki izvorni govornici taj toponim izgovaraju *Pernova ljut*, a drugi *Perinova ljut*. Sjećam se tog naziva, odnosno usputne točke na putu od Vratla do škole na Dužicama otkad znam za sebe, ali nisam ni slutila da to ima veze sa slavenskom mitologijom, odnosno slavenskim bogom Perunom. Na ovom se primjeru pokazala točna tvrdnja P. Šimunovića da toponimi imaju identifikacijsku i orijentacijsku funkciju.⁶ Naime, u razgovoru se često znalo čuti ispod *Pernove ljuti* ili u *Pernovoj ljuti*. Često sam razmišljala što bi to moglo biti, znala sam za ime Perun, ali kako se izgovara *Pernova ljut*, bilo je prilično neprozirno i nejasno. Sve je razjašnjeno posjetom uvaženog akademika Radoslava Katičića Hercegovini i njegovim kratkim izvješćem o tome.⁷ *Perin* je hrvatski glasovni lik za praslavensko *Perynъ*, a to je ime *Perunove gore*. »Ime hercegovačke ljuti još je jedna potvrda toga pradavnoga imena i čvrst dokaz da se tu doista radi o gromovitom bogu Perunu i njegovoj gori, a to će reći i o osobitu mjestu njegova štovanja, njegovu svetištu.«⁸ Prema Katičićevu tumačenju oblik *Perinova ljut* još je starije i vrjednije svjedočanstvo nego *Perunova ljut*. Praslavensko *Perynъ* je prilično dobro potvrđeno na slavenskom jugu, a najpoznatija je moćna *Pirin* planina u bugarskom dijelu Makedonije. To je potvrda da su Hrvati, kad su došli na ovo područje, još vjerovali u svoje

4 ŠIMUNOVIĆ 2009: 137.

5 ŠIMIĆ 2018: 185–213.

6 ŠIMUNOVIĆ 2004: 198.

7 KATIČIĆ 2012: 221–225.

8 KATIČIĆ 2012: 222.

slavenske bogove. »A u panteonu kršćanskih svetaca ljudi slavenskoga jezika, kad su prihvatili kršćanstvo i postali europski narodi, a ipak svim bićem i svim životnim nitima pamtili i živjeli svoju staru vjeru, za živahnoga dvojevjerja dakle, u pojedinim kršćanskim svetcima prepoznavali svoje stare bogove i u kultu tih svetaca nastavili kult tih svojih bogova.«⁹ Gromovnik Perun najčešće se prepoznao u svetom Iliji, ali i svetom Mihovilu i Jurju.¹⁰ U putopisu po Hercegovini Zlatko Tomičić navodi zanimljivost da se u Tihaljini spominje toponim Mukoš-grad.¹¹ Taj se toponim vjerojatno odnosi na slavensku božicu Mokoši. »Ta je božica supruga koja daje ljubav i toplinu, koja zna ugoditi i zadovoljiti, smiriti i razveseliti. Izrađuje ženske rukotvorine, prelja je i tkalja, pralja i pletilja.«¹² Kult Mokoši bio je rasprostranjen u cijelom pretkršćanskom slavenskom svijetu, ali najviše u istočnoslavenskom.¹³ Toponim u Tihaljini, kao i Mokošice u Rijeci Dubrovačkoj potvrđuje da nije ni kod nas bio nepoznat.

Nedaleko *Pernove ljuti* nalazi se toponim *Debela ljut* koji označava *debele* kamene gromade, a u blizini je i toponim *Sinjska ljut*. Oko *Pernove ljuti* starije su generacije čuvale ovce i koze. Taj dio na kojem se nalazi *Pernova ljut* zapravo je zajednički, tj. općinski dio imanja, tzv. *erar*. *Erar* je stari romanizam, od lat. *aerarium*, ukupnost materijalnih dobara u državnom vlasništvu, odnosno državna blagajna. Na hrvatskom prostoru, gdje je značajniji germanski utjecaj, za taj se izraz upotrebljava posuđenica *gmajna*. To je izvedenica od njemačkoga *Gemaine*, potvrđena od 17. stoljeća, karakteristična za kajkavski, a govori se i u Hrvatskom Primorju, i Lici.¹⁴ Taj *erar* oko *Pernove ljuti* državno je zemljište, no ipak je podijeljen na pojedine rodove: Kolobariće, Sopte, Škrobe, Lučiće, Pilipoviće. Oni su mogli koristiti taj dio šume, gdje raste jasen, klen i nešto manje grab za ispašu ili za *manjanje grma* za zimsku hranu stoci, tj. piću. Premda je to *erar*, granica, tj. *mejaš*, među tim posjedima bila je točno definirana i nitko se nije usudio dirati tuđe (stariji ljudi kažu čak gore nego između Hrvatske i Slovenije). Slično su područje Gornji Dužičani, Kvesići, Kurilji i Celići imali u predjelu Osoje (prema Privalju i Kočerinu). Kad je riječ o ovom kraju i starim riječima, spomenimo samo da se u ovom štokavskom ikavskom govoru očuvalo dosta arhaičnih crta koje ga povezuju s čakavskim govorima. Između ostaloga i *mejaš*, *mejašnici*, *gospoja*, *jamit*, *prama*, te brojni romanizmi, npr.: *bukara*, *čatrnja*, *gargaše*, *klak*, *koporan*, *kostila*, *muža*, *šamatorij* itd.

Ljut je sveslavenski i praslavenski pridjev 'žestok', 'tvrd', 'kamenit' koji je dobio i preneseno značenje za 'hrid', 'litica' 'krš', 'oštro ljuto kamenje'. Naziv

9 KATIČIĆ 2017: 49.

10 KATIČIĆ 2017: 48–49.

11 TOMIČIĆ 2004: 44.

12 KATIČIĆ 2017: 162.

13 KATIČIĆ 2017: 139.

14 SKOK I: 574.

je poznat i u Poljicima: *Dolačka ljut*.¹⁵ Prema *Akademijinu rječniku* leksem je zabilježen od 16. stoljeća uglavnom u zapadnim krajevima, a najčešće je u Dubrovniku.¹⁶ U govoru je potvrđena i uvećanica *ljutina*. U hrvatskoj su toponimiji česti nazivi koji se odnose na sastav i osobitost tla i vode, a najveći se dio njih odnosi na vrste stijena, uz ljut, gruda, škrip itd.¹⁷ Važno je napomenuti da je iznad *Pernove ljuti* smještena Gradina što ukazuje na još stariji sloj, odnosno utvrdu iz ilirskoga razdoblja.

Pernova ljut nalazi se iznad Vratla, ta stjenovita uzvisina nije visoka, ali je najviša na ovom području. S nje se rasprostire prekrasan pogled na sve strane, od Biokova preko Bovskoga Ozrena, pa sve do Čvrsnice na sjevernoj strani. Prolazeći ispod *Pernove ljuti* nismo mogli ni slutiti da naziv te uzvisine potječe još iz praslavenskoga doba, sve dok na to nije ukazao akademik Katičić koji je cijeli svoj život posvetio praslavenskoj mitologiji. Isto tako, sve donedavno, ni šira kulturna javnost, a kamoli običan narod, nije znao za brojne vrijedne spomenike ovoga kraja koji su se namjerno prikrivali, kako bi se uništio hrvatski identitet i duh. To se odnosi na stećke, npr. u Ledincu i Rasnu, stara groblja, npr. Biloševica na Njivama, kao i najznačajniji spomenik srednjovjekovne pismenosti u ovom području *Natpis Vignja Miloševića* s Kočerina itd. Iako se pokušavalo uništiti hrvatske materijalne i duhovne vrednote posebno na ovom području, imena su se, unatoč smjenama različitih vlasti prenosila s generacije na generaciju i nisu se mogla zatrti. Generacije i generacije su prolazeći ispod uzvisine *Pernove ljuti* spominjale to ime, važan orijentir u pričama. U današnje vrijeme kada svi jure u automobilima, *Pernova ljut* i prekrasan pogled koje se pruža s njezina vrha često su neprimijećeni. Pješak, s druge strane, sve vidi iz druge perspektive, pred njim se otvaraju brojni vidici, jer je bolje povezan s krajem kojim prolazi, s njegovim stanovnicima, običajima, govorom itd.¹⁸

Često se sjetim jedne slike iz djetinjstva: naše stare pogrbljene žene *skućene do zemlje* zamotane u *rudenjake* ili *maculete* čuvaju ovce u nekoj drazi kraj Pernove ljuti i usput pletu čarape, a kad pođu kući ponesu još drva i šušnja.

Odlučila sam zapisati sve što se zna o *Pernovoj ljuti* za sljedeće naraštaje kako taj dio naše baštine ne bi pao u zaborav. Iako sam bezbroj puta prošla ispod *Pernove ljuti*, nikada se nisam uspela, no sljedeći put kad *navrvim* onuda moram na vrh. Doduše, na vrhu nema ničega osim hrpe kamenja i to razmravljenog. To svjedoči o udarima groma, ali ujedno i potvrđuje da je ta uzvisina izvrsno izabrana upravo za vrhovnoga slavenskog boga Peruna.

15 SKOK II: 340–341.

16 ARJ VI: 323.

17 VIDOVIĆ 2011: 228.

18 FUČIĆ 2001.

LITERATURA

- FUČIĆ, B. 2001. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- KATIČIĆ, R. 2012. Perinova ljut. *Susreti* 6, 221–225.
- KATIČIĆ, R. 2017. *Naša stara vjera. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- ŠIMIĆ, M. 2018. Zaboravljene riječi širokobriješkoga kraja skrivene u toponimima (Toponimi sela Dužice i Rasno). *Hercegovina franciscana* 14, 185–213.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 2004. *Bračka toponimija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 2005. *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- VIDOVIĆ, D. 2011. Toponimija sela Zavalu, Golubinac, Belenići i Kijev do u Popovu. *Folia onomastica croatica* 20, 207–248.
- ARJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.–1976.
- Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. P. Skok, knj. I., II., III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.–1973.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber, 2002.
- Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*. Široki Brig – Zagreb: Matica hrvatska, Ogranak matice hrvatske u Širokom Brijegu, 2013.

Marinka Šimić

PJESME PEJA ŠIMIĆA

Iz recenzije zbirci

SUZA NA ZGARIŠTU

Tematsko-motivski sloj strukture Šimićevih pjesama postaje obuhvatniji i izrazno prošireniji. Odrednice su definirane prema trima aspektima jezičnog znaka i pripadaju izraženije lirskoj sastavnici pjesničke strukture.

Pjesme Peje Šimića obuhvaćaju prostor cijelog hrvatskog etnikuma - Hrvatske, Bosne i Hercegovine, i na njemu strahovita ratna zbivanja i sudbine ljudi. Pjesnikova "suza na ognjištu" je i suza hrvatskog naroda, svih onih čiji je dom ruševina i zgarište. Pjesnik s njima suosjeća, on tješi, hrabri i brani; a u tome se i očituje lirsko obilježje njegove poezije.

prof. dr. Leopoldina - Veronika Banaš

Iz recenzije zbirci
SVE MOJE LJUBAVI

Pejo Šimić nastavlja kročiti svojim utabanim klancima domoljubnog poja, šireći staze refleksivnog i društveno angažiranog izriješka. O njegovu je pjesništvu pisalo petnaestak književnih kritičara i publicista jasno određivši konture plova njegova lirskog pera, naglasivši uporišne odlike plodnog pjesništva koje prožima ljubav i hrvatski heroizam. Temeljno mu pjesničko nadahnuće ljubav koje ima univerzalno značenje. U svojim stihovima čuje jecaj bližnjih, oni su mu prva pratilja u molitvi da suze, sivilo i sjeme zbilje postanu zrno nove nade u naumu da kroz rendgen duše prepoznamo spas i Božju ljubav.

I kada zaklopimo korice ovog novog izbora Šimićeva pjesmovlja, ostat će nam u njedrima briditi prepoznata pjesnikova bol, patnja, gorčina, tuga i sjeta nad prijeđenim postajama zajedničkih križnih putova, ali i ponos, hrabrost i prkos da Hrvatska više ne smije šutjeti, i taj prijekor neka nas pobuni da svi učinimo jedan korak dalje i više, kako bismo bili dostojni da budemo dionici, čuvari i promicatelji vječne nam Croatije.

Ova mala antologija Šimićeva novijeg pjesništva svjedočanstvo je o iznimno plodnom i osebujnom autoru čiji ga je životni usud uzdigao na svehrvatska obzorja: nisu mu dali da bude prorokom u svom rodnom selu u bosanskoj Posavini, hrvatskoj Foči nadomak Save koju je proslavio stihom u izbjeglištvu, svi hrvatski gradovi mu postaše drugi dom, jedan je od rijetkih peroljuba koji pjeva na sva tri hrvatska jezična izričaja, spaja dvije hrvatske domovine (Hrvatsku i BiH), učvršćuje veze hrvatskog sjevera i juga.

Njegovo pjesništvo je razapeti križ između obaju obala Save, sela i metropole, Markova trga i Pantovčaka, Jadrana i Slavonije, između srca i uma, zemlje i neba.

književnik i publicist
Mladen Vuković

BOG I ČOVJEK

Vjera kojoj pripadam uči
Da je Bog stvorio nebo i zemlju,
Biljni i životinjski svijet.
A nakon toga odluči stvoriti čovjeka
Na svoju sliku i priliku,
Kako bi u njemu imao
Što boljeg suradnika i saveznika.

No, čovjek je svom Stvoritelju
Jako brzo okrenuo leđa
I otkazao mu poslušnost i savezništvo,
Jer mu se život bez Božjih zakona
Učinio zgodnijim i lagodnijim.

Bilo je u povijesti časnih primjera,
Pojedinaca, skupina, pa čak i naroda,
Međutim u globalu je ostalo sve isto.
Jer i dandanas mnogi oslijepljeni egoizmom
Bezobzirno kroče do svojih ciljeva
Mimo Deset zapovijedi,
Državnih institucija i UN rezolucija.

Kad se u zrcalu pogledam u oči
Pomislim da sam možda i ja jedan od njih,
Stoga te, Bože, skrušeno molim,
Iskreno mi reci
Jesi li ikada samoga sebe ukorio
Što si čovjeka stvorio?

GOLUBICA

Ti si moja maslinova grana,
Golubica, mač i oganj ljuti,
Treptaj duše i otkucaj srca,
Snovi usnuli sa smirajem dana
I poljupci u svitanja rana.

I kad sam bio na rubu ponora
I lebdio među zvijezdama,
Bila si sa mnom,
Da mi tuga postane što manja,
A da sreća postane još veća.

Zaklet ću se na oltaru za te,
Prinijet ću ti žrtvu iz ljubavi
I najljepše pjesme posvetit ću tebi,
Samo zato što bez tebe ni ja
To što jesam - nikad bio ne bi'.

HERCEGOVKO, KAMENO MI VINO TOČI!

Kameno sam vino pio,
Iznad Briga Širokoga.
Iznad srca Herceg - Bosne
Djedovine oca moga.

Točila ga Hercegovka,
Bijelom rukom k'o stijena.
Opilo me rujno vino,
Opila me ljubav njena.

Zaigralo srce moje
Zbog kapljice iz kamena.
Zapjevale, usne moje,
Zagrli me ruka njena.
Hercegovko, moj anđele,
Kamenog mi toči vina!
Da popijem pa da umrem
Na tvom srcu, na grudima.

Zlatne kapi, zlatne ruke
Kad napoje grlo moje,
Sve što imam, sve ću dati,
Da poljubim usne tvoje.

IVANOVA MAJKA

Poslije mise na Trsatu,
Starica pred crkvom sjela.
Kraj zvonika u sjeni čempresa
Na kamenu bijelom
Odmorit je kosti htjela.

Slušala je misu zavičajnu,
U molitvi i u nadi
Posavsku je pjesmu čula.
Krhkom rukom rubac steže
U čežnju je utonula.

Lutale su crne misli,
Opustjelom Posavinom.
Htjela bi se na trenutak
Sa jedincem susrest sinom.

Obišla je sve šumarke,
Sve šljivike, sve pašnjake,
Sve potoke i zgarišta.
Zasuziše oči, zajecaše usne:
“Gospe moja, opet ništa.”

Za oblak se sunce skrilo
Da ne vidi kako peče
Gorka suza, ljuta rana.
“Zbogom, Gospe, s Trsata
Nisam našla svog Ivana.

Kako bi ga majka našla,
Kad mu krvnik mladost uze?
Zaklinjem te, majko pomoraca,
Ondesi mu na grob svijeću
I dvije tople materine suze.”

Oprosti se mati s Gospom,
Krenu kući niz skaline.
Oh, da mi je barem naći,
Tvoje kosti dragi sine.

Draga Gospe, ispuni mi želju
Da još stignem Savu prijeći.
Naći sina, zagrlit ga - sklopit oči,
I kraj njega vječno leći.

MOLIM TE, SVEVIŠNJI

Bože moj, molim Te
Da kroz život neokrznut prođem,
Kroz šumu zakona, stavaka i paragrafa.
Obdari me razborom i pronicljivošću,
A oslobodi od panike, kukavičluka i straha.

Ne dopusti da se pod okriljem noći,
Pod utjecajem nalogodavaca,
Kao vuk krišom u tuđe torove uvlačim.
Brzo bih se strmoglavio
Jer nalogodavcu ionako ništa ne značim.

Bože moj, podari mi razboritost da u životu
Ne budem ničija šahovska figura
Jer veliki, osim sebe, ništa ne vide.
U životu ne postoji niti jedan jedini čin
Zbog kojeg se kraljevi prosjaka stide.

Bože moj, molim Te
Provedi me kroz životne vrtače i ponore.
Izbavi me iz kolopleta ***pravde i pravednika***.
Moćnici ne čekaju ni presude ni kazne.
Nego po potrebi sami ćelije pune i prazne.

Bože moj, molim Te da Ti do kraja života
Ostanem pokoran, privržen i vjeran,
A Ti mi na koncu vrhovni sudac budi.
I za sva moja djela i nedjela
Jedino, Ti me nagradi, praštaj mi ili sudi.

NEPOGREŠIVA

Ti krezuba nakazo,
Bez tijela, krvi i kostiju,
Što tražiš u mom domu
Raščupane kose i upalih očiju?

Za tebe nema ni godišnjeg doba,
Ni smjene dana i noći, ni mora ni kopna.
Vrijedna si i pedantna po svakom vremenu
Smrknuta i odlučna s britkom kosom na ramenu.

I što god se rodi, okoti, iznikne i izleže,
Svi ti se moraju nadati.
I uzalud ti usijane glave pokušavaju doskočiti,
Kao da zaboravljaju da imaš svoj planogram
I nikoga ne želiš preskočiti.

A što poslije tebe?
Svi se pitaju, svi se čude,
Gdje je ono tajno mjesto,
Gdje smrt skriva tolike ljude?

Odvajkada se glavešine danonoćno pitaju:
Hoće li se konačno već jednom znati,
Koga ti zagrliš i odvedeš,
Zašto se nikada ne vrati?

Krezubico, ledenog pogleda,
Ostani tamo gdje jesi.
Jedino je tvoja pravda od iskona bila ista,
Za kraljeve i za slugu i za crne i za bijele.
Da tebe nema,
Jecala bi ova zemlja - od silnika i ekstrema.

POSLJEDNJI POLJUBAC

Zora je plakala kad smo se rastajali
S posljednjim poljupcem na ruševinama ljubavi.
Jer nismo rekli ni doviđenja ni zbogom,
Kao da smo se potajno nadali
Da će tvoje zore još uvijek svitati sa mnom,
A moje sunce zalaziti s tobom.

Ako se ikada sretnemo na stazama uspomena,
Obasjani mjesečinom i mirisom mora,
Pustimo suze neka mirno poteku
Iz istoga izvora
U nepresušnu rijeku.

BOGOMDANI MOĆNICI

Pitam vas *bogomdani moćnici* zašto ste u arenama
U finišu lijepite uz nacionalne zvijezde i šampione,
A u širokom luku zaobilazite Potemkinova sela,
Gerijatrije, pučke kuhinje i napuštene vagone?

Pitam vas hibridni domoljubi
Kako to da su vam samo u izbornom ciklusu
Domoljublja i Domovine puna usta,
A ona je upravo zbog vas devastirana,
Opljačkana, ponižena i pusta.

Probijeno je dno, smrdljiva močvara prodire u arku.
Slugani, uhljebi i samoljupci okreću glavu
Dok zgaženi i očajni zauvijek pod zemlju odlaze,
A zbog *vizionarskih perspektiva* nepodobni
Gase ognjišta, zaključavaju vrata i iz nje odlaze.

Vlast je magična, opojna, okrutna i slijepa.
I zato želi opstati pod svaku cijenu,
Bez obzira što uskoro neće imati nad kime vladati.
U nepovrat odlaze zadnji autobusi nesretnika
Koji se ovdje nemaju čemu nadati.

Licemjeri uvijek imaju razlog za nečinjenje.
I opetovano žednom puku otkrivaju toplu vodu.
Kao ljudi odlaze za boljim životom neka se snalaze.
O jedna li si, Domovino moja, povijest se ponavlja.
Svjetla se gase, psi laju, karavane prolaze.

CROATIO, SUZO OKA MOGA

Croatio srcen opivana,
Al' ka danas nikad uplakana.
Pusti škoji, gradovi i sela
Di su bili konji i dukati
Domovino, di su ti Hrvati?

Slušan jecaj suzu materinu,
Side kose u konobi plete,
Sanja dane kad je bila sritna,
Vraća se u mladost ka i pčela cvitu,
Zove dicu rasutu po svitu.

Di je vrime dičnih pradidova:
Tomislava, Krešimira,
Zrinskih i Frankopana.
Domovino, raseljena, pusta,
Di je hajduk Šimić naših dana?

Di su momci srca viteškoga
Da povedu sve pod sveti barjak
Ka u dane Bljeska i Oluje
Da očiste gromače i škrape.
Di god stanem sikću ljute guje.

O Domovino moja, uvik se pitan
Koliko je u povisti
Takozvanih velikana bilo
Koji su te od nas otimali i bacali tuđinu u krilo?

Ja ne zoven rat, ni ratne trube,
Niti zoven bratstvo i jedinstvo.
Al' se pitan poput nevirnoga Tome
Oli smo to opet nečiji vazali?
Ne bi reka da smo svoj na svome.

Croatio, digni glavu gori!
Slušaj vapaj sa sinjega mora,
Žtnih polja i Velebit gore.
Još nas ima ovd i u svitu
Ka rođenu mater što te vole!

SEDI SUSED TOMAŽ

V Nespešu, pri kleti,
Spominali se Tomaž i ja,
Pod brajdom muškata.
Povedal mi je sedi starček
O zloj kobi, nas, Hrvata.

“Viš, poglej ispod brega.
Moje sele etnički je čiste,
Ali vu njem ni den denes,
Nemreš najti dva pajdaša
Kaj misliju iste.”

Gledela me saka bora
S turobnega stareg čela.
Saka mi je nekaj važneg
Povedati štela.

“Sinek dragi”, veli Tomaž.
“Tri sem rata ja preživeli,
Od sakog se bora pozna.
Gliboko ih zarezali
Partizani, četniki i ozna.

Još su rane, friške, hude,
Od Domovinskeg rata,
Kad su šteli čak i Boga
Vzeti ognjem od Hrvata.

Se su naše zatreti šteli,
Božića i Uskrsa, pričesti i krštenja,
Majku Božju Bistričku i Sinjsku,
Se oltare, sa proštenja.

I more su nam šteli vkrasti,
Kaj navek je bilo naše.
Ak' si morti nekaj pisnul
Graknuli bi - glej ustaše!

Šteli su nam kmetstvo vrnut,
Kerv je pala, zrušili nam mile hiže,
Al' bedaki, pozabili, da se Hrvat kak i feniks
Iz pepela navek zdiže.

BILJEŠKA O PJESNIKU

Pjesnik Pejo Šimić rođen 15. srpnja 1952. godine u selu Foči kraj Dervente, u koju se njegov pradjed Ivan doselio iz Drinovaca u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Pejo je osnovnu školu pohađao u rodnoj Foči i susjednom Johovcu, gimnaziju u Rijeci, a potom se vratio u rodni kraj. Šimićeve rad je iritirao tadašnju komunističku vrhušku pa mu je bilo "preporučeno da u miru" napusti Foču, što je on zbog vlastite sigurnosti i učinio.

Još kao srednjoškolac objavljivao je pjesme u desetak listova u BiH i Hrvatskoj, a priznanjem Republike Hrvatske još učestalije, tako da je objavljivao u Večernjem listu, Glasu Koncila, Hrvatskom slovu, Vijencu, Maruliću, Posavskoj Hrvatskoj, Velebitu, Svjetlu riječi, Tomislavu, Požeškoj kronici, Vinkovačkom listu, te u dvadesetak zbornika i monografija. Zanimljivo je da je prvu književnu nagradu dobio za prozu 1970. u Rijeci. Član je Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne.

Nije ga obeshrabrio gubitak doma i zavičaja. Šimić počinje surađivati s Hrvatskim kulturnim društvom Napredak, Imotskom krajinom te ograncima Matice hrvatske: Imotski, Posušje, Rijeka, Split, Požega, Slavonski Brod i Grude, a u zadnje vrijeme s veteranima IV. gardijske brigade i Hrvatskom udrugom Benedikt iz Splita.

Dvije Šimićeve zbirke, nažalost, nikada neće razveseliti štovatelje njegove poezije. RASPETA HRVATSKA zaplijenjena je 1971. godine, a POSAVSKI VIDICI su spaljeni 1992. godine u Foči zajedno s roditeljskom kućom.

Njegov pravi pjesnički vrisak odjeknuo je devedesetih u vrijeme Domovinskog rata.

Djela

ZOV HRVATA BOSANSKOG POSAVLJA Zagreb, 1992. /1993. Četiri dopuna izdanja

ZEMLJO MOJA Zagreb, 1993.

U VRTLJU SNA Zagreb, 1994.

SUZA A ZGARIŠTU Rijeka, 1995.

ČEŽNJA Zagreb, 1996.

DAH SUDBINE Zagreb, 1997.

VAPAJI Zagreb, 1999.

LICEM U LICE Zagreb, 2001.

IZMEĐU SVJETLA I TAME imotski - Posušje, 2009.

OLUJNA VREMENA Rijeka, 2011.

DUŠA MI GORI Split, 2013.

SPOZNAJA Rijeka, 2018

SVE MOJE LJUBAVI Imotski, 2018.

U NJEDRIMA NADE Rijeka, 2019.

Tridesetak Šimićevih pjesama je uglazbljeno, a najveći odjek imala je pjesma ***SVI SU MOJI BOŽIĆU U BOSNI u izvođenju BORISA ĆIRE GAŠPARCA 1995.*** na festivalu u Međugorju.

Sve Šimićeve zbirke protkane su s četiri prepoznatljive niti ljubavi: prema Bogu, Domovini, ženi i majci.

Pejo Šimić

PJESME ŽELJKA ŠIMUNOVIĆA

BLAJBURG

O Hrvatska, kreposti moja
Blajburg je Kalvarija tvoja
Sinci tvoji ovdje su pali
Kad su mačeve dušmanu dali
Huda zemlja njihov je stanak
Ovdje je posljednji rastanak

Žalobne seje za nje se mole
Bit će dana evo zore
Glasnik javlja, Jobovski rode,
Do slobode bojovnici vode

MORA

U Domovini zarobljenoj krvavom prošlosti
Progovaraju stratišta nevine mladosti
Istina iz zemlje kosti izbacuje
I za škude se ni žrtva ne štuje

O vučjoj gozbi krvnici šute
Bezbožnici i dalje vladaju tute
Prokleta sjeme grijehom im rodi
Gubica krvavih zavijaju i u slobodi

Grobari ne govore, istina šuti
Morno vrijeme i dalje muti
„Umni“ kažu još nije čas
Oni su i sada vlast

Stratišta govore, istina šuti
Opet se nešto Drina muti
Vapaj uciviljenih ne pomaže
Odstupi sotonu, odstupi vraže

Croatia uzne skini, daj slobodi slast
Nemoj nam više istinu krast
U istini spokoj traže žrtve
Kaži nam za naše sinove mrtve

Stvoritelju oni šute
U rat su pošli uzdajuć se ute
Bogu se rod obraća
Braća, di su nam braća?

Posvećeno ubijenim na Križnom putu

U BOJ!

Ta sloboda Bogom dana
Zašto mi je uzimana?
Pa sad trpim i šutim
Tisnim klancim, uskim putim
I preko Golgote
Moram do slatke ljepote

Sa mnom vjerni junaci
Očevi, sinovi i unuci
Svakome je strojna podmazana
U svakome domoljublja prava
Svakomu je oko sokolovo
Ne plaši ih barut i olovo

Za dom braćo plamte grudi
Pa ako je poginuti budi
Za slobodu i za naša prava
Ne plaši ih košulja krvava
Za dom! U boj, u boj!!
O Croatijo Betelu¹ moj

Strojna cilja, dušman bježi klet
Bježat mu je il će mrijet
Svi ko jedan sada gone njega
Od olova ne vidi se neba

I još ječi pjesma mila
Još je živa Velebita vila

Posvećeno svim hrvatskim bojovnicima.

---

¹ Hebrejski-Božji dom (Bet-dom, El-Bog)

DUŠA UZNIKA

Herceg-Bosnom duša moja luta
Herceg-Bosnom Golgotom života
Luta i titra ko zvuk sa zvonika
Dok sluša vapaj i strepnju uznika
I sinova njenih časnih sokolova

Gleda duša moja mati Domovinu
Gleda, gleda i vjerom rane joj vida
Al ljute rane teško zacjeljuju
Žive rane izdajom zadane

A Ona kaže
Smiraj tebi dušo ratnika
Ove rane od zmija ljutica
Zacijelit će moja draga dica
Uzdanica dragi mi je Bog
On me to samo ko Joba kuša
A ja sam ljuba vjerna Bogu i sestri Kroaciji

Posvećeno pok. generalu Praljku

Grude, 30. studenog 2017. A.D.

NA ZAPOVJED VOĐO !

Ljuti dušman na nas kreće
Da nas više biti neće
Otrov sikće i id prijeti
I da ćemo svi umrijeti

Bojovnicim Zvizda zbori
Sokolovi hrabri moji
Budućnost se ovdje kroji
Odlučni su ovo dani
Sloboda se ovdje brani

I vjera se ovdje brani
U kojoj smo odgajani
Sad su Vrđi Vrata Kamenita
Sad je uz nas Kraljica Hrvata

Poletite ko orlovi
Borite se ko lavovi
Sablje vaše isučite
I dušmane uništite

Bojovnici kao jedan zbore
Dok je srca stijeg je na vrh gore
Ima srca nek se bojak bije
Ima srca bit će Kroatije

Posvećeno zapovjedniku Zvijezdi

U Grudama, 12. siječnja 2017. G.G.

Željko Šimunović

KRAVATA U STIHOVIMA

AVE, HRVATSKA KRAVATA!

Skoro će biti četiri stoljeća kako je oko šest tisuća hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu nosilo na svojim vojnim odorama nosili šal u obliku vrpce oko vrata, provučen ispod ovratnika košulje. Taj ukrasni odjevni predmet među prvima su prihvatili Francuzi, u čiji jezik dolazi pod nazivom *cravate*, od francuske riječi "croata" za Hrvata, a kasnije i u druge europske jezike pod sličnim nazivima. Zato se kravata smatra izvornim hrvatskim proizvodom, pa se od 18. listopada 2003. godine obilježava Dan kravate. Prisjetimo se da je tada u Puli izvedena autorska instalacija Marijana Bušića „Kravata oko Arene“, koju su prikazivale i mnoge svjetske televizijske postaje pred milijardskim gledalištem. Pet godina kasnije, Hrvatski sabor je 17. listopada 2008. proglasio 18. listopada (koji je i blagdan svetog Luke) Danom kravate. O kravati kao hrvatskom prinosu globalnoj kulturi, „hrvatskom uresu na košulji svijeta“ (Danijel Načinović), u ovom je tisućljeću objavljeno više knjiga, opsežni roman „Prva kravata“ napisao je Božidar Prosenjak, a Sandra Lončar priredila je zanimljiv zavičajni zbornik „U kamenu čvor – Kravata Imota“ (Zagreb, 2007.) u kojem sam zapisao ovaj zapis:

Kravata je jedan od najljepših odjevnih predmeta. Volim je vidjeti i na djeci i na ženama, jer nije ukras samo muškarcima. Kravata, ispod osmijeha na licu, znakom je uljudbe, simbol vjernosti ljepoti, krpna vera oko vrata, pravac k ženskosti i muškosti. Kravatu bi valjalo vidjeti kao ručice obgrljene oko vrata voljene osobe. Kravata u svim bojama, dionik naših radosti i tuga. Kravata kao točka na „i“ lijepo odjevena čovjeka, uskličnik samopoštovanja, pouzdanja u dobro, antena u središtu koncentričnih krugova iz kojih isijava kultura najšireg obzorja. Kravate isprepletene kao meridijani i paralele svijeta koji radi i slavi. Kravata koja je niknula iz sjemena Evina smokvina lista. Kravata kao jezičac na vagi koja mjeri čovjeka našeg doba.

Kad sam imao 5 godina, kad smo išli u svadbu rođaku, mama mi je kupila bijelo odijelo i kravatu. S njome sam kročio i u školu prvi školski sat. Možda je i zbog toga volim te od tada često nosim kravatu. Neizostavno na svadbama,

rođendanima, kumstvima, raznim proslavama, predstavljajima knjiga, ali i na pogrebima. Kad zahladi, često je nosim i na posao, makar me tada svi pitali: "A gdje si se uputio?" Uvijek joj je ljepše mjesto oko vrata, nego na vješalici. Ona mi je simbol dostojanstva, elegancije, šarma, ljepote. I kada čovjek šuti, ona priča svoje priče. Tradicije, hrvatsku baštinu, naše pobjede i časne poraze.

Nosio sam sve oblike kravata dok su plesale vrijeme svoje mode: svilene i kožne, uske i široke, jednobojne i mozaične, na vjenčanju sam nosio bijelu leptir "mašnu". Visok sam pa su mi često male, zato obično vežem kraći jednostruki čvor. Pomažem i rođacima vezati kravate uoči svetkovina i blagdana, pa ti čvorovi znaju trajati i po nekoliko godina.

Iako žive u ruralnom i krškom kraju, i naši siromašni muževi rado su, kad su imali prigodu, stavili kravatu. Barem kad su se slikavali za osobne dokumente ili na svojim vjenčanjima. Kao da je i taj uski komadić platna koji visi uzdizao vjeru da se tom prigodom vežu u bračnu zajednicu i vječnu ljubav koju im neće razvrgnuti ni svi silnici i dušmani svijeta. Gotovo svaki susret našeg pučanina s kravatom ovjekovječio je fotoaparata. Dok je onim Imoćanima koji su svojim životnim sudbinama krenuli na sve strane svijeta kravata postajala svakodnevni suputnik (i supatnik), od vremena galantara i gastarbajtera, do današnjih uglednika koje vidamo na naslovnica novina.

Oni koji su ostajali doma, svoje prekinute ljubavi zamatali su u stihove šaljivih ili oporih pučkih deseteraca i ganga:

Mala moja uvik mislin na te
Na srcu si livo od kravate!

Kravatu mi dragane zaveži
Ne plašin se ni kere što reži.

Ja vezala kravu, ti kravatu,
Da sam barem švera na tvom satu.

Džaba dragom mašna oko vrata
Prid oltar ne pomaže kravata.

Što ti dragi radi oko vrata
Žuta mašna starijeg ti brata?

I tako bi se mogle nizati pjesmičice o kravati koja čuva temelj hrvatskoga imena, nešto najljepše što je Lijepa naša dala svijetu. Hvala prvima i svim

kasnijima koji su je nosili, kojima je mjerila kucaje srca u svim ushitima i uzdisajima.

Ave, kravata!

I u suvremenom hrvatskom pjesništvu, domovinskom i u iseljeništvu, pronašao sam više dječjih, poučnih, šaljivih, vizualnih i postmodernističkih pjesama o kravati, za ovu prigodu izabirem petnaesticu autora.

Mladen Vuković

IVAN SLAMNIG

(1930. – 2001.)

BRODETO I KRAVATA

Neki dan sam smireno
griskao Albert kekse,
ustanovih da mi to što sam Hrvat
nabija komplekse.
Što su Hrvati dali svijetu
da mi je samo znati?
Topi se, Hrvo, u brodetu,
visi o kravati.

ZVONIMIR BALOG

(1932. – 2014.)

KRAVATA

Krava koja se
Umjesto trave
Napasla vate

MIRO GLAVURTIĆ

(1932.)

KRAVATA

Još vidim Rome
Gdje se smiju tome
I smijeh ne znaju da zatome

Car reče grubo:
“Krava ta je dobra
Još da daje mlijeka.”

Moj se ponos zgužva
Kao morska spužva

Kravatu ne nosim
Kad na drumu prosim

* * *

Tada patentirah
Kravatu s malim gumenim vimenom
Pod mojim imenom
I Car me nagradi
Lovorovim vijencem

Kao da je meni stalo
do lovora grane

BRANISLAV GLUMAC

(1938.)

KRAVATA

najlakše a najteže s njom!
dekorirana zmija. izmiče.
pramcu pegle.

pritisnut ću ja nju! krmom.
oštrim gazom! monolioški!
posljednjom gestom.
što djelo gasi!

BORBEN VLADOVIĆ

(1943.)

ČVOR KRAVATE

Svezati čvor kravate
poduka je u etapama:

Sa širim krajem kravate
podvuci na svojoj desnoj strani
pogledaj u suprugu
nasmiješi se zrcalu

Prekriži širi kraj preko užeg
i povuci kroz omču
izlazak je neizvjestan
razgovor sve žustriji

Okreni širi dio prema gore
oprezan si kao da ćeš se porezati

Zamotaj ga okolo
pa preko užeg kraja
kao kad se u krevetu smotaš
zbog nesanice i tjeskobe

Okreni i provuci kroz omču
kao lava kroz vatreni obruč

Pa kroz čvor, stegni i povuci
prema ovratniku, steži i steži
dok ne utihne govor

LUKO PALJETAK

(1943.)

KRAVATA

Prekrasno možeš imat odijelo
što čitavo bogatstvo vrijedi,
poželjno možeš imat tijelo,
utisak čitav ipak blijedi
ako ti nije oko vrata
svezano ono nešto – kravata.

DRAGUTIN DUBRAVČIĆ

(1950.)

KRAVATA

Zadnje desetljeće vladavine
diletantizma svih šara
u hrvatskom političkom cirkusu
čak i na diletantskom
već s puno lopovskog mara
gospodarstvenih ministara čudaka
čak i bez poljoprivrednog tečaja
i ludnica svaka, puna bedaka.

Zadnje desetljeće vladavine
i u predzadnjem desetljeću rata
od sve moje imovine
ostala mi samo kravata
kao i u ostaklih Hrvata.

Doduše
iz nekih boljih dana
malčice pohabana.

IVAN MARIJANOVIĆ

(1951.)

KRAVATA

Desilo se jednog dana
– koji traje mnogo ljeta –
U balkanskoj mračnoj Krčmi
skupilo se mnogo svijeta

Pogasio gazda svjetla
bljesnula je kama ljuta
u mraku se samo vidi
kad očima zakoluta

Pokušao nešto reći
gospon jedan sa Kravatom
al se brzo na njeg sjati
rulja – već ga vuče blatom

Čovo bradat sa Opankom
isukao Handžar hudi
drugi upro u njegov Pušku
treći već mu probi grudi

I kolac se tu našao
ko za pravog vukodlaka
čak se kuje i plan ratni
treba napast još iz zraka

I svjedoci tu su mnogi
sve državni činovnici
konzuli i novinari
sve iskusni vinovnici

mnogih jada mnogih ljudi
na stranama mnogim svijeta
stupili su u akciju
nečista im savjest smeta

EZ SAD OUN i Sud pravde
svak mu svoju kapu kroji
tek mudro su zaključili:
“Kravata ti krivo stoji”.

I čovjeka rastrgaše
kao gladne divlje zvijeri
samo zato jer je vikno:
nek se pravdom svakom mjeri:

“Mir Jednakost i Sloboda!”

MILJENKO MURŠIĆ

(1954.)

KRAVATA

Grci su riznici svjetske kulture
dali filozofiju, teatar i skulpture

Egipćani astrologiju, Kinezi barut
Crnci jazz, Austrijanci walzer, Mađari csárdás
Škoti whisky, Srbi šljivovicu, Rusi vodku
Talijani makarone, Francuzi francusku ljubav
A Hrvati? stari galgenzajebanti
šašavu stilizaciju omče

JURICA ČENAR
(1956.)

KRAVATA

kravata

okolo

vrata

hrvata

kravata

košulja

izvan

hlač

hrvata

tamburica

u

ruki

hrvata

naša rič

u

čini

hrvata

kravata

zasukani

rukavi

pri djelu

hrvata

hrvatstvo

okolo vrata

crabata

to sve je

kravata

okolo vrata

našega hrvata

KREŠIMIR BAGIĆ

(1962.)

ŽABA S KRAVATOM

stepa nadire sa svih strana
oprostite kaže
ja sam umjetnik
slikam kopački rit
žabu s kravatom
hrvata s bradom
crnu rodu žličarku
čaplju dangubu

opraštam kažeš
umjetnost je rijetka ptica
umjetnost je žensko
laž ljubav bol
zvijezda od vatre
skuplja je od krumpira
umjetnost je temelj svijeta
uvijek politična
uvijek mrtva
vječna kao dah

močvara raste
njemu zarobljava tijelo
tebi misao
obad
obojici
sise
krv

ALJOŠA VUKOVIĆ

(1970.)

ŠTO SVE TREBA ZNATI O KRAVATI?

SVAKA SE SE DOBRA KRAVATA
UGLAVNOM DRŽI VRATA.
PONEKAD IZABERE DRUGO MJESTO,
ALI TO ZAISTA NIJE ČESTO.

PRIMJER ZA TO JE
ARENA U PULI.
NE ZNAM JE LI ISTINA
ALI TAKO SMO BAREM ČULI.

KAKO JE KRAVATA
JAKO ZAMRŠEN STVOR,
NJEZINA BIT JE
VEZATI SE U ČVOR.

UPRAVO TO VEZIVANJE
NAJTEŽI JE DIO.
TO ZNA SVATKO TKO JE
NA OBUCI KOD TATE BIO.

ALI POZOR! NEMOJTE JE
SLUČAJNO JAKO STEZATI.
U PROTIVNOM BI VAS MOGLA
I GLAVOBOLJA ZEZATI.

KAD VEĆ PRIČAMO
O STEZANJU I STEZI,
KRAVATA IZ KRAVAT-PUKOVNIJE
I S VOJNOM DISCIPLINOM SU U VEZI.

IPAK, U NAJVEĆEM BROJU SLUČAJEVA
KRAVATA IMA ZADATAK,
NA FINIM ODIJELIMA BITI
MODNI DETALJ ILI DODATAK.

NEKI, KOJI ZA TO
IMAJU VRIJEME I ŽIVCE,
KRAVATOM RESE I
KUĆNE LJUBIMCE.

AKO VAS ZANIMA ČIJA JE KRAVATA IZUM
I KAKO JE UOPĆE STIGLA DO VRATA,
KAŽIMO S PONOSOM:
„TO JE ZASLUGA HRVATAS!“

MI JE, NARAVNO, NISMO
ZADRŽALI SAMO ZA SEBE,
TAKO DA KRAVATA
I MNOGE SVJETSKE VRATOVE „GREBE“.

A IMA LI JE NA DRUGIM GALAKSIJAMA,
TKO ĆE GA ZNATI?
MOŽDA I NEGDJE NA MARSU
ŽIVIMO MI HRVATI.

IGOR JUKIĆ

(1973.)

CROATA

odavno već želim kupiti kravatu
ne za poklon
niti ukras tuđem vratu
želim pravu kolumbijsku kravatu
da skratim muke da pritegnem je vratu
jer čudno me gleda sav taj svijet
što po grudima vješa intelekt
dok izjutra na kavi
glavinja se i glavi
frigijski čvor
crven...
bijeli...
plavi...

SLAVKO OLUJIĆ

KRAVATA

Kad sam bio vrlo mali
Nosio sam šarenu kravatu.
Po njoj su me prepoznali,
Po njoj su mi ime dali:
- Gledaj tog Kroatu!

Kad sam bio vitez vrlo slavni,
Konj i sablja, šarena kravata
Resili me, ja sam bio
Vrlo važan, čak i glavni.
Otvarah sva vrata!

Kravata, kravata oko moga vrata,
Kravata, kravata svijetu od Hrvata,
Kravata, kravata oko moga vrata,
Kravata, kravata dar je od Hrvata.

Lijepe dvorske dame drhtale su
Je l' zbog stasa, ili zbog kravate
I Marija Terezija
Štovala me, dobro znajte,
Štovala me, znajte!

Sad me slušaj dobro, bijeli svijete,
Ti na plavi Jadran odmah kreni,
Ne dolazi bez kravate,
Baš se lijepo ti odjeni,
Lijepo se odjeni!

Kravata, kravata oko moga vrata,
Kravata, kravata svijetu od Hrvata,
Kravata, kravata oko moga vrata,
Kravata, kravata dar je od Hrvata.

MLADEN VIDAČIĆ

KRAVATA

Ja sam kao cvijet
Obilazim cijeli svijet
Svi me vole
Svi se diče
Ukrašujem lice

Da li znate
Tko sam
Što sam
Odakle sam
Nosila me
Jedna vojska
Visoka i dična
Svidjelo se
Jednom vođi
Pa ime dao
„Croata“
Me nazvao...

Mladen Vuković

KULTURA

DOMINIKA ANDRIJANIĆ	
Kulturna baština u osnovnim školama na području Gruda	113
DRAGO BUŠIĆ	
O Putu križa uza Zavalu u Gorici	144
MARIO KNEZOVIĆ	
Ledinački zapisi - Smajo i Smajića draga u Rasodinama	146
PETAR MAJIĆ	
Put križa uz Zavalu u Gorici	149
SREĆKO TOMAS	
Biskup Fra Paškal Buconjić prije 130 godina posvetio Sarajevsku katedralu.....	153

KULTURNA BAŠTINA U OSNOVNIM ŠKOLAMA NA PODRUČJU GRUDA

UVOD

Istraživanje u radu temelji se na kulturnoj baštini u osnovnim školama. Pri tome je posebna pozornost posvećena osnovnim školama na grudskom području, a uključene su tri škole: Osnovna škola Ruđera Boškovića u Grudama, Osnovna škola fra Stipana Vrljića u Sovićima i Osnovna škola Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima, Područna škola u Tihaljini. Naglasak je na promicanju i očuvanju nematerijalne kulturne baštine među osnovnoškolcima.

Osvrt je učinjen na poticaje koji imaju znatnu ulogu u očuvanju baštine kroz nastavne sate i druge školske aktivnosti. Potom su istaknuti učenički prinosi baštini u školama, a imaju bitnu ulogu u provođenju i održivosti baštinskih posebnosti u suvremenosti, jer su sastavnice života prethodnih, sadašnjih i budućih generacija.

Prikazana su sudjelovanja na manifestacijama povezanim s kulturnom baštinom u osnovnim školama na grudskom području. Usto su opisana i s pomoću fotografija predočena njihova sudjelovanja na raznolikim događajima. Osim osmišljavanja i organizacija u svojim školama, sudionici su i u županijskim natjecanjima te sadržajnostima u kojima predstavljaju zavičajnu kulturnu baštinu. Također, baštinske osobitosti svoga zavičaja pokazuju i izvan bosanskohercegovačkog područja, primjerice u Republici Hrvatskoj. Stoga su u radu opisane njihove značajke i važnosti, jer su u njima iskazane i njihove uspješnosti.

U promicanju i očuvanju kulturne baštine važnu ulogu imaju i njezine jezične značajke, odnosno jezična baština. Pokazane su njihove poveznice i bitnosti o međusobnoj i zajedničkoj uporabivosti, a prikladne su za provođenje u osnovnoškolskom planu i programu. Kao primjerak navedena je knjiga Osnovne škole Ruđera Boškovića u Grudama *Kuvanje i pivanje* – sačuvajmo od zaborava, a napisana je štokavskom ikavicom koja se koristi na grudskom području.

OČUVANJE BAŠTINE KROZ NASTAVNE SATE I ŠKOLSKE AKTIVNOSTI

Kulturna baština tijekom osnovnoškolskog obrazovanja ima znatnu ulogu. Međutim, mlađi naraštaji katkad dovoljno ne poznaju svoju baštinu i njezino podrijetlo. Stoga ih je potrebno s njom upoznavati i pokazivati im njezine značajke kroz raznolike sadržajnosti. Preporučljivo je već u nižim razredima programske djelatnosti povezane s kulturom prilagoditi njihovim mogućnostima shvaćanja.

U školskom razdoblju učitelji/nastavnici trebaju ukazivati na osobitosti u baštinskoj kulturi i drugim područjima povezanim s baštinom. Osim u školi, to trebaju činiti i roditelji te općenito zajednica u izvanškolskim aktivnostima. Ako roditelji, učitelji/nastavnici zanemaruju baštinu, vjerojatnost je da će to činiti i njihova djeca ili učenici.

Suglasnost je s osvrtnom i zaključcima Emine Berbić Kolar o kulturnim karakterističnostima za učenike i nastavnike u školama. “Kulturna je identifikacija svake osobe vrlo važna za osobni razvoj i samopouzdanje. Svaki bi naš učenik trebao poznavati svoj zavičajni govor, zavičajnu književnost, zavičajnu povijest, zavičajnu glazbu kao i zavičajnu umjetnost u najširem kontekstu. Zsigurno postoje načini kojima se učenicima svi ovi sadržaji mogu predstaviti na zanimljiv i poticajan način koji će ih i same potaknuti na dublja i šira istraživanja svoga zavičaja u najširem kontekstu te riječi. Dio problema leži u nastavničkom kadru koji je preopterećen svim drugim nastavnim sadržajima i koji se nema vremena, a često ni volje ni želje pozabaviti onim što bi mu trebalo biti vrlo blisko i dostupno.”¹

Kroz odgovarajuće nastavne predmete i njihove sate, učenicima se mogu predložiti kulturne značajke povezane s baštinom. Primjerice, nastavni predmeti kao što su: hrvatski jezik, likovna kultura, glazbena kultura, priroda i društvo, u višim razredima zemljopis i povijest, pružaju mogućnosti provođenja baštinskih osobnosti.

Proučavajući ulogu i značenje dijalekta u projektnoj nastavi, Marko Ljubešić smatra da “u suvremenom školstvu metodika nastave hrvatskoga jezika prepoznaje mnoge (tradicionalne i moderne) metodičke sustave među kojima posebno mjesto zauzima upravo projektni sustav, odnosno projektna nastava. Kroz projektnu nastavu moguće je integrirati različite sadržaje i korelirati s

---

1 Emina Berbić Kolar, “Zavičajni idiomi u nastavi Hrvatskoga jezika”, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2015., str. 74.

drugim predmetima što će omogućiti pristup projektnoj temi s drukčijeg, učenicima prilagođenijeg aspekta”².

U pojedinačnim predmetima učenici se upoznaju s jezičnim, književnim, kulturnim, povijesnim i drugim posebnostima svoga zavičaja. Međutim, katkad i spoj različitih predmeta u jednu cjelinu, u kojima će se osmisлити zajedničke programske sadržajnosti, učinit će zanimljivu tematiku koja će izazvati zainteresiranost učenika. Time će se nadopuniti i proširiti njihovo znanje o zavičajnim i baštinskim vrijednostima.

“Načelo je zavičajnosti vrlo važno načelo u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti i to kako u osnovnoj, tako i u srednjoj školi. Često je upravo to načelo zanemareno i postavljeno u drugi plan i to upravo izazvano raznim elementima izvanjezične zbilje (politika, mediji, globalizacijski trendovi).”³ U suvremenom vremenu teško je izbjeći spomenute uzroke, ali im se može odupirati kako ne bi zavladaли u prekomjernim količinama.

Također, kroz likovnu kulturu učenicima se može na jednostavan način predočiti baštinske značajke i važnosti njihova mjesta. U nižim razredima smatra se među boljim metodama, jer je moguće kroz likovnu igru učenicima predstaviti zavičajno bogatstvo. Zasigurno je ovakav način primjereniji njihovu uzrastu nego druge radionice.

“Kreativne likovne igre i likovno-vizualne aktivnosti omogućavaju razvoj intuicije i intelekta učenika te izražavanje i potencijalno uviđanje njihovih emocija, dopuštajući djetetu/učeniku da spozna, osvještava i razvija svoje stvaralačke potencijale koji uključuju intuitivnu percepciju i intelektualnu analizu.”⁴

Uloga školskih knjižničara podjednako je bitna u osmišljavanju i organizaciji tradicijskih sadržajnosti. U suradnji s učiteljima/nastavnicima mogu ostvariti pozitivne rezultate. Knjižničari imaju veći pristup baštinskoj građi te njihovo istraživanje u suradnji s učiteljima/nastavnicima omogućava uzajamnu korisnost za upoznavanje, provođenje i očuvanje baštinske kulturne posebnosti određenog mjesta, općenito područja kojemu je škola pripadajuća.

“Školski knjižničar, djelatnošću koju provodi, spaja tradiciju i svijet znanja u posredovanju sadržaja što je najvažnija uloga školskog knjižničara u obrazovanju mladih. U dimenziji globalizacije, školski knjižničar može biti kompetentni informacijski stručnjak, ali može se govoriti i o čuvaru digniteta znanja, o

---

2 Marko Ljubešić, “Uloga i značenje dijalekta u projektnoj nastavi”, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, str. 88.

3 E. Berbić Kolar, *nav. dj.*, 73.

4 Branimir Mendeš, Hicela Ivon, Dunja Pivac, “Umjetnički poticaji kroz proces odgoja i obrazovanja”, u: *Magistra Iadertina*, Sveučilište u Zadru Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar, god. VII. (2012.), br. 1, str. 118.

prenositelju baštinjenog u planetarno zajedništvo svih duhovnih tradicija. Kulturološkom ulogom u odgoju i obrazovanju mladih nastoji se učenicima osvijestiti intervencije čovjeka u prirodi i u društvu, oplemeniti njihov svijet, omogućiti im kvalitetnu interakciju prema svim izvorima znanja, otvoriti im sva vrata u traženju informacija, znanja, umjetnosti i tehnologije.”⁵

Preporučljivo je i učinkovito povezati školska kulturna zbivanja s kulturnim ustanovama. Različite ustanove omogućavaju raznolike i mnogobrojne sadržajnosti. Učiteljima/nastavnicima olakšavaju osmišljavanje i provođenje manifestacija povezanih s željenim namjerama. Također, pružaju psihološke i metodičke rezultate u nastavnom planu i programu. Korisne su i u razvoju učeničkih stručnosti i sposobnosti kojima se raspolaze u izvanškolskom vremenu. Time se stvara pozitivan djelokrug u školskim i izvanškolskim kulturnim aktivnostima.

“Naime kulturne ustanove kao što su knjižnice, čitaonice, kazališta, muzeji, umjetničke galerije, glazbene škole i tečajevi, likovni ateljei i druge ustanove i udruge različitog usmjerenja, uz svoje redovne djelatnosti, svaka na svom području i prema svojim značajkama, organiziraju i posebne programe namijenjene mladeži u slobodnom vremenu. Postavlja se pitanje: može li se programima kulturnih ustanova djelovati na promjenu kulturnih značajki, na kulturni profil mladog naraštaja? Mogu li se takvim odgojem i obrazovanjem poticati nove kulturne vrijednosti i obrasci, ostvarivati nove i poželjne značajke kulture? Zasigurno organizirane kulturne aktivnosti usmjereno osiguravaju kulturnu rasonodu, kojom bi se trebalo poticati razvoj vještina i umijeća te stvaralaštvo, kao i navikavati mladež na kulturno provođenje slobodnog vremena.”⁶

Misao da “umjetničko područje pruža iznimne mogućnosti za uspostavljanje optimalnog balansa između intuitivne i intelektualne spoznaje kao nadopunjujućih načina ljudskog razumijevanja života te razvoja estetskog senzibiliteta prema odgonetavanju umjetničkih i prirodnih fenomena”⁷, otvara nova poimanja. Odgovarajuće uslađivanje odnosa učeničkih i kulturnih osobnosti pomaže učenicima u procesima shvaćanja i predviđanja ponekih situacija koje ih okružuju u svakodnevnosti. U ponekim okolnostima laške se suočavaju s nepoznicama, jer kroz kulturna zbivanja stječu predodžbe i znanja o određenim prilikama.

---

5 Korina Udina, “Prije vremena – *Ante tempus*”, u: *XXX. Proljetna škola školskih knjižničara Republike Hrvatske, Tradicija i suvremenost u radu školskog knjižničara*, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2018., str. 34.

6 Petra Pejić Papak, Sabina Vidulin-Orbanić, Anita Rončević, “Uloga organiziranih aktivnosti u kulturnom životu učenika”, u: *Život i škola*, Osijek, god. LVIII. (2/2012.), br. 28, str. 192-193.

7 B. Mendeš, H. Ivon, D. Pivac, nav. dj., str. 119.

Istraživanjem o mogućnosti stjecanja znanja i spoznaja o prirodnoj i kulturnoj baštini u osnovnim školama u Republici Hrvatskoj, Zdenka Čukelj savjetuje “u nastavne planove i programe uvrstiti istoimeni izborni predmet interdisciplinarnih nastavnih sadržaja ili tijekom školske godine, školskim kurikulumom planirati najmanje jednu izvanučioničnu nastavu vezanu uz prirodnu i kulturnu baštinu lokalne sredine. Uz to je potrebno organizirati edukacije učitelja o važnostima poučavanja o okolišu na izvanučioničnoj i projektnoj nastavi, poticati lokalnu zajednicu na organizaciju raznovrsnih aktivnosti koje će učenicima omogućiti razvijanje kompetencija vezanih uz prirodnu i kulturnu baštinu, odnosno za okoliš i održivi razvoj, a bilo bi poželjno tiskati i priručnike za učitelje s primjerima izvanučionične i projektne nastave vezane uz okoliš i održivi razvoj u lokalnoj sredini”⁸. Zaključci su svrhoviti te su preporučljivi osvrti na njih. Slični prijedlozi mogu se ostvariti u hrvatskim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini. Učinkovito je proučiti spomenuti navod, jer ga je moguće primijeniti uz poneke iznimke prilagođene svojim prilikama.

Godine 2006. u Osijeku je predstavljen kurikulum za predmet Kulturna i duhovna baština zavičaja⁹ kao izborni predmet od prvog do završnog razreda osnovne škole, oslanjajući se na opći kurikulum Nove škole. Predočen je njegov sadržaj koji uključuje: odlike, svrhu i vrijednosti, potom ciljeve nastave KDBZ-a, njegove metode i načela te vrednovanje. Recenziju za kurikulum iznio je Robert Skenderović s Hrvatskog instituta za povijest. Ističe da “predloženi kurikulum predmeta Kulturna i duhovna baština zavičaja u cijelosti ispunjava ciljeve i zadaće odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi koje je MZOS RH u HNOS-u definiralo kao ‘odgoj i obrazovanje odgovorne, istinoljubive, tolerantne i solidne osobe, osobe stvaralačkog duha, s dubokim osjećajem za očuvanje nacionalne i kulturne baštine, te poštivanje vrijednosti drugih kultura i naroda’¹⁰. Predloženi kurikulum predmeta ocjenio je pozitivno i preporučuje njegovo uvođenje u nastavu kroz projekt Nove škole.

U povodu obilježavanja *Europske godine kulturne baštine 2018.* načinjen je vodič *Komplet za nastavnike*¹¹ koji predstavlja nastavni materijal za uvođenje kulturne baštine u nastavu. Namijenjen je učenicima uzrasta od 10 do 15

---

8 Zdenka Čukelj, “Mogućnosti stjecanja znanja i spoznaja o prirodnoj i kulturnoj baštini u osnovnim školama Republike Hrvatske”, u: *Socijalna ekologija*, Zagreb, god. XVIII. (2009.), br. 3-4, str. 285.

9 Vidi Klara Bilić Meštrić i Kristina Ferić, *Okvirni kurikulum za predmet Kulturna i duhovna baština zavičaja*, 2006., <http://www.ndcosijek.hr/wp-content/uploads/2014/08/okvirni_kurikulum_KDBZ.pdf> (5. rujna 2019.)

10 Robert Skenderović, *Recenzija kurikulumu predmeta “Kulturna i duhovna baština zavičaja”*, 2006., <http://www.ndcosijek.hr/wp-content/uploads/2014/08/recenzija_KDBZ.pdf> (5. rujna 2019.)

11 Vidi “‘Kulturna baština Europe’ Komplet za nastavnike”, 2018., <https://europa.eu/learning-corner/sites/teachers2/files/files/eych-2018-toolkit-teachers_hr.pdf> (3. rujna 2019.)

godina. Učitelji/nastavnici s pomoću njega na jednostavniji i laži način provode nastavni sat povezan s kulturnom baštinom i upoznaju učenike s njezinim značajkama. Prvi dio izgrađen je na suvremeniji način, odnosno uz *online*, računalnu igru o kulturnoj baštini, dok drugi dio potiče učenike na istraživanje svoje baštine.

Vodič je zasigurno učinkovit i pruža korisne savjete učiteljima/nastavnicima za predodžbu i provođenje nastavnih sati o kulturnoj baštini unutar škole te u izvanškolskim aktivnostima. Također, učenicima se na suvremeniji način predstavljaju baštinske karakterističnosti, čime će oni biti više zainteresirani za njih, jer su ukorak s vremenom u kojem žive. Poveznica nekadašnjega i modernoga u konačnici donijet će uspješne rezultate i prilične ishode. U rečenici koja je nalazi na koricama knjige; “Naša baština: gdje prošlost susreće budućnost”, sadržana je metaforična poruka cjelokupnog projekta i ukazano je na sadašnja i buduća baštinska promicanja.

Godine 2018., u Europskoj godini kulturne baštine, objelodanjena je i svrhovita publikacija *Učenjem iz prošlosti kreiramo našu budućnost: europska kulturna baština u eTwinningu*¹². Kroz četiri poglavlja prikazane su sljedeće sadržajnosti: prilika za poticanje obrazovanja o kulturnoj baštini, načini angažiranosti učenika, *eTwinning* i povezanost s kulturnom baštinom, kulturna baština u *eTwinning* projektima, nastava s digitalnom kulturnom baštinom u učionicama iz 21. stoljeća, dvadeset ideja i aktivnosti za uvođenje kulturne baštine u nastavu, učenje o povijesti i kulturnoj baštini iz europske perspektive, *eTwinning* i UNESCO škole: izgradnja budućnosti otkrivanjem prošlosti.

Osim što se kroz provođenja različitih projekata u školama učenike upoznaje s njihovom baštinom, omogućavaju im se i upoznavanja s drugim kulturnim baštinama izvan njihova zavičaja, mjesta, grada ili države. Time im se razvija svijest o cijenjenosti svoga podrijetla, a poštivanju drugih, različitih kultura i civilizacija.

“Obrazovanje usmjereno samo na jednu kulturu današnjim je učenicima sve nepoželjnije i nepoznatije. Potrebno je u nastavu uvoditi programe i sadržaje koji podržavaju društveni pluralizam, podižu u učenika svijest o vlastitoj kulturi i o postojanju drugačijih kultura i vrijednosnih sustava. Sadržajima u nastavi trebalo bi kod učenika razvijati poštovanje prema stilovima života različitim od njihovih. Težište interkulturalnoga odgoja i obrazovanja trebalo bi počivati na oblikovanju školskog prostora prema načelima kulturalnog pluralizma kojemu je jezgra kurikulum.”¹³

12 Vidi “Učenjem iz prošlosti kreiramo našu budućnost: europska kulturna baština u eTwinningu”, 2018., https://www.etwinning.net/eun-files/eTwinning%20book_HR.pdf (2. rujna 2019.)

13 Marija Sablić, *Interkulturalizam u nastavi*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., str. 7-8.

Misli koje navodi Marija Sablić, jednako vrijede za kulturnu baštinu te jezičnu i književnu. Upoznavanjem s kulturnom baštinom drugih kultura, učenici proširuju svoje svjetonazore. Također, razvijaju i svijest o lakšem prihvaćanju različitosti. Međutim, takva upoznavanja potrebno je prilagoditi njihovim uzrastima. Razumljivo, u višim razredima su i shvaćanja razvijenija u odnosu na prethodne razrede te je lakše i usvajanje novih informacija.

U novijim vremenima “škola postaje nositelj organiziranog učenja, ali i raznovrsnih društvenih i kulturnih događanja, i to u zajedništvu s roditeljima, drugim institucijama i ostalim zainteresiranim pojedincima. Otvorenost potrebama današnjice i susret s realnom životnom sredinom čini školu suvremenom. Svojim sadržajima, programima, organizacijom, izvedbom i brigom približava se učenicima i društvenoj zajednici te izlazi iz svoje skolastičke zatvorenosti u stvarni život”¹⁴. Stoga je potrebno nastavni plan i program prilagođavati suvremenijem djelokrugu.

Osmišljavanjem raznolikih događaja u školama i u izvanškolskim aktivnostima, pobuđuje se i učenička svijest o značenju i važnosti kulturnih događaja¹⁵. Time se potiče učenike na spoznaje o kulturnim posebnostima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti te bitnosti o sudjelovanjima na kulturnim manifestacijama u školskim programima i u izvanškolskoj okruženosti.

UČENIČKI PRINOSI BAŠTINI U ŠKOLAMA

Kroz određene nastavne predmete učenici se upoznaju s baštinskim nematerijalnim bogatstvom svoga zavičaja. Potom se razvijaju sposobnosti za osmišljavanjima kroz školske manifestacije povezana s baštinom. Poveznicu s tim čine i spoznaje koje je moguće provesti u izvanškolskim aktivnostima, kada je riječ o kulturnim zbivanjima u svom mjestu i šire.

U suvremenosti se “sve više propituju iskustva u odgoju i obrazovanju koja naglašavaju duhovne i intelektualne moći odgajnika u njegovom rastu prema stvaralačkoj ličnosti. Još od antičkih dana pa sve do danas (u suvremenim nacionalnim kurikulumima i različitim koncepcijama odgoja i obrazovanja) ističe se stav da umjetnost, kao disciplina mašte i uma, postane trajni poticaj tijekom procesa odgoja i obrazovanja. Time se označava stupanj ‘estetskog kapitala’ koji povratno kod odgajnika razvija estetski doživljaj, otvaranje prema svijetu te primalački kapacitet za jedan puniji i humaniji život”¹⁶.

---

14 P. P. Papak, S. V. Orbanić, A. Rončević, *nav. dj.*, str. 199.

15 Vidi Dominika Andrijić, “Uloga društveno-kulturnih događaja u čovjekovoj svakodnevnosti”, u: *Susreti*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, god. XII. (2018.), br. 12, str. 87-90.

16 B. Mendeš, H. Ivon, D. Pivac, *nav. dj.*, str. 119.

Sudjelovanje na kulturnim manifestacijama učenike potiče na kreativnost i razmišljanje, širi poglede, pomaže im pri pamćenju i rječničkom izražavanju. Usto, kulturna prisutnost ih odmara i zabavlja, što je bitna značajka s obzirom na školske obveze određene nastavnim programom. Također, osim razvoja osobnih kompetencija, učenik svrhovito organizira i svoje slobodno vrijeme.

Smatra se da je slobodno vrijeme “važno za razvoj ličnosti djece i mladih i otvara im mogućnosti za zadovoljavanje interesa i potreba. Također im pomaže u aktiviranju svojih stvaralačkih snaga za čije zadovoljavanje i izražavanje nisu imali prilike u ostalim vidovima života. Kako svijet postaje globalno selo u kojem s jedne strane postajemo toliko blizu jedni drugima dok se, s druge strane, sve više razlikujemo i udaljavamo, djeca i mladi traže brze i jednostavne odgovore od roditelja, učitelja i šire društvene zajednice”¹⁷.

Ako se osvrne na usporednost kako “fenomen vremena sve više nalikuje na onaj koji vlada u medijima i velikim marketima gdje kupac s polica odabire medijski najeksponiraniji, marketinski najdotjeraniji proizvod, a da se kvaliteti i vrijednosti proizvoda posvećuje premalo pažnje”¹⁸, proizlaze upiti. Je li mladi na svim područjima žive ukorak s vremenom? Što će se dogoditi s baštinom njihova zavičaja, jer ona zasigurno nije ni “eksponirana”, ni marketinški dotjerana?!

Zamjetne su “škole koje potiču i razvijaju kreativnost učenika. Nije ih teško prepoznati. Često se u svojim sredinama ističu bogatstvom i raznovršnošću aktivnosti koje se u njima odvijaju, posebnim ozračjem, kulturom škole koja u njima vlada, uspjesima koje postižu njihovi učenici. Pri tom ne mislimo na obrazovna postignuća nego na uspješnost u različitim područjima kreativnog djelovanja. To su škole koje su prepoznale svoju ulogu u odgoju mladih, otvarajući im puteve za kreativno izražavanje i zadovoljavanje interesa i potreba”¹⁹. Takve škole djelomično se uočavaju u Grudama. Njihova postignuća su poprilična, s obzirom da je riječ o manjem mjestu i mogućnostima koje im se pružaju.

Stoga su osnovne škole na grudskom području znatni pokazatelji promicanja i očuvanja kulturne baštine. Djelatnici u školi svojim osmišljavanjima potiču učenike i na njihove osobne kreativnosti. Time, također, pobuđuju kod učenika svijest o baštinskim vrijednostima njihova zavičaja i šire. Zajedničkim sudjelovanjima doprinose izražajnim kulturnim vrijednostima.

---

17 Vesnica Mlinarević i Vesna Gajger, “Slobodno vrijeme mladih – prostor kreativnog djelovanja”, u: Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger (ur.), *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo : 2003.-2008. : zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, HAZU – Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Osijek, 2010., str. 43-44.

18 *Isto*, str. 44.

19 V. Mlinarević i V. Gajger, *nav. dj.*, str. 51.

Osnovna škola Ruđera Boškovića u Grudama

Zbivanja povezana s očuvanjem kulturne baštine u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama obogaćena su raznolikim programima. Među njima zamjetni su Dani kruha. Svake godine u mjesecu listopadu organiziraju se Dani kruha u svim razrednim odjelima njihove škole. Uz prigodne darove i plodove zemlje, učenicima se kroz cijeli mjesec ukazuje na važnosti kulture, obitelji i povezanosti s tradicijom. Svaka sekcija ima svoj zadatak, a literarna i likovna posebno. Vrijedno je naglasiti da u školskoj 2019./2020. godini njihova škola predstavlja Zapadnohercegovačku županiju na Svehrvatskoj smotri Dani kruha u Kutini.

Peciva i plodovi zemlje na Danima kruha

U školskoj 2018./2019. godini na Danima kruha istaknuli su se učenici u Područnoj školi u Dragičini. Učenici drugog i trećeg razreda, u suradnji sa svojom učiteljicom, osmislili su zanimljiv program koji je zainteresirao sve učenike u razredu te su svi i sudjelovali; u učionici škole, tijekom nastave sami su umijesili peciva odnosno kolačiće, ispekli ih i ukusno se njima počastili. Time se učenike potiče na kreativnosti te osobna sudjelovanja u cjelokupnom programu.

Učenici iz Područne škole u Dragičini na Danima kruha

Uočljivo je sudjelovanje učenika Osnovne škole Ruđera Boškovića na Danima kruha 2015. Naime, predstavili su, uz Gimnaziju iz Ljubuškog, Zapadnohercegovačku županiju na smotri Dani kruha – dani zahvalnosti za plodove zemlje koja se održala 10. i 11. listopada 2015. u Stubičkim Toplicama. Školu je predstavljalo troje odličnih učenika tadašnjeg osmog razreda: Katarina Alpeza, Drina Pandžić i Matej Šimić. S nošnjom, starim stvarima, raznolikom hranom i drugim oblicima dostojno su prikazali svoju baštinu. O značajkama projekta navedene su sljedeće misli i zaključci: “Ekološki smisao ovog projekta bio je, kroz izložbu plodova zemlje svih naših krajeva, ukazati na potrebu očuvanja biološke raznolikosti. Starinski načini pripreme kruha, izložba starih pribora i alata za pripremu kruha i obradu zemlje, imaju za cilj očuvanje naših običaja kao dio nacionalne kulturne baštine. Uz ekološku i kulturološku dimenziju, izložbom i štovanjem kruha kao simbola životne snage, iskazana je i važna duhovna dimenzija ovog projekta.”

Sudjelovanje u Stubičkim Toplicama na Danima kruha

Znatni su Dani hrvatskog jezika koji se održavaju u mjesecima veljači i ožujku u navedenoj školi. Tom prilikom nastoje organizirati glagoljaške radionice, posvetiti se domaćim piscima, dati prostor učenicima za njihove vlastite uratke te organizirati posjet domaćih pisaca i pjesnika. Primjerice, u školskoj 2018./2019. godini, točnije u ožujku 2018., posjetile su ih Iva Nuić i Miljenka Koštro koje su im predočile svoje književne uratke. Obje književnice poneka svoja književna djela stvaraju na zavičajnom govoru, odnosno grudskom i posuškom ikavskom izričaju, otkud književnice i potječu. Također, poneki njihovi radovi povezani su sa zavičajnom tematikom.

Književnice Iva Nuić i Miljenka Koštro s učenicima Osnovne škole Ruđera Boškovića u Grudama

Prethodnih godina u Zapadnohercegovačkoj županiji učenici se natječu u likovnom umijeću, a čini ga *Kulturna baština moga kraja*. Likovno natjecanje organizira Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa ZHŽ-a za učenike osnovnih škola u navedenoj županiji. Kako i sam naziv kaže, tematika je vezana za kulturnu i tradicijsku ostavštinu, a učenici nastoje prikazati zavičajne osobnosti i posebnosti. U Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama navode da je odaziv među učenicima dosta dobar, ali ih nastoje još više animirati. Najčešći simboli na crtežima povezanim s baštinom su: grudske crkve (Grude, Ružići), nekadašnje kuće, tradicijska glazbala, stari tradicijski predmeti, folklor općenito, križ i slično.

Likovni radovi na *Kulturnoj baštini moga kraja* održanoj u OŠ u Sovićima, 2017.

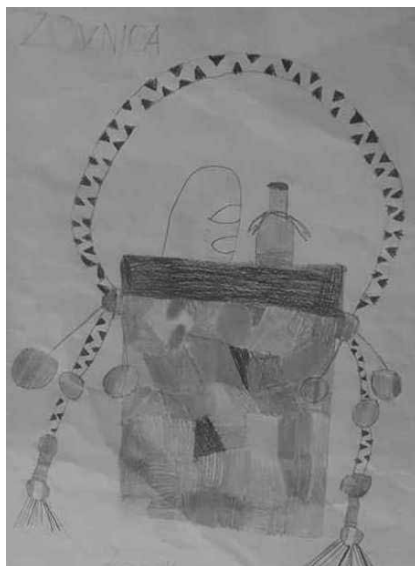

Likovni radovi za *Kulturnu baštinu moga kraja*

Dani europskog naslijeđa, kulturna manifestacija pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva kulture i sporta raspisuje natječaj za likovne i literarne radove. Osnovna škola Ruđera Boškovića je 2019. prvi put sudjelovala na natječaju Dani europskog naslijeđa, a tema je “Umjetnost i zabava – naša baština”. Rezultati su bili odlični, odnosno osvojili su dvije nagrade. Učenica osmog razreda Petra Marijanović osvojila je prvo mjesto za likovni rad *Zobnica*, a Ivan Marić, učenik trećeg razreda, treće mjesto, također za likovni rad *Zobnica*. Početkom listopada 2019., odnosno 2. i 3. listopada navedena manifestacija održana je u Zapadnohercegovačkoj županiji i sudjelovale su sve grudske škole.

Likovni rad Petre Marijanović

Likovni rad Ivana Marića

Kada je riječ o literarnim radovima na određenim manifestacijama ili natječajnim sudjelovanjima, učenici ih najčešće pišu na hrvatskom standardnom jeziku, ali poneki nastavnici potiču ih i na korištenje ikavicom. Nastoje pri tomu pokazati učenicima *svu lipotu* zavičajnoga govora, jer je on dio njih i njihova identiteta.

Djelatnici u školi navode da su osmišljavanja kulturnih zbivanja povezanih s baštinom većinom na razini škole. Poneki se ostvaruju u suradnji s drugim ustanovama, kao što su Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽZH-a, škole i druge ustanove izvan Županije (što je prethodno navedeno).

U školi imaju i folklorashe koji plešu u kulturno-umjetničkim društvima, ali rado nastupaju i za potrebitosti škole, primjerice Danu škole, školskim priredbama i sličnim školskim događanjima. Zatim, gangašice i gangaši su učenici petog razreda, školske 2019./2020. godine, koji sa svojom učiteljicom njeguju nekadašnji način pjevanja i sudjeluju na školskim priredbama.

Folklorišti i gongaši na Danu škole i ujedno Šimićevim *susretima*, 2019.

Međutim, u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama navodi se malena poteškoća s kojom se susreće, a povezana je sa sudjelovanjima na školskim kulturnim manifestacijama; sudjelovanje uvijek istih učenika iz generacija, iako učitelji/nastavnici, kao pokretači, trude se i druge učenike potaknuti na svim razinama. Takva situacija počesto je zamjetna i u drugim školama među naraštajima dugi niz godina. Dosadašnjim iskustvima, smatra se da se katkad poteškoće među učenicima “otvaraju” novi umjetnici, ali vjeruje se u buduće generacije učenika i njihov pozitivniji odaziv.

Osnovna škola fra Stipana Vrljića u Sovićima

U Osnovnoj škola fra Stipana Vrljića u Sovićima posebno su zamjetne Gongašice, skupina koju čine četiri učenice: Marija Bušić, Lana Galić, Petra Spajić i Marija Spajić. Svojom pjesmom odnosno gangom uveličavaju raznolike susrete povezane s njihovom školom te svojim sudjelovanjima izazovu zainteresiranost nazočnih. Istaknuta je njihova odjeća u kojoj nastupaju, odnosno narodna nošnja koja predstavlja nekadašnju značajku njihova kraja, a nematerijalno bogatstvo pronalazi i u suvremenosti. Njihovo *pivanje* oživljava nekadašnja vremena, a posebnost je što su male gongašice koje uveliko promiču i čuvaju baštinu svoga zavičaja. Također, svojim sudjelovanjima pružaju znatan prinos školi.

Na Danima europskog naslijeđa na području Gruda, 2. listopada 2019., Gangašice su nastupile sa svojim *pivanjem* i nazočnima prikazale tradicionalnu nematerijalnu baštinu koja je neizbježna sastavnica grudskog područja. Sadržajnosti koje su upriličene na kulturnoj manifestaciji u grudskom kraju, obogaćivale su svojim prodornim *ganganjem*. Uistinu, svojim nastupima izazvale su zanos i zadovoljstvo prisutnih, a grudski učitelji/nastavnici zasigurno su ponosni na njih.

Gangašice na Danima europskog naslijeđa u Grudama i Gorici-Sovićima

Također, nastupile su 6. rujna 2019. u samostanu Tolisa u Orašju gdje je održano potpisivanje ugovora o financijskoj potpori za provedbu raznih programa i projekata koji su bitni za hrvatski narod u Bosni i Hercegovini, za 2019. godinu. Poziv za sudjelovanje škole stigao je iz Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

Gangašice u Tolisi

Svoje gangaško umijeće predstavile su nastupom u Zagrebu i predsjednici Republike Hrvatske Kolindi Grabar-Kitarović, odnosno 23. ožujka 2019.

učenici i nastavnici Osnovne škole fra Stipana Vrljića, na poziv iz ureda Predsjednice RH, nazočili su Danu otvorenih vrata za Hrvate iz BiH. Tom prigodom Gangašice su nastupile u službenom dijelu programa i izazvale ponos grudskih žitelja u predstavljanju njihova mjesta izvan Bosne i Hercegovine.

Gangašice u Zagrebu, 2019.

Osnovna škola fra Stipana Vrljića sudjelovala je na natječaju *Igračka u srcu* koju je provela Hrvatska matica iseljenika, Zaklada hrvatskih studija iz Sydneya i Hrvatska škola Boston, a inspirirana hrvatskom tradicijskom kulturom. Time je u Hrvatskoj matici iseljenika u Zagrebu otvorena 4. prosinca 2018. multimedijaska izložba likovnih, fotografskih, video i literarnih pobjedničkih radova djece i mladih iz hrvatskih zajednica u svijetu, koji su sudjelovali u projektu *Igračka u srcu*. Osnovnoj školi u Sovićima odaziv je donio uspjeh te su na području multimedije osvojili prvo mjesto s radom: *Nekadašnje igre i zabave naših djedova i baka - GANGA*. Na izložbi su Gangašice uspješno izvele pobjedničku točku.

Svojim nastupima Gangašice uveličaju i školske manifestacije koje se održavaju u njihovoj školi. Primjerice, zapažen je njihov nastup na sportskom natjecanju Lino višebojac, 13. svibnja 2019., kada je obilježen i Dan škole. Njihovo “ganganje” svaki put iznova oduševi nazočne. Također, njihovo tradicionalno naradno pjevanje potiče i druge učenike na očuvanje gange, jer je ona simbol njihova zavičaja s pomoću koje su nekadašnje generacije izražavale osjećaje svoga bića.

Gangašice u Zagrebu, 2018.

Gangašice za Dan škole

Osnovna škola u Sovićima i Područna škola u Gorici prigodnim programom prethodnih godina u listopadu obilježavaju Dane kruha, dane zahvale za plodove zemlje. U predmetnoj nastavi učenici sa svojim učiteljima/nastavnicima osmisle zanimljive sadržajnosti, a sa svojim ukućanima, najčešće majkama i bakama, pripreme ukusna peciva koja donesu u školu. Djelatnici i učenici škole okupe se oko prepunog stola te nakon blagoslova koji im podijeli svećenik, počaste se slasnim pecivima i plodovima.

Peciva i plodovi zemlje na Danima kruha

Svoje likovne radove učenici predstavljaju na *Kulturnoj baštini moga kraja*. Osnovna škola u Sovićima bila je domaćin tradicionalne manifestacije 20. ožujka 2017., jer su prethodne godine, 17. ožujka 2016., učenici iz njihove škole bili pobjednici na županijskom navedenom natjecanju. Uspjeh su im donijeli stećci napravljeni od gline u suradnji s nastavnicom iz Likovne kulture. Zapravo, učenik tadašnjeg osmog razreda Dario Soldo osvojio je prvo mjesto.

Stećci napravljeni od gline

Uz predstavljene likovne radove, na manifestaciji su nastupili učenici koji su članovi kulturno-umjetničkog društva, učenice gangašice, školski zbor, recitatori i drugi sudionici koji su prisutnima prikazali osobitosti povezane s kulturnom baštinom njihova kraja. Domaćini su nazočnima organizirali i posjet Staroj crkvi u Gorici i razgledavanje arheološke zbirke.

Likovni radovi na *Kulturnoj baštini moga kraja* održanog u OŠ u Sovićima, 2017.

Učenci Osnovne škole fra Stipana Vrljića i njihovi nastupi na *Kulturnoj baštini moga kraja* u Sovićima, 2017.

Zamjetni su likovni radovi na *Kulturnoj baštini moga kraja* 21. ožujka 2018. koja je održana u Osnovnoj školi u Vraniću. Učnički radovi su svojom sadržajnosti plijenili pažnju, a predstavljaju nekadašnje *sicanje* u njihovu zavičajju. *Sicanje* odnosno tradicionalni način tetoviranja uveliko je obilježio grudsko područje²⁰. U tom kraju, u novijim vremenima premali je broj živućih žena s istetoviranim rukama, a smatra se da takvo tetoviranje prestaje 40-ih godina 20. stoljeća. Međutim, još uvijek postoje osobe koje se sjećaju tetovaža svojih majki i starijih sestara te načina na koji se to činilo. Također, nekolicina mladih sjeća se bakinih ili prabakinih *isicanih* ruku. Iako bolno iskustvo i počesto zdravstveno opasno, tradicionalno tetoviranje je opstalo stoljećima kao simbol žena grudskog kraja koji predstavlja odanost Bogu, hrvatstvu i katoličanstvu.

20 Vidi Domagoj Andrijanić i Dominika Andrijanić, "Tradicionalno tetoviranje žena grudskog kraja", u: *Susreti*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, god. VIII. (2014.), br. 8, str. 134-149.

Likovni radovi o tradicionalnom tetoviranju

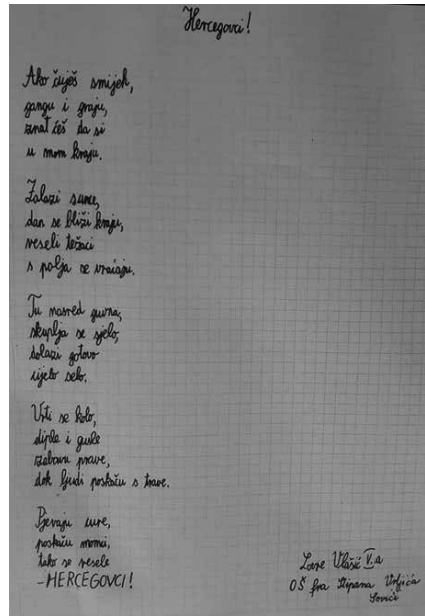
Poveznicu sa *sicanjem* čini i natjecanje na Danima europskog naslijeđa, kroz edukacijski program “Mladi i naslijeđe”, pod nazivom “Spoj prošlosti i budućnosti”, u 2018-oj. Učenik devetog razreda Luka Pejić osvojio je prvo mjesto likovnim radom *Sicanje* te mu je dodijeljena diploma, a priznanje nastavnici i zahvalnica nagrađenoj školi, a svečanost je upriličena u Muzeju Franjevačkog samostana Duha Svetoga u Fojnici.

Dani europskog naslijeđa u 2019-oj, “Umjetnost i zabava - naša baština”, OŠ u Sovićima donijeli su nagrade. Učenik petog razreda Lovre Vlašić osvojio je prvo mjesto za literarni rad na razini od prvog do petog razreda, a naslov njegova rada je *Hercegovci*, u kojem je iznio značajke hercegovačke kulturne baštine. Zatim, učenici Mia Paradžik, Anđela Pejić, Gabrijela Čuljak i Mate Bobani, učenici osmog i devetog razreda, osvojili su drugo mjesto za grupni literarni rad. Potom, Matija Prlić, učenica osmog razreda, osvojila je treće mjesto za likovni rad, a tema je *Tradicionalna narodna nošnja*.

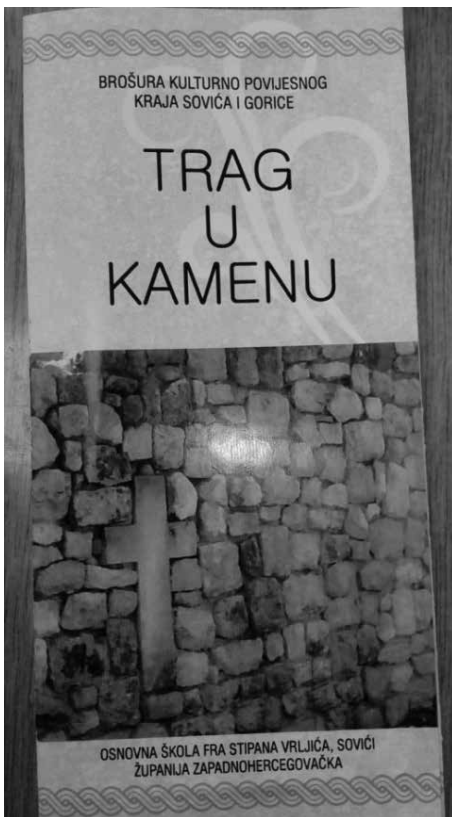
Dani europskog naslijeđa 2019. održani su u Zapadnohercegovačkoj županiji, 3. i 4. listopada, te je Osnovna škola u Sovićima bila službeni domaćin, a sve četiri županijske općine sudjelovale su u ovom događaju. Pripremljen je sadržajan program, a nazočnima je kroz raznolike sastavnice prikazana kulturna baština zapadne Hercegovine, kojom su prisutni, zasigurno, bili oduševljeni. Primjerice, u Grudama su, uz znatne sadržajnosti, razgledali Hrvatsku franjevačku arheološku zbirku sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici i Ravlića pećinu u Drinovcima koje predstavljaju kulturno-povijesno bogatstvo grudskog područja.

Tradicionalna narodna nošnja

Hercegovci

Brošura *Trag u kamenu*

Zamjetna je brošura kulturno-povijesnog kraja Sovića i Gorice *Trag u kamenu*. Njezina je posebnost što su je načinili učenici u Osnovnoj školi fra Stipana Vrljića. Također su pokretači njezine ideje. Budući da je kulturna zajednica u Zapadnohercegovačkoj županiji prestala s djelatnostima, učenici su osmislili promociju svoga kraja stvaranjem brošure i internetske odnosno *facebook* stranice. S pomoću teksta i fotografija prikazuju na zanimljiv način kulturno-povijesne vrijednosti svoga zavičaja. Uistinu je vrijedan i istaknut učenički prinos u kojem mladi naraštaji ističu cijenjenost i dičnost svojim krajem i njegovim baštinskim posebnostima.

U aktivnostima povezanim s kulturnom baštinom, u školi naglašavaju da sve učenike žele zainteresirati za sudjelovanjima u

školskim zbivanjima. To čine kroz školske sekcije i učenicima pružaju priliku uključiti se u dio koji ih više zanima te kojem su skloniji i privrženiji, odnosno kroz likovne, literarne, glazbene i druge oblike iskazati svoje sposobnosti.

*Osnovna škola Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima,
Područna škola u Tihaljini*

Kada je riječ o promicanju i očuvanju kulturne baštine u Osnovnoj školi Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima, vrijedno je istaknuti kulturno-umjetničko društvo u Područnoj školi u Tihaljini. Mladi folklorasi poznaju i njeguju čitav niz hrvatskih plesova i kola. Zatim, poneki učenici “gangaju” i pokazuju interes za sviranje na instrumentima koji su dio grudske kulturne baštine, primjerice diple i gusle. Učenici nastupaju na svim školskim priredbama, a poseban nastup pripreme za Dan škole te za tradicionalno Tihaljsko silo (smotra folklor).

Folklorasi za Dan škole

Njegovanje kulturne baštine u navedenoj školi posebno se očituje i u dijelu godine kada se obilježavaju Dani kruha. Tada se u školi postavlja izložba predmeta koji su sastavnica kulturne baštine njihova kraja, a u suvremenosti je iščezla njihova funkciju te su djelomično i zaboravljeni. Također, vrijedne

Plodovi zemlje na Danima kruha

ruke majki, očeva, baka i drugih ukućana sa svojom djecom pripreme ukusna peciva, kolače i slično koje učenici donesu u školu i time uz određeni školski program i primljeni blagoslov koji udijeli svećenik, svečano obilježe Dane kruha. Učenici sa svojim ukućanima osmisle raznolike oblike peciva koji im, zasigurno, pobuđuju veću zainteresiranost za pripremom traženoga domaćega uratka.

Peciva na Danima kruha

Učenici folkloriši sudjeluju i na svehrvatskim smotrama vezanima za Dane kruha, kojima je cilj njegovanje svega što je vezano za baštinsku tematiku. Primjerice, učenici su 15. srpnja 2017. sudjelovali na svehrvatskoj svečanosti “Dani zahvalnosti za plodove zemlje”, koju organizira udruga Lijepa naša, gdje su predstavili običaje i proizvode svoga kraja. Svečanost je obilježena u Malinskoj na otoku Krku. Na tadašnjoj svečanosti bili su jedini predstavnici Zapadnohercegovačke županije, ali su dostojno i bogatom nematerijalnom sadržajnosti predstavili svoje šire područje. Također, folkloriši su imali znatne nastupe kao sudionici Vinkovačkih jeseni i slično.

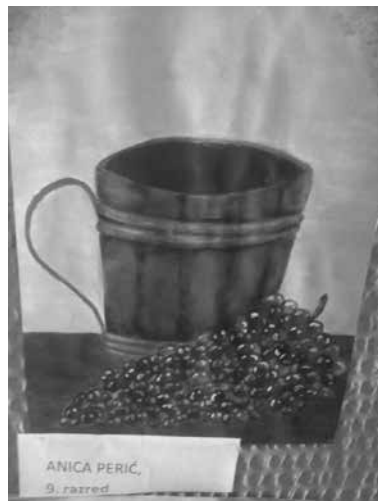

Sudjelovanje u Malinskoj

Potom se u školi među učenicima ističe natjecanje *Kulturna baština moga kraja* gdje su učenici pozvani likovno izraziti temu koja je vezana za povijesno naslijeđe njihova zavičaja, kroz kulturne, vjerske, nacionalne i druge oblike. Iz godine u godinu učenici crtaju značajna mjesta, zgrade, spomenike ili prizore koji prikazuju kako se nekada živjelo. U školskoj 2019./2020. godini škola

u Drinovicima domaćin je navedenoga natjecanja zahvaljujući učenici njihove škole Anici Perić koja je osvojila prvo mjesto prethodne školske godine u Ljubuškom, točnije 28. ožujka 2019.

Anica Perić i njezin likovni rad

Likovni radovi na *Kulturnoj baštini moga kraj* održanoj u OŠ u Sovićima, 2017.

Školski list *Naši pokušaji* svake godine objavljuje i literarne radove učenika koji mogu biti napisani na standardnom hrvatskom jeziku ili zavičajnom govoru. Svake godine učenici pozitivno iznenade svojim razmišljanjima i viđenjima tradicionalnih vrijednosti.

Smatra se da navedena i opisana sudjelovanja, povezana s očuvanjem kulturne baštine, nisu moguća bez vodstva i vizije nastavnika hrvatskog jezika, likovne kulture, povijesti i drugih zainteresiranih osoba.

U Osnovnoj školi u Drinovcima ističu da je zainteresiranost učenika za sudjelovanjima na manifestacijama povezanim s njihovom školom na "zavidnoj" razini. Nadalje ih očekuje osmišljavanje i organizacija natjecanja iz likovnih radova gdje će naglasak staviti na tradicionalne i zaboravljene vrijednosti koje svoju primjenu mogu i trebaju naći u suvremenosti.

ZAVIČAJNI GOVOR U BAŠTINSKOJ KULTURI

Kulturna baština čini znatnu poveznicu s jezičnom baštinom. Ponajbolje se ta povezanost očituje u baštinskim zbivanjima koja su prikazana kroz zavičajni govor. Simbolika je u njihovim popraćenim dijalektnim riječima. Primjerice, ikavski izričaj u kulturnim zbivanjima čija je tematika povezana s baštinom grudskog područja. Ako se u njima govor zamijeni ijekavskom oblikom, gube svoju važnost i značajke. Učenicima se detaljnije o toj osobnosti može posebno predložiti u nastavi hrvatskog jezika.

"Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa izdalo je Nacionalni okvirni kurikulum u kojemu se nalazi poglavlje naslovljeno Hrvatski jezik i njegovi idiomi. Upravo bi taj dio Nacionalnoga okvirnoga kurikuluma trebao biti važan i zanimljiv za učitelje hrvatskoga jezika u osnovnim i srednjim školama. U hrvatskim se školama najveća pozornost pridaje učenju standardnoga hrvatskog jezika, što je dakako najvažnije i za svakoga učenika naših škola, ali ovim se poglavljem upućuje i na potrebu poštivanja i njegovanja zavičajnoga idioma na nastavi hrvatskoga jezika. U njemu stoji kako učenike valja ohrabriti, odnosno kako ih treba poticati na stvaralačko izražavanje na materinskome idiomu."²¹

U nastavnim satima Hrvatskog jezika, kao i tijekom izvedbe raznolikih manifestacija, pružaju se mogućnosti očuvanja dijalektne baštine. Određenim i prilagođenim raznolikim oblicima učenicima se predstavljaju značajke te podrijetlo jezične baštine njihova kraja. Pri tome im se ukazuje na vrijednosti zavičajnoga govora u suvremenosti. Raznolikim programima, prilagođenima određenim uzrastima, učenike je, itekako, moguće zainteresirati za dijalektnu baštinu.

Proučavajući hrvatske dijalekte i mjesne govore u nastavi, Sanja Vulić istaknula je ulogu dijalektne baštine u znanstvenim krugovima te njezinu odrazu u društvenom djelokrugu. Potom, promatranjem dijalektnih pojava, suglasnost je s njezinim iznesnim uočavanjima o uporabivosti dijalekata u jezičnim i književnim oblicima i vrstama te njihovoj zastupljenosti u suvremenosti.

"U hrvatskim znanstvenim i umjetničkim krugovima bilo je vrijednih nastojanja očuvanja dijalektne baštine, ali ta su nastojanja uvijek ostajala

---

21 E. Berbić Kolar, *nav. dj.*, str. 73.

na marginama onih standardnojezičnih. Osim dijalektoloških rasprava koje zapravo osim dijalektologa nitko ne čita (a i oni uglavnom samo ako moraju zbog potreba vlastite edukacije u struci radi osobnih srodnih istraživanja) - aktivnosti su se svodile na dijalekatne rječnike koji su ipak bili zanimljivi većemu broju ljudi (barem u određenom kraju), te na pisanje dijalekatnih književnih djela, i to uglavnom poezije, u znatno manjoj mjeri dramskih djela (najčešće umjetnički nepretencioznih kratkih komičnih scenskih tekstova), te izrazito malo prozih djela.²²

Unatoč skromnoj zastupljenosti dijalektne baštine u književnim djelima, učenike je potrebno upoznati s postojećim, objelodanjenim uradcima. Poticaji za pobuđivanjem dijalektnog govora, primjerice ikavice, potrebni su školama. Preporučljivo u školama posvetiti određene nastavne sate zavičajnom govoru i organizirati prikladne sadržajnosti povezane s njim. Primjerice, na Međunarodni dan materinskoga jezika, sat Hrvatskog jezika posvetiti zavičajnom govoru. Pri tome iznijeti glavne značajke o njemu te očuvanju njegove književne, jezične i kulturne posebnosti. Time će se učenicima ukazati na njegove vrijednosti te književne i druge radove koji su njime pisani.

Marko Ljubešić smatra da "usvajanje standardnog jezika neizvedivo je bez dijalekta i uočavanja razlika između standardnog jezika i zavičajnih idioma"²³. Zasigurno je učenicima tijekom nastave potrebno ukazati na navedne različitosti. Zatim, detaljnije proučavajući ulogu i značenje dijalekta u projektnoj nastavi, uočio je filološke doprinose hrvatskih književnika i jezikoslovaca koji su među prvima istaknuli važnosti zavičaja u nastavi.

"Jedan od prvih metodičara hrvatskoga jezika Tone Peruško upravo je iz tog razloga osmislio i uveo kolegij *Nastava o zavičaju* na Pedagoškoj akademiji u Puli 60-ih godina 20. stoljeća kako bi buduće prosvjetne djelatnike pripremio za nastavu u kojoj će biti prisutna i zavičajna komponenta. Njegovu su ideju o važnosti zavičaja kao ishodišta kasnije nastavili i drugi hrvatski metodičari među kojima je na polju književnosti posebni doprinos dao Dragutin Rosandić, a na polju jezika i jezičnog izražavanja Stjepko Težak."²⁴

Odmicanjem od baštine usvojene su novije jezične norme u standardnom hrvatskom jeziku. Suvremenost pruža učenicima i druge jezične oblike, možda katkad zanimljivije nego što je zavičajni govor i njegovi idiomi. Tim i sličnim situacijama postojanost dijalektne baštine je oskudnija. Stoga je potrebno osmisliti odgovarajuće te poticajne jezične i kulturne načine kojima će se zainteresirati učenike za njihovim korijenima. S vremenom će se oblikovati

---

22 Sanja Vulić, "Hrvatski dijalekti i mjesni govori u nastavi", u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, str. 78.

23 M. Ljubešić, *nav. dj.*, str. 83.

24 Isto, str. 83.

pozitivni ishodi, a iz jezičnih će proizići kulturni oblici i suprotno, jer je njihova međusobna povezanost u u konačnici neizbježna.

Zamjetno je da je u novijem vremenu “situacija u hrvatskim školama vrlo nezahvalna jer učenici, već u najranijoj dobi, radije uče i usvajaju strane jezike, prvenstveno engleski negoli se bave svojim zavičajnim govorom i zavičajnom književnošću. U hrvatskome obrazovnom sustavu sustavno postoji problem odnosa standardnoga jezika i dijalekata, a sada se nameće i problem globalizacijskih trendova, odnosno stranih jezika u odnosu na materinski hrvatski jezik i njegove idiome”²⁵.

Očuvanost dijalektne baštine počesto je zahtjevan proces. Ako se na poticajnom, baštinskom putu spotakne, ne izgubiti nadu, nego se ponovno dignuti i krenuti u namjeri očuvanja jezične i kulturne baštine u suvremenim društveno-kulturnim zbivanjima na širem bosanskohercegovačkom području.

Kuvanje i pivanje – sačuvajmo od zaborava

Poticajan primjerak očuvanja kulturne i jezične baštine je izdanje knjige na ikavici u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama. Rijetkost je susresti se s takvim projektima na bosanskohercegovačkom području. Stoga je grudski ikavski proizvod vrijedno spomenuti i zasigurno zaslužuje osvrt na svoj rad.

Unatoč pomalo negativnom ishodu o ikavici među učenicima u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini te većinom ikavskom nezainteresiranosti, poneki djelatnici u navedenoj školi suprotstavljaju se zaboravu i zamjetno potiču na ikavsku očuvanost. Njihov trud je pohvalan jer se učenicima, osobito u nižim razredima, uklanjaju negativnosti o zastarjeloj i postidojenoj ikavici.

Knjiga *Kuvanje i pivanje – sačuvajmo od zaborava*²⁶ ugledala je svjetlo dana zahvaljujući sudionicima projekta Poduzetne škole, koji je u organizaciji Regionalnog centra za poduzetničko učenje Jugoistočne Europe (SEECEL), a škola u projektu sudjeluje od 2011. Načinjena je od dva dijela: bekijskih tradicionalnih recepata i tradicionalnih pjesama, koje su učenici prikupili od svojih roditelja, baka, djedova i drugih ukućana, a recepte su s kazivačima isprobali kod kuće i fotografirali ih.

Ideju je potaknula učiteljica jednog od petih razreda u navedenoj školi. Na satu Hrvatskog jezika, u nastavnom planu, učenici petog razreda obrađivali su *Književni jezik i zavičajni govor*. Budući da je u Grudama zavičajni govor ikavica, tema joj je bila posvećena. Također, učenici su trebali za domaći rad

25 E. Berbić Kolar, *nav. dj.*, str. 74-75.

26 Do detaljnijih podataka o pokretanju i izdanju knjige došlo se razgovorom s djelatnicima, odnosno sudionicima Poduzetne škole u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama, 2015. (*Kuvanje i pivanje – sačuvajmo od zaborava*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, 2015.)

tim govorom napisati staru pjesmu, priču, molitvu ili mudru izreku, koje su im prenijeli roditelji, bake, djedovi ili drugi ukućani. Učenici su shvatili na nastavi važnost čuvanja svoga govora te im je bilo simpatično pričanje ikavicom. Rezultati su postignuti i odlučeno je od domaćih radova napraviti *Razrednu zbirku*.

Budući da je tada Osnovna škola Ruđera Boškovića bila u projektu Poduzetne škole, učiteljica je zamišljeno predočila školskom “timu”. Nadalje su zajedno došli na ideju receptata i pjesama. U prvom dijelu projekta obrađivali su tradiciju te su odlučili nastavak u istom duhu.

Svi učenici navedenog razreda sudjelovali su, kao i njihove obitelji. Potom su se uključili i poneki učenici iz drugih razreda. Odaziv među ostalim učiteljima/nastavnicima, kao pokretačima u svojim razredima, bio je malen, ali u konačnici proizvod im se svidio i podržali su većinom djelatnost ostalih.

Cilj i želja je, prije svega, naučiti učenike cijeniti svoju tradiciju, jezik i običaje. Također, potaknuti učenike na važnost pisane riječi, jer od prodaje knjige sva sredstva namijenili su za nabavu knjiga u školskoj knjižnici.

Na završetku školske 2014./2015., točnije posljednji dan nastave, u prostorijama škole, upriličili su promociju školske kuharice-pjesmarice. Program, odnosno predstavljanje knjige i projekta, odradili su učenici uz pomoć svojih voditelja. Sve se odigralo pred punom dvoranom, što je rijetkost u Grudama, a impresije su bile pozitivne. Nazočni su očarani dječjom sposobnošću predstavljanja školskog uratka. Također, pozitivnost je i knjigom u svakom smislu. Pozornost su privukla i djeca-učenici koji su “gangali” na završetku programa.

Namjeravaju produžetak u istom duhu, a teme će se kao i dosad vezati za tradiciju. Nadaju se i drugom izdanju knjige, jer će nastojati i buduće generacije učenika poticati na sličnosti. Vjeruje se da će svojom upornosti i među drugim učenicima te učiteljima/nastavnicima naići na odaziv.

Korice knjige *Kuhanje i pivanje* – sačuvajmo od zaborava i promocija knjige

ZAKLJUČAK

Suvremeniji način života donio je i raznolike novitete u čovjekovoj svakodnevnosti. Posebna pozornost posvećana je razvoju tehnologije i njezinim značajkama. Podrazumijeva se način života ukorak s vremenom. Pri tome je potrebno i očuvanje nekadašnjih posebnosti koje su obilježavale djedovinu, a ujedno su i korijenske vrijednosti svakog čovjeka, jer su sastavnice njegova podrijetla.

Vremenskim odmicanjem od baštine djelomično se zanemaruju njezine nekadašnje osobnosti. Izoliranost kulturne baštine koja se s vremenom primjenjuje, odraz je njezine skromnije prisutnosti među mlađim naraštajima. Međutim, zbog toga nisu krivci mladi, nego premala ukazanost starijih o njezinim vrijednostima.

Ako se u ranijim školskim danima ukazuje na kulturnu baštinu, lakše će se njezine značajke prenositi u idućim stupnjevima i razinama obrazovanja. Time će buduće generacije usvajati i nadalje prenositi zavičajne baštinske posebnosti. Stoga je preporučljiva njihova djelomična posvećenost u nastavi, jer katkad je potkrijepljeno nepoznavanje baštine i općenito njezina podrijetla te nezainteresiranost za nju među učenicima u hrvatskim osnovnim školama na bosanskohercegovačkom području i šire.

Učenicima se na raznolike načine mogu predstaviti baštinske vrijednosti povezane s njihovom zavičajnom kulturom, govorom, književnosti i povijesti. Ponajbolje je to činiti kroz literarne, likovne, glazbene i srodne radionice i sadržajnosti. Pri tome organizirati i odgovarajuće natjecanje učeničkih radova o kulturnoj baštini. Time će učenici stjecati motivacijske prilike o očuvanju baštine i koristiti je u odgovarajućim aktivnostima. Zasigurno će se takvim i sličnim oblikovanjima potaknuti na njezinu uporabivost, čime će ona biti prisutnija među mlađim naraštajima.

Osnovnoškolci na području Gruda sa svojim učiteljima/nastavnicima pokazatelji su znatne primjene kulturne baštine kroz određene nastavne predmete i školske aktivnosti. Uzajamnim sudjelovanjima pobuđuju svijest o njezinim posebnostima i značajkama. Njihovi prinosi učinkoviti su na grudskom području i šire. Zasigurno, kroz školske aktivnosti upoznaju i druge žitelje sa zavičajnim bogatstvom te potiču i buduće generacije učenika na činjenja u istom duhu i osmišljavanje novih projekata.

Govoriti o grudskim školama i njihovim sudjelovanjima na kulturnim događanjima, a ispustiti kulturno-književnu manifestaciju *Šimićeve susreti*, neizbježno je. Riječ je o manifestaciji u kojoj grudske škole sudjeluju od njezina osnutka i doprinose njezinoj postojanosti kroz prostor i vrijeme. Učenici šalju na natječaj svoje pisane i likovne uratke, a djelatnici škola sudjeluju u ponekim organizacijskim dijelovima.

U kulturnim događanjima povezanim s baštinom važnu ulogu imaju i književnojezične zanačajke, posebno zavičajni govor. Primjerice, u književnim i jezičnim djelima, školskim priredbama i drugim prikladnim oblicima povezanim s hrvatskom baštinom na bosanskohercegovačkom području, preporučljiva je uporabivost ikavice. Budući da je većina njezinih sadržajnosti nastala i prvotno prenesena na ikavici, potrebno je odgovarajuće korištenje tim govorom, jer takvim zadržavanjem ostaje njezina izvornost. Stoga je nužna i opstojnost u tom duhu.

U Zapadnohercegovačkoj županiji, unatrag nekoliko godina, provode se među osnovnoškolcima natjecanja u likovnim izradcima o *Kulturnoj baštini moga kraja*. Usto je prikladno osmisliti sudjelovanje povezano sa zavičajnim govorom. Likovnim i književnojezičnim prinosima dobit će se znatno baštinsko bogatstvo na bosanskohercegovačkom području i šire te će time zavičajni govor biti prisutniji u kulturnom, filološkom te književnom zanimanju.

Sa zavičajnim kulturnim značajkama uvijek se može, sve više, upoznavati, odnosno znanje nadopunjavati s novim istraživačkim vrijednostima. Također, ukazivati na postojaniju primjenu kulturne baštine i njezina promicanje u suvremenosti. Poticaji za promicanjem i očuvanjem baštinske kulture su potrebni, a novim prinosi se odupire njezinoj stiješnjenosti u suvremenim kretanjima.

LITERATURA

Andrijanić, Dominika, “Uloga društveno-kulturnih događaja u čovjekovoj svakodnevnosti”, u: *Susreti*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, god. XII. (2018.), br. 12, str. 79-93.

Andrijanić, Domagoj i Andrijanić, Dominika, “Tradicionalno tetoviranje žena grudskog kraja”, u: *Susreti*, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, god. VIII. (2014.), br. 8, str. 134-149.

Berbić Kolar, Emina, “Zavičajni idiomi u nastavi Hrvatskoga jezika”, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2015., str. 73-77.

Čukelj, Zdenka, “Mogućnosti stjecanja znanja i spoznaja o prirodnoj i kulturnoj baštini u osnovnim školama Republike Hrvatske”, u: *Socijalna ekologija*, Zagreb, god. XVIII. (2009.), br. 3-4, str. 267-288.

Kuvanje i pivanje – sačuvajmo od zaborava, Ogranak Matice hrvatske Grude, Grude, 2015.

Ljubešić, Marko, “Uloga i značenje dijalekta u projektnoj nastavi”, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2015., str. 83-88.

Mendeš, Branimir; Ivon, Hicela; Pivac, Dunja, “Umjetnički poticaji kroz proces odgoja i obrazovanja”, u: *Magistra Iadertina*, Sveučilište u Zadru Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, Zadar, god. VII. (2012.), br. 1, str. 111-122.

Mlinarević, Vesnica i Gajger, Vesna, “Slobodno vrijeme mladih – prostor kreativnog djelovanja”, u: Martinčić, Julijo i Hackenberger, Dubravka (ur.), *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo : 2003.-2008. : zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, HAZU – Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Osijek, 2010., str. 43-58.

Pejić Papak, Petra; Vidulin-Orbanić, Sabina; Rončević, Anita, “Uloga organiziranih aktivnosti u kulturnom životu učenika”, u: *Život i škola*, Osijek, god. LVIII. (2/2012.), br. 28, str. 188-203.

Sablić, Marija, *Interkulturalizam u nastavi*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

Udina, Korina, “Prije vremena – Ante tempus”, u: *XXX. Proljetna škola školskih knjižničara Republike Hrvatske, Tradicija i suvremenost u radu školskog knjižničara*, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2018., str. 15-36.

Vulić, Sanja, “Hrvatski dijalekti i mjesni govori u nastavi”, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku : zbornik radova*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2015., str. 78-82.

Elektronički izvori:

Bilić Meštrić, Klara i Ferić, Kristina, *Okvirni kurikulum za predmet Kulturna i duhovna baština zavičaja*, 2006.,

⟨http://www.ndcosijek.hr/wp-content/uploads/2014/08/okvirni_kurikulum_KDBZ.pdf (5. rujna 2019.)

“Kulturna baština Europe’ Komplet za nastavnike”, 2018.,

⟨https://europa.eu/learning-corner/sites/teachers2/files/files/eych-2018-toolkit-teachers_hr.pdf (3. rujna 2019.)

Skenderović, Robert, *Recenzija kurikulumu predmeta “Kulturna i duhovna baština zavičaja”*, 2006.,

⟨http://www.ndcosijek.hr/wp-content/uploads/2014/08/recenzija_KDBZ.pdf (5. rujna 2019.)

“Učenjem iz prošlosti kreiramo našu budućnost: europska kulturna baština u eTwinningu”, 2018.,

⟨https://www.etwinning.net/eun-files/eTwinning%20book_HR.pdf (2. rujna 2019.)

Dr. sc. Dominika Andrijanić

O PUTU KRIŽA UZA ZAVALU U GORICI

2010. je bio raspisan natječaj za izradu križnog puta na Srđu u Dubrovniku. Drago je napravio skicu za reljef jedne postaje te je poslao rješenje. Pristiglo je 56 radova, a izabrali su 4-5 renomiranih poznatih kipara te je taj križni put danas i izveden.

Nekako u isto vrijeme, Mario Bušić, Marin Bušić i Drago su došli na ideju da je Zavala idealna za križni put te je Mario sugerirao da se napravi likovna kolonija uz ideju da Drago sakupi kolege i organizira koloniju.

Drago je razmišljao kako bi to izgledalo kad bi organizirali koloniju, ali obzirom da kolonija kratko traje, nije bilo lako zamisliti na koji način bi se tako nešto kvalitetno i realiziralo. Dragina zamisao je išla u smjeru da bi se postaje mogle uklesati direktno na veliko kamenje koje se nađe na Zavali.

Obzirom da je Drago već do tada napravio dosta mozaika i spomenika u Župi, crkvi i oko Župe i pošto su tu još iz rimskog doba na ovom području zakopani neki mozaici na podu, te pošto je Drago već realizirao neke projekte u mozaiku, odlučio se je da on radi mozaik iz kamenja koje više odgovara našem podneblju.

Možda takav način ne bi odgovarao na sjeveru radi jačih zima, ali ovdje je takva klima da mozaik preko zime ostaje neoštećen. Pogotovo u Zavali jer je tu zaštićen od bure, a okrenut prema suncu.

Drago je sugerirao da se nazida podloga za mozaik koji bi na neki način imao svoj okvir, a služio i kao svojevrsna kapelica. Koristilo bi se neobrađeno kamenje sa Zavale, jer isklesani kamen sugerira urbanizaciju, a pošto je ovo križni put u prirodnom ambijentu, takav pristup nije poželjan. Sa tim neobrađenim kamenjem je nazidana podloga za mozaike.

Mnogima se dopada kako su se postaje križnog puta potpuno uklopile u prirodu, a sam mozaik dolazi do izražaja u toj netaknutoj prirodi.

To nazidano kamenje bi se moglo nazvati kamenjem sv. Stjepana jer je sv. Stjepan, kao prvi svetac koji je išao za Isusom, kamenovan – i sa kamenjem su ga dotukli.

Mozaik je izrađen od granitnog kamena kojeg se sad može dobiti kod nas od klesara, naknadno ručno sjeckanog i brušenog. Nekad su se kamenčići u boji za mozaik mogli nabaviti samo u Italiji, ali ovaj odabrani kamen je čisti prirodni kamen koji nema puni spektar, nego ipak malo oskudniji spektar, ali iz tog razloga u potpunosti uklopljen u okolinu.

Drago Bušić

LEDINAČKI ZAPISI - SMAJO I SMAJIĆA DRAGA U RASODINAMA

Od polja Baran puca lijep pogled na Dragićinu i Grude i mjesta okolo njih. No, dođemo li na brdo Stranjik ponad Barana vidjeti ćemo i Imotski i Višnjičku gradinu, velik dio Mamića Donjih. No oko najviše zastane na polje Baran koje svoje ime dobi po barama kojih je tu nekada bilo mnoštvo. Za vrijeme velikih kiša polje poplavi, voda stoji sve dok je ponori ne progutaju. Nekada je u Baranu bilo živo. Ne tako davno. Pamte još ljudi sve one vrijedne mamićke težake koji su tu i okolo Barana obrađivali svoje njive u vrtlama i ogradama. U Dolapu, Vrioštici, Dionici... Dvodili čobani svoja stada na ispašu u Baran, svirali svirale i pjevali gangu. Stada nestadoše, a i čobana više nema da zasviraju na dvojnici uz svoja stada. Nema više ni onih vrijednih i marljivih težaka koji su na ovoj škrtjoj zemlji uzgajali duvan da bi nekako preživjeli i zaradili za koru kruha. Osta samo u Baranu Šarina kuća koja još prkosi vremenu. Stoji kao nijemi svjedok nekog težeg, ali veselijeg života.

No, dosta više o Baranu. O njemu ćemo nekom drugom prilikom. Krenemo li uzbrdo od Šarine kuće, krivudavom i makadamskom cestom doći ćemo do jednog mjesta, jednog ledinačkog zaseoka koje ima dva imena: Smajića draga i Rasodine.

Život tu teče već preko 200 godina što pripovijedaju Vojislav Alpeza – Čunić (sada već pokojni) i Jozo Alpeza Franin (Vrančinov).

Nekada prije nekih dvjestotinjak godina na Medvidovićima, danas malo skraćenim Medovićima, život buktio, djeca se rađala za vrijeme najvećeg turskog zuluma. Mnogi će se iz

Medvidovića seliti u Ledinac i ostala susjedna sela, i dalje...

Što svojom voljom, što nevoljom!

Odatle će jedna udovica, nadimkom Bazinuša, sa svoja dva nejaka sina i dvije kćerke, ljutom nevoljom preseliti na Ledinac. Rodbina njenog pokojnog muža tjera je sa njezinog ognjišta. Ona se sa svojom djecom seli u Ledinac, gdje

su imali staju negdje blizu brda Stranjik, što će novi naraštaji prozvati Smajića dragom.

Dva sina što ih je Bazinuša dovela sa sobom zvali su se Ivan i Ilija, dok su se njihove sestre vremenom poudale, pa su im se imena pozaboravljala.

Ivan i Ilija su došli u Ledinac kao djeca, s nekih dvije do tri godine. Kako je vrijeme odmicalo, djeca rasla i narasla. Ivan stasao u mladića, za kojeg ljudi govore, jakih mišica, da jačeg u selu tada bilo nije!

Te se tako jedne prilike zadesio u Mostaru.

U to su se vrijeme, Bog zna zašto, nekakva velika vrata prenosila s jedne strane Mostara na drugu. I obratno. Prenosio ih jedan Turčin – gorostas, kojega su zvali Smajo, što je označavalo jakog čovjeka. Prenosio Smajo, i triput se odmarao dok bi donio vrata s jedne strane na drugu.

No, jednoga puta, Smajo se razbolio, i nije imao tko prenositi vrata.

Zatekli Turci Ivana u Mostaru, i uvidjevši da je Ivan dovoljno jak da bi mogao ta vrata prenijeti, zapovjede mu da tog puta prenese vrata s jedne strane Mostara na drugu. I prenese Ivan ta vrata iz jednog puta! Bez odmaranja.

Iznenadeni Turci Ivanovom jačinom kazali su:

„Nije ovaj naš Smajo, ti si Smajo!“ – I osta mu nadimak Smajo do dana današnjeg, a po tom nadimku, mjesto gdje se Ivan nastanio prozva se Smajića draga.

A drugi naziv Rasodine, ovo mjesto dobi po mnogim rasadima duhana, raštike, kojih je bilo na svakome mjestu.

Nego da nastavimo o našem Ivanu – Smaji...

Od Smaje osta dosta roda. Imao je dva sina: Tadiju i Andriju i nekoliko kćeriju.

Tadija je imao sina Andriju i kćer Anicu koji se nisu vjenčavali. Andrija je poginuo u 2. svjetskom ratu. Ubili ga partizani oko 11. veljače 1945. na Trnu, a Anica je u Smajića dragi dočekala duboku starost gdje je i umrla 1991. godine.

Dok je Andrija, Tadijin brat, imao mnogo djece. Nešto se poudalo, nešto odselilo. Neki umrli odmah poslije rođenja, a rijetki ostali na svome ognjištu, na svome bunjištu. Spomenuti ću samo neke. Sin njegov Jozo, uvjenčao se u Mokro. Drugi sin Mate, odselio se u Slavoniju gdje se tri puta ženio. Grgo ostao u Ledincu, oženio se Šimom rođ. Knezović 1944. Imali su jednu kćer, a godinu kasnije Grgo nestaje na Križnom putu. Sudbina je možda htjela da mu u Domovinskom ratu, Srbi ubiju njegova unuka Grgu i zeta Franu, sina i muža njegove jedinice Mile.

Od Andrijina sina Frane zvanog Vrančina, osta najviše potomaka u što je ostalo živjeti u Ledincu od Smajića roda. Njegovi sinovi Stanko i Stjepan izgubiše živote u vihoru 2. svjetskog rata. Trpimir ima jednog sina i dvije kćeri,

Ilija jednog sina i četiri kćeri, a najmlađi Jozo je se dva puta ženio, no nije imao djece. Ova priča je napisana na osnovu Jozina pripovijedanja.

Danas u Smajića dragi imamo 4 kuće sa 4 obitelji u kojima živi 15 duša.

Početak ovog stoljeća, u Smajića dragi je na 245 metara dubine pronađena pitka voda koja danas opskrbljuje skoro čitavo selo.

P. S. Nekoliko godina kasnije pišem post scriptum na ovaj moj zapis. Naime, ovaj sam zapis pisao još dok sam išao u srednju školu. Sada nekoliko godina stariji nego što sam bio u vrijeme kada je ovaj zapis napisan, uvidio sam da su ovakve priče i ovakvi tekstovi jako bitni, ako ne za širu, onda bar za lokalnu zajednicu. Možda će nekad, netko, za nekoliko godina pročitati u Susretima ovu priču, a nadam se da će se među tim čitateljima naći i onaj tko ima veze sa Smajića dragom i tako pronaći svoju poveznicu sa njom i saznati nešto o njoj. Jer, ovakvih priča nestaje s ljudima koji su pričali ove priče, a to su generacije starih ljudi koji umiru... Svako selo ima neku svoju Smajića dragu, neki zaselak koji ima ovakvu priču, koju je potrebno zapisati. Nekad ćemo se zapitati o svojoj prošlosti i porijeklu, a ovakve će nam priče umnogome pomoći da pronađemo odgovore na ta pitanja...

Mario Knezović

PUT KRIŽA UZ ZAVALU U GORICI

Stojeći na vrh goričke Zavale sučelice zalazećem suncu, dok logan povjetarac hladi znojan potiljak, čovjeka jednostavno preplavi osjećaj ugone, a pogledi se nesputano razlete cijelim vidokrugom. Čas su tamo na zapadu, međ kulama i imotskim jezerima, pa odlete rumenom oblaku i slete k bijelom vrhuncu Biokova, pa rubom brda ili niz rijeku Maticu na jugu, sve do jezera Nugla i velebnog križa na Petnjiku, zaustave se načas na modroj Krenici, odlutaju do bijelih zvonika u Grudama i onda se Sovičkom stranom vrate na drevnu, rimsku utvrdu Pit, tu na dohvat ruke među borovima, na dominantnom, šiljatom brežuljku iznad Gorice. A pod Goricom ispod Šamatorja, starokršćanske bazilike i predsjednikova groba, razlilo se plodno polje, prošarano šumarcima, putevima i kanalima, prekrasno iako danas skoro neobrađeno. I koliko god se tko trudio, osim plavih graničnih zgrada i carinarnica na putu, nit kroz polje nit kroz brda neće uočiti onu nesretnu „privremenu“ granicu koju turski i mletački silnici 1718. godine, zacrtase skoro nasumice prostranstvom, među hrvatskim katoličkim pukom stare Imote. Granica koja je tada smetala, pekla, boljela, al koja našalost i dandanas žilavo odolijeva nesmanjenoj želji za jedinstvom i zajedništvom hrvatskog naroda. Uh koliko je otad kroz brojne tegobe, okrutnosti, mučenja, neimaštine, gladi, bolesti, ratove, raseljavanja, odseljavanja..., u ovoj prelijepoj žlibini proživljeno boli i tjeskobe, proliveno krvi i suza. Zašto Bože?

I pogled se obori niz, tek propupalom dračom i jasenom obraslu strminu, iscrtanoj serpentinama bijelog, austrijskog, kamenog puta. Ne, dokumenti vele, za višestoljetne turske okupacije nije bilo ni putova, nit ijedne konjske zaprege zapadno od Neretve, sve do dolaska Austro – Ugarske, pa čak su i stari ilirski i rimski putovi bili porušeni i zapušteni. Do obnovljene crkve sv. Stipana u Gorici iz čitave se prostrane župe dolazilo pješke, il rijetko tko imućniji na konju. Niz strminu Zavale su najčešće bos i tabani po uglancanom kamenu hitili po Božji blagoslov, i onda prepuni i nekih drugih novosti, ozarena lica i znojna čela uznosili ga i raznosili ga gornjom posuškom i duvanjskom krajinom. Zato je bilo beskrajno veselje kad je napokon 1910. godine probijen desetljećem

izgrađivan široki makadamski put uz Zavalu. I vozilo se uz Zavalu i niz Zavalu godinama, desetljećima ljudi, teret, plodovi rada, nadanja, želje i molitve, dok je ne zamijeniše široki asfaltni puti. Cesta uz Zavalu ostade samo prekrasan spomenik vremena. Uz znak zahvalnosti Bogu uoči svakog Stipanjdana, duž cijele trase tog puta plamte veličanstveni vatreni svitnjaci. Izdaleka se vide, ljudi im se divi, dragi su Bogu i sv. Stipanu.

Valjda je sve to pobudilo ideju u Maria Bušića, koju je svesrdno podržao tadašnji župnik fra Željko Grubišić i njegove kolege iz Bratovštine da baš na serpentinama Zavale urade postaje Križnog puta. Čim su za izradu ponudili akademskog slikara Dragu Bušića Goričanina u Zagrebu i razradili ideju, krenuli su s radovima. Mario kaže:

- Ovaj križni put uz Zavalu ponos je našeg malog mjesta i cijelog kraja. Vjerujem da će mnogi moleći ovdje Put križa pronaći svoj duševni mir. Ova cesta se pokazala kao stvorena za ovo genijalno i životno umjetničko ostvarenje našeg Drage Bušića. Sretan sam i ponosan na ovu osobnu ideju za čije sam ostvarenje otpočetak do kraja predvodio gotovo sve radove. Rekao bih da je to zajedničko ostvarenje s umjetnikom, našim svećenicima, župljanima, mnogim dobročiniteljima, a posebno mojom Bratovštinom sv. Stjepana prvomučenika koja ove godine slavi 20. godina plodnog obnoviteljskog rada i svojim imenom stoji iz ovog djela.

Svi koji su vidjeli ovaj križni put nisu krili svoje ushićenje i oduševljenje. Reći će bivši župnik fra Ante Marić u svom stilu nadahnuto i punim srcem:

- Ovaj Put križa uz Zavalu ulazi u priču o Isusovoj muci i smrti na originalan i jedinstven način. Svojim brojnim posebnostima pribraja se onim iznimnim umjetničkim rješenjima ove tužne priče iz Biblije. Ide starom serpentinom kolskog puta izgrađenog prije više od stoljeća i čini se kao da napušta naselje Goricu. A što god dalje ide od nje to joj je bliže. Jer Zavala je alegorija, to je priča o bosim nogama, drvenim kotačima, o znojnim konjima i tolikim ljudima. Zavala je priča o našim križnim putovima i zato ona ovako srčano grli svaku postaju. A Drago je postaje gradio manirom starih Rimljana koji su tu u Gorici imali svoje domove i radili krasne mozaike. I lijepo će biti hoditi uz Zavalu od postaje do postaje i sve te patnje, i Njegove i naše, imati u duši.

Župnik gorički fra Stipe Marković i nekoliko stotina vjernika su se, nakon više od 3,5 km uspona u molitvi i kantanju Muke, teška koraka, znojna čela, al ozarena lica vraćali niz Zavalu. Danas je bio svečani blagoslov križnih postaja. A na vrhu kod četrnaeste, kod starog klecala, ushićeni Mario i Drago kao da su čekali zalazak sunca. Drago čili, mladahni starac u 85-oj, zadovoljno je gledao svoje možda najvrijednije djelo. Prekrasni šareni slikopisi Isusove muke, na 1,5 kvadrata kamenog mozaika sjajno uklopljeni u visoko suhozidno kameno postolje.

- Mogu reći da sam jako zadovoljan konačnom izvedbom postaja Križnog puta na Zavali. Postaje su zidane kamenom s lica mjesta, a mozaici od kamenja u bojama iz raznih krajeva svijeta i dobro su usklađeni i sljubljeni s okolnim krajobrazom. Kamenje uzidano u postaje ja bih nazvao kamenjem sv. Stipana. U njih sam utkao svo svoje znanje, strpljenje, ljubav i dušu svoju – s ponosom će Drago.

Doista, prekrasni su i slični Putovi križa na dubrovačkom Srđu, na međugorskom Križevcu, u Mariji Bistrici, Pušći il riječkom Trsatu, ali dojam je da se njihova brončani i drveni slikopisi ne mogu mjeriti s ovim kamenim mozaikom, niti njihovi uređeni krajolici s ovim prirodnim biblijskim ambijentom. Pogledi su se opet s zadnjim zrakama sunca razletjeli ovom mučeničkom dolinom, ne zaustavljajući se kod nikakve granice. I želje, i molitve. O Bože, koliko će umornih tijela pod posađenom maslinom i čempresom uz postaje tražiti osvježenje, koliko će sumornih srdaca pobožno hodeći i moleći tražiti tvoje ohrabrenje, koliko grešnih duša skrušeno klečeći tražiti oprostjenje, snagu i vjeru u sretnije sutra. Da nam ova polja budu obrađena, da škole budu pune, da ljudi budu vedri, sigurni i zadovoljni, da nam... Da, doista treba što češće sa svojim križem doći ovdje u Goricu i zagrljen s prijateljem Isusom uspeti na vrh Zavale, napiti se mirisa, ljepote, ljubavi i nade u vječno uskrsnuće.

Petar Majić

BISKUP FRA PAŠKAL BUCONJIĆ PRIJE 130 GODINA POSVETIO SARAJEVSKU KATEDRALU

UVOD

Dr. Josip Stadler ustoličen je za sarajevskog nadbiskupa 15. siječnja 1882., na blagdan Presvetog Isusova Imena. Sarajevo je tada „imalo samo nekoliko stotina katolika starosjedilaca, a župna je crkva bila drvena. U njoj je, kao u svojoj privremenoj prvostolnici, Stadler bio svečano, ako se tako smije pisati, ustoličen uz sudjelovanje mostarskoga biskupa fra Paškala Buconjića, bosanskih i hercegovačkih franjevaca, predstavnika vlasti i drugih vjerskih zajednica, pravoslavnih, muslimana i židova.“¹

Razdoblje prije toga u BiH bilo je ispunjeno stoljećima „bogumilskoga krivovjerja, koje je kočilo pravilan razvoj Crkve“, iza kojeg je nadošlo još kobnije tursko razdoblje vladanja, u kojem u četiristogodišnjem vladanju uspjelo je tek neznatnom postotku domaćega pučanstva ustrajati u katoličkoj vjeri. Poradi kojekakvih političkih i vjerskih preokreta i sukoba u prošlosti i u vrijeme Turaka jedino je franjevački red ostao i vršio dušobrižničku službu među bosanskohercegovačkim katolicima. Naime još u prvoj polovici XIII. stoljeća bosanski biskupi nastanili su se u Đakovu i đakovački biskup je dugo vremena, sve do 2008. nosio naslov đakovački i bosansko-srijemski premda već odavno nije imao nikakve vlasti nad Bosnom.

O tragičnom položaju vjernika katolika u BiH u vrijeme osmanske vladavine svjedoče i podaci koje je sakupio i objavio Franjo Marić u knjizi *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*.² On navodi, prema Dr. fra Dominiku Mandiću, da je do pada pod Turke 1463. u BiH bilo oko 750.000 katolika, što starih sljedbenika katoličke crkve, što novoobraćenih bogumilskih

---

1 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature sluge božjega Josipa Stadlera: Stadler, Božji graditelj, god. VI. (2005.), br. 6., str. 32. - 33

2 MARIĆ, Franjo - *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Zagreb, 1998.

vjernika.³ Na kraju turske vladavine i pred preuzimanje BiH od austro-ugarske vojske 1878. bilo je u BiH tek nešto više od 200.000 vjernika katolika.⁴ Dakle, u slobodnom, demokratskom i uljuđenom društvu u tih preko 400 godina broj katolika bi očekivano narastao, a u ovom slučaju je drastično opao. To je zoran pokazatelj raznih oblika tlačenja vjernika katolika od strane osmanlijskih osvajača, od protjerivanja s prostora BiH do njihovih ubojstava te prisilnog i „dobrovoljnog“ prevjeravanja.

Odluka Pape Lava XIII. o uvođenju redovite crkvene uprave u BiH donesena je u ljeto 1881., dakle tri godine nakon 1878., dakle oslobođenja tih područja od četiristogodišnjeg turskog vladanja. „Crkvene prilike i neprilike, koje su se zatekle u BiH nakon odlaska turske vojske, bijahu veoma porazne i zahtijevahu izvanredne duhovne glavare i svećenike koji bi u duhu evanđeoske suradnje i slobodnu natjecanja na Gospodnjem poslu što prije zaliječili duboke rane koje je turska uprava nanijela kršćanima u prvom redu katolicima, protiv kojih je okrutno iskaljivao bijes i vrhovnika nekada moćne turske carevine i samovolja i neodgovornost domaćih vlastodržaca, ...“ Tako je Stadler bio prisiljen nastupiti ne u svijetlu i sjaju zlata i srebra po krasnim hramovima, nego u Božjoj prirodi, koja je u određena godišnja doba ondje obično oštra i kruta.⁵

Zato, ali ne samo zato, vrlo značajan događaj u povijesti katoličke crkve u BiH bila je posveta katedrale u Sarajevu, 14. rujna 1889. Dakle, ove godine puni se 130 godina od te svečanosti i red je da se krene u susrte tom značajnom događaju.

O toj svečanosti donio je i *Glas Hercegovca* opširan, nepotpisan članak na prve dvije stranice. U članku je detaljno opisan cijeli tijek ove svečanosti. Nepotpisani autor na početku članka kaže: „Ovaj dan u povijesti nesamo u povijesti crkve bosanske već još i u svietskoj, bit će zabilježen zlatnim slovom, koji će budućem naraštaju pripoviedati veliki događaj, koga je gradjanstvo grada Sarajeva medjusobom vidjelo.“

Bilo je nazočno ukupno 8 biskupa, i to uz domaćeg nadbiskupa Stadlera, znameniti biskup đakovački Josip Juraj Strossmayer, biskup ljubljanski dr. Jakov Missin, biskup senjsko-modruški Juraj Pisilović, banjalučki apostolski upravitelj fra Marijan Marković, hvarski biskup Fulgencije Carev, biskup

---

3 MANDIĆ, Dominik – Bosna i Hercegovine – Povijesnokritička istraživanja, svezak III., Etnička povijest Bosne i Hercegovine, 2. izdanje, Zajednica izdavanja Ranjeni labud (ZIRAL), Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982., str. 173.; MARIĆ, Franjo - *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Zagreb, 1998., str. 5.

4 MARIĆ, Franjo - *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Zagreb, 1998., str. 224., 262. i 282.

5 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugue božjega Josipa Stadlera: Stadler, *Povijesni pothvat pape Lava XIII., god. II. (2001.)*, br. 2., str. 27. - 30.

kotorski Tripko Radončić, te biskup mostarski fra Paškal Buconjić. U tako uglednom društvu čast da bude posvetitelj sarajevske katedrale imao je biskup Buconjić. Ovoj svečanosti bilo je nazočno i mnogo svijeta, vjerničkog i inog iz svih krajeva BiH, ali i iz drugih krajeva, tako da ih „na hiljade“ nije moglo za vrijeme mise ući u unutrašnjost katedrale. Autor teksta je, između ostalog, naveo: „Toj zanimivoj svečanosti, gradjanstvo grada Sarajeva, bez razlike vjeroispovjedi, čudom divilo se je tom božanskom i veličanstvenom činu.“

Posvećenje katedrale obavljao je biskup Buconjić, iz vana i u unutrašnjosti, prije svete mise, a nakon toga su svi iz procesije otišli u nadbiskupski stan po svete moći, koje su donijeli pred katedralu, obišavši cijelu crkvu, s tim da je 12 svećenika pred moćima nosilo upaljene svijeća. Dodaje autor članka: „Pošto su se pak svi biskupi i dostojanstvenici stavili na svoja sjedala, biskup posvetitelj u naslonjaču pred crkvenim vratima i pred svetim moćima sakupljenom narodu učini visoku pripovjed, o toj visokoj svečanosti, koju je izrekao na čistom i uznositom hercegovačkom govoru, kojoj su se mnogi i mnogi divili sa ponosom. Svoj govor pako završio je moleći svevišnjeg za svoj sveti blagoslov za svetog otca Papu kao glavu crkve i za našeg najmilostinijeg vladara cara i kralja Franju Josipa I.“ Budući da su uz glavni postojala još dva oltara, za blagoslov i postavljanje moći na njih biskupu Buconiću asistirali su biskupi Posilović i Marković. Pri tome su ova tri biskupa, svaki na određeni oltar, postavili dotične svete moći. Nakon toga slijedila je prva svečana služba Božja u toj novoj katedrali, a predvodio ju je biskup posvetitelj, fra Paškal Buconjić.⁶

---

6 AUTOR NEPOZNAT – Posveta katedrale u Sarajevu, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 37., str. 1. - 2.

CRTICE O TIJEKU IZGRADNJE SARAJEVSKE KATEDRALE

Dr. Ivan Tomas, pod pseudonimom Mato Bražnjak, napisao je još 1971. životopis nadbiskupa Stadlera, kojeg je objavio sarajevski časopis *Stadler*, u izdanju Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu. Ovaj životopis objavljen je tek nakon smrti dr. Tomasa, u nastavcima, počevši od 1999. pa do 2016.⁷

Tomas je napisao da je Papa Lav XIII. (1878-1903) svojom odlukom *Ex hac augusta* od 05. VII. 1881. uveo „redovitu crkvenu upravu ili hijerarhiju u BiH, u pokrajinama, koje su tek 1878. oslobođene ispod četrinstogodišnjega turskog jarma“. Još je napisao: „Papa je svojom odlukom godine 1881. ustanovio nadbiskupiju u Sarajevu, kojoj je kao metropoliji podredio biskupije banjalučku i mostarsko-duvanjsku, dok je trebinjsko-mrkanska bila ostavljena pod vlašću dubrovačkoga biskupa. Premda je Lav XIII. bio iskren prijatelj franjevačkoga reda, prvim nadbiskupom i metropolitom nije imenovao franjevca nego svećenika zagrebačke nadbiskupije i profesora bogoslovskega fakulteta na hrvatskom sveučilištu Dr. Josipa Stadlera, koji je ujedno postavljen za privremenog upravitelja banjalučke biskupije, dok je u Mostaru potvrđen za biskupa dotadašnji apostolski vikar fra Paškal Buconjić. Odlukom Lava XIII. bijahu određene granice novih biskupija.“⁸

Naime. Papa Lav XIII. svojom je svečanom ispravom *Ex hac augusta* o ustanovi crkvene uprave u Bosni i Hercegovini iz 1881. utvrdio glavne smjernice kako da se biskupi u BiH vladaju u svojem pastirskom radu, kako da uredi odnose s franjevcima, kako da se odnose prema drugim vjerskim zajednicama i slično. Nadbiskupu Stadleru odredio je neposredne zadatke da u Sarajevu odmah osnuje kaptol i za kanonike odabere sposobne i krjeposne svećenike, te izričito je istaknuo svu zamašnost i bitnost potrebe osnutka nižeg i

---

7 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Stadler, god. I. (1999.), br. 1., str. 28. – 35.; Povijesni pothvat pape Lava XIII., god. II. (2001.), br. 2., str. 26. – 31.; Predvodničko značenje Stadlerova izbora, god. III. (2002.), br. 3., str. 30. – 35.; Providnosno pripravno razdoblje, god. IV. (2003.), br. 4., str. 28. – 35.; Pastir po srcu Isusa Krista, god. V. (2004.), br. 5., str. 22. – 35.; Božji graditelj, god. VI. (2005.), br. 6., str. 32. – 38.; Pisac, prevoditelj, priređivač izdanja i propovjednik, god. VII. (2006.), br. 7., str. 40. – 42.; Pisac, prevoditelj, priređivač izdanja i propovjednik III. [II.], god. VIII. (2007.), br. 8., str. 38. – 42.; Patriotski prorok i politički patnik (I.), god. IX. (2008.), br. 9., str. 34. – 37.; Patriotski prorok i politički patnik (II.), god. X. (2009.), br. 10., str. 46. – 49.; Patriotski prorok i politički patnik (III.), god. XI. (2010.), br. 11., str. 43. – 45.; Patriotski prorok i politički patnik (IV.), god. XII. (2011.), br. 12., str. 31. – 41.; Karakter i duhovna baština (I.), god. XIII. (2012.), br. 13., str. 42. – 45.; Karakter i duhovna baština (II.), god. XIV. (2013.), br. 14., str. 41. – 44.; Karakter i duhovna baština (III.), god. XV. (2014.), br. 15., str. 46. – 49.; Karakter i duhovna baština (IV.), god. XVI. (2015.), br. 16., str. 31. – 34.; Pogovor, god. XVII. (2016.), br. 17., str. 48. – 53.;

8 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Stadler, Povijesni pothvat pape Lava XIII., god. II. (2001.), br. 2., str. 26. – 27.

više sjemeništa za cijelu novu BiH crkvenu pokrajinu.⁹ Jasno je da nije u prvi plan istakao izgradnju biskupskih dvora, ali izgradnja katedrale bila je među prvim prioritetima.

Tako, Stadler je u isto vrijeme, dok je na sve strane ustrajno tražio pomoć za gradnju sjemeništa, „mislio i na gradnju katedrale ili prvostolne crkve, bez koje ne mogu biti bujnoga vjerskoga života za sarajevske katolike, kojih se broj naglo dizao ne samo narodnim prirastom zdrava domaćega življa i prilivom pučanstva iz bosanskih sela nego također dolaskom mnogih Hrvata, Slovenaca, Poljaka i katolika drugih narodnosti iz prostrane carevine. ... Imao je sreću, da je u arhitektu Josipu pl. Vancašu našao sposobna stručnjaka, iskrena vjernika i žarka rodoljuba, koji je izrađujući nacрте za sarajevsku katedralu Srca Isusova i za tolike crkve širom sarajevske nadbiskupije savjesno pazio ne samo na čvrstoću građevine nego i na njihovu skladnost i estetsku stranu, da one mogu služiti naraštajima i stoljećima dokazivati, kako je prvi nadbiskup bio svjestan i savjestan Božji pregalac i duhovni pastir svoga stada u teška vremena. ... Katedrala je Stadleru bila među prvim brigama i pothvatima. Borio se za pristojno gradilište i za što prostraniju crkvu, koja bi mogla služiti Sarajevu, kada se ono razvija u veliki grad.“¹⁰

Pisani tragovi govore da je poglavar zemaljske vlade u Sarajevu barun Appel, udarcima pozlaćenom motikom o zemlju, 25. kolovoza 1884., naznačio početak izgradnje prvostolne crkve „Srca Isusova“ u Sarajevu ili skraćeno rečeno sarajevske katedrale. Izgradnja katedrale trajala je 5 godina. Položaj katedrale je skoro u središtu grada. Projekt katedrale izradio je Josip pl. Vancaš, po čijim projektima su već u Sarajevu bile izgrađene brojne zgrade (vladina zgrada, župni stan, Vakuf-dom, Ajas-Pašin dom, čitaonica, Petrovićeva palača), a građene su ili popravljane crkve u Brstovskom, Bjeljini, Fojnici, Gradačcu, Travniku, Varešu i Žepču. Katedrala je izgrađena u stilu rane gotike, a zidana je od kamena iz kamenoloma u blizini Sarajeva. Temeljni kamen, postavljen na mjestu glavnih ulaznih vrata, blagoslovio je vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler, 20. studenog 1884.¹¹

Šest zvona za katedralu posvećeno je na Ilindan 1887., te su smještene u zvonike, visine do 43,20 m, i 23. srpnja 1887. po prvi puta su se oglasila u

---

9 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Stadler, Povijesni pothvat pape Lava XIII., god. II. (2001.), br. 2., str. 26. – 28.

10 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Stadler, Božji graditelj, god. VI. (2005.), br. 6., str. 35.;

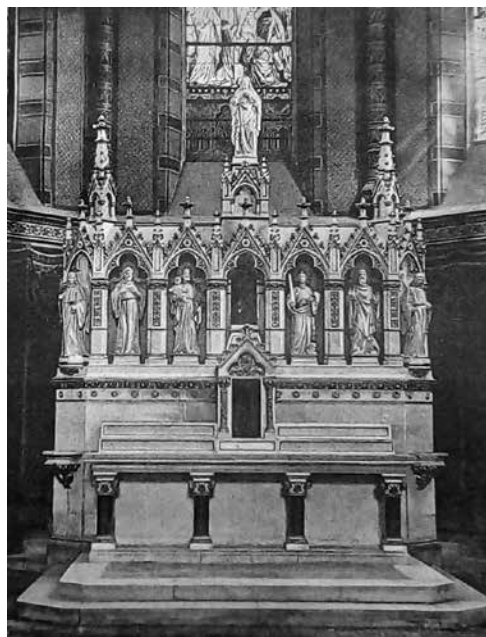
11 AUTOR NEPOZNAT – Prvostolna crkva „Srca Isusova“ u Sarajevu, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 4.

Sarajevu. Te godine, postavljanjem krova i vanjskih križeva, bila je dogotovljena vanjska gradnja crkve, koja je vanjske duljine 44,9 m, a širine 21,3 m i kod oratorija širine 24,3 m. Unutarnje uređenje crkve nastavljeno je 1888. i 1889. godine.¹²

Na slici 1. vidi se kakav je bio vanjski izgled katedrale u vrijeme posvete 1889.¹³

Slika 1. Sarajevska katedrala u vrijeme posvete 1889.

Slika 2. Žrtvenik „Presvetoga Srca Isusova“

Unutrašnjost crkve bila je lijepo i ukusno uređena, s više oltara, pjevalištem, te opremljena brojnim umjetničkim skulpturama i slikama od više različitih svetaca i događaja iz vjerskog kršćanskog života uopće.¹⁴

Tko je najzaslužniji za izgradnju sarajevske katedrale najbolje svjedoče riječi dr. Tomasa, koji kaže da veliki hrvatski biskup i mecena Josip Juraj Strossmayer nije obilato davao priznanja, „kad se radilo o crkvenim glavarima, ali je

12 AUTOR NEPOZNAT – Prvostolna crkva „Srca Isusova“ u Sarajevu, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posvete prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 5.

13 AUTOR NEPOZNAT – Prvostolna crkva „Srca Isusova“ u Sarajevu, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posvete prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 4.

14 AUTOR NEPOZNAT – Prvostolna crkva „Srca Isusova“ u Sarajevu, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posvete prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 6. – 10.

Stadlera nazvao čudotvorcem thaumaturgom, kad je osobno pohodio njegova sjemeništa, katedralu, redovničke ustanove i crkve, koje je siromašni Stadler sagradio uzdajući se u Providnost, u snagu molitve i u plemenitost dobrotvora kao i u nesebičnost svoga siromašnoga puka i njegova svećenstva. Što mnoge bogatije biskupije nisu sagradile u nekoliko stoljeća, Stadler je podigao u dva-tri desetljeća, jer je bio svjestan, da radi za Boga i Crkvu. U svojoj samozataji nije mislio na se: sazidao je sve dijecezanske ustanove, a gradnju nadbiskupskoga dvora ostavio je na zadnje mjesto.¹⁵

Na slici 2. prikazan je žrtvenik „Presvetoga Srca Isusova“ (glavni oltar), kojem je katedrala posvećena.¹⁶

POSVETA SARAJEVSKE KATEDRALE

O izboru biskupa fra Paškal Buconjić za posvetitelja sarajevske katedrale nema jasnih podataka, ali moguće je da je na to imalo utjecaja i veliko prijateljstvo fra Paškala Buconjića i dr. Josipa Stadlera iz šezdesetih godina devetnaestoga stoljeća u Rimu. Naime o tom prijateljstvu dr. Ivan Tomas kaže: „... naročito ga je prijateljstvo vezalo s hercegovačkim franjevcem i budućim mostarskim biskupom fra Paškalom Buconjićem, koji je u vrijeme Stadlerova rimskoga boravka predavao na franjevačkom središnjem učilištu u Aracoeli, kraj groba posljednje bosanske kraljice Katarine, koju franjevački red časti kao blaženicu. Svakoga bi tjedna profesor fra Paškal Buconjić našao vremena i bar jedanput pohodio svoga mladoga prijatelja Stadlera te s njim raspravljao o zajedničkim idealima vjere i slobode. Buconjić je u Italiji upoznao vatrenoga hrvatskoga rodoljuba i buntovnika dr. Eugena Kvaternika, s njim se sastajao, kad je to bilo moguće. Uvidio vrijednost njegovih plemenitih slobodarskih ideala i sa Stadlerom razgovarao o njima. Stoga je lako shvatiti, da ni u jeku najžešće franjevačke oporbe protiv Stadlera biskup Buconjić nije iznevjerio svojega prijatelja iz rimskih dana.“¹⁷

No, i nakon tog rimskog prijateljavanja dr. Stadler se zanimao za djelovanje svoga prijatelja Buconjića još u hercegovačkoj franjevačkoj kustodiji 1872. Naime, tada je Stadler s nekoliko sestara milosrdnica putovao preko Trsta i Metkovića, pa konjima u Mostar, Sarajevo i Dolac kod Travnika da pohode

---

15 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature sluge božjega Josipa Stadlera: Božji graditelj, god. VI. (2005.), br. 6., str. 32.;

16 AUTOR NEPOZNAT – Prvostolna crkva „Srca Isusova“ u Sarajevu, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 5.

17 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature sluge božjega Josipa Stadlera: Providnosno pripravno razdoblje, god. IV. (2003.), br. 4., str. 33.

kuće družbe hrvatskih Milosrdnica. Tomas piše: „Boraveći u tim pokrajinama u tursko doba zanimalo se za djelovanje svoga prijatelja Buconjića, koji je razmišljao, kako bi se što prije ostvarila njegova davna želja o sjedinjenju Bosne i Hercegovine s ostalim hrvatskim krajevima u kršćanskoj državi. Kad je kasnije niknuo ustanak u Hercegovini i poslije u Bosni, Stadler je mogao doznati za ulogu fra Paškala Buconjića i iskreno se veselio, što je i hrvatski ban osjetio bilo svoga hrvatskoga naroda i službeno u saboru zatražio, da se Bosna i Hercegovina uključe u istu državnu tvorevinu s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, s kojima ih vežu isti jezik, kultura, težnja, vjera i želja za potpunim narodnim ujedinjenjem i preporodom. Mažuranićev prijedlog nije bio primljen ni ostvaren, pa je ban pučanin napustio svoju službu. Premda Bosna i Hercegovina, poslije turskog ropstva, ostadoše u neodređenu političkom stanju između Austrije i Mađarske, bez veze s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, ipak je Hrvatska Herceg-Bosni dala najbolje, što je imala među svećenstvom: krjeposna i učena Stadlera, da bude budilac hrvatske i katoličke svijesti u oslobođenim pokrajinama između Une, Save i Drine.“¹⁸

Za vrijeme svoje dugogodišnje službe od 37 godina na mjestu sarajevskog nadbiskupa Stadler je „i zaslužne franjevce poštivao i nagrađivao njihov rad. Osobni su mu prijatelji bili najistaknutiji članovi franjevačkoga reda u cijeloj Bosni i Hercegovini. Prvi među njima bio je mostarski biskup Paškal Buconjić, koji se ni u doba najžešćih sukoba nikako nije dao slomiti ni stupiti u tabor Stadlerovih protivnika i neprijatelja. Buconjić nije htio biti član Hrvatske zajednice, koju su franjevci potpomagali za ustuk Stadlerovoj Hrvatskoj katoličkoj udruzi. Stadler je pohađao Buconjića, Buconjić Stadlera, i Markovića, svoje sufragane. Kad bi oni dolazili u Sarajevo, Nadbiskup bi znao pred njih izići na željezničku postaju i gostiti ih kao braću.“¹⁹

Prema navodima dr. Tomasa o prijateljstvu nadbiskupa Stadlera i biskupa Buconjića, izbor Buconjića za posvetitelja sarajevske katedrale čini se logičnim. On kaže: „Svečana je posveta nove sarajevske prvostolnice obavljena na blagdan Uzvišenja Kristova Križa 14. IX. 1889., sedam godina nakon Stadlerova dolaska u Bosnu. Na posvetu je bio pozvan i bečki nuncij, ali nije mogao doći. Došao je na svečanost cvijet hrvatskog episkopata na čelu s đakovačkim biskupom Strossmayerom, koji je nakon svojih prvih neprihvatljivih mišljenja o Stadleru pažljivo pratio i bratski pomagao njegove pothvate i uvjerio se o stvarnoj kreposti i hrvatskom rodoljublju svoga “brata i prijatelja”, kako ga je

---

18 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Providnosno pripravno razdoblje, god. IV. (2003.), br. 4., str. 34. – 35.

19 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature slugе božjega Josipa Stadlera: Pastir po srcu Isusa Krista, god. V. (2004.), br. 5., str. 34.

običavao zvati u razgovoru, u svečanim zgodama i u pismima. Posvetu je nove prvostolnice obavio mostarski biskup Buconjić, da i tako posvjedoči sataro prijateljstvo, koje ga je vezalo sa Stadlerom još iz njihovih rimskih godina, kad su razgovarali i snovali, što će i kako će raditi za razvoj zaostalih hrvatskih krajeva Bosne i Hercegovine.“²⁰

Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske iz Đakova, donio je vijest o posveti sarajevske katedrale 31. kolovoza 1889. Kaže se da je nadbiskup Stadler izdao okružnicu na svećenstvo u kojoj je javio da će se 14. rujna 1889. „posvetiti prvostolna crkva presv. srca Isusova u Sarajevu“, a 15. rujna 1889. da će se „u svečanoj procesiji presv. sakramenat prenieti iz stare crkve u novu“. Osim toga citira se vijest iz časopisa sarajevske nadbiskupije *Vrhbosna*, u kojoj se među ostalim kaže: „Obred posvete obaviti će, kako doznajemo, preuzvišeni gospodin nuncij apostolski u Beču Alojzij Galimberty, u prisutnosti presv. gospode biskupa iz Bosne i Hercegovine, te više drugih crkvenih dostojanstvenika iz naše monarhije. K posveti doći će svi dekani iz nadbiskupije s nešto puka, te će tako tom svečanom sгодom oko svoga nadpastira sakupljeno biti svećenstvo njegovo i puk. Doznajemo, da nam se u pohode sprema više braće svećenika iz susjednih biskupija Hrvatske i Slavonije.“²¹

Glas Hercegovca također je najavio posvetu sarajevske katedrale za 14. rujna 1889., te da će je posvetiti apostolski nuncij iz Beče gosp. Galimberty. Navedeno je da će biti nazočni i nadbiskup sarajevski, biskup mostarsko-duvanjski i biskup banjalučki.²²

Očito je da iz nekog razloga nuncij nije mogao doći, pa je posvetiteljem bio biskup Buconjić. Uostalom, kako je već navedeno, biskup Buconjić bio je nazočan i na ustoličenju nadbiskupa Stadlera za sarajevskog nadbiskupa.

Posveta sarajevske katedrale odvijala se 14. i 15. rujna 1889., ali je mostarski biskup fra Paškal Buconjić, sa svojim tajnikom, došao kod nadbiskupa dr. Josipa Stadlera već 10. rujna 1889. Njih dvojica i svi svećenici su 12. rujna 1889. na kolodvoru dočekali ugledne goste gospodu biskupe: Josipa Jurja Strossmayera, Jurja Posilovića, O. Marijana Markovića i Jakoba Missia, opata Fidelisa Höppergera, opata Orožena, vikara kapitularnog Kosara iz Maribora i mnoge druge svjetovne svećenike. Pored pristiglog brojnog svećenstva došao je i veliki broj vjernika iz Bosne i Hercegovine. Nepotpisani autor članka pod naslovom „Naše slavlje na 14. i 15. rujna“, o tijeku svečanosti posvete katedrale, između

---

20 BRAŽNJAK, Mato (=TOMAS, Ivan) – Stadler, *Stadler*, br. 1. – br. 3.: glasnik Centra za prikupljanje građe o nadbiskupu Stadleru, a od br. 4.: glasnik Postulature sluge božjega Josipa Stadlera: Božji graditelj, god. VI. (2005.), br. 6., str. 36. – 37.;

21 AUTOR NEPOZNAT – Presvietli gospodin nadbiskup vrhbosanski..., *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, God. XVII. (1889.), br. 16., str. 184.

22 AUTOR NEPOZNAT – Posveta crkve, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 36., str. 1.

ostalog kaže: „Tada izadjosmo. Iza obrednika krstonoša, a uz nj dva svećenoše, pa svećenici u rochetah, onda drugi u kazulah, za tim biskup banjalučki O. Marijan Marković, koji će posvetiti žrtvenik sv. Ćirila i Metoda, a pred njim dva svećenika sa sviećami i njegov obrednik, te knez-biskup ljubljanski dr. Jakob Missia, koji će posvetiti žrtvenik bl. djevice Marije, sa dva svećenika i obrednikom, napokon podvorba consecratora, biskupa Mostarskog O. Paškala Buconjića, koji je u biskupskom ornatu stupao na koncu. ... Došavši pred crkvu, jedan dio svećenstva poredao se na desnu ruku, dočim je consecrator s podvorbom uzašao na stepenice. Pošto je jedan djakon unišao u crkvu, započele odmah litanije svih svetih, za tim blagoslovena je voda, kojom je posvetitelj škropio najprije gornji dio zidova, obilazeći u obhodu, kako se je i došlo pred crkvu, s desne ruke, a zatim donji dio, obilazeć je ovako s iste strane, a napokon srednji dio, obilazeć crkvu s lijeve ruke. Liepe molitve crkvene molio je posvetitelj jasnim, jakim glasom, a kad je svšen treći obhod, otvorio je djakon, koji bijaše unišao u crkvu, vrata. Sav obhod s biskupom unidje u crkvu, da posvetu nastavi u njoj. Prosliedi litanije, napisa alphabet na pepelu, razasutu po podu, te poče posvećivat veliki žrtvenik. U isto doba stadoše ostala dva biskupa pred svoje oltare, da ih zajedno posvećuju. Posvetitelj crkve blagoslovi novu vodu, umiešav u nju pepela, soli i vina, kojom će se i ostala dva biskupa služiti.“ Nakon ovog dijela ceremonije u nadbiskupskoj kući pridodali su se u procesiju (obhod) i preostali biskupi i opati te sve skupa oko 120 svećenika. U toj povorci nošeno je i moćišće sa sv. moćima; sv. Lucije mučenice i bl. Margarite Alaceque za veliki žrtvenik „Srca Isusova“; sv. Polikarpa mučenika za oltar „bezgrješnog začeca bl. Djevice Marije“ i sv. Ireneja mučenika za oltar „sv. Ćirila i Metoda“. Autor teksta nadalje piše: „Kad stigismo pred crkvu, biskupi i opati sjedoše pred crkvena vrata u polukrugu; ostalo svećenstvo poredalo se s obje strane po stubah i doli; sv. moći postavljene su doli pred puk, a tada presvietli gospodin posvetitelj probesjedi liepo slovo zvonkim grlom mnogobrojno sakupljenomu narodu, koji je poklopio sav prostor pred crkvom, pa dobar dio Rudolfove ulice, kaošto i sve prozore okolnih kuća i lazila zgrada, koje se sada grade. U mnoštvu naroda – bijaše ga 6 do 8 hiljada – zujilo ko u košnici pčela, ali svim bićem svojim hvatahu rieči zanosne besjede čeličnoga fra Paške. A kad je besjednik pri koncu sa stolice svoje ustao, ter držeći pastirski štap u ruci dao maha osjećajem svoga plemenitoga srca i jakosti svoga zvonkoga glasa – onda u onom ogromnom mnoštvu nastala tišina sve to veća, a dojam besjede bijaše tim silniji.“²³

---

23 AUTOR NEPOZNAT – Naše slavlje na 14. i 15. rujna, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 18. – 20.

Budući je ta besjeda biskupa fra Paškala Buconjića vrlo značajna, jer ju je izrekao kao posvetitelj sarajevske katedrale, pred ogromnim mnoštvom vjerničkog puka, brojnih gostiju i uglednika iz svjetovnog i crkvenog života, ovdje se prenosi u cijelosti.

**„Besjeda
Presvietlog i Prečasnoga gospodina
O. Paskala Buconjića, biskupa Mostarskoga,
izrečena dne 14. rujna 1889 na dan posvete prvostolne crkve "Presvetoga
Srca Isusova" u Sarajevu.²⁴**

Razvedrit ću ih u Domu molitve moje, žrtve njihove
bit će ugodne na oltaru momu: jer će se Dom moj
zvati Dom molitve svim narodima. (Izaija gl. 56.)

Visokoštovana i premila braćo u Isusu. Nezamjerite mi, što ovi dični skup pravovjernih duša – braćom u Isusu nazivljem; jer to i jesmo po zaslugama našega Spasitelja; a u Duhu toga bratimstva duhovnoga jednako se ovdje sakupismo pred veličanstvo otca svoga nebeskoga, koji nas – djecu svoju – jednako očinskim okom pazi, u premudrosti svojom prosudjuje naprama vječnoj istini svoga presvetoga zakona. Mi svi zadivljeni u veselju gledamo ovu ljepotu, kuću Božju, ova vrata nebeska, ter nam je u poniženstvu i radosti otcu svijuh zavapiti: O slava ti svemogućí, premilostivi otče naš nebeski, koji nas uzdiže, razveseli i toli obilno obdari iza tolikoga našega poruženja i poniženja.

Kada Bog naglasi po Proroku Izaiji puku svomu Izraelskomu, da se je primaklo spasenje njegovo opominjući ga, da se vjerno drži svetih njegovih zapoviedi, već tada izviesti, da će prikupiti k sebi i druge narode da, pravim poznanjem i štovanjem stvoritelja svoga budu svi na putu vječnoga spasenja, izreče i za nas one rieči: *Razveselit ću ih u domu molitve moje*. Eto vidimo očima svojima, da nas osobitom milostju svojom razveseli: on bo dade ter se danas ovdje ujedno svrvismo pred lice njegovo u jedinosti Isusom blagoslovljene ljubavi. On ganu srca vjernika svojih, neka bi obilne darove i prinose dodali, a truda i nastojanja nepožalili, da se njemu na slavu uzdigne ovo liepo priestolje i svetište neizmjerne ljubavi i milosti njegove za nas. On, milostnik naš, po kom svako dobro djelo počimlje i dočimlje, čini da se toli vruće započne, a toli dično dovrši u kratko vrieme. Kroz stoljeća pucalo nam je tugom obliveno srce, gledajući braću našu oko nas, a sretniju od nas, gdje u sjaju i svakoj milini i krasoti svojih crkava slave stvoritelja i spasitelja svoga; slušajući gdje se velebnim zvukom skladnih zvona na bogoštovna slavlja sazivlju; a mi jedva kukavnom trubljom od govediega roga, iz daleka motreći razorine i omedjine

---

²⁴ JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 14. – 18.

starinskih naših crkava i samostana, krijući se po tamnim pećinama i planinskim razsjelinam, ili pod žestinom sad sunčane žege, sad ostienjijućega leda, u golotinji i bosotinji, pod otvorenim nebom nevideći i onoga sjaja i nakita do jedinoga gizdavoga neba, kamo sizaše naše suzne oči, a topli uzdasi letiše s milom nadom u milostivost oca nebeskoga. To nam oteti i zapriečiti nemože ni zviersko usilje goropadnih tlačitelja. Kriepila nas živa vjera u Boga, i on nam se smilova, utieši i evo razveseli. A i po vami nas Bog dragi razveseljava i okriepljiva. Prečasna i mila braćo vi preko granica, jer vas bratska ljubav zanese, da se amo potežite, ter dionici budete i sviedoci naše radosti i veselja. Razveseljivam nas, jer smo uvjereni da ljubav bratska, koju nam gojite, neće malaksati naprama vašoj sirotnoj braći. Razveselit ću ih u domu molitve moje.

Dok vam to predpomenuh molim vas, strpite me, da vam u kratko propoviedim 1. o rukotvornim crkvam i njihovoj posvetbi; 2. nadodam nešto o živim Božjim crkvam što smo mi sami. Bogoštovna čuvstva čovjeku prirodjena, a nepretržnom sveobćom predajom od postanka providjena, na mnoge su se načine iskazivala to u skromnosti pojedinca, to u javnosti viših skupina i narodnih i međunarodnih društva prema viešnjemu stvoritelju. Vazda je trebalo čovjeku da dade oduška svojoj pobožnosti, makar i pogriješio u pojmovim o božanstvu i pravom štovanju. Jer dužnosti, koje čovjeka vežu prema stvoritelju, jesu najveće, najsvetije i najjače: ter ga prate do groba. One ga nadahnjuju najuzvišenijim mislima i požrtvovanjem, ojačaju ga najljepšom nadom, osladjuju mu časove i tegobe života, usprežu ga od prekipjelih strasti, navodeći ga na pravednost, strpljivost i snošljivost pobudjivanjem na ljubav prema Bogu i božijemu. Nepobožnici bili su vazda najgori ljudi na svijetu jer bez bogotvornih čuvnica ko da se mrtva ćud čovječja i otvrde i u zlu ogrezne, a on pogaziv svoje dostojanstvo i razumnju sliku božju u sebi ko da podivlja, pozvieri se i poživčani. Ipak način ponajglavniji, najstanovitiji i najobćenitiji, kojim su kroz vjekove ljudi bogoštovlje izkazivali jesu bogomoljišta, oltari ili hramovi, što mi sada crkve zovemo. O toj istini još u pradavno vrieme opominjaše bezbožnike učenjak Rimski Plutarkus, da se može naći po svijetu gradova bez hraništa, bez kralja, bez novca, bez bogatstva, bez pisma i škola i tako dalje, ali nigdje i nigdje bez bogomoljišta, oltara i žrtava. Dakle pri svietlu zdravog razuma ta složnost kod svih naroda, makar se u mnogo čem i razilazila i razlikovala, pokazuje prvobitnu odredbu zakona naravnoga, da se Bogu, vrhovnomu biću i gospodaru svega osobita bogomoljišta posvećuju. Samo dakle izopačenici i odmetnici mogu se zloćom svojom suprotiviti taki svetim čustvim, te obarati božje crkve i pometati i pobacivati bogoštovna djela. Samo oni, u biesu svojih sliepkih strasti, mogu što samoga Boga idje, prenositi na sotonu i sotonske sliedbenike, nakaze i kugu roda čovječjega, i njima se u podlosti svojoj klanjati i spomenike im podizati, na poruganje tobože prave

Isukrstove vjere i pravoga bogoštovlja! No silio se pakao i njegovi bezbožni sliedbenici koliko im pakost i djavolska mržnja uzhtjedne da zamučkaju i potapaju obći taj glas naravi, tu neoborivu istinu, tu baštinu neotudjivu svega roda čovječjega, ipak će ona svagda i svagdje cvasti kod naroda, i narodi će držat ta čuvstva za najsvetije i najplemenitije osjećaje svega čovječanstva. Svagda i svugdje smatrat će se stanovitim znakom i obilježjem, da ondje ima cvatućega bogoštovlja i duša Božjih, i da Bog blagoslovom svojim prebiva medju njima, gdje se uzdižu nove crkve na slavu Bogu, a stare u časti drže; ko što naprotiv, gdje se iz obiesti obaraju, ruše, oskrvrnjuju i zanemaruju domovi Božji, zli su ne istiniti znaci, ne samo padanja bogoštovnosti, već najgorega izopačenja čudorednoga i najpodlijega odmetništva, komu ništa sveto nije.

Sveobće naravno osiećanje u bogomoljištim vriemenom Bog u pisanom zakonu naredi i postepeno popuni. Istina Boga, beskonačno biće, ne može se ograničiti na koje mjesto, jer je on svagdje, u svem i mimo sveg, ali ko što je od vremena na posebiti način za se odabrao jedan dan u sedmici, tako i njeka mjesta i domove odabra za osobito štovanje i gdje bi ko najmilostiviji kralj ljudima dao način i prigodu da pouzdano k njemu pristupe, da ih usliša i obdari.

Oslobodivši narod odabrani izraelski od robstva misirskoga, ter ga u čudesim vodeći kroz pustinju, zapoviedi velikom Proroku Mojsiu: neka mu načine svetište, a to glasovitu zavjetnu skrinju, u kojoj bi se čuvala Ploče zapoviedi Božjih, čudotvorni štap Mojsiev i mana. Naredi da se poberu dragocieni prinosi svega naroda za gradivo. Potanko označi, kako bi se to svetište načinilo, i obrede kako bi se posvetilo i š njim postupalo. Kod toga su se svetišta Izraelci Bogu klanjali, a on po svojem običaju tu ukazivao strahotu svoga veličanstva vidljivim načinom i čudesim, tu se zazivalo presveto Ime njegovo, a on opraštao grijehe i dielio obilje svojih milosti i blagodati puku svomu. Naredbom o svetišu Bog naznači za buduće viekove i naraštaje hotienje svoje, da bi mu se kod naroda po izbor mjesta i bogomoljišta posvećivala.

Opisano svetište dolikovaše narodu putujućemu, i slavno neuredjenomu: ali netom se narod uredi i kraljestva ustanove postiže, odmah se i potreba osjeti – veliki hram ili crkvu Bogu sagrađiti. U tu svrhu sveti kralj David neizmerno mnoštvo svakojakoga gradiva napripravlja; medju to ga Bog opomenu, da mu ne on, koji mnogo ljudske krvi biše prolio, nego mu sin Salomun dom sagrađi u Jeruzalimu. Izvrši Salomun želju otčevu, i naredbu Božju i sagrađi dom božji. Ta zgrada, ta vebna crkva bila je divota i čudo na svietu. O njoj Bog reče Salomunu, kad mu je sa svim narodom najslavnije posveti:²⁵ „Uslišio sam molbu tvoju i izabrao to mjesto da mi bude dom žrtve. Ako zatvorim nebo da

---

25 Dnev. 7.

nebude dažda, ili ako zapoviedim skakavcima da popasu zemlju, ili ako pustim pomor na narod svoj, i ponizi se narod moj, na koji je prizvano ime moje, i pomole se i potraže lice moje, i obrati se od zlih puta svojih, i ja ću tada uslišiti s neba i oprostiti ću grieh njihov i izcielit ću zemlju njihovu i oči će moje biti otvorene i uha moja prignuta k molitvi s tog mjesta. Jer sada izabrah i posvetih dom taj, da bude ime moje tu do vieka: bit će oči moje i srce moje vazda“.

Slava crkve Jeruzalimske prenese se na kršćanske crkve. Bog biaše se već zagrozio narodu Izraelskomu, da će odbaciti onu crkvu, ako bi se narod ogriješio prestupom svetoga njegova zakona. Narod se ogriěši i teško se ogriěši, najskoli neprimivši i usmrtivši obećanog i poslanoga mu božanstvenoga spasitelja Mesiu Isusa. Za to sva prava i povlastice stare Sinagoge i crkve Jeruzalimske dopadoše crkvi kršćanskoj. Škrinja zavjetna, štap Mojsijev i mana ustupiše mjesto slavodobitnom Križu Isusovu: na kojem se ispuniše sve tajne Bogom o spasu čovječjem obećane i po Prorocima oglasene. – Spasitelj odkupi i stavi pod pravo vjere Abrahamove sve narode, i oni postaše blagoslovljeni u sjemenu Abrahamovu, ter kako baštinici vjere tako i svih obećanja učinjenih puku Izraelskom: jer u Isusu, sjemenu vjere Abrahamove, izpuniše se sva Božja obećanja; po tom i obećanja prave svete njegove crkve. Odsele daklekako se neograničuje blagoslov odkupljenja na jedan sam narod, nego se razprostire na svekolike, tako odsele neimade biti ni samo jedan dom Božji rukotvorni, niti samo u jednom mjestu, nego mnogi i mnogi po svem svietu i po svim mjestima, pa i veće ih u pojedinim mjestima, da tako svi narodi i jezici u svakom mjestu slave stvoritelja svoga, po riečima koje Bog izreče po Proroku:²⁶ Od istoka sunčanog do zapada veliko će biti ime moje medju narodima, i na svakom ću se mjestu prinositi kád imenu mojemu i čista žrtva (dar za žrtvu)

Početkom kršćanstva radi velikih progonstava i od strane poganske i od strane židovske, nemogahu kršćani graditi velebnih crkava, nego se sbjegivahu u skrovišta, pećine i podzemlišta držeći tu oltare i omanja svetišta i pohranjujući svetu tajnu i moć sv. mučenika. Preko tri stoljeća težka se borba vodila izmedju poniznoga i nevinoga kršćanstva i ohologa i obiestnoga poganstva: sve sile velikog carstva Rimskoga biahu naperene proti kršćanstvu i svetomu Križu. No svlada propeti Spasitelj, učinivši središtem kršćanstva ponositu priestolnicu svietske sile – Rim. Tu postade stolicom namjestnika Isusova na zemlji, i prvostolnom crkvom svega kršćanstva. Sviedoči po predaji s. Jeronim, da je s. Petar u Rimu posvetio Bogu jednu omanju crkvu. Dakle poglavica svega kršćanstva posveti prvu crkvu u prvom i glavnom mjestu za sve kršćanstvo.

No teke uze mah gradjenje crkava kad se na kršćanstvo obrati veliki car rimski Konstantin. On sa svetim Papom Silvestrom izgradiše i sjajno nakitiše

---

26 Malak I. 11.

i Bogu posvetiše mnoge veličanstvene crkve u Rimu; a po njihovu primjeru na tisuće ih se izgradi na sve strane. Od sada se sve crkve što sjajnije i što svečanije Bogu zavjetovahu i posvećivahu, po određenim stanovitim obredim i propisim, koji su odonda redomice kroz viekove obdržavani i čuvani do nas. A to evo Bogu blagodareći i mi danas po istim uredbam sv. majke crkve rimske ovdje skupljeni Bogu posvetimo u ljubavi presvetoga srca Isusova ovu prekrasnu crkvu. Tim odsada ostaje ovo mjesto sveto samo Bogu, ovi sveti dom jedino za službu Božju, gdje će se vjernici uticati milosti božjoj i tople molitve izlievati i duboke poklone veličanstvu oca nebeskoga činiti. Jer on danas izabra i posveti sebi ovaj dom da bude ime njegovo tu do vieka, oči njegove i srce njegovo vazda. Čega radi ovdje mi je uzdahnuti sa patriarkom Jakovom: „U istinu sveto je ovo mjesto! Strašno je ovo mjesto: ovdje je dom Božji i vrata nebeska“.²⁷ Da, vrata su ovo nebeska, jer ovdje najlakše možemo izmoliti i dostignuti od Boga što nam je potrebno za naše spasenje; ovdje bo ko na prijestolju svoje milosti prebivat će medju nami kralj slave; ovdje će presveto srce vazda gorit neizmjernom ljubavi da nas pomiluje usliša naše potrebe, za viečnost nas okriepi i sebi za vjeka obveže i nadari. – Ovdale ko da gledamo tajstvene Jakovljeve ljestve u nebo upiruće, niz koje će Angjeli slaziti da dvore vječnjemu kralju u presvetom tajstvu oltarskomu; uz koje će uzlaziti i ugodni miris vjerničkih molitava uznositi pred prijestolje svemogućega. S najvećim dakle strahopočitanjem moramo dolaziti u ovi sveti dom božji čistim srcem, čistim mislima, svi jednodušnom ljubavlju, živom vjerom i tvrdom nadom k' božanstvenome vrielu svake milosti i dobrote orantes pro invicem ut slavemini *moleći medjusobno jedni za druge da se spasimo*. Jer ako se druge sgrade grade i uporavljaju za dotičnu svrhu, ko učionice, da se u njima uči, sudišta da se u njima sudi i t. d. ter u tim svaki pojedini svoju zadaću, svoju dužnost treba da vjerno i točno vrši, misli li odredjenu plaću primiti i na mjestu svojemu ostati: tako nam je svim dobro paziti, da je dom Božji dom molitve, a ta je molitvena zadaća i dužnost svih nas i na pose i u zajednici, ako hoćemo da postignemo vječnju plaću. Vazda nam budi pred očima primjer Spasiteljev. Eno ga gdje u crkvi često uči, a narod se k njemu svrvlja i zadivljen slika rieč božanstvenu. Eno ga gdje moli i prenoćiva na molitvi t. j. po svu noć moli, a to ne za se, već za nas, i da nas napusti šta da i mi radimo. *Molite*, reče nam, *i dat će vam se; pitajte i primit ćete*.

Budemo li braćo pristupali u dom Božji nepristojno, pače još i svetogrdno oskvrnjujući svetost doma božjega, jao i naopako, jer će se razpaliti srčba svemogućega, i ošinut će drzovite

---

²⁷ Gen. 28.

i svetogrdne pogrditelje svetinja njegovih. Pazimo da nas nestigne ukor izrečen po Proroku:²⁸ *Jeda li je dakle postao pećinom razbojničkom taj dom moj, u kojem je zazivano ime moje pred očima vašim!* Blagi Spasitelj najstrahovitiji se pokaza proti skvrniteljima i grditeljima svetoga doma njegova; a bičem u presvetoj svojoj ruci on ih raztiera iz svetoga doma, i izobara sve što nadje njihove trgovine u svetom domu, vapeći: dom moj, dom molitveni, a vi ga učiniste pećinom razbojničkom.

Strašan grieh! kad mu je samo prilika razbojnička djela u grdnim razbojničkim pećinama! Strašan grieh, koji se samo lieči bičem pravde božje!

Ova je posvećena crkva stolna ove nadbiskupije vrhbosanske, ter matica drugih pojedinih crkava, a prvostolna inim crkvam biskupijskim, njezinu području podređenim; ter po tomu ko prva treba da svim drugim prednjači svetim primjerom u ovršivanju svih dužnosti, u svem neokaljana pred Bogom i narodom, da sve druge mogu pouzdano u nju svoje oči upirati, njom se dičiti, po njezinu se vladanju ravnati. Treba da je sveta jer je svet Bog, kojemu je posvećena. *Sveti ćete biti, jer sam ja svet*, veli Gospod.

Rukotvorne crkve grade se i posvećuju za slavu Bogu, a za posvećenje živih duhovnih crkava Božjih. Žive su crkve Božje svaka duša svetim krštenjem Bogu posvećena. *Zar neznate*, veli s. Pavao Apostol, da su *tieleša vaša crkve duha svetoga!*²⁹ i opet *Crkva je Božja sveta, a to ste vi*. A te rieči s. Augustin³⁰ tumači: *Ako vjeruješ vjerom koja po ljubavi djeluje, postat ćeš crkvom Božjom*. Razmatramo li ovu rukotvornu crkvu, ona nas i slogom i krasnim nakitom i slikama svetim i oltarim i zvonima, i svetim moćim opominje da mislimo o nebu, da k nebu težimo, da nebesku slavu i viečnje dobro tražimo. Ona nam je prava prilika prebivanja božjega u našim dušam kano u duhovnim crkvam. Po njezinoj prilici uzdiže se sgrada naša duhovna. Čujte rieči sv. Petra:³¹ *I vi kao živo kamenje zidajte se kao u kuću duhovnu ... da se prinose prinosi duhovni, koji su Bogu povoljni, po Isukrstu*. A dodaje spomenuti s. Augustin: *Kadgod mi slavimo svečanost crkve ili oltara, ako vjerno i pomnjivo pazimo, a sveto i pravedno živimo, što god se u rukotvornim crkvam čini to se duhovnim zidanjem (gradjenjem) u nama vrši*. Dobra su nam djela kano kamenje za gradnju duhovnu, a ljubav sveta koja ih spaja. Crkve se blagosivaju, posvećuju i svetim uljem pomazivaju, a Bog spušta svoj sveti blagoslov na nje i prima ih za svoj dom; i mi smo po svetom kršćenju blagoslovljeni, posvećeni Bogu i svetim uljem pomazani sa izvana, a u duši Bog nas svetotajstvom svojim od grišnih rana čisti, i lieči a posvećujućom milostju puni. Osvietljuje razum o viečnim istinam, a ubudjuje volju da se ljubavlju

---

28 Jerem. gl. 7.

29 I. Kor. 6.

30 Sarm. 252.

31 I. Petr. 2.

čudoredno po svetom njegovom zakonu djeluje. Prebiva Bog u svetom domu svomu, a i u nama kad ga primamo svetom Pričestju. Crkve posvećujemo Bogu na slavu pod odvietništvom svetih, isto pri s. Kršćenju primamo ime osobitoga s. odvjatnika. Ponavljamo godišbeno uspomenu posvećenja crkava, a godimice slavimo dan svoga kršćenja, ili bolje stari su kršćani to činili: no ne tjelesnim gostbama, nego kajanjem i popravljanjem svoga življenja, da izvrše dužnosti obećane Bogu na svetom krštenju. Ako ćemo da nam Bogu ugodno bude slavje našega krasnoga dana, budi nam primjerom osvećenje crkve Jeruzolimske za vrieme hrabrih Makabejaca. Neznabožci opoganili biše i oskvrnuli sveti hram Božji. U nj stavili mnoge kumire ili vam kipove lažljivih božurina, a k tomu mnogo drugih poganština, da pogrde bogoštovje i pravoga Boga, koga štovaše odabrani pak Izraelski. Ali Makabejci pobiedivši Božjom pomoćju svoje protivnike, najpre pobacaše sve kumire i što god mogadjaše slutiti na poganstvo, otriebiše i očistiše okaljani dom, ter iznova posvetiše, da bude ondje Bogu stan. I mi treba da pobacimo kumire naših sliepkih strasti, požuda – oholost, bludnost, lakomost, zlobu, mržnju, usilja, nepravednost, klevete i druge griehote da otriebimo iz duša i srca svojih, a svetom pokorom i izpoviedju iznova posvetimo Bogu pristojan stan, a okitimo ga dobrim, svetim djelima kršćanskim: jer Bogu nije mjesta u nečistim, okaljanim, griješnim dušam. Uzalud se je varati, gdje Bogu u duši nije mjesta, tu je mjesto sotonu paklenoj: a tko sa sotonom prometaje, taj će sa sotonom i zasluženu platu dobiti. – Ali to samo napomenuh predraga braćo, da nas nebi po nesreći koga zahvatila ta grozna sliepoća i prostost: a uvjeren ostajem, da ćemo mi svi, što se ovdje sakupismo k ovomu svetom Božjem domu biti od Boga blagoslovljeni za vječnost blaženu: jer svi amo pohitasmo iz ljubavi prema dragomu svomu Stvoritelju, i iz ljubavi prema braći svojoj, ljubavi bratinskoj, koja je obilježje slieditelja Isusovih. Zato mi je iz sve duše zamoliti: Svemoguću otče naš nebeski, evo nas u domu svetom tvomu, evo nas pred licem tvojim pokajani, poničeni i moleći, smiluj nam se, oprosti nam, usliši nas i blagoslovi nas sve skupa i svakoga na po se zarad presvetoga imena tvoga, neka su ti oči otvorene, a uha prignuta na molbe naše, usliši nas, usliši Bože naš!

Blagoslovi nam i kriepi onoga, kojega si nam milostivo dao da vlada dušam našim, da upravlja svetom crkvom tvojom, namjestnika tvoga. Papu našeg Lava XIII. da odoli tolikim borbam i nepravdam, koje mu se čine od sliepkih i neharnih i odmetnih sinova: spasi nam ga Bože uhvajućega u te: on duhovno vladanje uredi, i temelj današnjemu veselju prvi stavi.

Blagoslovi nam pomazanika tvoga cara i Apoštolskog kralja našega Franju Josipa I., komu si nas i toli mnoge narode povjerio, da u ime tvoje vlada i upravlja, da nam živote i dobra brani. Uzdrži nam ga Bože milostju tvojom za

mnoga ljeta, da vjeran tebi pravu vječnu krunu zadobije na nebu: u njegovu bi zdravlju i njegovom obilnom pomoćju mogosmo izvesti ovo liepo djelo.

Blagoslovi nam pastira, koga si ovoj crkvi odabrao po srcu svojem, i okriepi ga milostju, da može neumorno i neustrašivo raditi za slavu tvoju i spasenje duša povjerenih mu.

Blagoslovi i nadari obiljem tvojih svetih darova i životom vječnijim sve naše dobročinitelje, koji se nas spominju i pripomažu nam rad imena tvoga.

Blagoslovi sav ovaj tvoj narod, koga si odkupio i oslobodio od sužanjstva vriemenitoga, i milostiv učini, da vjerno tebi služeći očuva se od vječnjega sužanjstva.

Spustio svrhu nas blagoslov svoj – Otac, i Sin i Duh sveti. Amen.“

Nakon završetka zanosne propovijedi posvetitelja fra Paškala Buconjića, ušlo se u unutrašnjost crkve, ali cijelo mnoštvo naroda nije moglo ući, pa je ostalo vani slušajući tijek obreda. U unutrašnjosti se nastavilo posvećivati oltare, smještati sv. moći i pomazivati križeve po zidovima crkve. Slijedila je sveta misa koja se govorila na sva tri posvećena oltara. Po završetku svete mise, a oko 14 sati okupio je domaćin, vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler na objedu sve ugledne goste. Svečanost prijenosa presvetog oltarskog sakramenta iz stare crkve u novoposvećenu katedralu obavljen je 15. rujna 1889. Svečanost je predvodio domaćin, vrhbosanski nadbiskup Stadler. Nazočan je bio i biskup Buconjić sa svim ostalim biskupima i uglednim gostima. On je iz Sarajeva otputovao za Mostar sa svojom pratnjom ranom zorom 17. rujna 1889.³²

Zagrebački *Katolički list* donio je vijest o posveti sarajevske katedrale, koju je potpisao sveučilišni profesor iz Zagreba dr. G. (Gustav) Baron.³³ Baron³⁴, među ostalim, kaže: „Dana 14. i 15. rujna o. g. doživjelo je Sarajevo, a u njemu nadbiskupija vrhbosanska, slavje, nad koje si srce katoličko i srce hrvatsko jedva može zaželjeti nješto utješnijega i uznesitijega. ... Katolikom Bosne i

---

32 AUTOR NEPOZNAT – Naše slavje na 14. i 15. rujna, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 20. – 24.

33 BARON, G. – Dopis: Sarajevo 16. rujna 1889., *Katolički list*, God. 40. (1889.), br. 38., str. 309. – 311.

34 Gustav Baron (Kutina, 16. listopada 1847. – Zagreb, 18. ožujka 1914.), zaređen je za svećenika 1873., a doktorirao je u Zagrebu 1876. Bio je profesor i nadstojnik Nadbiskupske gimnazije u Zagrebu. Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu izabran je za docenta 1877., za izvanrednog profesora 1878. i za redovitog profesora 1881. Bio je redoviti profesor uvodnih znanosti u Novi zavjet i tumačenje Sv. pisma Novog zavjeta iz Vulgate i izvornog teksta na Bogoslovnom fakultetu. Bio je u dva mandata dekan Bogoslovnog fakulteta (1882./1883. i 1891./1892.) te rektor Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu od 1885. do 1886., a nakon toga je bio prorektor. Zauzimanjem biskupa Strossmayera imenovan je 1887. papinskim komornikom. Zatim je bio kanonik i rektor Bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu od 1897. do 1907, te generalni vikar od 1912. do svoje smrti 1914. Bio je član utemeljitelj Kola hrvatskih književnika i jedan je od začetnika hrvatskog katoličkog pokreta i obnovitelj tradicije crkvenog pjevanja.

Hercegovine dan je u veličanstvenom prvostolnom hramu vanjski znak, kako dobri Bog nagradjuju mučeničku krv njihovih otaca. Za to nije ni čudo, što se je k tomu slavju iz blizih i dalekih krajeva Bosne i Hercegovine u velikom mnoštvu sabrao pobožni narod katolički, da uživa u radosti, za kojom im otci čeznuše, i da bude dionik milosti, koje im udieli providnost Božja. ... Toj velikoj množini ovamo došavših hodočastnika, bijahu na čelu presv. gg.: biskup Mostarski Paskal Buconjić, biskup Banjalučki Marijan Marković i generalni vikar biskupije Trebinjske Lazar Lazarević, a njima o bok oko 60 častnih otaca Franjevaca, tih zaslužnih čuvara vjere katoličke u Bosnoj i Hercegovini.“

Baron navodi da krv nije voda, te da su na tu svečanost došli i mnoga braća iz svih krajeva Hrvatske, ali i "braća Slovenci". Sve ih je nabrojao: „Svima na čelu došao je ovamo preuzv. biskup bosansko-sriemski dr. Josip Juraj Strossmayer, imajući uza se Mnsgra dra. Voršaka, zastupnika kaptola Djakovačkoga preč. g. kanonika Šestaka i preč. opata Müllera uz liep broj svećenika Djakovačke biskupije. Biskupiju Senjsku zastupaše sam presv. biskup dr. Juraj Posilović; biskupiju Hvarsku preuzv. biskup Fulgencije Carev (prije nadbiskup Prizrenski), imajući uza se kanonika Kasandrića kao zastupnika kaptola Hvarškoga. Za biskupiju Kotarsku bijaše takodjer presv. biskup Trifun Radončić, imajući uza se zastupnika Kotorskoga opata Brnečića. A predragu braću našu Slovence zamienjivaše dično ovdje preuzvišeni knez biskup Ljubljanski dr. Jakov Missia, koji je sa svojim biskupljanima crkvi Sarajevskoj darovao šest zvonova, nad kojima se, kad god ih čuju, razblažuju srca Sarajevskih gradjana. S njegovom Preuzvišenosti bijaše njegov tajnik dr. Josip Lesar. Osim toga zastupahu Slovence za biskupiju Mariborsku preč. g. Kossar, kanonik, prelat i kapitularni vikar biskupije Mariborske, a za kaptol Mariborski preč. g. kanonik i prelat Orožen. Iz nadbiskupije Zagrebačke vidjesmo ovdje preč. g. opata Hoepfgera, sveuč. prof. dra. Barona, prof. Rubetića, prof. dra. Maurovića, prebendera Starca, ravnatelja Požeškoga sirotišta Kompfa i kapelana Feričanačkoga Nikolu Mikića.“

O samoj svečanosti posvete katedrale, među ostalim, nadahnuto piše prof. dr. Baron: „Uz mnogobrojnu sjajno odjevenu asistenciju obavio je posvetu crkve i glavnoga žrtvenika, te držao propovied i služio sv. misu biskup Mostarski presv. g. P. Buconjić; a pokrajna dva žrtvenika posvetiše preuzv. knez-biskup Ljubljanski dr. J. Missia i biskup Banjalučki presv. g. M. Marković. Osobito zanosan bijaše prizor kad je iz nadbiskupova dvora do blizu sto svećenika u procesiji pratilo relikvije svetaca, a u tom se svećenstvu izticalo sa mitrama osam biskupa i tri opata. Isto si tako uživao ali i suze na oku osjećao gledajući i slušajući gdje konsekrator biskup Mostarski prekrasnim Hercegovačkim jezikom pred vratima crkve, imajući pred sobom relikvije svetaca, govori sabranomu množtvu naroda, kako je izvanredna milost Božja, što sada smiju

Bogu na slavu crkve dizati i zvonovima zvoniti, dočim su kroz vjekove otci njihovi za svetu vjeru krv prolijevali, a na službu Božju trubljom se sazivali, te u duplja i zakutke sakrivali. Krasna besjeda kosekretora radila je o tom, kako se dizanje hramova osniva na samoj naravi čovječjoj, na objavi i porabi starozavjetnoj i na uredbi novozavjetnoj, koja je od početka kršćanstva kroz vjekove za nas sačuvana. Prešavši sa kamenitog hrama na hram duhovni, koji ima biti svaki kršćanin, davao je duhoviti govornik krasne opomene svome slušateljstvu potičući ga na kršćanske krieposti i svet život. Na koncu se diže sa stolice osobom svojom imponantni biskup te držeći u ruci biskupsku batinu a imajući na glavi mitru počeo prositi od Boga blagoslov za glavu crkve Nj. Svetost Leona XIII. i za Nj. Veličanstvo cara i kralja Franje Josipa I., pod kojim je katolicima Bosne i Hercegovine sinulo sunce slobode. Vatrene besjeda biskupova ostavila je duboki utisak.“

Prof. dr. Gustav Baron, osim što je napisao ovaj članak za *Katolički list*, imao je ulogu da nakon crkvene svečanosti za vrijeme objeda pozdravi nadbiskupa Stadlera „u ime profesorskog zbora bogoslovnog fakulteta i u ime svih onih članova Hrvatskog sveučilišta, koji vječnim istinama sv. vjere Kristove nalaze jedine sigurne Bogom dane temelje ne samo vječnom spasu već i pravoj zemaljskoj sreći naroda“. Prof. dr. Baron je istakao da je nadbiskup Stadler, nekadašnji profesor na bogoslovskom fakultetu u Zagrebu, „i kao nadbiskup ostao neumorni radnik oko znanosti i hrvatske knjige, te kako on, koji je u nadbiskupiji zagrebačkoj pokrenuo sabiranje glavnice za dječjačko sjemenište, imade već u Travniku gotovo dječjačko sjemenište sa celom gymnasijom“.

Dr. Baron je dodatno naglasio da mu je kucalo srce od radosti, kada je gledao i slušao nadbiskupa Stadlera, „kako hvaleći Bogu za veliku udieljenu si milost pozdravlja sedam oko sebe sabranih biskupa“ (među njima je u prvom planu bio biskup Buconjić) „i ostale dične gostove, kako hvali za žrtve doprinesene za njegovu stolnu crkvu te kako napose ne izmaže dosta rieči da izrazi hvalu i najveću radost svoju radi toga, što su prigodom posvete hrama njegova toli mnogobrojni biskupi uveličali slavu Božju i duševnom radosti napunili srca njemu povjerena naroda“.

Već je navedeno da su svečanosti posvećenja sarajevske katedrale bile 14. i 15. rujna 1889. Opisao je dr. Baron i ceremoniju drugog dana, tj. 15. rujna 1889., a posebno je istaknuo: „Osobito imponantan prizor bijaše poslije sv mise, kad je, izašao iz crkve sav narod i sve svećenstvo, pred vratima crkve osam biskupa stojeći u polukrugu, a imajući pred sobom visoku vladu i nepregledno mnoštvo naroda, dielilo u jedan mah biskupski blagoslov. Taj prizor bijaše zaista najveličanstveniji pri celom zanosnom slavju Sarajevskom.“

Na kraju je svoje izvješće dr. Baron zaključio riječima: „Tko je proživio ove dane u Sarajevu, taj neće žaliti, da je imao ma i kakove žrtve idući ovamo.

A nije bilo bez žrtava – tà, dva biskupa prekinuše istu kanoničku vizitu, samo da uzveličaju slavu Božju i povećaju radost svoga brata Nadbiskupa vrhbosanskoga.“

O svečanosti posvete katedrale u Sarajevu, 14. rujna 1889., donio je i *Glas Hercegovca* 18. rujna 1889. opširan, nepotpisan članak na prve dvije stranice, te 25. rujna 1889. još jedan članak na prvoj stranici. U prvom članku je detaljno opisan cijeli tijek ove svečanosti.³⁵ Osim toga izvjestio je da su se biskup Buconjić i s njim biskup hvarski Fulgencije Carev i biskup kotorski dr. Tripko Radončić, 17. rujna 1889. povratili iz Sarajeva sa svečanosti posvete sarajevske katedrale, do Mostara zajedno, a onda su Carev i Radončić preko Metkovića otputovali u svoje biskupije.³⁶ U drugom članku opisan je drugi dio svečanost održan u nedjelju 15. rujna 1889., kada je presveto oltarsko svetotajstvo preneseno u svečanoj procesiji iz stare crkve u novu katedralu. Svečanu misu predvodio je nadbiskup Stadler, ali opet u nazočnosti svih biskupa, pa tako i biskupa Buconjića, a naroda je po procjeni bilo oko 20.000. Na zajedničkom ručku Stadler je nazdravio najprije Papi Lavu XIII., caru i kralju Franji Josipu I., ministru Kàallayu i poglavaru zemaljske vlade baronu Appelu. Uzvratio je baron Appel i u ime ministra Kàallaya, što pokazuje da on nije bio nazočan, kao što nije bio nazočan ni nuncij iz Beča, a sve to je ipak znakovito. Stadler je nazdravio svim nazočnim biskupima, a ispred njih se zahvalio biskup Srossmayer.³⁷

ZAKLJUČAK

To što je bio posvetitelj sarajevske katedrale 14. rujna 1889., dakle, pred 130 godina, značajno je priznanje za mostarsko-duvanjskog biskupa fra Paškala Buconjića, ali je i na ponos cijeloj biskupiji kojom je upravljao, a napose za njegove rodne Drinovce. Osobito stoga jer je on odabran između vrlo uglednog društva crkvenih velikodostojnika, koje se vidi na slici 3.³⁸

---

35 AUTOR NEPOZNAT – Posveta katedrale u Sarajevu, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 37., str. 1. - 2.

36 AUTOR NEPOZNAT – Posveta stolne crkve, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 37., str. 2. - 3.

37 AUTOR NEPOZNAT – Posveta katedrale u Sarajevu, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 38., str. 1.

38 AUTOR NEPOZNAT – Naše slavlje na 14. i 15. rujna, u: JAGATIĆ, Andrija (ur.) – *Spomenica posveti prvostolne crkve »Srca Isusova« u Sarajevu četrnaestog i petnaestog rujna 1889.*, Sarajevo, 1889., str. 19.

Slika 3. Biskupi i drugi crkveni velikodostojnici na posveti sarajevske katedrale, 14. – 15. rujna 1889.

Na samoj toj slici biskup Buconjić se nalazi u sredini kao centralna osoba na toj svečanosti. S njim u društvu su nadbiskup vrhbosanski i domaćin dr. Josip Stadler, biskupi: dr. Josip Juraj Strossmayer biskup bosanski i srijemski (đakovački), dr. Juraj Posilović, biskup senjski, dr. Jakob Missia, knez biskup ljubljanski, dr. Tripo Radončić, biskup kotorski, O. Fulgencij Carev, biskup hvarski i O. Marijan Marković, biskup banjalučki, te: Fran Kosar, kap. vikar mariborski, Ignjat Orožen, dekan kapt. Maribor, Pajo Miler, opat iz Mitrovice, Fidelis Hopperger, opat i superior.

U Glasu Hercegovca ponosno je ovo sve navedeno, ali je i dodano da je biskup Buconjić posvetu obavio umjesto apostolskog nuncija u Beču.³⁹ Budući da je nadbiskup Stadler u svojoj okružnici, objavljenj krajem kolovoza 1889, najavio da će katedralu posvetiti „nuncij apostolski u Beču Alojzij Galimberti“, očito je tako bilo dogovoreno. Zašto se nuncij nije pojavio može se samo nagađati, a najvjerojatnije je razlog što na tu svečanost nije došao niti ministar Kállay, pa kada je nuncij to doznao, onda i on odlučio ne sudjelovati. Ipak s

39 AUTOR NEPOZNAT – Posveta stolne crkve, *Glas Hercegovca*, VI. (1889.), br. 37., str. 3.

velikom sigurnošću se može zaključiti da je upravo nuncij Galimberti odredio da umjesto njega posvetu sarajevske katedrale ubavi upravo biskup Buconjić.

Sve ovdje navedeno još jedanput ukazuje na veličinu i značaj pojave biskupa fra Paškala Buconjića. On je kao prvi dijecezanski biskup mostarsko-duvanjski, gdje je stolovao 30 godina, nakon odlaska dugogodišnje osmanske vladavine, pokrenuo razvoj strahovito zapuštenog toga kraja i bio je svojevrstni preporoditelj, izraziti hrvatski domoljub, pod čijom upravom su osnivane župe, građene crkve, samostani, teološki školski niži i viši zavodi, a potpomagao je izgradnju pučkih škola, cesta, i mnogo toga još.

Stoga nama današnjim generacijama ne služi na čast činjenica da o njemu još uvijek nije napisana primjerena monografija, a to najviše ide na dušu i biskupijskim i franjevačkim svećenicima, jer on je bio franjevac, a biskupsku službu obnašao je 30 godina. Još jednom se pokazuje da mi Hrvati nismo sposobni uočiti razlike između svojih zaslužnih i manje zaslužnih članova. Također smo odavno poznati kao strogi i prestrogi suci svojim ljudima, a veoma blagi i spremni diviti se veličini i odlikama stranaca. Je li došlo vrijeme da se i to promijeni?

Srećko Tomas

POVIJEST

ZVONIMIR GLAVAŠ

Francuski prosvjetitelji Turgot i Condorcet
o napretku čovječanstva tijekom povijesti 179

FRA ANTE MARIĆ

Prvi ispit zrelosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji
s pravom javnosti na Širokom Brijegu 187

ANĐELKO MIJATOVIĆ

O Tihaljčanima poginulim i stradalim
u ratovima dvadesetog stoljeća 206

FRA ANDRIJA NIKIĆ

Samostani humačkih franjevaca 210

FRANCUSKI PROSVIJETITELJI TURGOT I CONDORCET O NAPRETKU ČOVJEČANSTVA TIJEKOM POVIJESTI

U ovome radu ukratko će se prikazati temeljne ideje dvojice eminentnih francuskih prosvjetitelja iz 18. stoljeća, Turgota i Condorceta, u kojima su opisali i argumentirano obrazložili svoju vjeru u napredak čovječanstva tijekom povijesti. Osim što će se iznijeti glavne ideje njihove teorije povijesti kao procesa nezadrživa napretka, također će se u posljednjem poglavlju, umjesto zaključka ili upravo kao svojevrsni zaključak, donijeti i komparaciju dvojice autora o spomenutoj temi. Turgotovi tekstovi koji se analiziraju zapravo su dva njegova govora: jedan iz 1750. godine, a drugi najvjerojatnije iz 1751. godine. Oba su ova teksta, izgleda, predstavljala nacrt za kapitalno djelo koje je Turgot planirao, ali, nažalost, nikada nije uspio realizirati: *Raspravu o općoj povijesti*.

Condorcet, pak, svoje djelo *Nacrt povijesnog prikaza napretka ljudskog duha* piše 1793. godine, kada je u bijegu pred revolucionarima našao nekoliko mjeseci da realizira ovo svoje kultno djelo. Budući da Condorcet piše četrdesetak godina nakon Turgota, a istodobno ga poznaje kao svoga velikog intelektualnog uzora, Turgotovi su spisi i razmišljanja imala velik utjecaj na Condorceta i njegovu ideju napretka čovječanstva. Unatoč tome, postojale su među dvojicom ovih velikana francuske prosvjetiteljke misli stanovite razlike, što ćemo nastojati prikazati u zaključku rada.

Turgot i njegova teorija povijesnog napretka

Čitajući Turgotove kratke tekstove, odnosno govor održan u školi Sorbona-*Filozofska tablica uzastopnog napretka ljudskog duha* iz 1750. i *Plan dviju rasprava o sveopćoj povijesti*, nastao oko 1751. godine, čak i nakon više od dva i pol stoljeća od njihova nastanka, čovjek ostaje zadivljeni erudicijom, veličinom sposobnosti kritičkog razmišljanja, čvrstinom logičnog slijeda događaja povezanih uzročno-posljedičnim vezama, kao i lakoćom iznošenja kompleksnih ideja napretka ljudske povijesti na tako kompaktan i integrativan način. Iako je

Turgot ove tekstove napisao prije više od 250 godina, čini se nedvojbenim da i suvremeni čitatelji iz njih mogu štošta naučiti, razmišljati skupa s autorom i ostajati zamišljeni nad njegovim idejama.

Što, dakle, Turgot, tako zanimljivo piše? Ukratko, Anne Robert Jacques Turgot, eminentni predstavnik visokih intelektualnih krugova iz prosvjetiteljskog 18. stoljeća, iznosi progresističku viziju tijeka povijesti. On na povijest gleda kao na stalni slijed poboljšanja čovječanstva i smatra da je taj slijed, gledano u široj perspektivi, nezadrživ. Od 1750. godine pa sve do godine svoje smrti, 1781., Turgot se posvetio akademskom životu i znanosti, no, također je obnašao i visoke državne dužnosti. Njegov intelektualni habitus široko je profiliran: bavi se raznim znanstvenim temama aktualnima u njegovo doba, a posebno se istakao na planu ekonomske teorije. No, sveukupno gledano, njegova znanstvena promišljanja i studije prožete su reformatorskim i progresističim idejama.

U tom duhu reforme i progressa potrebno je promatrati i Turgotovu ideju povijesti kao procesa nezadrživa napretka. Svakako je nužno reći da Turgot nije bio prvi koji je u povijesti gledao napredak čovječanstva. O teoriji ljudskog napretka u povijesti prethodno je pisao i Charles-Irénée Saint-Pierre na prijelazu 17. u 18. stoljeće. Na Turgota su, također, uvelike utjecali i Montesquieov *Duh zakona* i Voltaireov *Ogled o običajima*. Sredinom 18. stoljeća već se u intelektualnim krugovima jasno iskristalizirala ideja koja je objašnjavala da ljudski život na zemlji nije tek splet okolnosti koji može ljude voditi u ovom ili onom smjeru, već da se ravna po ustanovljivim zakonima koji daju čovječanstvu smjer općega kretanja usmjeren prema željenom cilju, tj. u smjeru bezgraničnog napretka. Voltaire, koji je imao presudan utjecaj na Turgota u svojem *Ogledu o običajima i duhu naroda* tvrdi da ne želi promatrati konkretna ljudska djela već ljudski duh koji se nalazi u stalnom progresu upravo zbog univerzalnosti ljudskog razuma.

Turgot u svoja dva navedena teksta tvrdi da su politički fenomeni, isto kao i fenomeni iz fizičkog svijeta, podređeni općim zakonima. Dakle, za Turgota opći i ustanovljivi zakoni upravljaju tokom svjetskih gibanja i determiniraju napredak čovječanstva, kao što je već ustvrdio Montesquieu. Međutim, Turgot umanjuje bitnost utjecaja klime i podneblja na ljude, na čemu, pak, Montesquieu inzistira. Turgot, naime, smatra da fizički uzroci mogu proizvesti učinke jedino djelujući na oblikovanje ljudskog duha, odnosno na psihičke i moralne uzroke koji su najvažniji elementi. Dakle, povijest, ili, bolje rečeno, povijest čovječanstva je primarno determinirana ljudskom prirodom, strastima i razumom, dok klimatski uvjeti imaju indirektan utjecaj. Iako čovjek stalno djeluje, gledano kroz povijest, u sličnim geografskim i klimatskim uvjetima, čovječanstvo doživljava progres.

Turgot ovdje uvodi razlikovanje između prirodnog poretka i poretka kulture. Pod prirodnim poretkom podrazumijeva konstantne zakone kojima je podvrgnut biljni i životinjski svijet. Poredak kulture, pak, za Turgota predstavlja sposobnost linearnog progressa čovječanstva, koji nije poput prirodnog poretka u stalnim cikličnim ponavljanjima, nego se ostvaruje zahvaljujući prenošenju ideja i znanja s jedne ljudske generacije na drugu, slijedom uzroka i posljedica. Sposobnošću očuvanja ideja i znanja jedne ljudske generacije posredstvom jezika i, posebice, pisma, iduća generacija se obogaćuje baštinom prethodne. Time je ljudskom rodu, gledano u široj perspektivi, osiguran kontinuiran razvoj od lošega prema boljemu, ili, štoviše, savršenomu.

No, naravno, Turgot, ne ostaje na ovako jednostavnom zaključku, nego ga razrađuje i detaljno objašnjava na primjerima. Turgot tako objašnjava da opći proces napretka čovječanstva kreće prema svome cilju, no, međutim, u povijesti su postojala razna razdoblja koja su ili ubrzavala ili usporavala taj proces. Isto tako, on ističe da se svi narodi ne kreću istom brzinom razvoja, što je uzrokovano različitošću okolnosti u kojima se narodi nalaze. Turgotu je, također, stalo do toga da pojasni kako razvoj ljudskih društava nije uvijek bio vođen razumom te smatra da ljudsko djelovanje nije uvijek bilo vođeno svijješću o općoj sreći te je često besciljno lutalo vođeno strastima. U želji da izbjegne ratove ljudi su se tijekom povijesti povlačili u izolirane grupe s različitim jezicima čime su se njihove mogućnosti napretka umanjile, odnosno njihov se napredak usporio zbog statičnosti.

Turgot stoga iznosi mišljenje da su opasne i neobuzdane strasti bile vodeća pokretačka sila u smjeru napretka prije nego što je strastima zagospodario razum. Na cijelu ljudsku povijest koju je Voltaire opisao kao „gomilu zločina, ludosti i nevolja“¹ (a s čime se Turgot slagao), Turgot gleda iz druge perspektive: kao neophodan proces napretka koji se morao odigrati. Svi ratovi, bolesti, glad i druge nevolje u ljudskoj povijesti, smatra Turgot, ma kako grozne i strašne posljedice iza sebe ostavljali, ipak za glavnu posljedicu imaju neki napredak i iskustvo iz kojeg iduća generacija profitiraju. Na teškoće u koje zapada čovječanstvo u razdobljima barbarstva i dekadencije ne treba gledati kao na razdoblje u kojem ono stagnira ili nazaduje, već se i u njima zbiva određeni napredak. Ogladni je primjer srednji vijek u kojemu je došlo do raznih promjena koja su pripomogla u procesu ubrzanja napretka nakon toga razdoblja, iako se na to razdoblje često gleda kao na barbarsko i dekadentno - „mračni srednji vijek“.

---

1 Anne Robert Jacques Turgot, *Napredak i povijest* (Zagreb: Politička kultura 2003.), str.15. (predgovor : Rade Kalanj)

Za razliku od Voltairea, Turgot u kršćanstvu vidi pokretača civilizacije, a ne njenog rušitelja. Na kraju valja spomenuti da Turgot dolazi do zaključka da svaki stupanj ljudskog napretka uzrokuje dodatno ubrzanje napretka.

Condorcet i njegova teorija povijesnog napretka

Condorcet, kao što je istaknuto u uvodu ovoga rada, jedan je od najeminentnijih francuskih prosvjetitelja. Čovjek, čija je teorija povijesnog napretka u kratkim crtama opisana u prethodnom poglavlju – Turgot, imao je velik utjecaj na Condorcetovo znanstveno profiliranje, posebice na njegovu teoriju povijesnog napretka koja će se ovdje ukratko izložiti.

Često se običava reći da je Condorcet već postojeću prosvjetiteljsku teoriju povijesti kao procesa nezadrživog napretka radikalizirao u svojem glasovitom djelu- *Nacrtu povijesnog prikaza napretka ljudskog duha* iz 1793. godine. Potrebno je naglasiti da je Condorcet, iako je po ovome svojem djelu ostao najviše upamćen, bio vrlo plodan pisac i da je dao iznimno velike doprinose i na drugim znanstvenim poljima. Njegov doprinos, primjerice, genezi sociološke znanosti dugo je vremena bio marginaliziran, sve dok ga nije u drugoj polovici 20. stoljeća niz znanstvenika okarakterizirao kao znanstvenika koji je udario temelje znanosti o čovjeku te kao predstvanika socijalne teorije utemeljene na prirodnim znanostima. Condorcetova socijalnoteorijska djela se stalno dotiču i onih društvenih problema u kojima razum stavlja na pijedestal i, tako rekući, promatra razum kao vrhunski ljudski resurs i ultimativno bogatstvo.

U svim svojim djelima on nastoji objasniti da se poredak društvenih institucija i mehanizama oblikovanja vlasti mora uskladiti s univerzalnim ljudskim pravima i slobodama. Jedna od njegovih glavnih, da tako kažemo, idejnih, odnosno misaonih vodilja je ujedno i prosvjetiteljski *credo*: “Ljudi su oblikovali uređene asocijacije samo zbog očuvanja svojih prirodnih prava”². Zakoni za Condorceta nemaju nikakvu drugu ideju nastanka niti funkciju, osim da članovima društva koji im se podvrgavaju pruže sigurnije i potpunije uživanje vlastitih prava. No, izvorište za sva ova njegova razmišljanja jest njegovo uvjerenje, u čemu se nadovezuje na Turgota, da se sve društvene znanosti (ili moralne znanosti, kako ih je često Condorcet nazivao), mogu utemeljiti na istim principima kao i egzaktne prirodne znanosti poput matematike i fizike. On, naime, prigodom „ulaska“ u Francusku Akademiju 1769. godine, tvrdi: “Razmišljajući o prirodi moralnih znanosti, doista uočavamo da se one poput fizikalnih znanosti oslanjaju na promatranje činjenica, da moraju slijediti istu metodu, poprimiti

---

2 Marie Jean Antoine- Nicolas Caritat marquis de Condorcet. *Nacrt povijesnog prikaza napretka ljudskog duha; O izborima i drugi spisi* (Zagreb: Politička kultura, 2001.), str. 15., predgovor: Rade Kalanj.

jednako strog i precizan jezik i postići isti stupanj pouzdanosti.”³ Ipak, Condorcet izjednačavanje “moralnih znanosti” fizikalnim znanostima shvaća kao ideal kojem bi se u budućnosti trebalo težiti, stoga i zagovara epistemološki pluralizam. Budući da je u moralnim znanostima predmet izučavanja sam subjekt – odnosno čovjek, Condorcet smatra da to ujedno usporava njihov razvoj. Stoga, on razlikuje tri vrste spoznaje: matematičke, fizikalne i vjerojatne istine- poredane po stupnju pouzdanosti, dakle, od najveće prema najmanjoj. Iako, dakle, moralne znanosti operiraju ovim trećim tipom spoznaje, odnosno vjerojatnim istinama, ipak da bi bile vjerodostojne i djelotvorne trebaju se podvrgavati metodama fizikalno- matematičkih znanosti. Condorcet je, dakle, smatrao da razumijevanju vjerojatnosti koje se dokazuju iskustvom, obilježje znanosti daje jedino njegovo računsko izvođenje.

Nakon što su ukratko opisane ove Condorcetove misaone forme i strukture, sada se valja osvrnuti na njegovo, po sudu mnogih, najznačajnije djelo – *Nacrt povijesnog prikaza napretka ljudskog duha*, u kojoj te iste misaone forme Condorcet razrađuje i, tako rekući, dovodi do kulminacije i optimalizacije njihove praktičke primjenjivosti. Već je spomenuto da ovo svoje djelo Condorcet piše u progonu pred revolucionarima 1793. godine. I iako je bio u izgonu i smrtnoj opasnosti pred barbarstvima, iracionalnošću i zločinima- svim onim što je smatrao nusproduktima Revolucije- Condorcet nije izgubio vjeru da upravo i ta Revolucija igra vrlo značajnu ulogu u povijesnom napretku ljudskoga roda. U ovome svojem velebnom djelu, napisanom vrsnim stilom, Condorcet je na samo stotinjak stranica ocrtao svoj uvid u tijek povijesnog gibanja s filozofskog aspekta. Pišući ovo djelo u uvjetima progonstva, Condorcet nije imao na raspolaganju nijednu knjigu ni druge materijale. Sam naslov djela nam sugerira da je ovo zapravo “nacrt” prvotno zamišljenog, no nikada ostvarenog djela – *Povijesnog prikaza uzastupnog napretka ljudskog duha*. Condorcet se, dakako, već dugi niz godina pripremao na pisanje djela ove teme prikupljajući i iščitavajući relevantne tekstove. Unatoč lišenosti ijedne knjige pri pisanju (a možda upravo i zbog toga), čitajući ovaj njegov *Nacrt* dobija se dojam da tekst izlazi iz autorovog pera poput nezaustavljivog izvora vode koji je dugo čekao da proključa.

U ovome djelu Condorcet, kako je spomenuto, nastavlja razrađivati Voltaireovu i Turgotovu ideju napretka ljudskoga roda tijekom povijesti. U djelu razlikuje deset epoha, od kojih devet govori o prošlosti, dok posljednja epoha govori o očekivanoj budućnosti čovječanstva. Prve tri epohe odnose se na vrijeme prije nastanka pisma u kojima autor na 15- ak stranica daje svoju viziju napretka ljudskoga roda od njegovih samih početaka dok su ljudi živjeli

---

3 Condorcet, nav. dj. , str. 17. (predgovor)

kao lovci. Izum pisma je, dakako, za Condorceta veoma bitna točka – od tada se, naime, napredak vrednuje prvenstveno intelektualnim doprinosima. U četvrtom poglavlju piše o napretku ljudskog duha u Grčkoj gdje dolazi do podjele znanosti, dok u petom poglavlju govori o napretku znanosti te o njenom padu tijekom srednjega vijeka. Rim i njegovi doprinosi za čovječanstvo, smatra Condorcet, utoliko su značajni, koliko su prenijeli i sačuvali bogato grčko intelektualno naslijeđe. Potom piše o potpunom nestanku znanosti u srednjem vijeku do njezine obnove i jačanja nakon izuma tiska u 15. stoljeću. U sedmom razdoblju autor, između ostalog, piše: “Razum nije mogao biti pozvan odlučivati o pitanjima koja su se suprostavljeni interesi upirali poticati: vjera, daleko od toga da priznaje njegov autoritet, pokušava ga potčiniti i hvali se njegovim ponižavanjem, a politika ispravnim smatra samo ono što je potvrđeno konvencijama, postojanom uporabom, drevnim običajima”⁴. U osmom razdoblju Condorcet opisuje razvoj znanosti i filozofije do vremena kad one počinju odbacivati okove autoriteta utjecajem Bacona, Galileija, a posebno svojeg sunarodnjaka Decartesa. Bacon je donio sjajne metode otkrivanja istine, ali tvrdi autor, one nisu promijenile tijek znanosti. Galilei je Baconove metode obogatio korisnim i briljantnim otkrićima, no piše Condorcet: “ograničavajući se na matematičke i fizikalne znanosti, nije mogao na duhove prenijeti ono kretanje za koje se činilo da su dohvatile. Ta je čast bila sačuvana za Decartesa, genijalnog i odvažnog filozofa”⁵. Decartes je dakle, ujedinjavajući Baconove metode i Galileijev proračun, bio genijalac koji je donio iznimno velik napredak znanosti. Na kraju ovoga poglavlja Condorcet piše o Decartesu, a i općenito, o stanju ljudskoga duha: “On je uzdrmao duhove koje mudrost njegovih rivala nije uspjela probuditi. Rekao je ljudima da zbace okove autoriteta, da priznaju samo onaj koji im priznaje i njihov razum; i slušali su ga, jer ih je zaveo svojom odvažnošću i poveo za sobom svojim entuzijazmom. Ljudski duh još uvijek nije bio slobodan, ali je znao da je oblikovan da to bude. Oni koji su se usudili biti tvrdoglavi da zadrže lance ili koji su pokušavali nametnuti nove, bili su prisiljeni dokazati mu da ih mora sačuvati ili prihvatiti. I od tog trenutka možemo predvidjeti da će lanci uskoro biti zbačeni.”⁶

U devetom razdoblju kojeg je naslovio “Od Decartesa do stvaranja Republike Francuske” autor piše o nazirućoj konačnoj pobjedi razuma, koja se najviše uočava upravo u njegovoj Domovini. Condorceta piše: “Ljudski duh, oslobođen veza sa svojim djetinjstvom, napreduje prema istini odlučnim korakom, u toj sretnoj zemlji u kojoj je sloboda upravo upalila baklju genija. Ali osvajanje sa sobom uskoro dovodi i tiraniju koju prati praznovjerje, njezin

---

4 Condorcet, nav. dj., str. 82.

5 Condorcet, nav. dj., str. 95.-96.

6 Ibidem.

vjerni drug, i čitavo je čovječanstvo iznova uronjeno u tamu za koju se čini da će trajati vječno. Međutim, svjetlost se pomalo rađa; oči osuđene na mrak, naziru, zatvaraju se i polako privikavaju na nju, napokon gledaju u svjetlo i genij se usuđuje prikazati na ovoj planeti s koje su ga izgnali fanatizam i barbarstvo. Već smo vidjeli kako razum pomalo diže svoje lance, a neke uspjeva i popustiti, i neprestano smažujući nove snage priprema i ubrzava trenutak vlastite slobode.”⁷ Ideali jednakosti među narodima, napredak jednakosti unutar pojedinog naroda i stvarnog usavršavanja čovjeka polako se, ali sigurno, smatra Condorcet, prenose u cijeli svijet.

U desetom poglavlju pod naslovom “Budući napredak ljudskog duha”, Condorcet donosi blistavu viziju budućnosti čovječanstva u kojem će spoznaja poistovječena sa znanošću biti ujedno teorijska, ali i praktično djelujuća realnost sa svrhom zemaljske dobrobiti, usavršavanja i sreće čovječanstva.

Zaključak

U prethodna dva poglavlja smo ukratko su iznešena Turgotova i Condorcetova razmišljanja i teorije vezane za njihovo viđenje povijesti. Iako su već iz ovih poglavlja razvidne sličnosti i razlike njihovih stavova, u ovom poglavlju će ih se malo detaljnije promotriti i obrazložiti. Već smo spomenuli Turgotov utjecaj na Condorceta i više je puta spomenuto da su obojica imala sličnu filozofiju povijesti jer su i jedan i drugi promatrali povijest kao proces nezadrživoga napretka. Obojica su kao svoga idejnog preteču imali Voltairea koji je dao osnovne elemente koncepcije povijesti zasnovane na razumu. Voltaire apsolutizira vrijednost razuma i postavlja kao temelj i izvoriste povijesnog progresa koji ide od lošeg prema boljem, odnosno najboljem mogućem - savršenom. Na toj bazi razuma temelji se nastanak i razvoj znanosti koji dovodi do razvoja tehnologije, što pak dovodi do ekonomskog napretka čovječanstva. Nadalje, ekonomski napredak dovodi do promjena u sferi prava i politike odnosno državne vlasti što dovodi do pozitivnih promjena na području morala ili, jednostavno rečeno, ljudi u tome razdoblju postaju bolji i plemenitiji. Kao posljednji stadij u ovome uzročno- posljedičnom lancu Voltaire vidi ljepotu, odnosno sposobnost prethodno oplemenjenog čovjeka da prepozna estetske vrijednosti općenito. Ovaj kauzalni odnos pokazuje da su svijet i čovječanstvo nužno usmjereni prema blagostanju i sreći. Iz ovih Voltaireovih postavki Turgot i Condorcet su derivirali svoje daljnje razrade filozofije povijesti.

Jedna od ključnih razlika između Turgota i Condorceta je njihov pogled na kršćanstvo. Njihov zajednički uzor Voltaire kršćanstvo je smatrao negativnim u ljudskoj povijesti i naglašavao da je ono samo usporavalo ljudski napredak,

---

7 Condorcet, nav.dj., str. 97.

jer se kršćani, a i općenito vjernici prepuštaju vodstvu i autoritetu nečega što je izvan dosega njihovog razuma. Condorcet je imao sličan ili gotovo isti stav kao Voltaire, dok je Turgot kršćanstvo smatrao vrlo korisnim u povijesnom tijeku. Turgot, koji je naglašavao ulogu i nezamjenjivost prirodnih zakona, u kršćanstvu gleda prirodnu religiju jer širi ljubav i dobrotu spram bližnjega, što je prirodno i svojstveno svim živim bićima, pa tako i ljudima. Ipak, Turgot kršćanstvo sekularizira, u njemu ne vidi ništa transcendentno nego naprosto korisno u civiliziranju i oplemenjivanju svijeta, stoga se pokazalo i kao nadmoćno u odnosu na poganstvo. Condorcet gleda u kršćanstvu samo uteg razvoju čovječanstva i promatra ga jednako kao i druge religije, pa ga čak u svojoj biti ne razlikuje ni od čarobnjaštva ili magije. Religija, općenito, za Condorceta je prepuštanje autoriteta vlastitoga razuma autoritetu nečeg iracionalnog i zapravo besmislenog.

Ova razlika i slične razlike između Turgota i Condorceta ne predstvaljaju neku važnost. Obojica su posmatrali povijest kao proces nezadrživog napretka i stoga za čovječanstvo predviđali blistavu budućnost. Danas, u vremenskom odmaku većem od dva stoljeća od iznošenja ovih njihovih ideja može se konstatirati da se njihova predviđanja nisu ostvarila.

Literatura

CONDORCET, Marie Jean Anoine- Nicolas Caritat, marquis de. *Nacrtni prikaz povijesnog napretka ljudskog duha; O izborima i drugi spisi*. Zagreb: Politička kultura, 2001.

TURGOT, Anne Robert Jacques. *Napredak i povijest*. Zagreb: Politička kultura, 2003.

Zvonimir Glavaš

PRVI ISPIT ZRELOSTI NA FRANJEVAČKOJ KLASIČNOJ GIMNAZIJI S PRAVOM JAVNOSTI NA ŠIROKOM BRIJEGU

Nakon što su uspostavili svih 8 (osam) razreda na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu, Uprava Hercegovačke franjevačke provincije odlučila je od Zemaljske vlade zatražiti dopuštenje za polaganje ispita zrelosti s pravom javnosti. Svršetak je velikog svjetskog rata koji će poslije biti nazvan Prvi svjetski rat. Hercegovina je pala u tešku nevolju i glad. Direktor Franjevačke klasične gimnazije fra Didak Buntić se s Provincijalom i ostalim fratrima i te kako uključio u akciju spašavanja naroda od gladi. Osobito je u isto vrijeme kad se odvijao prvi ispit zrelosti s pravom javnosti vodila i velika akcija spašavanja tisuća male djece od gladi. Prvi ispit zrelosti s pravom javnosti omogućio je maturantima Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu visoko školovanje na fakultetima njihove domovine i Europe. Već je stoljeće od toga događaja. Franjevačku su klasičnu gimnaziju na Širokom Brijegu partizani ugasili, njene profesore ubili. Tim je ova obljetnica nama danas i još više znamenita.

Osnivanje VII. i VIII. razreda gimnazije na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu

Školske godine 1916./17. uveden je na Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu VII. razred Gimnazije. Đaci VII. razreda završeni su novaci na Humcu, klerici s jednostavnim zavjetima. «Prosti redovnički zavjeti. Nakon godinu dana kušnje na Humcu položili su 7. lipnja proste redovničke zavjete u ruke m. p. O. Duje Ostojića provincijala: Andrijanić fra Špiro, Barbarić fra Spasoje, Barišić fra Kažimir, Brkić fra Darinko, Slišković fra Anzelmo, Marijić fra Leonardo, Paponja fra Fabijan, Ćorić fra Božidar, Leko fra Joakim, Martić fra Živko, Raspudić fra Bruno. Čestitamo! Odmah iza položenih zavjeta otišli su svi na Široki Brijeg, da proslijede nauke.»¹

---

1 KO, God XVII., broj 7-8., str. 181., Mostar 1916.

Tabula od 26. 4. 1917. donosi imena novaka i od godinu dana prije, tako da ih je sad na Širokom Brijegu preko dvadeset (20). Inače je ovo razdoblje, naime od uvođenja VI. razreda na Gimnaziju od školske godine 1907./08. pa do uvođenja VII. 1916./17. školske godine za Gimnaziju i Starješinstvo bilo vrlo teško, jer je za polaganje na državnim gimnazijama Starješinstvo moralo od Zemaljske Vlade u Sarajevu tražiti dopuštenje za svakog pojedinog klerika, da bi tek onda mogao kao privatist pristupiti polaganju svih šest razreda koje je već završio na Širokobriješkoj gimnaziji, pa tek onda prijamnog ispita za VII. i konačno VIII. razred. I to je razdoblje Provincija pretrpjela sve iz razloga da njezini pitomci, budući svećenici, imaju ispit zrelosti kao gimnazijalci na od države priznatim zavodima, a ne samo filozofski tečaj umjesto gimnazije, kako je to do tada bilo.

Fra Dominik Mandić, provincijski tajnik, navodi da je među prvim stvarima koje je novi provincijal fra David Nevistić uradio bilo uređenje prostora za novi razred, za VII. razred na Širokom Brijegu.

«Provincijalov put na Široki Brijeg

12. kolovoza

Jutros u 7 sati pošao je m. p. provincijal sa svojim tajnikom na Široki Brijeg, da uredi prostorije za VII. razred i za klerikat. Određeno je, da se cijeli gornji kat uredi za klerikat: u velikoj sobi ima im biti spavaonica, a u maloj na sjeveru škola i zajednička učionica. Prefekt ima prijeći u staru meštarsku sobu na istom katu. Za djecu pako ima se prirediti staro sjemenište za spavaonice, a škole im ostaju u donjem katu gimnazije.»²

Isti ovaj fratar, fra Dominik, poslije će u almanahu bogoslovne mladeži pišući o franjevačkim školama u Hercegovini između ostaloga napisati:

«Školovanje svećeničkih kandidata u državnim gimnazijama imalo je svojih neprilika. Usto su savremene okolnosti nužno tražile, da svi svećenici mjesto filozofijskoga tečaja svršavaju punu gimnaziju i polažu formalne državne ispite. Radi toga je novo provincijalno starješinstvo na čelu s odvažnim provincijalom o. fra Davidom Nevistićem (1916-19.) usred veoma teških prilika zaključilo, da se zavod na Širokom Brijegu podigne na punu veliku gimnaziju. I tako je početkom šk. g. 1916/17. otvoren VII. r., a početkom šk. g. 1917/18. VIII. r.»³

Bogoslovi su VII. i VIII. razred završavali na državnim gimnazijama, najviše i skoro isključivo u Mostaru. S tim je polaganjima bilo mnogih poteškoća. Pravi su problemi s državnim gimnazijama nastali izbijanjem I. svjetskog rata.

---

2 SP SV 46., Folija 235.-240. Nekoliko stranica Kronike koju je počeo voditi fra Dominik Mandić, provincijski tajnik i prefekt bogoslova u Bogosloviji u Mostaru.

3 FRA DOMINIK DR MANDIĆ, Franjevačke škole u Hercegovini, Almanah hercegovačke mladeži, Mostar, 1938-9., str. 54.

Na području je cijele monarhije uveden veoma strogi pravilnik za srednjoškolce i srednjoškolske zavode, jer se u školske klupe i profesorske zbornice uvukla politika. Na sve to monarhistički carski režim nije gledao blagonaklono, te su pljuštale zabrane rada državnim gimnazijama. «Zatvor mostarske i tuzlanske gimnazije. Zbog velikih izgreda, što su se dogodili u ove dvije gimnazije, gjaci su naime tvorno napadali profesore, c. i kr. zajedničko ministarstvo financija izdalo je naredbu od 3. rujna 1914., kojom se zatvaraju na godinu dana ove dvije gimnazije.»⁴

A jer su svoj zavod Gimnazije na Širokom Brijegu odlučili dovesti na razinu javnog i izbjeći sudbinu «samostanske relikvije» koju će na umiranje osuditi i vrijeme i režimi, fratri su, ne vidjevši više zgodnog načina, gimnaziju završavati na državnim gimnazijama, prionuli u najtežim vremenima podizanju svoje Gimnazije na punu Veliku franjevačku gimnaziju koja bi imala i pravo javnosti.

U vremenu kad su po Hercegovini skupljali od gladi obamrlu djecu da bi ih u Slavoniji sačuvali od sigurne smrti, kad su fratri po župama vodili «kronike od gladi umrlih», kad je u Maticama umrlih najveći uzrok smrti bila glad, kad je rat bjesnio da žešće nije mogao, Gimnazija dobiva svoj VII. razred.

Slijedeće školske godine, 1917./18. na Gimnaziji je otvoren i završni VIII. razred Gimnazije. Da je u ovoj godini uistinu osnovan VIII. razred najočitija je potvrda dopis direktora Gimnazije fra Didaka Buntića od 27. rujna 1917. pod urudžbenim brojem Franjevačke gimnazije Široki Brijeg 185. Provincijalnom starješinstvu u Mostaru:

«U pogledu gimnazije i razreda zaključeno je na sjednici da ovdje ostane i da se obrdžaje svih 8 (osam) razreda. A da bi se oblaškale poteškoće radi opskrbe i prostorija, da se učini njeka selekcija i da se u višim razredim ostave samo oni djaci, koji su sposobniji i mogu reflektirati na maturu. Uzete su u pretres sve eventualnosti i to je rješenje pronašasto jedino, ako ne moguće, a to bar u ovakvim prilikama u interesu zavoda najshodnijim.

Molimo zato čim skorije riješenje i odobrenje. Djaci bi mimogred budi rečeno došli u teologiju dotično filozofiju, koje bi odavle digli.»⁵

Poznat je fra Didakov stav i cijelog profesorskog zbora da se čim prije stvore svi uvjeti što se tiče školskog i nastavnog bića koji ne bi bili preprekom dobivanju prava javnosti. Prvi korak na tom putu jest ispit zrelosti, matura. Iako i dalje školski prostor ostaje stalnim problemom, a u ovim «godinama gladi» opskrba i osnovnim životnim potrebama, fra Didak i njegovi profesori ne posustaju. Iz ovog je dopisa jasno da je matura onaj prvi zacrtani cilj. Djeca koja je neće moći položiti ostat će po starom, tj. ići će i učiti teologiju i filozofiju, i time

---

4 KO, God. XV., broj 11., str. 260., Mostar, 1914.

5 SP SV 48., Folija 46.

u biti neće gubiti, a njihov odlazak iz sjemeništa stvorit će kakve takve uvjete osmogodišnjoj Velikoj Gimnaziji.

Krajem 1917. godine dopisom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu udijeljena je Provinciji izvanredna subvencija od 16.000 K za uzgojne zavode.⁶ Da je stanje u održavanju odgojnih zavoda i život u Provinciji i naroda u Hercegovini uopće težak i nesnosan potvrda su neumorno ispisivane molbenice, često na ista odredišta i osobe opetovane. Tako na izvanrednom njemačkom jeziku provincijal fra David Nevistić 16. veljače 1918. ponovno piše vapijuću molbu na «majčinsko srce» carice Zite.⁷

Prvi ispit zrelosti s pravom javnosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu

Uprava Provincije, kojoj je sav ovaj jad i glad voljenog narod pred očima, kao i ravnateljstvo i profesorski zbor Gimnazije, nisu klonuli duhom. Nadčovječanskim naporima svim nedaćama usprkos oni se trse kročiti naprijed, stvoriti uvjete za dovršetak posla na stvaranju Velike Gimnazije i polaganja prve mature s pravom javnosti. Zato u isto vrijeme dok vapi pomoć, Provincijal 10. siječnja 1918. pišući «molbu za priznanje prava javnosti vel. franjev. Gimnazije na Širokom Brijegu» povjesnicu Provincije obogaćuje jednom od najvažnijih njezinih stranica:

---

6 SP SV 48., Folija 88. «Zemaljska vlada za BiH, Zahl: 231973 – V – 1, Sarajevo, dne 11. decembra 1917. Izvanredna subvencija za učevne zavode. Prečasnom provincijalatu hercegovačkih franjevaca u Mostaru. C. Kr. zajedničko ministarstvo financija odobrilo je izvanrednu subvenciju za izdržavanje učevnih zavoda hercegovačke franjevačke provincije u školskoj godini 1917/18 u iznosu od 16.000 K. Ova je svota p.t. doznačena preko ureda bh. poštanske štedionice. Zamjenik zemaljskog poglavara.

7 SP SV 49., Folija 129.-134. Pismo je strojopisano a u samom uvodu stoji: «Mit vollstem Vertrauen auf di Güte des müttrelichen Herzens, welches zwar mit gleicher Liebe alle Untertanen der weiten Monarchie umfasst, insbesondere jedoch mit denjenigen, die in diesem blutigen Kriege am meisten gelitten haben, fühlt, wagt der in tiefster Ehrfurcht gezeichnete Provinzial der herzogovinschen Franziskanerprovinz im Namen der armen Bevölkerung von der Herzegovina, die unsäglichen Qualen und das unbeschreibliche, grenzelose Elend derselben hier niederzulegen und zwar mit fester Hofnung, dass das tieffühlende Mutterherz Euerer Majestät geruhen wird dieser Aermsten allernädigst sich anzunehmen und ihnen auf besondere Weise die so dringend nötige Hilfe angedeihen zu lassen.» Potom Provincijal navodi neke činjenice, koje bi se kroz pismo mogle ovako nabrojiti: a) da je prošle zime u 12 župa zapadne Hercegovine gdje neprijatelj nikada nije stao svojom nogom umrlo 135 osoba od gladi, a da je teško utvrditi broj onih kojima je glad trajno oštetila zdravlje, b) za god. 1918. veli da je još teža, jer u prošloj 1917. ne bijaše ni kiše ni rose («weder Regen noch Tau») od 9. travnja do 7. listopada, što je uništilo ljetinu, a narod je pojeo sjeme i poklao stoku da ne umre od gladi. Spominje rekviziciju stoke, i prodaju iste za poreze., c) Narod se uzdao u Aprovizaciju, ali je nedostatna i neredovita, pa skoro da je i nema, d) Brašna nema. Kruha nema. Narod jede: drop (Weintreiber), kukuruške (Maiskolben), koru od drveta (Baumrinde), a što je najteže napušta svoju rodnu grudu (heimatliche Scholle) da bi našao hranu u Hrvatskoj i Slavoniji, pa je tako u najkrhkijoj dobi od 6 do 15 godina preko 5.000 muške i ženske djece otišlo iz Hercegovine, a i svi bi da sigurnoj smrti od gladi izbjegnu. Sve je ovo jako zabrinulo franjevce koji najbolje poznaju ovaj puk. Strah je fratara da narod ne promjeni mentalitet i ne postane nevjeran. To je razlog da najponiznije moli pomoć za ovaj trpeći narod (Duldervolk).

«Redodržavno Starješinstvo herceg. Franjevaca u Mostaru

Broj: 21.

Visokoj zemaljskoj vladi u Sarajevu

Da franjevački pomladak mogne odgovoriti svim zahtjevima, koji će se na nj staviti iza rata sa strane duhovne pastve, socijalnog i prosvjetnog rada u narodu, ovo je Starješinstvo uz velike žrtve tekom rata podiglo franjevačku srednju gimnaziju na Širokom Brijegu na višu Gimnaziju. Budući da ove školske godine najstarije godište svršava osmi razred i mora polagati ispiti zrelosti, to najsmjernije umoljavamo visoki naslov, da bi poduzeo nužne korake kod c. i kr. zajedničkog ministarstva financija u Beču, da bi se i našoj velikoj gimnaziji na Širokom Brijegu priznala ona ista prava i povlastice, u pogledu prava javnosti i polaganja ispita zrelosti, koja uživa franjevačka velika gimnazija u Visokom i nadbiskupska gimnazija u Travniku.

U Mostaru, dne 10. siječnja 1918.

Redodržavnik: fra David Nevistić.»⁸

Sedamdeset i četiri godine dugi rad i trud ide k svom vrhuncu. Obuhvaća razdoblje od dolaska na Čerigaj i odcipljenja od matične provincije Bosne Srebrene 1844. do ove školske godine 1917./18. u početku njenog drugog polugodišta. Zgodno nije bilo, a uvjeti i okolnosti u kojima se živjelo nikakve zgrade obećavali nisu. Kako i sam Provincijal u molbenici naglašava da su «tekom» rata Gimnaziju od srednje podigli na Visoku. I upravo je u godinama gladi i bitke za goli opstanak, u danima krvave ratne pogibli svoj konačni oblik zadobila i iz tih dana nosi svoje kasnije ime Franjevačka Velika Gimnazija na Širokom Brijegu.

No, sav trud oko Gimnazije nije odvuкао onu uvijek poslovičnu skrb i ljubav fratra prema njegovom hrvatskom katoličkom puku u Hercegovini. Pismohrana Provincije čuva skicu PROMEMORIE – «Pritužbe poslane na predsjednika Jugoslav. Kluba dr Korošca po fra Didaku Buntiću, dne 28. veljače 1918. u Beču.

1. Cijene životnih namirnica i nedovoljna opskrba, mjesečno aprovizacije izdaju po 2-3 kg žita, i to neredovit. Krumpira jedamput dobili po 1 kg! Kukuruz 5.50 Kr, šljive suhe 3.20, kruške 3.20, repa 1 Kr, jabuke 4 Kr, sijeno 1.20-2 K.
2. Duhan oduzimlju po 1.20-1.60 K na 1 kg. – Stoku strašno rekviriraju.
3. Potpore narodu ne daju, ako ima zemljišta . Neka ga prodaje!

---

8 SP SV 49., Folija 36.

4. Glavare progone, ako nijesu iskopajnici naroda. Skinuti glavari: Vidak Planinić iz Cerna, Herceg iz Prologa, Filip Pandžić iz Drinovaca; poslan u vojsku Ante Bradvica iz Veljaka.
5. S narodom se postupa živinski, osobito u Mostaru. (Turkaju ih pred uredima, polijevaju vodom s prozora, psuju im Bogove i t. d.)
6. U selima žandarima sve prepušteno, koji ne gledaju na pravdu nego svojevoljno rade, tko im se zamjeri, ne dobiva ni potpore ni aprovizacije.
7. Narod više ništa ne drži do pravde državnih organa i sudova. U njima samo vidi svoje tlačitelje i zove ih murtati tj. gulikože, koji grabe na račun države i naroda, kao da državna lađa tone.
8. Okružnik veli, što je to, da umre neki % naroda kod kuće od gladi, kad umiru tolike tisuće na fronti!
9. U slaba hrana (smrdljiva repa), bolesne ne puštaju kući (zovu ih Švindleri) silno umiru, postupak živinski.
10. Iseljeno pred smrću od gladi preko 5000 djece.

Tajnik: fra Dominik Mandić

Provincijal»⁹

Skicu promemorije vlastoručno je napisao tajnik provincije i meštar i profesor Bogoslovije fra Dominik Mandić, supotpisao ju je provincijal fra David Nevistić, a u Beču ju je pred carem Karlom I. iznio fra Didak Buntić. Bjelodano je da je cijela provincijska uprava, njeni vodeći čuvodržavnici, živo zainteresirana za sudbinu svoga jadnog i ispaćenog puka. Fra Didak je svojim susretom s carem bio razočaran. Završio je u bolnici. O tome nam svjedoči Pismohrana Provincije sačuvanim brzojavima provincijala Nevistića:

«Franziskanerpater Ivanković

Wien I. Franziskanerplatz

Brzjavi potanko u kojem je stanju i koju ima bolest Didak. Svaku promjenu na bolje ili gore odmah javi

Provincijal Nevistić

18. ožujka 1918.

Istomu.

Inspekcija gimnazije najpovoljnije svršila. Didak nek ostane u bolnici dok potpuno ne ozdravi.

Provincijal Nevistić»¹⁰

9 SP SV 49., Folija 74.

10 SP SV 49., Folija 158. Brzjavi su odaslani na fra Nikolu Ivankovića koji je u to vrijeme na studiju filozofije u Beču.

Ova je školska godina 1917./18. zlatnim slovima upisana u povijest Hercegovačke franjevačke provincije, a na poseban opet način u povijest njenog školstva i njezine Gimnazije. Od onog jasnog i malog «uzgojnog zavoda», evo sada Velike franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu. «Eto tako nakon 70 i više godina svoga opstanka franjevačka samostanska škola nakon raznih premještaja i nastavnih reforma jedanput se je radikalno reformirala pretvorivši se u pravu, javnu i potpunu gimnaziju.»¹¹

Nesumnjivo veliku zaslugu za ovaj događaj ima provincijal fra David Nevistić i provincijska uprava, te ravnatelj Gimnazije fra Didak Buntić s gimnazijalnim profesorskim zborom. «Kad se je već bilo u VIII. razredu, starješinstvo se reda obratilo molbom na visoku zemaljsku vladu, da bi se priznala ista prava gimnaziji na Širokom Brijegu, koja već otprije imadahu gimnazije isusovačka u Travniku i franjevačka u Visokom. Na ovu je molbu visoka vlada odgovorila zatraživši od gimnazijalnog ravnateljstva nužne podatke, kao i n. pr. o svrsi i historiji gimnazije, o njezinom dosadašnjem uspjehu, o biblioteci, o zbirkama, itd. Ad hoc je bio izaslan u martu 1918. vladin povjerenik Dragan Kundlich, nadzornik srednjih škola, da se uvjeri na licu mjesta, da li zaslužuje ova gimnazija, da joj se prizna pravo zrelosti pred mješovitim ispitnim povjerenstvom. Rezultat je njegova inspiciranja i proučavanja bila naredba zemaljske vlade od 19. jula 1918. broj 251.423, kojom se udovoljava svim stavljenim tražbinama od strane starješinstva reda i uriče se prva matura u rujnu za svršene osmoškolce 1917.-18.»¹²

Navedena je molba Starješinstva u kojoj se traži dopuštanje Ispita zrelosti s pravom javnosti na Franjevačkog gimnaziji na Širokom Brijegu, a Pismohrana Provincije čuva i cjelokupnu odluku Zemaljske vlade u Sarajevu kojom se Franjevačkoj velikoj gimnaziji na Širokom Brijegu dopušta ispit zrelosti i istom se daje pravo javnosti. Ne smije se ni u jednom trenutku zaboraviti niti s uma smetnuti u kojim je to okolnostima bilo: Kraj je I. svjetskog rata, mnogi su na bojišnici ostavili svoje živote, rat još nije svršen; Hercegovinu razara najljuća glad ikada zapamćena; povijesne okolnosti ne idu ni malo na ruku nadama koja je hrvatski rimokatolički narod Bosne i Hercegovine polagao u austrougarsku monarhiju. No, sve to nije stalo na put šaćici nepopravljivih sanjara koje predvode provincijal fra David Nevistić i ravnatelj gimnazije fra Didak Buntić. Inspekcija nije bila nimalo laka, a s kojom je ozbiljnosti prilazila odobrenju i poučku o načinu samog čina ispita zrelosti najbolje je vidjeti iz samoga dokumenta Zemaljske vlade.

---

11 FRA PAVO DRAGIĆEVIĆ, Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na širokom Brijegu, Prvi izvještaj franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar 1919., str. 8.

12 Isto, str. 8.

«Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.

Broj: 151.423/18.¹³

Sarajevo, dne 19. Jula 1918.

V - 3

Franjevačka velika gimnazija na
Širokom Brijegu. Obdržavanje
ispita zrelosti i drž. Valjanost
Svjedodžba o tom ispitu.

Prečasnom
Redodržavnom franjevačkom starješinstvu
u
M o s t a r u

Slavnom se naslovu u prilogu šalju propisi o obdržavanju ispita zrelosti na franjevačkoj velikoj gimnaziji na Š i r o k o m B r i j e g u.

Zamjenik zemaljskog poglavara: Gyurkovich (vlastoručni potpis, m.o.)

Direkciji Franjevačke velike gimnazije na
Š i r o k o m B r i j e g u.

C. i kr. zajedničko ministarstvo financija dopustilo je otpisom od 28. juna 1918., br. 10.599/B.H., da se na tamošnjem zavodu mogu obdržavati ispiti zrelosti na način, koji je za obdržavanje tih ispita naredbom zemaljske vlade od 27. februara 1916., br. 42.730/V – 3 Školski Glasnik 18/6. str. 33), propisan za Franjevačku veliku gimnaziju u Visokom.

Prema tome se:

- 1.) Usmeni ispiti zrelosti na tom zavodu mogu obdržavati pred mješovitim povjerenstvom, sastavljenim od cijelog ispitnog povjerenstva jedne zemaljske velike gimnazije, koju za to odredi zem. Vlada, i od onih članova tamošnjeg učiteljskog zbora, koji su pobliže navedeni u tački 7., a pod predsjedanjem istoga povjerenika zemaljske vlade, koji predsjedava povjerenstvima za ispit zrelosti na zemaljskim gimnazijama.

Na usmenom ispitu zrelosti valja da se ispituju svi oni predmeti, koji se ispituju na ispitu zrelosti u bos. herc. zemaljskim gimnazijama prema naredbi zemaljske vlade od 7. maja 1909., broj 78.034 (Školski Glasnik, god. 1910. str. 34.)

- 2.) Iz svih tu nabrojanih predmeta ispituju kandidate članovi ispitnog povjerenstva zemaljske velike gimnazije, no nijedan kandidat ne

---

¹³ U fra Pavinom je tekstu najvjerojatnije pogreškom otisnut broj «251.423»

može biti oprostjen od ispita iz kojega od ovih predmeta, kako to gore spomenuta naredba dopušta u stanovitim slučajevima redovnim abiturijentima zemaljskih gimnazija.

- 3.) Iz svih ostalih obligatnih predmeta gornjih razreda gimnazije, t. j. Iz vjeronauka, prirodopisa, fizike i filozofijske propedeutike valja da se svi kandidati podvrgnu usmenom predispitu, o čijem povoljnom uspjehu ovisi pripuštanje k samom ispitu zrelosti.

Naprotiv se neće s kandidatima držati pismeni predispiti iz latinskog jezika i iz matematike, koje moraju eksterni kandidati zemaljskih zavoda.

- 4.) Predispiti iz gore navedena četiri predmeta neće se držati istodobno sa samim ispitom zrelosti pred cijelim ispitnim povjerenstvom, nego se moraju držati (isto kao predispiti eksternista na zemaljskim gimnazijama) već prije početka pismenih radnja za ispit zrelosti. Ti se predmeti moraju obdržavati, da se rezultatu uzmogne priznati državna valjanost, te da se može uzeti taj rezultat u obzir kod kasnijeg prosuđivanja općenite zrelosti svakog pojedinog ispitanika, u nazočnosti nadzornika za srednje škole kao vladinog povjerenika.

Ispitivaće pak kod ovih predispita dotični nastavnik tamošnjeg zavoda, ali ne svaki napose, nego svi zajedno kao ispitno povjerenstvo ad hoc pod predsjedanjem spomenutog vladinog povjerenika. Ovom ispitnom povjerenstvu pripada i direktor zavoda kao takav, t. j. i ako sam ne ispituje ni iz kojeg predmeta.

Ocjene o uspjehu toga predispita imaju se ustanoviti istim načinom, kao kasnije ocjene kod samog ispita zrelosti.

- 1.) Ispit iz vjeronauka, fizike i filozofijske propedeutike moraju abiturijenti polagati uvijek u jednom mahu iz čitavog gradiva V – VIII., odnosno VII. i VIII. razreda. Zgodno je i poželjno, da učitelj fizike u II. semestru VIII. razreda u pregledu ponovi i gradivo VII. razreda, da se kandidatima olakša spremanje za ispit iz tog predmeta.

Naprotiv će predispite iz prirodopisa polagati tamošnji đaci u dva maha tako, da će se odmah podvrći ispitu iz gradiva dotičnog razreda, t. j. iz mineralogije i botanike na koncu V. razreda, a iz zoologije na koncu VI. razreda.

Ovom djelomičnom ispitu, koji se mora svake godine držati zajedno s predispitima iz ostalih gore spomenutih predmeta, moraju pristupiti bez razlike svi učenici dotičnih razreda. Na temelju godišnjih svjedodžbi, koje ispitanici dobiju nakon toga ispita za dotični razred, mogu u slučaju povoljnoga uspjeha stupiti u naredni razred zemaljskih gimnazija bez prijamnog ispita iz toga predmeta.

Naprotiv nijesu sposobni za prijelaz u viši razred ni na tamošnjem zavodu, ako taj predispit ne polože s povoljnim uspjehom. Stoga se o uspjehu predispita iz ovoga predmeta neće izdavati đacima tih razreda nikakvih posebnih potvrda.

- 2.) Glede pismenog dijela ispita zrelosti, valja se uopće tačno držati gore citirane naredbe o propisima za taj ispit na zemaljskim gimnazijama. Pri tome ocjene tih radnja, kako ih je ustanovio zbor tamošnjeg zavoda, imaju samo provizoričnu vrijednost, a definitivne ocjene ustanovljuje istom u tački 1. spomenuto mješovito ispitno povjerenstvo pod predsjedanjem vladinog povjerenika za ispit zrelosti.
- 3.) Mješovitom ispitnom povjerenstvu za usmeni ispit zrelosti spomenutom u tački 1. pripadaju sa strane toga zavoda svi oni nastavnici, koji su sudjelovali predispita kao ispitivači, to im premda na samom usmenom ispitu zrelosti nikako ne ispituju, pripadaju sva prava članova komisije, koja se tiču obdržavanja toga ispita.
- 4.) Što se tiče zahtjeva određenih iz pojedinih predmeta u & 18. propisa za ispit zrelosti u zemaljskim gimnazijama, valja s tamošnjim abiturijentima postupati isto onako, kao s redovnim abiturijentima zemaljskih gimnazija. Stoga se kod ispita ovih abiturijenata iz latinskog, grčkog i njemačkog jezika, te iz povijesti neće primjenjivati one posebne odredbe, koje se odnose na ispite eksternista, nego će se ispiti s tamošnjim abiturijentima i u ovim i u ostalim predmetima, koji se ispituju na usmenom ispitu zrelosti, obavljati u onom istom opsegu zahtjeva, koji je određen za redovne ispitanike zemaljskih gimnazija.
- 5.) Glede svjedodžbi o ispitu zrelosti (v. & 22. gore spomenutih propisa za taj ispit) određuje se, da moraju nositi žig tamošnjega zavoda, a u ostalom da moraju biti sastavljene na formularu, koji je propisan za zemaljske gimnazije. Svjedodžbe potpisuje predsjedatelj ispitnog povjerenstva direktor zemaljske velike gimnazije s koje se povjerenstvo odašilje i direktor tamošnjeg zavoda.
- 6.) U ostalom valja kod obdržavanja ispita zrelosti na toj velikoj gimnaziji tačno postupati u smislu ispitnih propisa od 7. maja 1909., broj 78.034 za ispit zrelosti na bos. Herc. gimnazijama.
- 7.) Ti propisi za taj zavod uz ovđe određene modifikacije staj odmah na snagu, te se prema njima ima držati ispit zrelosti na tom zavodu već s onim abiturijentima, koji su u školskoj godini 196/17, svršili redovno VIII. razred na tamošnjem zavodu, a nijesu se još podvrgli ispitu zrelosti.

Ovi abiturijenti valja da polažu predispit iz prirodopisa zajedno s predispitima iz ostalih predmeta, za koje su predispiti propisani, u koliko iz toga predmeta nemaju povoljnih ocjena u svjedodžbi dotičnog razreda izdanoj

u koje gimnazije s pravom javnosti. Da se mogne pratiti naučni rad toga zavoda, valja da direkcija počinjući od školske godine 1918/19. na koncu svake školske godine izdaje štampani izvještaj, te da se pozivom na ovu naredbu na koncu svake školske godine ovamo predloži dvadeset i pet (25) komada toga izvještaja. Izvještaj neka direkcija izdaje prema uzoru izvještaja velike gimnazije u Sarajevu.

Na temelju tako obdržanog ispita zrelosti izdanim svjedodžbama zrelosti priznalo je c. kr. ministarstvo za bogoštovlje i nastavu netom od 5. juna 1918. br. 18105 – Xb, valjanost za polazak c. kr. sveučilišta za vrijeme uključivo školske godine 1919/20. Direkcija t. z. neka se samo pravodobno pobrine za ishodenje produljenja ovoga roka.

Direkcija neka nadalje ovamo javi, koji se abiturijenti toga zavoda kane prema tački 11. ove naredbe podvrći ispitu zrelosti, te neka stavi prijedlog glede roka ispita. Pitanje je naime, želi li direkcija, da se ispiti prije redovnoga jesenskog roka obave s obzirom na to, što za vrijeme ljetnoga roka ispite nije bilo moguće obaviti, ili predlaže, da kandidati ispitu pristupe istom u jesenskom roku. Na temelju tamošnjih prijedloga, uzimajući u račun tehničku mogućnost provedbe ispita pogledom na saziv ispitnoga povjerenstva, uslijediće onda odavde odredba roka predispita i samoga ispita zrelosti, te će se p. n. dati na znanje, sa kojega će zavoda zemaljska vlada povjerenstvo za obdržavanje ispita odaslati.

Zamjenik zemaljskog poglavara:

Gyurkovich. v. r.»¹⁴

Prva je matura na Širokom Brijegu održana u jesenskom roku 1918. godine. Kako će se vidjeti iz Gimnazijalnog izvješća za tu godinu, sve je učinjeno prema napatku Zemaljske vlade, kako bi se stvorili svi uvjeti i svjedodžbe Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu imale istu vrijednost kao i sve druge «zemaljske srednje škole s pravom javnosti».

«Prvi su ispiti zrelosti obdržavani u jesenskom roku 1918. Posebnom naredbom zemaljske vlade od 19. jula 1918., 151.423./V.-3. prije pismenih maturalnih radnja držani su predispiti iz vjeronauke, fizike, prirodopisa i filozofijske propedeutike 6. i 7. septembra pod predsjedavanjem vladina izaslanika g. direktora Đoke Kovačevića.

Pismeni su ispiti držani 9., 10. i 11. septembra. Zadaci na ovom ispitu bili su ovi:

1. Iz hrvatskog jezika:

a.) Značenje mora za prosvjetu s osobitim obzirom na našu stariju književnost;

---

14 SP SV 50., Folija 112.-118., Sarajevo, dne 19. jula 1918.

b.) Ne boje se Slovinkinje vile,
Uz šestoper da će poginuti;
Pače znadi, da gdje njega nije
Tu ni pjesma slovinska ne zrije. Mažuranić

2. Iz latinskog jezika: Horatius: Car. IV., c. 5.

3. Iz grčkog jezika: Sofoklo: Ajant 1047. 1083.

4. Iz njemačkog jezika: Die Wichtigkeit der Erfindung der Buchdruckkunst.

Usmeni ispit zrelosti obdržavan je 13. i 14. septembra pod predsjedavanjem vladina izaslanika gosp. direktora Đoke Kovačevića. Ispit su polagali 10 kandidata s uspjehom, da je jedan proglašen s odlikom, tri jednoglasno, 6-orica višeglasno zrelima. Njihova su imena:

1. Fra Lovro Babić iz Rodoča kraj Mostara u Hercegovini.

2. Fra Inocencije Čuljak iz Kolobuka u Hercegovini.

3. Fra Velimir Šimić iz Gruda u Hercegovini.

4. Fra Arkangjeo Nuić iz Drinovaca u Hercegovini.

5. Fra Rudo Mikulić iz Ružića u Hercegovini.

6. Fra Petar Sesar iz Kočerina u Hercegovini.

7. Fra Vlatko Luburić iz Čerina u Hercegovini.

8. **Fra Marijan Zubac** iz Grljevića u Hercegovini.¹⁵

9. Fra Andrija Zrno iz Duvna.

10. Fra Krsto Kraljević iz Grljevića u Hercegovini.»¹⁶

Profesorski su zbor te 1917./18. činili slijedeći fratri učitelji - profesori:

1. O. fra Didak Buntić, direktor Gimnazije, profesor latinskog, grčkog i njemačkog, na Gimnaziji od 1895. godine.

2. O. fra Šimo Ančić, učitelj, čuvar fizikalne i numizmatičke zbirke, predaje fiziku, na Gimnaziji od 1899. godine.

3. O. fra Mile Miloš, učitelj, predaje latinski i grčki, na Gimnaziji od 1904. godine.

4. O. fra Sebastijan Lesko, učitelj latinskog, pjevanja i gimnastike, II. prefekt internista, čuvar glazbene zbirke, na Gimnaziji od 1911. godine.

5. O. fra Pavao Dragičević, ispitanik učitelj povijesti, predaje zemljopis i povijest, I. prefekt klerika i čuvar geografskih učila, na Gimnaziji od 1909. godine.

---

15 «Učenici, kojima su imena štampana debelim slovima, odlično su sposobni», piše fra Pavo Dragičević u svom Izvješću na str. 40.

16 Prvi Izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar 1919., str. 35.

6. O. fra Tadija Beljan, učitelj hrvatskog jezika, čuvar dačke knjižnice, na Gimnaziji od 1910. godine.
7. O. fra Eugen Tomić, učitelj njemačkog, II. prefekt klerika, na Gimnaziji od 1907. godine.
8. O. fra Bonifacije Majić, učitelj latinskog i grčkog, I. prefekt vanjskih đaka, na Gimnaziji od 1910. godine.
9. O. fra Bernardin Smoljan, učitelj vjeronauka, njemačkog i povijesti, II. prefekt vanjskih đaka, na Gimnaziji od 1910. godine.
10. O. fra Mato dr. Čuturić, profesor prirodnopisa, zemljopisa i crtanja, čuvar prirodopisne zbirke i učiteljske knjižnice, na Gimnaziji od 1915. godine.
11. O. fra Mladen Barbarić, učitelj vjeronauka i latinskog, I. prefekt internista, na Gimnaziju određen u promjenama 15. travnja 1918. godine.
12. O. fra Martin Sopta, student filozofije i učitelj matematike, filozofijske propedeutike, latinskog i grčkog, na Gimnaziji od 1917. godine.
13. O. fra Augustin Zubac, učitelj matematike, na Gimnaziji od 1915. godine.
14. O. fra Placid Pandžić, učitelj hrvatskog i zemljopisa, na Gimnaziji od 15. travnja 1918. godine.

Pismohrana Provincije čuva dopis sa Širokog Brijega ravnatelja Gimnazije fra Didaka Buntića od 18. lipnja 1918. pod urudžbenim brojem 221. na Mnogopoštovano redodržavno starješinstvo u Mostaru kojem stoji: «Ovijem javljamo tom mnogopoštovanom redodržavnom starješinstvu zaključak školske godine 1917-18. za 22. ovoga mjeseca.

DBuntić, dir.»¹⁷

Uz nekoliko tek pridošlih učiteljskih sila, profesorski je zbor na Gimnaziji već podulji niz godina. Dvojica su, fra Didak i fra Šimo, te skoro i fra Mile, tu sve tamo od I. gimnazijalnog razreda (1899/90 školske godine). Za učiteljsko prosvjetni poziv se zna da je odgovoran, i na svoj osobit način težak. I nije lak ni onda kad su svi uvjeti na raspolaganju. Zamisliti je samo težinu njihova prosvjetnog, učiteljskog i odgojnog rada u uvjetima kroz razdoblje kroz koje su prošli. Kad se s tim svim zbroji rezultat, onda ostaje samo jedno pitanje: Kako?! Oni su često na čelu sa svojim direktorom i svojim provincijalnim starješinom znali dati odgovor koji je u mnogim pisanim tragovima ostao do današnjeg dana: Uz Božju pomoć koja je uvijek u njima i drugoj subraći Hercegovačke franjevačke provincije poticala ljubav prema svome narodu i njegovu dobru.

---

17 SP SV 50., Folija 84.

1. Sjećanja fra Arkandela Nuića, jednog od prvih maturanata

Kronika fra Arkangjela Nuića 1914. – 1923.¹⁸

DNEVNIK

Moj kalendar

Bilješke

1917.

...

25. IX. Još (se) za nas nije škola otpočela, jer se radi ratnih nezgoda i potrepština nije moglo odlučiti, da li će se produžiti i VIII. razred gimnazije. Došao mnp. o. provincijal.

27. IX. Skupio nas klerike direktor, da pita radi pomanjkanja svega, koji bi se razred ili koji bi se klerici prijavili, da u Mostaru uče privatno. Ali se nitko (osim 2) ne prijavi više, jer bi svaki želio, da dovrši, kad je počeo, da mu poslije ne bude žao; jer je ima priliku.

30. IX. Bijaše sjednica starješinstva u Mostaru, da to riješe, kako najbolje znaju, pozvavši direktora i gvardijane.

30. IX. Svakako su držali sv. misu đaćku za sretan početak škole. Došao još i fr. M. Sopta za učitelja prekinuvši za nekoliko svoje studiranje.

1. X. (Listopad kao na univerzi). Otpočese nekako školu a VIII razred moje kolege bijaše tada prvi put na franjev. gimn. na Š. Brijegu. Premda su prilike bile nezgodne za takav korak ipak se odvaži provincijal David Nevistić, da pod njim bude i prva matura u toj gimnaziji, iako je bilo neodlučnosti što je nama od VI razr. ovamo dalje mnogo škodilo radi neizvjesnosti (a pogotovo sama matura neizvjesna). Pohađali smo VIII. r. neko vrijeme bez pravoga rasporeda. Prvi nam došao fra Pavo Dragičević na povijest.

4. X. Još kiše ne! Sv. Franjo. Tercijarna misa i procesija. Isti smo se još dan kupali u Lištici. Još smo i u večer toga dana (kao i cijelo ljeto) izlazili van po večeri (i još poslije) a bili smo, dok zađe i ..... ? (a mjesec izašao malo prije.)

6. X. Obnoć „grmilo je, kišilo je“ i sijevalo je pala je kiša i zastudilo.

7. X. Pridošla nam s Humca još 2: ff. D. Burić, M. Bebek te nas bijaše i sad preko 22 tu.

8. X. Otišli u Mostar ff. Th. Ćorić, J. Leko, Ž. Martić i B. Raspušić (VI r.) da privatno uče VI. razred s onim bivšim kolegama koji će im (isti d.) doći s Humca. Ostaje nas 19 klerika u gimnaziji.

11. X. Po novome rasporedu predavanje za sve razrede (bez VI.)

---

18 Fra Arkandeo Nuić je jedan od deseterice prvih habiturijenata. Pisao je u jednoj bilježnici pod naslovom „Dnevnik. Moj kalendar. Bilješke“ od 1914. do 1923. godine. Tu je njegovu bilježnicu sačuvao o. fra Bazilije S. dr. Pandžić. Ovdje je izvadak iz tog ljetopisa u kojem fra Arkandeo kao neposredni sudionik opisuje kako su protekli ti dani prije mature, na maturi i poslije nje.

11.-5. XI. Praznici: radi pobjeda nad Talijanima: zarobljeno do 200.000 vojn. i 1200 top. (kako fama volat)

4. XI. (Nedjelja) Imenjdand kralja Karla Habzburgovca. Međutim je bila izborna skupština đlač. Društva „Poleta“. Izabrani su:

Predsjednik isti fra A. Zrno (VIII. r.), podpr. Zv. Rebac VII. r. ekst.; tajnik fra V. Šimić (VIII. r.); censori: 1. fr. K. Barišić (VII. r.) 2. Jozo Prce (VIII. r. ekster.) 3. fr. R. Mikulić (VII. r.) savjetnik Jozo Anić (VII. r.),

12. XI. Direktor u imenjdand bez škole. Došla mu na čestitanje sva gimnazija: tamburaški mu zbor klerika svirao i pjevao „Živio“ i „Hrv. himnu“ što bi on volio, da nije pripravljeno veselje, dok se drugi tamo pate a njemu se srce para gledajući ih. Ispred đlavstva održao je govor drug fra Vl. Luburić, fra V. Šimić deklamira „Na Neretvi“ od p. A. Čišića, gdje spominje fr. Didaka i njegov rad oko analfabetskih tečajeva i dr.

Oko 15. XI. Studeno vrijeme, počeli ložiti vatru. Plaštave obukli.

17. XI. Snijeg po okrajnim gorama k sjeveru.

18. XI. Prvo društveno sijelo „Poleta“ te godine. Tu je uz đlavstvo prisustvovao i direktor sa učitelj. zborom. Predsjed. izmolio „Zdr. Marijo!“ otvorio sijelo govorom, koji je isti i završio (jednako). Bile su još 3 radnje, 2 dekl. pa zbor pjevača i tamburaša.

Čuje se, da (su) već jedne cipele 150 Kr.

4. XII. Čudno (ali se to češće ponovi) da mnp. o. fr. M. Zovko počne svoju tihu misu u podne ili malo kasnije što se je i toga dana dogodilo, kad je on došao a mi pozdravljali po objedu u koru presv. Olt. Sakramenat.

7. XII. Dolazi presvj. Biskup Mišić u krizmu na ŠBr. Doček na šamatorju. Priprava za krizmu.

8. XII. Biskupova misa i sv. krizma traje do 2 h po podne (i ja sam bio u službi – nosio križ). Za tim mu u čast pripravio (u ratu) gvardijan nama obilan ručak. Izmijenilo se govornika biskup, gvardijan Slišković, i direktor DBuntić, a ispred starješinstva provincije fr. Jer. Boras. Kad se sve svršilo i sunce već na goru (zima).

10. XII. „Anniversarium“ smrti + o. fr. P. Buconjića. Tu mu je otpjevao za nj misu bisk. i otputovao.

11. XII. Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju, gdje je prvi put bilo djece i iz Drinovaca, do 150. S njima opet ide direktor DBuntić.

Čuo sam da ljudi mijese kruh od dropa.

24. XII. na Badnjak i prošlu noć učestala trešnja zemlje te nas je probuđivala iza sna i uznemiravala. Isti dan došao i provincijal D. N. na božićanje.

25. XII. na Božić držao trojku misu, koju smo otpjevali višeglasno i uz bož. pjesme.

26. XII. Stjepandan – osvanuo prvi snijeg te godine.

30. XII. Imenjdan provincijala fr. Davida Nevistića. Uvečer smo mu pripravili malu kućnu akademiju u čast. Bili svi fratri iz samostana. – a već je na ferijama đaštvo.

31. XI. Čusmo da nam drug Anić J. poginuo kod kuće u Vitini. Prenesoše ga u mostarsku bolnicu, gdje i umri.

1918.

5. I. Sv. misu za ispokoj duše druga J. Anića VIII. r. drži direktor uz prisustvovanje čitave gimnazije.

12. I. Eksternistsko društvo „Osvit“ u Konviktu (Janće!) držalo čednu zabavu u spomen smrti druga si Anića od svih poštovanoga. Na ovo su uz druge (sveć.) učitelje pozvali i nas klerike – svoje sukolege te svi đaci. Bilo je u 6 sati u večer. Svrha – da se skupi potpora za spomenik na grobu u Novome groblju u Mostaru. Držao je presjednik Zv. Rebac proslav i radnju: „Moć smrti“, J. Prce o samome pokojniku. Još 2 deklamacije odnoseći se na tu zgodu (Jov. i Ćorl.) skupljeno je do 2000 Kr.

26. I. Prolazeći mi brat Ivan u Mostar (vojnik) od kuće svratio se k meni.

od 30. I. Nestalo petrulja – svijetla za nas, te su nam satovi kasnih večerii propadali kubureći uz koju malu svijeću – a zajedno svi klerici u jednoj sobi – i tako se pripravljamo na neizvjesnu maturu – (prema tome ? --)

31. I. Semestralna sjednica – i bez praznika.

7. II. Čuo sam u školi od O. P. D. (fra Pavo Dragičević, profesor povijesti, m. o.) da je vlada zabranila narodu više guliti koru kljenovu i jesti – a ostaje neredna aprovizacija ili prestala.

18. II. Došla nam još 2 druga kler. s Humca: ffr. B. Babić i Venc. Kosir. Te sam večeri čuo od prvoga, da su dolje kazivali te ljudi od bijede i magarečije meso jedu (zemljaci moji). – Upis u sv. jeronim. Društ.

28. II. Kazuje jedan od nas koji je bio u Mostaru i začudo – kazuje, da tamo natapaju sada njive (suša – zima).

12. III. – 15. III. Inspektor D. Kundlich, koji će predložiti ministarstvima molbu za naše maturiranje na istoj franj. gimnaziji na Širokom Br. On se je izrazio, da će ova gimn. dobiti to.

15. III. Otputova s provincijalom D. Nevist. do u Mostar.

31. III. Tmuran Uskrs – malo prije snijeg izokolo.

1. IV. (Prvi put drugi dan Uskrsa bez svetkovine) Došao s Bišća aeroplan te se nisko spustio nad gimnazijom i ŠBr. Kruži više vremena da ga promotrimo; jer smo svi izašli iznutra.

5. IV. Tad smo svi vidjeli (prvi put -) gdje aeroplan zalazi za oblake iznad nas. Isti je malo kasnije se nisko k nama spustio nad Teletnjakom (uzvišeno kamenito

mjesto iza crkve, na kojem je današnja zgrada gimnazijalne zgrade, m. o.) i oni prema dolje mahali rukama. Meštrom je odsad fr. Pavo Dragičević.

5. V. Od 5 – 6 h uvečer držasmo proslavu 100-godišnjice P. Preradovića hrv. pjesnika. Raspored od 13 točaka: 3 radnje: život, rad, religija P.P.; 3 dekl: 2 od P.P. i 1 od Al. Šantića; 3 pj. U zboru: 2 tekst P.P. druga je „Hrv. Himna“ i tambure. Bila je nedjelja te su tu došli svi profesori i đaci.

30. V. Brašančevo – ipak nelijepo vrijeme: više je dana trajala vjetrina, oblačno te je izgledalo kao zimsko vrijeme. Nekako napravismo oltariće. Ovaj dan po podne držali smo u slavu i čast Bl. Dj. Marije, svibanjske kraljice akademiju. Na rasporedu je bilo 10 točaka, da se izvede i to: „Tota pulchra“ od Pierbattiste, Regina coeli 4. glasno, zadnja točka zahvalnica „Tebe Boga hvalimo“; 3 radnje, 3 dekl (1 izvorna). Sve samo u slavu Marije i što se odnosi na Mariju. Okićen kipić na stolu.

13. VI. Ovoga ljeta ne manjka kiše te je osobito danas (na sv. Antu) padala, da bi ga molili, da se već i kiša priustavi zasad, što se u ljetno vrijeme kod nas nije glasilo.

Danas su pošli iz Mostara autom 3 biskupa da pohode Š. Brijeg i bilo najavljeno to, i ovamo se sve uredilo i pripravljalo za doček (bio i Carić) ali su se radi nevremena vratili s po puta.

17. VI. Zadnje društveno „Poleta“ sijelo. Svečano, literarno uz pjevanje u zboru i deklamacije i sviranje na tamburice.

19. VI. Odosmo u Mostar mi klerici na levu i tako je nama svršila škola već na 18. VI. Bijaše nas klerika 21 u Mostaru sa Š. Brijega.

19. VI. prestala su predavanja za sve.

20. VI. Bili smo na stavnji (levi)

22. VI. držao dir. Buntić sv. misu zahvalnicu uz koju smo pjevali dvoglasno misu P. Hartmanna u crkvi velikoj.

Posle dobivenih svjedodžbi čekamo na dozvolu ministarstva za održavanje mature tu pred mješovitom komisijom.

Moji zadnji srednjošk. vel. praznici

4. – 11. VII. Bio sam posjetio kuću rodnu. Dobra godina, pa sam se zadovoljan povratio na Š. Brijeg.

17. VII. „Abdicata dominii radicalis“ 2 mj. pred profes. koje obavismo na podne u refektorijumu pred ručak pred svom obitelji (ovdje je to prvi slučaj).

25. VIII. Dođe od zemaljske vlade službeno dopust i obznanu, da sva ministarstva dozvoljavaju (u Austro – Ug.) održavanje maturalnih ispita pred mješovitim povjerenstvom na franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu.

14. VIII. Na zadnjoj „Gospinoj devetnici“ pjevali smo „Tota pulchra“ višeglasno. Sjutradan na

15. VIII. Velika Gospojina. Bivali smo mi klerici preko mise i u procesiji ponaruku na bandu. Bilo dosta naroda. Pjevali smo misu Hartmann.

6. IX pred podne dočekasmo pred samostanom g. inspektora Đoku Kovačevića, koji će predsjedati našim predispitima i maturi, koji je prvi događaj i znamenit u našoj herceg. provinciji. – Prva matura na Š. Br. U 3 h po podne počinju predispiti, gdje su učitelji fra Šimo Ančić pitao fiziku fra Pavo Dragičević vjeronauk (4 knjige – od V. r. dalje sve), dr. fra Mato Čutura prirodopisne nauke, i fr. Martin Sopta propedeutiku. Ovi su sa o. direktorom DBuntićem imali pravo glasa u komisiji na samoj maturi. Bili smo svi 10 zajedno (a po redu) po abecedi pitani. Odmor iza svakog predmeta.

Od 6. – 7. IX. Trajali su predispiti. Na to je na večer neke predložene zadatke izabrao vladin povjerenik Đ. Kovačević, da ih izradimo do

12. IX uključivo, pred našim učit. a on je otišao.

9. IX. Zadaće su bile: iz hrv (2): 1. Značenje mora za prosvjetu s osobitim obzirom na staru hrv. književnost“, 2. Iz „Smrt Smail-age Čengića“

„Ne boje se Slovinkinje vile

Uz šestoper da će poginuti.

Pače znadu, da gdje njega nije,

Tu ni pjesma slovinska ne zrije.“ I. Mažuranić

Ja sam i svih nas 9 uzelo onu prvu.

10. IX. Latinska: Horacije: Liber IV. c. 5.

11. IX. Grčka: Sofoklo: „Ajant“ 1047.-83.

12. IX. Njemačka: „Die Wichtigkeit der Erfindung der Buchdrucker Kunst“

12. IX. Doveze Vlado Herceg u vitinskom autu pred ručak opet Đ. Kovačevića s sarajevskim profesorima i mostarskim dir. Dr. Đ. Damaška.

13. IX. Petak. Dopodne meni vrlo bio naporan dan. U 81/2 sati počela po 3 polagati maturu u prisutnosti svakoga, kogod hoće doći u sali vel. gornji kat od sjevera. Poslijepodne po 2. Ja sam polagao prvi dan po podne s fr. R. Mik. (fra Rudo Mikulić, m. o.). Dobri su bili profesori osim onaj njem. jezika i to su: Novak stari (grčki), Perinović (lat.), Goldberger (matematika – vrlo zgodan profesor Židov), Dr. M. Mandić (povijest i zemljopis), Reudeo (hrvatska literatura), Kuhner (njemačka) uz naša ona 4 nastavnika na predispitima još su komisiju činili Kovačević, Damaška i naš direktor Buntić.

13. – 14. Matura je trajala 2 dana.

15. IX. Nedjelja. Ujutro došli iz Mostara sve starješinstvo s presvj. Biskupom Mišićem i njegovim tajnikom te tajnikom bos. fr. provincije da prisustvuju dijeljenju svjedodžbi zrelosti i proslavi toga prvog maturiranja u herc. fr. gimnaziji. Na to je Kovačević pozdravio biskupa, koji je i njemu u kratko odgovorio. Na podne svečani i obilan ručak. Govornici su: Đ. Kovačević; provincijal fr. David Nevistić,

dr. Đuro Damaška, direktor D Buntić, O tajnik. Poslije ručka smo na četrnji pjevali i na bandu svirali. Provincijal je sa sobom poveo fotografa, gdje je snimio više fotografija za spomen toga čina. Jedna je samo za one koji su imali posla, tj. i pitani bili na maturi¹⁹ i mj. (mješovitu, m. o.) komisiju. U 4 sata odveze ih isti auto uz klicanje i zahvaljivanje na onako neprisiljenom dočeku i ugodnu boravku kroz ova tri – četiri dana.

Sad smo se nešto odmorili.

19. IX. Bi naređeno da držimo eksercicije za profesije pa smo ih držali do podne, ali tada dođe tajnik provincije fr. D. Mandić i reče da idemo sada malo svaki kud zna probodati i da se vratimo do 25. IX u Mostar.²⁰

Fra Ante Marić

Izvori

Spisi Provincije, svesci 46., 48., 49. i 50.

DNEVNIK, Moj kalendar, Bilješke, Kronika fra Arkangjela Nuića 1914. – 1923.

Literatura

Kršćanska obitelj, KO, God. XV., br. 11., Mostar, 1914. i God. XVII., broj 7-8., Mostar, 1916.

FRA DOMINIK DR MANDIĆ, Franjevačke škole u Hercegovini, Almanah hercegovačke mladeži, Mostar, 1938-9.

FRA PAVO DRAGIĆEVIĆ, Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na širokom Brijegu, Prvi izvještaj franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu, Mostar 1919.

---

19 Prvi maturanti: fra Lovro Babić, fra Inocencije Čuljak, fra Velimir Šimić, fra Arkandeo Nuić, fra Rudo Mikulić, fra Petar Sesar, fra Vlatko Luburić, fra Marijan Zubac, fra Andrija Zrno, fra Krsto Kraljević.

20 *Dnevnik*, fra Arkandeo Nuić, str. 10.-17.

O TIHALJČANIMA POGINULIM I STRADALIM U RATOVIMA DVADESETOGA STOLJEĆA

(Na Ilindan, 20. srpnja 2019., 19 sati, pred Spomenikom u Tihaljini)

Poštovane obitelji, rodbino i poštovatelji naših domoljuba i mučenika čija su imena uklesana na ovim kamenim pločama!

U kulturi je civiliziranih naroda da svojim pripadnicima, koji su se žrtvovali za rod i domovinu, iskazuju posebno poštovanje, njihova se imena ne zaboravljaju, uređuju se njihovi grobovi i podižu im se spomen-obilježja. I Hrvati su svojim uglednicima od davnina podizali spomenike i spomen-obilježja, ovisno o kulturnim, političkim i drugim prilikama u kojima su živjeli.

Nakon II. svjetskog rata, u komunističkoj Jugoslaviji, ne samo da nije bilo dopušteno postavljanje nekih spomen-obilježja poginulima u borbi protiv velikosrpske i jugoslavenske ideje općenito i onima koje se smatralo ideološkim protivnicima, nego su im odredbom jugoslavenske komunističke vlade od 18. svibnja 1945. porušeni grobovi i svako obilježje njihova postojanja, a jame i druga stratišta masovnih komunističkih ubijanja političkih i vojnih protivnika, uglavnom bez zakonite istrage i suđenja, da bi prikrili svoje zločine, pretvarali su u smetlišta i odlagališta otpadnih materijala. Obitelji žrtava u većini su čuvali uspomenu na svoje pokojne, preporučivali ih Bogu u svojim molitvama, novorođenoj djeci davali njihova imena, čuvali njihove fotografije i na druge načine njegovali uspomenu na njih. Tek nakon demokratskih promjena 1990. godine u Republici Hrvatskoj, a potom u Bosni i Hercegovini, Hrvati su u svojim prostorima počeli utvrđivati svoje žrtve, istraživati stratišta, obnavljati im grobove i podizati spomen-obilježja u duhu općehrvatske pomirbe, bez obzira za koju su se političku ideju borili i od koje su oružane sile stradali.

Župljani su župe Tihaljine, sa svojim župnikom fra Slavkom Antunovićem, čim je došlo do demokratizacije društva 1990-ih počeli razmišljati o podizanju spomen-obilježja svojim žrtvama u ratovima dvadesetoga stoljeća, također u duhu općehrvatske pomirbe.

Onda je ustanovljen popis 293 žrtve s odgovarajućim osobnim podacima za ovo spomen-obilježje, prikazan na ovim kamenim pločama. Dalja istraživanja pokazuju da ima još žrtava, posebno iz I. svjetskog rata, ali i žrtava velikosrpskih režima u monarhističkoj Jugoslaviji, te iz vremena II. svjetskog rata, pa i iz Domovinskog rata, neupisanih u ovim kamenim knjigama.

Spomenik su otkrili preživjeli sudionici Križnoga puta 1945., njih sedmorica, na Ilindan 20. srpnja 1998. u nazočnosti velikoga mnoštva domaćega pučanstva i gostiju, predstavnika civilnih hrvatskih vlasti i više visokih časnika oružanih snaga RH i Hrvatskog vijeća obrane Herceg-Bosne. Ukupni program, slavljenje Sv. mise i otkriće spomenika, glazbeno je pratio mješoviti pjevački zbor „Kralj Zvonimir“ iz Zagreba pod vodstvom maestra Vinka Glasnovića i vojni orkestar I. gardijskog zbora HVO-a vojske Federacije BiH.

Ovaj spomenik svjedoči o našima najbližim, našim pradjedovima, djedovima, očevima, braći, sinovima i kćerima, susjedima i suseljanima, o njih 293-oje, poginulima, ubijenima i stradalima u razdoblju od 1914. do 1995. godine, u tri rata potaknuta velikosrpskom idejom: poginulim ili od rana umrlim župljanima Tihaljine u I. svjetskom ratu diljem Europe, od Crne Gore, Srbije, Karpata i Galicije na istoku, do Tirola, Soče, Piave i Rajne na zapadu; svim poginulim, strijeljanim ili na najokrutniji način ubijenim tamo gdje su zatečeni ili zarobljeni u II. svjetskom ratu diljem NDH-a i izvan njezina područja, pa i ovdje po župi Tihaljini, i nakon što je rat završio u svibnju 1945., protivno međunarodnim Ženevskim konvencijama. O tomu svjedoči, oko dvije tisuće masovnih grobnica od Austrije i Slovenije, diljem bivše jugoslavenske države, do rumunjske, bugarske i grčke granice; o ubijenim župljanima Tihaljine u vrijeme vladavine velikosrpskoga nasilja od 1918. do 1941., njih devetorici, i ubijenoj trojici u vrijeme komunističkoga totalitarnog sustava od 1945. do 1990. godine te poginulim, ubijenim i stradalim u Domovinskom ratu 1990.-ih diljem Herceg-Bosne i Republike Hrvatske. U ovoj prigodi potrebno je spomenuti da je u Oružanim snagama Republike Hrvatske u Domovinskom ratu sudjelovalo 109 pripadnika rođenih u Tihaljini, desetorica su bila ranjena, a jedan je - Nikola Rašić, poginuo u obrani Vukovara.

Na ovim kamenim pločama su imena četrdesetšestorice iz I. svjetskog rata, ali taj broj nije konačan i znatno je veći; 232-oje poginulih, ubijenih i stradalih iz Župe Tihaljine u II. svjetskom ratu, petorice poginulih i stradalih u Domovinskom ratu, koji nisu napustili majku Domovinu u opasnosti, nego su ustali u njezinu obranu i u odlučnom otporu velikosrpskom agresoru za nju dali i svoje živote.

Iako dvadeseto stoljeće obiluje povijesnim događajima, od onih najznačajnijih do najpresudnijih i najdramatičnijih, u kolektivnoj svijesti hrvatskoga naroda

nijedan događaj nije ostavio dubljega traga kao što su događaji iz II. svjetskog rata, kad je stvarao i branio svoju državu, i u vrijeme neposredno nakon svršetka rata 1945. godine, razoružanja na austrijsko-slovenskoj granici i Hrvatskoga križnog puta 1945. godine.

O svim strahovitim posljedicama Drugoga svjetskog rata svjedoče podaci: g. 1941. poginula su ili su ubijena 4-ica, g. 1942. 13-ica, g. 1943. 15-ica, g. 1944. 28-ica, u prva četiri mjeseca 1945. poginula su 16-ica, a na Križnom putu su ubijena i stradala 155-orica. Ubijalo se i po Tihaljini. Na sastanku Mjesne ćelije KPJ Drinovci, u sastavu koje su bili i Tihaljčani, 22. siječnja 1946., Tihaljčanin M.R. zadužen je za likvidacije onih koji su se krili od komunističke vlasti i onih koji su takve pomagali. U ratu su ginuli od Drine i Bosne do Like i Istre, od Hercegovine do Slovenije, dvojica su poginula na Istočnom bojištu, trojica su u Aržanu (Jure Kordić, Joze Mijatović i Andrija Primorac, 27. ožujka 1944.), a četiri su (Jerko Bukić, Mirko Kolak, Marko Primorac i Petar Tolić) poginuli koncem svibnja 1944. u borbama za Aržano ili nakon zarobljavanja ubačeni u Markovića jamu na Podima. Na Križnom putu ubijani su od austrijsko-slovenske granice, pa dokle su sve stizali u tom stravičnom putovanju. Neki su zadnji put viđeni u Mariboru, neki u Požegi, petnaest ih je ubijeno na okrutan način u Podgracima u Potkozarju, neki su ubijeni kraj Glamoča, neki kraj Drvara, neki u Mostaru, a neki i u Ljubuškom. Dvojica su pobjegla sa strijeljanja u Podgracima, Mirko Kolak i Filip Rudež, iako ranjeni, uspjeli su doći svojim kućama; Kolak se skrivao do amnestije (3. kolovoza 1945.), a Rudež se išao prijaviti vlastima u Ljubuškom, ali je ubijen iz pištolja na ulici blizu zgrade Suda. Jugoslavenski su partizani knojevc, pripadnici 29. hercegovačke divizije, pod zapovjedništvom Save Golubovića u siječnju 1945. ubili devet civila iz Tihaljine i Puteševice: Matišu Brkića za kućom na Ančića Staji (5. siječnja), Nikolu Kordića u špilji u Velikom umcu u Ljubeću (16. siječnja); Ivana Kordića na Drinovačkom Brdu, na Velikom mostu Stipu Vranješa i petnaestogodišnjega Petra Mlinarevića; na Puteševici, u predjelu Vlaka, ubijena su braća Anđelko i Jerko Vranješ Ružavić; pod Ljubećem, uz stari put na Puteševicu, u Klačini, ubijeni su Mate Mijatović i sin mu Ivan te Eduard Čepo Dankin, zadnja dvojica bili su u osamnaestoj godini života (25. siječnja). Na Mostu je trebao biti strijeljan i Marijan Mijatović iz Podgradine, ali je ubojici Savi Goluboviću izbio pištolj iz ruke, bacio se u nabujalu rijeku Tihaljinu i spasio se roneći i plivajući.¹

---

¹ Što se sve tada događalo u Tihaljini nije baš dobro poznato. Koliko se zna, partizani knojevc, iz nepoznatih razloga, uhitili su 25. siječnja 1945. u Tihaljini i Puteševici više nedužnih ljudi, doveli ih u Nezdravicu, pritvorili u štalu kraj Jurića vodenice i otišli večerati, ostavivši jednoga stražara da ih čuva. Taj je stražar, po sjećanju jednoga tadašnjeg komunističkog aktivista (J.R.V.) prezimenom Skuratović, pritvorenima dobronamjerno sugerirao da bježe, jer će ih strijeljati. Tada su petorica pritvorenih napustila štalu i uputili se svojim kućama. Kad su se partizani vratili s večere, našli su samo trojicu pritvorenika

Kao civilne žrtve II. svjetskog rata iz Tihaljine, nastradalo ih je jedanaest, dvoje s devet godina. Neshvatljivo je da se njihova imena i ime jednoga Kolaka, umrlog od bubrežne bolesti u jesen 1944. kod kuće, nalaze na popisu jasenovačkih žrtava na srpskom portalu o holokaustu u Washingtonu.

Drugi svjetski rat u Župi Tihaljini je većinu stanovništva zavio u veliku žalost, neke su obitelji izgubile po dva sina, pa i tri sina, skoro svaka druga obitelj izgubila je po nekoga. Skoro svi su izginuli braneći Nezavisnu Državu Hrvatsku ili su ubijeni zbog nje i zbog pripadnosti hrvatskom narodu. Većina od ovih 293 žrtve bila je u cvijetu mladosti, u starosti od 20 do 30 godina, bili su nada svojih obitelji. O svim tim žrtvama nije se smjelo govoriti, nije im se javno smjela iskazivati počast i uskraćeno im je bilo sve što po civiliziranim običajima pripada jednoj žrtvi - vječni mir i poštovanje. Jedna od ovih žrtava - tridesetogodišnja učiteljica č. s. Regina Milas, ubijena u Čapljini u početku veljače 1945., je prava mučenica vjere.

Ovaj kratki osvrt završavam zazivom: neka je Vječni pokoj svim žrtvama Župe Tihaljine, i pozivom: poštuju naše mučenike, ne zaboravimo ih i uspomenu na njih razborito prenosimo mladima kako bi bili svjesni vrijednosti njihove žrtve za rod i domovinu.

Dr. sc. Anđelko Mijatović

(Marijana Mijatovića, Stipu Vranješa i Petra Mlinarevića), optužili su stražara za bijeg pritvorenika, sve ih grubo povezali žicom i povelu prema Mostu, nemilosrdno ih tukući, tako da je krv ozlijeđenih kapala po snijegu uz put. Na Mostu ih je Golubović ubijao pištoljem u čelo. Tada je ubio i Skuratovića. Rijeka je njegovo tijelo izbacila nešto prije izvora Klokuna u Klobuku. Tamo je bilo i pokopano. Nešto kasnije, rodbina je njegovo tijelo odvezla u rodno mjesto, o tomu svakako plemenitu čovjeku nešto drugo nije poznato. Nakon što su poubijali žrtve na Mostu, partizani su krenuli u potjeru za onima koji su napustili prostor pritvora, pronalazili ih i strijeljali. Neki od ubijenih čak su bili u sustavu komunističke vlasti u nastajanju.

SAMOSTANI HUMAČKIH FRANJEVACA

(Ljubuški do 1468.+ Zaostrug do 1700. + Kreševo do 1844.
+ Široki Brijeg do 1876. + Humac do Božje volje)

Proslov

In bibliothecis loquuntur defunctorum immortales animae

U knjižnicama (i pismhranama) govore neumrle duše preminulih

(Plinije Stariji)

Kada se spomene samostan kod franjevacu pojam označava zgradu ili više povezanih uz naselja ili u gradovima, u kojoj stanuju redovnici - fratri ili redovnice. Sa svojim školama samostani su širili obrazovanje daleko izvan samostanskih zidina. Oni su najjače oblikovali srednjovjekovnu kulturu. Bez samostanskih pisarnica i knjižnica ne bi do nas doprlo nijedno antičko djelo. Uz samostan je redovito samostanska crkva. Uz crkvu sveca zaštitnika, sastoji se od klaustura (dvorišta), oko kojega se nalaze kapitul (dvorana za sastanke i obavljanje posebnih obrednih funkcija), blagovaonica, razgovornica, spavaonica. Samostani su redovito duhovna i kulturna središta (pisarne, pismohrane, knjižnice, samostanske škole, filozofsko-teološka učilišta).¹ Samostani su bili izvorno su samostani imali i bolnicu² i gospodarske zgrade.³

1 Usp. **Opći religijski leksikon**, Zagreb, 2002., str. 837-838.

2 Uz bolnicu su povezane i ljekarne. Najstariji arhivski spomen o postojanju ljekarne na tlu Hrvatske je kupoprodajni ugovor ljekarne u Trogiru, iz 1271. No, ne manje zanimljiv je i podatak da taj isti ljekarnik koji prodaje ljekarnu u Trogiru ima 1283. i ljekarnu u Dubrovniku, koja se povezuje uz samostan Male braće 1317. godinu. Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dubrovniku – danas sa sjedištem u Zadru – nastala je u okvirima prve franjevačke provincije zvane *Provincia Sclavoniae s. Seraphini*. U drugoj polovini 14. stoljeća ta provincija ima četiri kustodije, s ukupno 25 samostana. U duhu svog Osnivača franjevci vrše redoviti i izvanredni apostolat. Tako su redoviti apostolat, prilagođen vremenima i običajima, redovnici iz primorskih samostana odlaze u Humsku zemlju i Bosnu. Tamo su, uz svećeničke dužnosti, širili i ljekarništvo među pukom nudeći im najpotrebnije lijekove, ali i učili spravljati lijekove od ljekovitog bilja kojim obiluju navedene pokrajine. I fratri iz Hercegovini su išli u Dubrovnik učiti ljekarništvo. „Apotheci što god nauči ko na priliku meleme za rana načinjat, karv pučcat... Buduć da bi nam mlogho koristan mogho biti u ovoj žalostnoj našoj otačbini u kojoj nikakva Likara neimamo....“ ARHIV MALE BRAĆE U DUBROVNIKU, kutija XI./58.

3 Usp. **Veliki školski leksikon**, Zagreb, 2003., str. 853.

Tako su samostani gospodarska, politička, umjetnička, a ponajprije duhovna središta. U bezvremenskom korskom pjevanju zacijelo je sadržana neizbrisiva čežnja koju je doživotni bogotražitelj Augustin izrazio riječima: “Ti nas potičeš da tražimo radost hvaleći tebe, jer si nas stvorio za sebe, I nemirno je srce naše dok se ne smiri u tebi.”⁴ Susret sa samostanim u kojima su s ostalim fratrима živjeli humački fratri želi pružiti čitateljima osnovni pristup tajanstvenom svijetu samostana i redovničkih zajednica - pa požaliti za porušenim samostanima u Ljubuškom I nepoznatoj sudbini sestara klarisa.

Na temelju dostupnih povijesnim podataka pokušat ću u ovoj studiji iznalaziti i slagati kamenčice mozaika o franjevcima u Ljubuškom, Zaostrogu, Kreševu, Širokom Brijegu i Humcu i tako se približiti naziranju cjelovite slike, koja, u pomanjkanjusvih relevantnih i valjanih dokumenata, nikda ni nemože biti cjelovita, to više što je ponekad zamagljena različitim tmačenjima. To pravilo vrijedi i za gotovo osamstoljetnu povijest prisutnosti franjevaca u Humskoj zemlji – konkretno, kao stoji u naslovu - od Ljubuškoga do Humca Na nadvratniku svakoga od spomenutih franjevačkih samostana mogao bi stajati uklesan sadržajan i ganutljiv natpis: *HIC TUUS ORDO VIGET FRATRUM MINORUM FRANCISCE, HIC PRIMOGENITOS CLAUDIS ALISQUE TUOS* (Ovdje opstoji Tvoj Red Male braće, Franjo, ovdje zatvaraš i hraniš svoje prvorođence).⁵

Čim se spomene ime Humac, otvaraju se vrata duboke prošlosti, najviše one srednjovjekovne, jer poznat je po tome što se na njemu nalazila crkva sv. Mihovila iz oko 1185. godine.⁶ Tu crkvu je naslijedio franjevački samostan u kome su se, po svoj prilici oko polovice trinaestoga stoljeća, nastanili franjevci i odatle djelovali do osmanlijske okupacije, progonstva i rušenja. Svojom davnom nazočnošću i kasnijom sačuvanom i pronađenom dokumentiranošću u dubrovačkom arhivu u kratkom vremenskom razmaku od ni desetak godina – od 1435. do 1444. - spominje se već četiti puta. To nas upućuje na posebnu ulogu ondašnjeg franjevačkog samostanu u Ljubuškom i poticaj na zahvalnost Dubrovčana.⁷

---

4 Sv. Augustin, **Ispovijesti**, knjiga 1, glava 1.

5 **Veličina malenih...**, Zagreb, 2010., str. 32.

6 Usp. A. NIKIĆ, **Sakralna baština i Humačka ploča Ljubuškog kraja u srednjem vijeku**, *Mostar-Klobuk*, 2001., str. 128.-131. U Državnom povijesnom arhivu u Dubrovniku – dalje DAD, *Consilium rogatorium*, sv. 21. iz 1185. i 1190. godine spominje se župan i prvi čovjek Bret, otac Krsmirov iz plemena Kačića.

7 U Državnom arhivu u Dubrovniku u dokumentu od 15. veljače 1435. piše da službenici carinarnice u Drivima (Gabeli) fratrима u Ljubuškom (Gliubussa) daruje veliki modij soli - (62,5 kg) za vlastite potrebe. U drugom dokumentu 20. veljače 1438. Malo vijeće nalaže gabelskim carinicima da fratrима u Ljubuškom (Liubussa) daruju jedan modij (pola kvintala) soli. Nadalje, u Povijesnom arhivu u Dubrovniku u *Knjizi oporuka (Testamenta notariae)*. Naime, 21. veljače 1444. Gojслав Orlović, zvan Petranović, ostavio je svoj pojas da se proda, pa da od dobitka dva dijela pripadnu crkvi u Ljubuškom, a

Rušenje i čuvanje temelja sakralnih zdanja u zemlji, prešao je u memoriju franjevaca koja je ne samo podržavala nego i osvježavala i pojačavala nasljeđenu energiju i povijesna zbivanja kao živu silu predavajući je potomstvu. Osnajeni oživljenim pamćenjem franjevačka pokoljenja su tržila način i poticaj obnove. Obnova se počela ostvarivati nakon 304 godine izgradnjom franjevačkog samostana na Humcu.

U ovoj studiji koja svjedoči o gotovo osmostoljetnom djelovanju naših franjevaca u Hercegovini, spominjemo početke fratarskoga djelovanja u Ljubuškom kraju u kome su, vjerojatno u XIII. stoljeću, sagradili samostane za franjevce i časne sestre klarise, te pred turskom osvajačkom i rušilačkom najezdom sklanjanje šestorice fratara 1468. i formiranje sve ljepšega samostana u Zaostrogu, potom 1700. nastavak pastorizacije iz Kreševa, povrat na Široki Brijeg 1844., osnivanjem humačke župe i rad na obnovi zdanja koj je 1876. proglašeno samostanom na Humcu. Navedena franjevačka sjedišta svjedoče da je prošlost dio naše sadašnjosti, a tko ne poznaje svoju ptošlost, taj ne poznaje ni samoga sebe. To posebno vrijedi za franjevce čiji je Red počeo 12009. i traje do Božje volje. Stoga je poznavanje prošlosti svojevrsna osobna karta današnjice koje je okrenuta prema budćnosti. To vrijdi za hercegovćake fratre i za one koji žive i odgajanuse u Franjevačkom samostan na Humcu.

Franjevački samostan na Humcu je vjersko, kulturno, odgojno, prosvjetno i izdavačko središte mlo ne samo fratrima nego to prepoznaju, ne samo pripadnici franjevačke obitelji na Humcu, nego i vjernici humačke župe, stanovništvo Ljubuške općine i Hercegovine, čije je srce na Humcu.

U duhu biblijske poruke „*I vi recite ovo svojoj djeci*“, ja ovo ‘kazivanje’ posvećujem suvremenicima i budućim pokoljenjima podsjećajući da je tehnika zapisivanja na Humačkoj ploči rijetko sačuvani odraz zavičajng zapisivanja životnih poruka i svjedočanstava srednjovjekvnih katoličkih vjernika. Ljubav prema crkvenim objektima nesumnjivo je poticala na jedinstvenost pisanja i trajnost poticanja da je ispravno i potrebno Božje poruke i zdanja podignuta Bogu ukameniti, ukrasiti i čuvati. Sačuvana ploča predstavlja dragocjen izvor informacija o katoličkom životu i kulturi srednjeg vijeka u ovom kraju.

---

treći dio sv. Vidu: „*La mia zentura che si vendi e che se daga due parti in Lubusia in la chiesa et terza parte in santo Vido - Kada se proda moj pojas neka se dadu dva dijela crkvi u Ljubuškom, a treći dio sv. Vidu*“. Opet Ljubuški, opet veljača, opet franjevci, opet sol, opet darovnica! A veljača? Pa, Dubrovćani su u veljači pravili završni račun, nakon čega su višak soli dijelili malo Bogu malo narodu. Iz navedena četiri zapisa u Dubrovačkome državnom arhivu može se zaključiti kako je u prvoj polovici 15. st. Ljubuški postojao kao srednjovjekovno naselje.

Uvod

„Kad slikari slikaju događaje iz prošlosti, na dasci ili zidu, ne rade to samo da bi razveselili oči onoga koji će to gledati, nego također da bi se dugo vremena ljudi sjećali događaja iz prošlosti.“ (Teodorat, 5). Zbog toga sam odlučio opisati ono što nedostaje u povijesti franjevaca iz Humske zemlje, smatrajući nepravdom ostati ravnodušan pred činjenicom da veoma slavni događaji i plod korisnog pripovijedanja budu prepušteni zaboravu. Hrvatska franjevačka provincija koje je imala sjedište u Dubrovniku postojala je 1232., a utemeljena vjerojatno već 1226. godine pomlađivana je katoličkim mladićima iz Humske zemlje. Kako se broj mladića povećavao, već je fra Petar Bakula zapazio da su fratri spomenute Provincije već 1229. djelovali u Humskoj zemlji. Tu su uz pomoć dubrovačkih trgovaca koji su trgovali i preko Drine i bogatijih katoličkih obitelji sagradili su crkve i samostane, ali i zdanja za potrebe trgovaca. U tim samostanima stvarani su arhivi i knjižnice, koje su neprijatelji katolike vjere uništavali, a dokumentaciju u Državnom arhivu u Dubrovniku svjedoče o čestoj povezanosti franjevaca u Ljubuškom i Dubrovnikom. Prema pronađenim dokumentima između 1435. i 1444. četiri puta se spominju franjevci, Ljubuški i sol. To sugerira da je taj samostan Dubrovčanima dobro poznat, da su ti franjevci gostoljubivi i uslužni prema Dubrovčanima, pa im Malo vijeće zauzvrat dariva solju i to u veljači pojedinih godina.

Povijesni luk franjevačke djelatnosti od 1229. do danas (2019.) prepoznaje život i djelovanje prvih franjevaca iz Ljubuškog samostanu, te njihovo sklanjanje pred turskim najezdama u Primorje i formiranje samostana u Zaostrugu 1468. godine. Nakon Bečkog rata i primirja u Srijemskim Karlovcima 1699. kada je uspostavljena tvrda granica između Turskog carstva i Mletačke Republike. To je prisililo 1700. godine Upravu Provincije Bosne srebrene da pastorizaciju ljubuškoga kraja preuzmu franjevci iz Kreševa. Blaži odnos muslimanske vlasti prema katoličkom puku i franjevcima nukao je fratre rodnom iz Hercegovine da „obnove“ bar jedan samostan u rodnom kraju. Za središte je 1844. izabran Široki Brijeg. Uz preporuku apostolskoga nuncija u Beču i biskupa fra Rafe Barišića franjevačka i crkvena vlast u Rimu je osamostalila najprije Apostolski vikarijat 1847. te osnovala franjevačku Kustodiju 1852. za hercegovačko područje. Sve veći broj fratara i mladića koji se želio pridružiti franjevcima bio je poticaj obnovi i samostana na Humcu, koji je 1876. proglašen odgojnim zavodom. Povijest ovoga stabla traje blizu osam stoljeća i ispisana je mnoštvom života. U ovoj studiji, prema ograničenom broju stranica, pokušat ću na jednom mjestu prikazati barem one važnija povijesne trenutke u živo tu ove franjevačke zajednice i, na temelju izvora i literature, oslikati ulogu koju je imala u nastanku, rastu, grananju, gubitku ognjišta, upoznavanju i suradnji, približavanju vjernika koje nisu nikada zaboravili pastorizirati te doprinosu utemeljenja, rasta i bogaćenja hrvatske i katoličke kulture i umjetnosti.

A. Ljubuški grad u Humskoj zemlji

Ljubuški kraj s obiljem vode, bogatstvom flore i faune, piše naš učeni i marljivi mr. Radoslav Dodig, zacijelo je bio nastanjen u prapovijesno doba, o čemu svjedoče kameni, koštani i metalni nalazi, koji se čuvaju u Muzeju Franjevačkoga samostana Humac. Ljubuški s pravom možemo nazvati hercegovačkom oazom. Svojim prirodnim potencijalima ruši sve stereotipe o Hercegovini kao zemlji krša i kamena. Ljubuški je kraj sunca, plodnih polja, prekrasnih rijeka i vodopada te bogate kulturne i povijesne baštine. Ovo je grad utemeljitelja Hercegovine hercega Stjepana Vukčića Kosače i njegove žene Ljubeše, grad rimskih legionara i patricija, koji u prvim stoljećima ovdje sagradiše vojni tabor Bigeste i uživao je na raskošnim imanjima uz rijeku Trebižat. Ovo je grad bogate povijesti i kulture, o čemu svjedoči i Humačka ploča. Ovdje se nalazi i najstariji muzej u Bosni i Hercegovini, kojeg utemeljiše franjevci na Humcu 1884. godine. Ovo je kraj svetog Ante, kojemu se stoljećima utječu vjernici iz cijele Hercegovine hodočasteći u njegovo svetište na Humcu, najveće bosanskohercegovačko svetište toga padovanskog sveca.

Ljubuški je najsunčaniji grad u Bosni i Hercegovini sa svojih 2300 sunčanih sati godišnje. Izniman zemljopisni položaj, kvaliteta zemlje te ugodna klima ovaj su kraj pretvorili u najatraktivnije poljoprivredno područje u državi, posebice za proizvodnju voća i povrća te kvalitetnih vina. Vinogradarstvo u ovom kraju bilo je razvijeno još prije Krista. Ugodnu klimu svojom snagom oplemenjuje troimena rijeka Tihaljina-Mlade-Trebižat, koja protječe duž ljubuškoga kraja, napajajući njegove njive. Ljubitelji agro-turizma tako ovdje mogu doći i uživati ne samo u nepreglednim plantažama povrća, vinogradima ili posljednjim nasadima hercegovačkog duhana, po kojemu je ovaj kraj nekada bio nadaleko poznat, već i kušati tradicionalne gastronomske specijalitete od daleko poznatog pršuta i janjetine do ribljih specijaliteta. Također, u izobilju mogu uživati u vrhunskim vinima te među s okusom ljekovitog bilja, koji su se stoljećima odavde odvozili na velikaške dvore, od Beča i Pešte do Carigrada. Ljubuški je stoljećima vjersko, odgojno, gospodarsko, kulturno i športsko središte šireg područja.

Stari grad Ljubuški ubraja se u srednjovjekovne spomenike kulture. Grad se prvi put spominje 15. veljače 1435. godine pod imenom Lubussa.⁸

U povijesnim dokumentima susrećemo dva naziva naselja Lubusia i Lubussa i slična su današnjem obliku Ljubuški, s tim što je kasnije nastala složnica LJUBUŠKI GRAD, od čega je Grad rano otpao. Opet Ljubuški, opet

---

⁸ Podatke prikupio RADOSLAV DODIG, - <http://www.izvidjac.com/o-gradu/o-ljubukom.html>. U Državnom povijesnom arhivu u Dubrovniku u dokumentu od 15. veljače 1435. piše da službenici carinarnice u Drivima fratrima u Ljubuškom (Gliubussa) daruje veliki modij soli - (62,5 kg) za vlastite potrebe.

veljača, opet franjevci, opet sol, opet darovnica! A veljača? Pa, Dubrovčani su u veljači pravili završni račun, nakon čega su višak soli dijelili malo Bogu malo narodu. Iz navedenih triju zapisa (1435., 1438. i dva puta 1444. godine) u Dubrovačkome državnom arhivu može se zaključiti kako je u prvoj polovici 15. stoljeća Ljubuški postojao kao na daleko poznato srednjovjekovno naselje. U njegovu središtu, na lokalitetu koji nosi naziv Crkvina, podignut je franjevački samostan s crkvom. U blizini je bio vjerojatno i gradski trg, a na brdu Buturovici nalazila se tvrda kula. Radi se o tipičnoj srednjovjekovnoj shemi: naselje s trgom i crkvom u središtu, koje štiti utvrđeni dvorac na vrhu. Danas Ljubuški, nakon šest stoljeća, ima središte, trg i crkvu na istome mjestu. U najstarijim zapisima o Ljubuškom njegovo ime glasi (G)liubussa, što znači Ljubuša. Tvrđava iznad Ljubuše bila je nazvana Ljubuški grad. S vremenom se naziv grad izgubio, pa je ostao samo pridjev Ljubuški. Teško je reći koliko je franjevaca tada bilo u Ljubuškome. Kako se u zaključcima Maloga vijeća navodi, bili su u množini, najmanje pet-šest.⁹

B. Franjevački pokret i njegovo širenje

Sveti Franjo je istinski “div” svetosti, koji i dalje privlači veoma mnoge osobe... rekao je papa Benedikt XVI. On je utemeljitelj franjevačkog reda, sestara klarisa Trećeg reda i razgranate franjevačke obitelji. Franjevački ideal proširio se još u 13. stoljeću po cijeloj katoličkoj Europi. Godine 1282. franjevci su već imali 1.583 samostana. Fratri su se posvetili skrbi za stanovništvo u sve brojnijim gradovima.¹⁰ Preko svojih sinova i kćerju postao je jedan od najvećih dobročinitelja hrvatskog i katoličkog puka u Ljubuškom kraju, Hercegovini i hrvatskom narodu, jer fratri ovdje djeluju gotovo osam stotina godina.

Naime, kada je Gospodin sv. Franji Asiškom (1182.-1226.) dao braću, a Isus ga uputio da popravi Crkvu, Franjo se sa svojom braćom uputio Papi i zatražio odobrenja življenja Evandjelja. Papa im je 16. travnja 1209., potaknut Božjom milošću, odobrio Franjin pokret – osnovao je Franjevački red!¹¹ Koju godinu kasnije (1212.), sveti je utemeljitelj zaplovio prema Svetoj Zemlji, ali su

---

9 DRŽAVNI ARHIV U DUBROVNIKU – dalje DAD, *Testamenta notariae*, 21. II., 1444., D. KOVAČEVIĆ KOJIĆ, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978.*, str. 115. citira dokumente iz Dubrovačkog povijesnog arhiva. Tako je napisao naš učenik i marljivi Radoslav Dodig. DODIG, RADOŠLAV, *Prvi spomen Ljubuškog*, br. 28, str. 35-38.- Poskok.info.

10 Usp. GEORG SCHWAIGER I MANFRED HAIM, *Redovi i samostani. Kršćansko redovništvo kroz povijest*, Đakovo, 2011., str. 62.

11 U svojim spisima Franjo uvijek ponavlja rečenicu: Sam Bog mi je objavio; (*Mihi Dominus revelavit*), ili slično. Njegov je partner - da tako kažem - sâm Svevišnji Bog; on ne prilazi Bogu posredovanjem crkvenih vlasti nego direktno. Pa ipak - i to je teološki jako značajno - Franjo ne želi ostvarivati Božji poziv, ne želi živjeti od Boga primljenu karizmu bez odobrenja Crkve i bez crkvenog potvrđenja.

“protivni” vjetrovi bacili jedrenjaču na hrvatsku obalu, kako tvrde prvi Franjini životopisci (Toma Čelanski i sv. Bonaventura). Tu su suprotni, odnosno protivni vjetrovi bacili lađu na hrvatsku obalu i Franju udaljili od planiranog misijskog cilja.¹² Za nas je to bio sretni i dragi Brat vjetar, koji je u našu domovinu doveo prvoga građanina ondašnjega kršćanskog svijeta, Franju iz Asiza, glasnika Velikog Kralja. Zasjao je u slobodi, doveo i ostavio svoje sinove među hrvatski narod davne 1212. godine da djeluju i usrećuju hrvatski narod. Prvo franjevačko obitavalište na hrvatskim područjima spominje se 1212. godine u Zadru, pa u Trogiru, slijede Split, Dubrovnik... Prvi franjevački samostani podizani su najprije uz priobalje, pa u unutrašnjosti. Nakon južne Hrvatske, slijede samostani u Humu, Humskoj zemlji, odnosno u Hercegovini.

Drugi put Franjo je 1219. zaplovio prema Istoku, stigao do cilja i vratio se, po svoj prilici ploveći jadranskim morem. On je doveo svoje sinove među hrvatski narod da djeluju i usrećuju hrvatski narod. Franjevački samostani ne samo u Primorju nego i unutrašnjosti s ponosom povezuje svoje početke uz boravak sv. Franje. Nakon povećanja broja braće i samostana, prema rezultatima povijesnih istraživanja, osnovana je **Hrvatska franjevačka provincija**, svakako prije 1232., a možda i prije 1226. godine.¹³

„*Hercegovačka misija*, piše fra Petar Bakula, *zauzima mjesto među prvim misijama u Franjevačkom redu. Nastala je u prvih dvadeset godina poslije osnutka ovoga slavnoga Reda po misionarskim pothvatima.*“¹⁴ Bakula je to zapisao slovima da ne dovede u sumnju čitatelje, zbog moguće tiskarske pogriješke u brojevima. Ovdje franjevci, bez prekida, djeluju do danas. U svakom od gotovo osam stoljeća života i rada franjevaca program je, kako bilježi stari kroničar, bio: „*kršćanski nauk imati, moliti, čitati i pisati u pučkoj školi, gimnaziji, filozofiji, bogosloviji i novicijatu. Pa tako samostan bijaše različito učilište, otvoren za svakoga putnika namjernika i za mudre crkvene glave. Hošte fratre, svećenike svih odijela, ter i biskupa kad ne imaše gdje glavu nasloniti.*“¹⁵

Dolazak i početak djelovanja fratara u Humskoj zemlju Bakula datira s 1229. godinom. Prostor, što im je bio potreban, je zaštićeni prostor za boravak i dijeljenje sakramenata, odnosno slavljenje svetih misa i kulturno

---

12 Fra Toma Celanski piše: „*ventis contrariis flantibus...*“ tj. da su protivni vjetrovi bacili lađu na našu obalu.

13 Usp. J. SOPTA, *Franjevački počeci u Dubrovniku*, **Kačić**, 46.-47, Split, 2014.-2015., str. 189.-220., posebno str. 199.-213.

14 Usp. BAKULA, PIETRO, **I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina...**, Roma 1862. – prijevod PETAR BAKULA, **Mučeništva u Hercegovini...**, str. 9. (rukopis s bilješkama kod fra Andrije Nikića čeka objavljivanje). Iako su franjevački samostani većinom bili u primorju (Dubrovnik, Konavle, Ombla, Badija, Orebić, Ston, Slano, ipak su franjevci iz postojećih samostana već od početka zalazili i u unutrašnjost.

15 Citat preuzet od gvardijana fra Branka Brnasa.

djelovanje. To podrazumijeva gradnju samostana i crkava. Do danas poznata četiri spomena fratara u Ljubuškom – upućuju da su postali poznati u Dubrovačkoj Republici i vjernicima na širem području. Bez ikakve sumnje gradnju prvih franjevačkih nastambi, dok očekujemo nove dokumente, treba povezati uz početke franjevačkog djelovanja. Tu su franjevci učvršćivali katolike u pravovjerju. „Svijetlo, koje su u ono doba donijeli franjevci svojim propovijedanjima, rasvijetlilo je zamračene pameti toga naroda koji, videći u tim novim apostolima novog Ćirila i Metodija, poniznost, blagost, ljubav i savršeni sklad svih kreposti, spontano otvori svoje srce plodnosti nebeskoj rosi koja je jako ugodno padala posredstvom Božje riječi. Uistinu, polja koja su obrađivali serafski radnici, pokrivaše hercegovačko tlo bujnom vegetacijom, mirisnim cvijećem i obilnim plodovima. Klicali su od veselja Gospodinovi ratnici osvojivši plijen, a skupa s njima pjevali su i himnu slavlja i zahvalnosti...i, privedeni krepostima pobožnosti i štovanja Boga jedinoga darovatelja vječnoga života. Vatra Raspetoga, koja je upaljena u srcima Hercegovaca, nije mogla zadugo ostati sakrivena, a da se ne proširi u požar i prema vani. Zahvalni Bogu i svojim duhovnim očevima, daju se na podizanje spomenika katoličke pobožnosti. Kršćanski žar je tako obuzeo dobri svijet, da se za kratko vrijeme Hercegovina okitila na svom katoličkom čelu s pet franjevačkih samostana, mnogobrojnim crkvama i kapelama prema potrebama i koristima naroda. Kako je iz dana u dan rasla pobožnost naroda, tako su se podizale i nove crkve i one postojeće proširivale i uljepšavale.¹⁶ Moćniji i odličniji ljudi te provincije jednako su prednjačili u pobožnosti podižući spomenike vjere, smatrajući kao najveću čast ako Bogu daruju kao žrtvu najveći dio svoga imanja, koje im je Božja dobrota dala.“¹⁷

Dolazak fratara u Herceg-Bosnu bio je pravi Božji blagoslov za puk. Oni su se razmilili po cijeloj zemlji - godine 1291. stigli su u Srebrenicu, podigli brojne samostane, crkve i oživjeli druge kršćanske svetinje. Tako je ova zemlja postala prava kršćanska pokrajina. Franjevci među našim pukom djeluju gotovo osam stoljeća i postali su najvjerniji i najveći dobročinitelji hrvatskog i katoličkog puka u humačkoj župi, Ljubuškom kraju, Hercegovini i šire.¹⁸

---

16 Tu su se posebno ističe Malo vijeće (*Consilium minus*) Dubrovačke Republike - odluka je datirana 15. veljače 1435. <https://ljubuski.net/3049-vjecno-starenje-ljubuskog> i pojedini trgovci (testament Gojslava Orlovića, zvanoga Pet(r)anović, bogatoga dubrovačkog trgovca). Testament je pisan 21. veljače 1444. godine koji su obilno darivali pojedine franjevačke samostane i svetišta. DRŽAVNI ARHIV U DUBROVNIKU – dalje DAD, *Testamenta notariae*. 21. II., 1444. <https://www.ljportal.com/program-obilježavanja-dana-opcine-ljubuski-1812/>

17 Usp. P. BAKULA, **Mučeništva u Hercegovini...**, str. 9

18 Od Dubrovnika do Budima, te od Jadrana do Crnog mora. Usp. ANDRIJA ZIRDUM, **Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini**, Plehan, 2007., str. 197-222.

1. Samostani i crkve u Ljubuškom

Kroz ovo djelo progovaraju besmrtne duše pokojne braće.

(franjevački izričaj¹⁹)

Ljubuški pripada primorskoj Hercegovini s prosječnom nadmorskom visinom od 100 do 300 m. Klima je umjerena mediteranska (25,2 °C sr. godišnja) s 2.300 sunčanih sati tijekom godine. Uz poznati krški hercegovački reljef Ljubuški ima više plodnih polja: Ljubuško, Veljačko, Vitinsko, Rastok i Beriš, koje natapa troimena rijeka Tihaljina – Mlade – Trebižat, na kojoj se nalaze dva biserna slapa – Kravica i Koćuša. Ljubuški je vjerojatno ulazio u sastav hrvatske županije Rastoke, koju u 10. st. spominje bizantski povjesničar car Konstantin Porfirogenet. Iz tog doba zanimljivi su nalazi karolinškoga oružja, mačeva i ostruga, te Ljubuške ploče, kamena spomenika s cvjetnim pleternim ukrasom, tipičnim za starohrvatsko ranoromaničko razdoblje 9. – 11. st. Ipak, najčuleniji je spomenik ljubuškoga kraja Humačka ploča, natpis na starohrvatskoj ćirilici – bosanici s primjesama dvaju glagoljska slova. Govori o gradnji crkve Sv. Mihovila, koju podiže izvjesni Kresimir i njegova žena. Po brojnosti značajni su srednjovjekovni spomenici stećci, kojih je na 45 lokaliteta evidentirano oko 600 primjeraka. Ljubuški je drevno naselje u prostranoj kamenoj i brdovitoj zapadnoj Hercegovini u kojem brojna arheološka nalazišta svjedoče o prisustvu Ilira i Rimljana na Trebižatu prije dolaska Hrvata. U 14. – 15. st. podignuta je na vrhu Buturovice tvrđava, koja se obično pripisuje hercegu Stjepanu, premda je starija od njega. Osim hercega Stjepana Vukčića Kosače i njegovih sinova ističu se u 15. st. velikaši Radivojevići-Jurjevići-Vlatkovići. Stari grad Ljubuški ubraja se u srednjovjekovne spomenike kulture.²⁰ Tvrđava se pripisuje Hercegu Stjepanu Kosači, a prvi put se spominje 1435. godine pod imenom Lubussa.²¹

Fra Petar Bakula konstatira: „*Tko je glavnom mjestu dao ime Ljubuški, vrlo dobro je stvar izrazio, nazvavši ga 'ljupko mjesto'. Zaista i najljupkijim bi se s pravom nazvalo, ako gledamo bilo na plodnost bilo na ljepotu polja*” - Ljubuški se nekada zvao Mali Solin.²² U Ljubuškom je poznato više crkava, samostan sestara klarisa i franjevački samostan koji je, po staroj predaji, stajao na istočnoj

19 Vjerojatno je poruka fra Ljudevita Maračića: **Veličina malenih...**, Zagreb, 2010., str. 6.

20 Podatke prikupio mr. Radoslav Dodig. - <http://www.izvidjac.com/o-gradu/o-ljubukom.html>

21 Usp. R. DODIG, *Prvi spomen Ljubuškog, Kršni zavičaj*, br. 28, (1995.), str. 35.-38.

22 PETAR BAKULA, **Hercegovina prije sto godina – Šematizam**, Mostar 1970., str. 154.-155.

strani sadašnjega grada, blizu ceste koja vodi u Čapljinu, mjesto koje se i sada zove Ligat – latinski legatum.²³

U Ljubuškom je, nadalje, postojao i samostan sestara klarisa – koludrica. Kako su u Ljubuški fratri došli iz Dubrovnika, oni su, vjerojatno, nakon izgradnje samostana za klarise, doveli i prve sestre i smjestili ih uz novosagrađeni samostan koji je, prema arheološkim nalazima, bio između današnje crkve sv. Kate i novosagrađenog hotela Bigeste. „Drugi samostan,“ koludrica nastavlja fra Radoslav Glavaš, „bio je na zapadu blizu ceste koja vodi u Vitinu, te kod kojeg su se zidine bile dobro sačuvale sve do zadnje vrijeme. Godine 1885., kad je vlada gradila kuću za kotarski ured /danas zgrada općine/ kamenje je samostana upotrebjeno u tu zgradu.“²⁴ Vjerojatno se radi o samostanu sestara klarisa (o klarisama).²⁵ Klarise su, uz tkanje i vezenje, šivale i izrađivale korporale za crkve te vezle svete slike. Čini se da su baš klarise prije 1468. izvezle sliku Gospe s Isusom koju su fratri ponijeli u Zaostrog²⁶ i kasnije, nakon gusarskih pustošenja i ratnih razaranja, u Zaostrogu uspjeli sačuvati i stvorili Gospino svetište.²⁷

Od polovice XIII. pa do polovice XV. stoljeća broj samostana u današnjoj Hercegovini povećavao se. Na temelju arheoloških nalaza, predaje i zapisa

---

23 Usp. R. GLAVAŠ, **Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave**, U Mostaru, 1897., str. 93.-94., bilješka br. 1. Sačuvano područje Ligat asocira na vjerojatno lociranje franjevačkog samostan u Ljubuškom u srednjem vijeku. Latinska riječ: legatum – znači: ostavština, ostavljanje u nasljedstvo jednog dijela ostavštine nekoj osobi koja inače ne bi, po zakonu, imala pravo na nasljedstvo - <http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci/legat>

24 Usp. R. GLAVAŠ, **Spomenica...**, str. 93.-94., bilješka br. 1. i J. SOPTA, *Franjevački počeci u Dubrovniku*, **Kačić**, 46.-47, Split, 2014.-2015., str. 214. Izražavam zahvalnost fra Josipu na podacima.

25 Pismeno sam se obraćao sestrama klarisama u Splitu, Zagrebu, Brestovskom... i tražio podatke o sestrama klarisama u Ljubuškom. Odgovorile su mi da nemaju podataka o njihovom samostanu u Ljubušcome. Ipak, bio im je obogaćujući podatak da su u srednjem vijeku sestre imale svoj samostan u Ljubuškom.

26 Vjerojatno je Kraljica Katarina boravila u Ljubuškom jer se tada pod vlašću Kosača nalazi oslobođeni teritorij Zapadne Hercegovine, Ljubuški, Veljaci... To su bili sigurni krajevi po kojima se Katarina Kosača mogla kretati i u njima boraviti sve do svog puta - do mora pa lađom do Ancone i kasnije do Rima. Sestre klarise su i prije mogućeg dolaska Katarine, donosile sa sobom skupocjeni materijal iz Dubrovnika i vezle sakralne motive u svom samostanu u Ljubuškom. To, čini mi se, potvrđuju riječi: „Ruho se skladišti u riznici, pa se tek po odluci Malog vijeća dodjeljuje crkvama, gradovima i selima na području čitave Republike. Zahtjev svake crkve ili mjesta za tkaninama potrebnim za liturgiju pažljivo se razmatra i tek onda odlučuje kako će se ovaj skupocjeni materijal raspodijeliti. Tako je kroz zapise prošlo 150 službeno dobivenih kaftana. Najčešće ih dobiva katedrala, zatim crkva sv. Vlahi, sv. Josipa, kapela u Kneževom dvoru, samostan sv. Klare, franjevački i dominikanski samostani, ali i samostani u Konavlima, Daksi i Rijeci dubrovačkoj te neke župske crkve“ piše Ivana Svedružić Šeparović, *Komplet liturgijskog ruha iz franjevačkog samostana u Zaostrogu*. Studiju sam dobio od gvardijana fra Branka Brnasa. Gvardijanu i prof. Ivani Svedružić Šeparović zahvaljujem na podacima.

27 Nakon 550 godina, preslik Gospe s Isusom objavio je fra Andrija Nikić na stranicama Napretkova i Akademijina kalendara za 2018. godinu i umnožio na sličicama za svoj zlatni jubilej 1968.- 2018.

fra Maura Fajdige iz Ljubljane u Hercegovini je postojalo 13 franjevačkih samostana – devet u zapadnoj i četiri u istočnoj Hercegovini.²⁸

Iz primorskih samostana franjevci su dolazili u unutrašnjost Humske zemlje i Bosne. Tako od 1291. godine franjevci pravno djeluju i u Bosni.²⁹

Prema zapisanoj tradiciji postojalo je u Ljubuškom više crkava. To znači da je bilo puno katolika. Prisjetimo se crkava: *sv. Ante i sv. Kate*, djevice i mučenice, *s franjevačkim samostanom uz nju*. U Ljubuškom su se nalazila također dva stara groblja starih plemića.³⁰ Treća crkva, *sv. Ružice*, nalazila se na mjestu zvanom Kutac na Humcu. Na mjestu Crkvina na Kutcu vidljivi su temelji zidova crkve svete Ružice dužine 12 m, a širina je 8 m.³¹ Četvrta crkva, prema natpisu na sačuvanoj ploči, bila je posvećena *Arhandelu Mihovilu*.³²

Uz navedene, dr. Milan Nosić piše: „U Ljubuši su u 15. st. postojale tri crkve: najstarija je bila crkva na lokalitetu koji se danas naziva Crkvica. Iste starosti je i crkvica na obližnjem Humcu, na mjestu današnje župne crkve. Druga crkva u Ljubuši je bila ona na lokalitetu koji se danas naziva Crkvina. Treća crkva je bila izgrađena početkom 1440-ih godina (najvjerojatnije koncem 1443. god.) u neposrednoj blizini tvrđave hercega Stjepana koji je tih godina obnovio tu utvrdu i osposobio je za trajni boravak svoje obitelji. Osim kapelice unutar tvrđave izgradio je i crkvicu ne samo za potrebe svoje obitelji nego i za vojnike i obrtnike koji su boravili u podgrađu zapadno od tvrđave. Crkvica je bila prvi objekt s lijeve strane.“³³ Prema navedenom tekstu spominju se osam sakralni objekata. To Milan potvrđuje u bilješci: „Crkva na Crkvini je bila župna crkva sa samostanom... O veličini tih dviju crkava u Ljubuši najbolje govore imena lokaliteta gdje su se nalazile: crkvica (apelativni deminutiv) – Crkvica (toponim) i crkvina (apelativni augmentativ) – Crkvina (toponim).“³⁴

---

28 Franjevački arhiv u Ljubljani, **Bosna Seraphica**. Poznati su samostani u Novom, Ljubuškom, Mostaru, Konjicu, Imotskom (Prološkom Blatu) i Duvnu, te na Bišću, u Nevesinju, Gacku, Ljubinju i u Trebinju, a fra Petar Bakula, spominje još i samostane na Čerinu i Policama (današnja župa Ružići).

29 Usp. A. ZIRDUM, *Povijest kršćanstva...*, str. 198-204. Rimska kurija je već u XIII. stoljeću, posebno u Dalmaciji i Primorju, imala povjerenje u franjevce te je u našim krajevima 16 franjevaca postalo biskupima i nadbiskupima. Usp. ATANAŽIJE MATANIĆ, *Franjevački počeci u Zadru*, **Samostan sv. Frane u Zadru**, Zadar, 1980., str. 11.

30 Usp. BAKULA, PETAR, **Šematizam - Hercegovina prije sto godina**, Mostar 1970., str. 160.

31 Usp. M. HERCEG, *Crkva sv. Ružice na Humcu*, **Kršni zavičaj**, br. 34., str. 40.-42. Crkva je srušena dolaskom Turaka. Kutac je izuzetno pitoman, pa su se turci ili muslimani utrkivali da u njemu imaju kule. Tu se i danas vide ostaci njihovih kula.

32 O njoj su pisali brojni znanstvenici. Usp. A. НИКИЋ, **Sakralna baština i Humačka ploča...**, Klobuk, 2001., *Humačka ploča i njezine poruke*, **Mostarski dani hrvatskog jezika**, Mostar, 1999., str. 209.- 248.

33 Usp. M. NOSIĆ, **Srednjovjekovni jezični spomenici ljubušskog kraja**, Rijeka, 2010., str. 27. (u daljnjem tekstu: M. NOSIĆ, **Srednjovjekovni jezični spomenici...**).

34 Usp. M. NOSIĆ, M., **Srednjovjekovni jezični spomenici...**, str. 27., bilješka br. 47.

Najznačajniji podatak o crkvenom zdanju na području Ljubuškog je *Humačka ploča*.³⁵ Ona svjedoči, kako je rečeno, o postojanju i osme crkve - *Crkve Arhanđela Mihovila*. Ta ploča doskora nepoznata, o kojoj napokon valja jasnim jezikom progovoriti, izuzetna je karijatida, *fundamentum aedis cristiani et croatici* (temelj kršćanskog i hrvatskog hrama), tražena *stožerna točka* i *središte* našega svijeta - naše, hrvatske nacije i katoličke vjere, te kulture, jezika i hrvatskog pisma, kao i jednog ljudskog otiska na bijelim i crvenim poljima staze vjekovite hrvatske države.

Prema biblijskoj predaji kamen simbolizira mudrost. Humačka ploča je neizbrisiva vjera, svetac, kršćanska imena, hrvatsko pismo, darežljivost, odanost i zahvalnost upisana u nepromjenjivu narav trajne mudrosti.

Tekst „Humačke ploče“ u suvremenom prijevodu može se razumjeti ovako:

„U IME OCA I SINA I SVETOGA DUHA.
OVO JE CRKVA ARHANĐELA MIHOVILA,
A ZIDA JE KRSMIR³⁶, SIN BRETOV,
ŽUPI VRULJAC³⁷, I ŽENA NJEGOVA PAVICA”.

Tekst je oskudan i lakonski kako bi se bolje shvatili događaji i osobe.

---

35 Opširnije vidi u studiji: A. NIKIĆ, *Humačka ploča i njezine poruke*, **Mostarski dani hrvatskog jezika**, Mostar, 1999., str. 209.- 248.

36 Dr. MILAN NOSIĆ ovo čita kao Krsmir i komentira: „Vjerojatno ima istine u pretpostavci da su Krsmir s Humačke ploče i Krsmir iz Povaljske listine jedna te ista osoba. Ako je to točno, onda je Krsmir živio u drugoj polovici 12. stoljeća i vladao dalmatinskim otocima, primorjem i prostranim zaleđem od Cetine do Neretve. Knez Krsmir bio je sin kneza Bretislava čije je ime na Humačkoj ploči zapisano u obliku posvojnoga pridjeva Bret. U ugovoru iz 1190. god., kojim su Kačići sklopili mir i prijateljstvo s Dubrovčanima, zapisan je oblik Breti (*ego Breti... iupanus Breti – ja Breti(slav)... župan Breti(slav)*), što je zapravo pisareva pokrata imena Bretislaus.“ Da je ovo područje bilo cjelina kojom su upravljali Kačići do početka 15. stoljeća, pokazuje jedan dokument iz 1397. god. Iz njega je razvidno da je pred županom Miroslavom Bogdanićem iz Lapčanja poslanstvo bračke općine isplatilo krvarinu Vladi, udovici kneza Radivoja Bogavčića, i njenim sinovima Jurju i Vukiću zato što je brački knez ubio njihova strica Mrdešu Bogavčića.“ Usp. Nosić, M., **Srednjovjekovni jezični spomenici...**, str. 11.-12 i bilješka br. 19.

37 Ime Vrulja spominje se kao župa u zaključcima crkvenoga sabora u Splitu 1185. godine u dijelu gdje su navedene župe koje su pripadale splitskoj nadbiskupiji. To je ime zapisano u obliku Vruljica 1471. god. U odgovoru dubrovačkoga Vijeća umoljenih humskomu vojvodi Ivanišu Vlatkoviću koji je od Turaka branio gradove zapadno od Neretve fra Petar Bakula je zapisao ekonim Vruglias. Ime humačkoga zaseoka Ruljaš zapisano je 1794. god. u matici krštenih veljačke župe u obliku Ruglias. (Matica krštenih, sv. 1., str. 151., br. 21.). Neposredno uz put Kosova gorica – Brod na Trebižatu nalazi se vrulja (ponor) kroz koju je otjecala voda u podzemlje. Od apelativa vrulja onimizacijom je nastao hidronim Vrulja koji je postao ime za obližnje naselje, a kasnije i za župu. Do konca 12. st. dva puta je zapisano ime župe u obliku Vrulja (Berullia i Vrulla), nakon toga postoje samo zapisi sufigiranih oblika: Vruljac, Vruljica i Vruljaš. Na Ruljašu postoje ruševine stare župne crkve, poznate u narodu pod imenom Ružica. Nekadašnje selo Vruljaš postalo je zaselak Ruljaš i dio sela Humac. Usp. M. NOSIĆ, **Srednjovjekovni jezični spomenici...**, str. 13-15. i bilješka br. 25.

O čemu se zapravo radi? Radi se o zapisu misne nakane koja se često ponavljala pred vjernicima. U njoj se iznose dva glavna podatka:

1. Darovnica obitelji Krsmira, sina Bretova i njegove žene Pavice;
2. Zapisano je ime crkve;
3. Upisano je ime još uvijek neodgonetane lokacije župe. Ima stručnjaka koji neke riječi drugačije čitaju i drugačije tumače.

Humačka ploča dragocjena je s više gledišta posebice:

- a) nacionalnog, b) jezičnog, c) povijesnog, d) književnog.

Ploča je pisana bosanicom - s četiri glagoljska slova oko 1185. godine.³⁸ Tada je hrvatski govor u ljubuškom kraju zapisan i o njemu se može govoriti. Od tog zapisa počinje prava povijest hrvatskog naroda na ovom području. Sadržaj natpisa ukoričen je između ALFE (Ime Boga Oca) i OMEGE (ime gospodareve žene Pavice). Sve je stalo i uvijek staje između ta dva međaša: između NJEGA - što se uzalud ne spominje, i NJE - koju se uzalud ne poziva. Ploča je klesana na krečnjačkom kamenu modrulju. Ona je najstariji kulturni spomenik humske redakcije. Po svojem pismu ona je najstariji pisani spomenik hrvatske provenijencije na području Bosne i Hercegovine.

Humačka ploča je kulturno blago³⁹ koje prenosi poruku i povijest katolika u Humačkom kraju. Ona ne samo da je jedna od najznačajnijih primjera katoličkog nasljeđa i srednjovjekovne katoličke i hrvatske stvarnosti u ovom kraju, nego je i glasni svjedok povijesti, mnogih turbulentnih događanja iz prošlosti Humačkog kraja, Humske zemlje, odnosno do polovice XV. st. Hercegovine, Bosne i Hercegovine, te povijesti Katoličke crkve i hrvatskog naroda na širokim područjima – upućene prema Bašćanskoj ploči na Otoku Krku i južno do Konaovskih fragmenata u Dubrovačkom zaleđu.

Broj crkava u ljubuškom kraju svjedoči da se kršćana, odnosno katolika silno umnožio.⁴⁰

Tamo su nakon plodonosnog djelovanja i podizanja brojnih samostana i crkava godine 1340. osnovali Bosansku vikariju.

---

38 U Državnom povijesnom arhivu u Dubrovniku 1185. i 1190. godine spominje se župan i prvi čovjek Bret, otac Krsmirov iz plemena Kačića. DAD, **Consium rogatorum**, sv. 21. iz 1185. i 1190.

39 Pod pojmom kulturno blago podrazumijevam prije svega umjetnička djela (slike, kipove, arhitekturu, mozaike i glazbu). Njima se nadodaju knjižni fondovi u samostanskim knjižnicama i povijesni dokumenti koji se čuvaju u arhivima. Konačno u kulturno blago spadaju i plodovi srca i uma izraženi pismom, kazalištem, kinematografom. Usp. **Osservatore Romano**, 13. listopada 1995. i **Lettera circolare sulla necessita' e urgenza dell'inventariazione e catalogazione dei beni culturali della Chiesa**, Citta' del Vaticano, 8. prosinca 1999.

40 Usp. R. GLAVAS, **Spomenica...**, str. 188.

1.1. Pisani spomeni franjevac

Tek početkom XV. stoljeća susreću se u Državnom arhivu u Dubrovniku pisani dokumenti o postojanju katoličke crkve i franjevac pod Ljubuškim.⁴¹ Podaci se odnose na crkvu sv. Katarine, djevice i mučenice, u Ljubuškom 15. veljače 1435. Drugi dokument u DAD-u nalazi zapis o Ljubuškom 20. veljače 1438. (objavio Poskok). U njemu Dubrovačka republika daruje franjevcima u Ljubuškom veliki modij soli (62,5 kg) za vlastite potrebe: *Fratribus minoribus de Liubussa unum modium grossum salis pro suo usu*. Sve donedavno znalo se da je najstariji poznati spomen Ljubuškoga 21. veljače 1444., kada Gojслав Orlović zvani Petrina iz Neretve daruje neimenovanu ljubušku crkvu. On ostavlja, stoji u dokumentu, od prodanog pojasa, dvije trećine oporučuje crkvi sv. Kate u Ljubuškom 6 perpera – oko 2 dukata – za slavljenje 30 gregorijanskih misa za pokoj njegove duše.⁴² Međutim, povelja hercega Stjepana Vukčića Kosače iz godine 1444. i dubrovačko pismo od 18. svibnja 1444. svjedoče da je Ljubuški postojao i prije navedenih datuma.⁴³ Bez tih zapisa povijest Ljubuškoga u XV. st. bila bi mrtvo slovo balkanskoga svemira. Dr. Marijan Sivrić je u DAD-u pronašao dokumenat o franjevcima u Humskoj zemlji, iz 1435. gdje saznasmo da su dubrovački gospari opet bili darežljivi prema fratrima - *Ordo fratrum minorum* u Ljubuškom. Na 266. str. zaključaka Maloga vijeća piše (na srednjovjekovnomu latinskom, s tipičnim pokratama): „*P(ro) fr(atr)ib(us) de Gliubussa p(ondus) salis. Captu(m) fuit: q(uod) officiales gabelle Narenti dare dono facere debeant in Narente fr(atr)ib(us) de Gliubussa modiu(m) unu(m) salis ad m(en)sura(m) grossa(m)*. Za franjevce u Ljubuškom veliki sud soli. Bilo je odlučeno što moraju učiniti službenici carinarnice u Drivima: Dati na dar u Drivima franjevcima u Ljubuškom jedan veliki modij soli. Odluka je datirana 15. veljače 1435.⁴⁴ Opet Ljubuški, opet veljača, opet franjevci, opet sol, opet darovnica! A veljača? Pa već sam prethodno naveo - Dubrovčani su u veljači pravili završni račun, nakon čega su višak soli dijelili malo Bogu malo narodu.

Iz navedenih triju zapisa u Dubrovačkome državnom arhivu može se zaključiti kako je u prvoj polovici 15. st. Ljubuški postojao kao srednjovjekovno naselje. U njegovu središtu, na lokalitetu koji nosi naziv Crkvina, podignut je

41 Usp. D. MANDIĆ, **Bosna i Hercegovina**, Chicago, 1960., sv. 1, str. 155. i 414., sv. III., str. 66., 164. i 168.

42 DAD, Test. Not. 13, f. 182-183. Na navedena dva dokumenta javnost je upozorila Dr. DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ u studiji: *O naselju Drijeva i njegovom položaju, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 21-27 (21-22)/1976., str. 31. i 33. Izgleda da je Radojko D. bio trgovac nastanjen u Drijevi-Gabeli, rodnom iz Vlasnića kod Širokog Brijega i sin pisara Dobrivoja poznatog iz natpisa na stečku iz Troskota u selu Vlasnići ispod Žovnice.

43 Taj događaj od 1995. slavi se kao *Dan općine Ljubuški*.

44 MARIJAN SIVRIĆ, *Dolazak franjevac u Humsku zemlju i susjedno područje u srednjemu vijeku prema vrelima dubrovačkoga podrijetla, Franjevci i Hercegovina...*, Mostar, 2009. str. 70-71.

franjevački samostan s crkvom. U blizini je bio vjerojatno i gradski trg, a na brdu Buturovici nalazila se tvrda kula. Radi se o tipičnoj srednjovjekovnoj shemi: Naselje s trgom i crkvom u središtu, koje štiti utvrđeni dvorac na vrhu. Također i danas Ljubuški, nakon šest stoljeća, ima središte, trg i crkvu na istome mjestu. U najstarijim zapisima o Ljubuškom njegovo ime glasi (G)liubussa, što znači Ljubuša. Tvrđava iznad Ljubuše bila je nazvana Ljubuški grad. Vremenom se naziv grad izgubio, pa je ostao samo pridjev Ljubuški.⁴⁵

Čini se da je crkva sv. Kate starija više stoljeća te je vjerojatno kao Svetište sv. Katarine djevice i mučenice u kome djeluju franjevci bila poznata na širem području. Kada je sagrađena ne zna se točno. Uz samostansku crkvu, kako je rečeno, na širem području poznato je još osam sakralnih objekata.

1.2. Rušenje i uništavanje kršćanske civilizacije i kulture

Slijedeća desetljeća XV. stoljeća ispunjena su turskoj okupaciji Bosne i vijestima o turskim prodorima i padovima pojedinih područja. Nekoliko franjevaca iz ljubuškog samostana, da bi sačuvali pokretne katoličke svetinje, već 1468., s Gospinom slikom, sakralnim dragocjenostima, vrijednim dokumentima, rukopisima i inkunabulama odlazi u Zaostrog. Predvodio ih je poštovani otac fra Pavao Jakić, jedan od prvih fratara koji je iz ljubuškog (samostana) stigao u Zaostrog. S njim su došli fra Petar Vladimirović, fra Šimun Raosavljević, fra Tomo Smoljanović, fra Pavao Milošević i fra Ilija Martinović, brat laik. Fra Pavao je bio najprije vikar, pa gvardijan u zaostroškom samostanu. «qui semper vita religiosa vixit tandem plenus meritis, dignitatibus, ac bonis operibus.» Preminuo je 1. siječnja 1508. godine u 96. godini života.⁴⁶

Posadnici tvrđave Ljubuški i Rog dobili su posjede i raju. Navedena su i napusta sela. Evo nekih: Kruševo, pripada Bistrici, Škrkovići, pripada Ljubuškom, pusto Bodanj, pripada Ljubuškom, pusto, Strozi pripada Ljubuškom i Blazi, pripada Ljubuškom. Zašto su ta naseljena mjesta postala pusta? Što je bilo s njihovim pučanstvom? Gdje su bivši stanovnici? Kamo je narod otjeran??? Tako je bilo gotovo u cijeloj Hercegovini. Jedno je sigurno, prije osmanske najezde tu je živjelo brojno kršćansko pučanstvo. Ono je bilo vlasnik posjeda čija su imena zapisana u turskim poreznim knjigama. Navedenih devet sakralnih objekata polovicom XV. stoljeća svjedoči brojnom pučanstvu, a kojih dvadesetak godina potom 1477. sela su ostala pusta.⁴⁷ *Splitski nadbiskup Bernardo Zane 1512.*

45 Tako zaključuje spomenuti Radoslav Dodig.

46 Usp. A. NIKIĆ, **Lučonoše naše vjere i uljudbe...**, Mostar, 2004. ....1. siječnja, str. 141., bilješka broj 95. i 96.

47 Usp. A. NIKIĆ, **Događajnica...Bosne i Hercegovine**, Mostar, 2003., str. 151.- 170., posebno 170.-175., preuzeto iz knjige: **Pomenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina... (iz 1475.-1477.)**, priredio Ahmed S. Aličić, Sarajevo, 1985., str. 606.-608.

opisuje stradanja kršćana od turskih napada: „Otimali su djecu iz ruku roditelja i od grudi majki, silovali su žene pred očima njihovih muževa, dok su starce i stariju rodbinu sasjekli kao nepotrebni plijen pred njihovim sinovima i unucima. Mladiće su umjesto volova uprezali pred plugove i obrađivali s njima polja. Kako da dalje nastavim: to sve nisam negdje čuo ili čitao nego svojim vlastitim očima gledao, a isto su vidjeli u svojim gradovima mojih sufragana, često se i meni, jadnom grešniku događalo, da sam usred svečane mise bio prisiljen svući svoju crkvenu odjeću i s oružjem u ruci požuriti prema gradskim vratima da utješim prestrašen narod i da mu ulijem duh za novu borbu!“⁴⁸

Nakon pismene naredbe sultana Selima I. u kojoj, između ostalog stoji: ...*Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena.*⁴⁹ *Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti; a oni nevjernici i popovi koji, boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama. Neka se poruše krstovi, koji su postavljeni na putovima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnom kaznom oni koji to urade. A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa to ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da se svrgne.*⁵⁰ Uslijedilo je rušenje crkava i samostana (zakonska podloga za rušenje preostalih katoličkih samostana i crkava na kojima je u određenom broju slučajeva podignuta ili pretvorena u džamiju s ciljem da se katolici pozdrave s tim svojim svetim mjestom kroz minula stoljeća).

Uslijedile su nove sultanove naredbe o rušenje sakralnih objekata i križeva na raskrižjima, pa je druga skupina fratara iz Ljubušškoga oko 1520. godine našla sklonište kod subraće u Zaostrugu.

---

48 *Oratio reverendissimi Domini Archiepiscopi Spalatensis habita in Prima Sessione Lateranensis Concilii Bernarda Zane iz 1512. godine.* GLIGO, VEDRAN, *Predgovor - Govori protiv Turaka*, Split: Logos, 1983., str. 90.

49 To je očita laž. Točnije, Sultan upozorava da još uvijek postoje neporušene kršćanske crkve.

50 U Franjevačkim ljetopisima slijedećih godina stoji: Godine 1524. - Ljetopisne bilješke o propasti franjevačkoga samostana u Konjicu. **I.** Iz *Fojničke kronike*: 1524. razoriše Turci bosanske manastire Kognic, Visočki, Sutiški, Kreševski i Fojnički. U Visokomu gvardian fra Filip, u Sutisci gvardian fra Matie Skoroević, u Fojnici gvardian fra Jakov Vognić, u Kreševu gvardian fra Baro Fojničanin. I kad razoriše carkve povedoše ministra Fra Stipana Bučiša i š gnim fratara 12. I uteče ministar. Fratre mučiše i biše ali ministra ne izdaše. **II.** Iz *Ljetopisa fra Nikole Lašvanina*: 1524. razoriše Turci bosanske manastire Kognic, visočki, sutiski, kreševski i foinički. U Visokomu biaše gvardijan f. Filip, u Sutisci f. Mato Skoroeviš, u Foinici f. Jakov Vognić, u Kreševu Baro Fojničanin, i kad razoriše carkve povedoše ministra i š gnim 12 fratarah, ministar uteče ča fratre mučiše, i biše, al ministra ne izdadoše, i to učini emir kadia kognički zarad jednoga kopuna, a drugi govore, jedne ribe što mu ne dadoše.

2. Franjevački samostan u Zaostrogu

*Knjižnica je mauzolej u kojemu kulturna baština najplemenitijih duša
zajedno počiva.*

(fra Branko Brnas za samostansku knjižnicu u Zaostrogu)

Naselje Zaostrog se razvuklo u prirodnoj i prostranoj zavali, okruženo visokim i strmim obroncima planinskog masiva Biokovo - Rilić. Južni obronci Rilića s vrhom Šapašnik, 920 m, okružuju ga i štite sa sjevera, Viter 770 m, s istoka, a blaga zelena Plana 260 m, sa zapada. Bijelo žalo zelene i široke zaostroške vale oplakuje Jadransko more, koje se kroz Velika Vrata razlilo duboko u Neretvanski kanal sve do stonskih bistrina. Naselje pri moru zove se Zaostrog, premda bi se geografski točnije imalo zvati Pod-Zaostrog ili još bolje Podostrog.⁵¹ Po prvi put Zaostrog je zapisan koncem XV. stoljeća, ali njegovo postojanje seže još dublje u povijest jer je Ostrog (ili Ostrok, na staroslavenskom "opkop, utvrda") bila neretvanska utvrda iz X. stoljeća, čiji su i danas ostaci na brdu Viter ponad Zaostroga. Ostrog je, prema zapisu Konstantina Porfirogeneta iz 950. godine, bila jedna od četiri gradova u neretvanskoj kneževini.

Na obali su u XIV. st. pustinjaci sv. Augustina - augustinci imali svoj samostančić s crkvicom. Od straha pred Turcima oni su napustili svoja prebivališta u Makarskoj i u Zaostrogu, te se povukli na otoke. Naime, napustili su Zaostrog nakon pada Bosne 1463., kada su čuli za turski prodor u Bosnu, pustošenje i ubijanje kršćanskog puka s franjevcima i njihovo nadiranje prema moru, napustili su svoju nastambu i preselili se na otoke.⁵²

Turski prodori, nezaustavljiva osvajanja, pljačkanja, ubijanja, brisanje kršćanskog imena i uništavanja katoličke civilizacije bivale su u Ljubuškom sve učestalije. Vijest o približavanju turskih hordi osjećala se vrlo blizu fratara, te su se fratri dogovorili da se stariji fratri sklone u napuštenom samostančiću redovnika augustinaca u Zaostrogu, a drugi će ostati s katoličkim pukom u Župnici (kasnije prozvanoj Nahiji) i preporučivali se u Božju zaštitu.

Nakon turske okupacije Bosne 1463. godine, susljednih godina cijelu Hercegovinu je već 1468. okupiralo; da je u vrijeme previranja plemićka

---

51 <http://www.samostan-zaostrog.com/?t=C1&pg=6>

52 Augustinci su već u 13. stoljeću došli u hrvatske krajeve, gdje su osnovali svoju Dalmatinsko-hrvatsku provinciju, koja je tijekom vremena podigla svoja prebivališta: u Splitu, na Hvaru, u Neretvi, Maraksoj i Zostrogu. Sigurno je da su augustinci u 15. stoljeću, prije nego su Turci zauzeli Krajinu, imali svoja prebivališta u Zaostrogu i Makarskoj. Usp. KARLO JURISČIĆ, **Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine**, Zagreb, 1972., str. 12. i prijepis dokumenta 279.-280.

obitelj Jurjevića-Vlatkovića kumovala smještaju franjevaca u napuštenom augustinskom samostanu u Zaostrugu i katolika na širem području.⁵³

2.1. Dolazak i boravak franjevaca iz Ljubuškoga u Zaostrug

Imena šestorice franjevaca su: gvardijan fra Petar Vladimirović, vikar fra Pavao Jakić, fra Šimun Raosavljević, fra Tomo Smoljanović, fra Pavao Milošević i fra Ilija Martinović.⁵⁴ Oni su iz Ljubuškoga u Zaostrug stigli 1468. godine, donijeli vrijedne svetinje: Gospinu sliku, povelje, dokumente, rukopise, a kako ističe gvardijan fra Branko Brnas i inkunabule⁵⁵ u Zaostrugu, pisane uglavnom na latinskom jeziku, a spominju se već prilikom dolaska franjevaca prije 550 godina. U početnom periodu bilo je nekoliko, a kasnije je taj broj rastao.⁵⁶ S vremenom je nastajala bogata knjižnica koju je gvardijan fra Branko Brnas definirao da je „mauzolej u kojemu kulturna baština najplemenitijih duša zajedno počiva“. Hercegovački fratri su u Zaostrugu utemeljili i *Slavni samostanski arhiv Godine Gospodnje 1468.*⁵⁷

Nekoliko godina kasnije turci su osvojili i Zaostrug te ga upisali u poreznu knjigu: *Poimenični popis sandžaka i vilajeta Hercegovine* izvršen 1475.-1477., spominje se, uz ostala naselja, selo Zaostrug i ovlašćuje vojvodu Dadoja da tko god bude došao na ove zemlje neka se tu nastani, potom se potvrđuje da su naselja „od davnina bila baština spomenutog Dadoja pa je ponovno tako ugovoreno i on je došao. Na osnovu toga je odlučeno, i na njega su upisane,

---

53 Naziv Zaostrug sastavljen je od dvije riječi: prijedloga za i imenice Ostrog. Prvi put Zaostrug se spominje 1475.-77. godine, ali njegovo postojanje seže još dublje u povijest jer je Ostrog (ili Ostrok, na staroslavenskom „opkop, utvrda“) bila neretvanska utvrda iz X. stoljeća, čiji su i danas ostaci na brdu Viter ponad Zaostruga. Ostrog je, prema zapisu cara Konstantina Porfirogeneta iz 950. godine, bila jedna od četiri gradova u neretvanskoj kneževini.

54 Usp. A.NIKIĆ, **Lučonoše naše vjere i uljudbe...**, str. 141.

55 Inkunabula ili prvotisak (lat. Incunabulum, kolijevka, početak nečega) je naziv za knjige tiskane u Europi do 1500. godine. - <https://hr.wikipedia.org/wiki/Inkunabula> - U svijetu je sačuvano oko 500.000 primjeraka inkunabula (oko 30.000 izdanja), tiskanih u 1100 do 1200 tiskara. U Hrvatskoj se značajni primjerci (više od 1500) čuvaju u Metropolitanskoj knjižnici i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu te u knjižnicama dominikanskih (Dubrovnik, Split, Trogir, Stari Grad na Hvaru, Bol na Braču) i franjevačkih samostana (Dubrovnik, Zaostrug, Split, Hvar, Šibenik, Zadar, Cres, otok Košljun, Rijeka).- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27484>

56 [http://www.rogotin.hr/2018/08/28/australac-porijeklom-iz-zaostroga-donirao-50-tisuca-dolara-i-spasio](http://www.rogotin.hr/2018/08/28/australac-porijeklom-iz-zaostroga-donirao-50-tisuca-dolara-i-spasio-dragocjene-inkunabule-iz-samostana-u-zaostrogu-stare-preko-500-godina/) dragocjene-inkunabule-iz-samostana-u-zaostrogu-stare-preko-500-godina/

57 Uklesani tekst na latinskom jeziku glasi: **Celebre archivium Conventus AD 1468.** Nakon obnove samostana 1962. godine nadvrtnik s natpisom je stavljen na prva vrata desno kada se iz crkve izlazi u samostanski klaustar.

tako da ih uživa on sam džematima koji su s njim došli i onima koji će ubuduće doći.“⁵⁸

Iz zapisa preminulom fra Pavlu Jakiću koji je preminuo 1. siječnja 1508. saznajemo šture podatke o njegovu životu i karakteristici, te o fratrima koji su među prvima stigli u Zaostrog i utemeljili franjevački samostan koji slavi obljetnice - augustinsko boravište, njih šestorica formirala franjevački samostan.

Kada su stigli do mora pronašli su selo i lučica. Selo se sastoji od starijega dijela (Zaostrog-Selo) podalje od obale i mlađega obalnoga naselja (Zaostrog-Kraj). Kako sam već prethodno naveo naziv Zaostrog sastavljen je od dvije riječi: prijedloga **za** i imenice **Ostrog**. Katkada susrećemo nepravilni oblik Zastrog ili Zastrug, kao u hudžetu iz 1494. godine. Poznati venecijanski kartolog Coronelli 1687. godine također je zabilježio naziv sela “Za-Ostrogh”.

Okolo 1460. šire područje je bilo u posjedu Vlatkovića-Jurjevića. Srednjovjekovno naselje (Zaostrog-Selo) razvilo se u zaostroškom polju ispod brda Šapašnika. Vlasnici su, ponavljaju povjesničari, godine 1468. smjestili fratra iz Ljubuškoga u Zaostrog. To potvrđuje turski dokument pisan krajem svibnja 1498. godine. To se dvaput naglašava, da su franjevci samostan i crkvu držali već 30 godina.⁵⁹

Nakon analize sačuvanog misnog ruha prof. Ivana Svedružić Šeparović piše: „U samostanu sv. Marije u Zaostrogu čuva se komplet liturgijskog ruha koji se sastoji od misnice, stole i manipula, a načinjen je od otomanske svile protkane zlatom. S obzirom da je u to doba zaostroški samostan pripadao Provinciji Bosni Srebrenoj, a naseljavaju ga redovnici iz Ljubuškog oko 1470. god.⁶⁰ te, moguće je donaciju ove raskošne tkanine povezati sa bosanskim kraljevskim parom Stjepanom Tomašom i kraljicom Katarinom Kosačom. Paralele sa susjednim vazalnim državama i arhivski dokumenti vezani uz tursko ruho potvrđuju nam ovu atribuciju.⁶¹ Navedena atribucija uz još neke, čini se, da je put Kraljice Katarine mogao voditi preko Ljubuškoga i da se susrela sa časnim sestrama klarisama, kojima je, moguće darovala materijal za njihovu „školu“ vezenja.

Dapače, prvi siguran spomen Zaostroga povezan je uz dolazak franjevaca iz Ljubuškog 1468. nastanjivanja u napuštenom augustinskom zdanju,

---

58 **Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina vršen 1475.-1477.**, Sarajevo, 1985., str. 91.

59 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U ZAOSTROGU: *Acta Turcarum*, TV V. Dokument je, piše fra Karlo Jurišić, bez pečata, ali je grafijom i jezikom originalan. Osim toga njegov sadržaj potvrđuju suvremeni turski spisi.

60 Točnije 1468. kao što je uklesano u nadvratnik.

61 Usp. IVANA SVEDRUŽIĆ ŠEPAROVIĆ, *Komplet liturgijskog ruha iz franjevačkog samostana u Zaostrogu*. Studiju sam dobio od gvardijana fra Branka Brnasa. Gvardijanu i prof. Ivani Svedružić Šeparović zahvaljujem na podacima.

zaštita donesenih predmeta, rukopisa, dokumenata, inkunabula i rijetkih dragocjenosti. Već sam prethodno spomenuo da u turskim spisima zaostroškog samostana od 1498. g. stoji da su fratri u Zaostrogu već trideset godina. Od tada pa dalje često se spominje “baština Pavla Dragića”, koju je vojvoda Fragustin s ostalim zemljama darovao zaostroškim franjevcima. Na spisu iz 1510. g. u bilješci pisanoj bosanicom navedeni se Pavao Dragić zove Dragičević. Isto tako u turskom nedatiranom spisu pisanom bosanicom, a potvrđenim turskim pečatom jasno stoji zabilježeno: “zemlja Pavla Dragičevića”. U pretpostavci, dakle, da je taj Pavao Dragičević bio redoviti stanovnik Zaostroga prezime Dragičević bilo bi najstarije poznato hrvatsko prezime u Zaostrogu. Prije, naime, turske okupacije, koja se u tom dijelu Makarskog primorja prema novijim istraživanjima dogodila već oko 1474. godine, baštinu Pavla Dragičevića, koja se zvala “Popova baština”, posjedovao je Fragustin. Taj se spomen virtualno nalazi u spomenutom carskom hućumu, upućenom hercegovačkom sandžakbegu u svibnju 1498., a u kojemu se dvaput ističe, da su franjevci došli u „Zastrug“ prije trideset godina, tj. 1468. Tako je, dakle, prvi spomen naziva Zaostrog usko povezan s franjevcima i njihovim dolaskom u Zaostrog 1468. godine.⁶²

Na temelju turskog popisa stanovništva, koji je vršen na području Hercegovine 1475.-1477., a koji je nedavno (1985.) objavljen, selo se Zaostrog spominje gotovo dva desetljeća prije, tj. između 1475-1477. nego se do tada držalo. Možda će daljnja istraživanja - prvi spomen naziva Zaostrog mogu pomaknuti u još veću prošlost, jer je selo pod Šapašnikom postojalo mnogo prije pisanja spomenutog turskog dokumenta o popisu stanovništva Hercegovine 1475.-1477.

Godine 1494. na turskom i hrvatskom jeziku u hudžetu Drinskog kadije Hamze, upisan je naziv mjesta, u vezi s darovnicom vojvode Augustina Vlatkovića „redovnicima crkve Svete Gospoje... pod imenom Zaostrog“; bosanički regist na istom hudžetu kaže: „Kniga eminova za Zastrug.“⁶³

2.2. Starohrvatska zaostroška prezimena

Kao stanovnici Zaostroga 1522. i 1524./25. g. spominju se dvojica samostanskih slugu: Ostoja Bratučić i Anton Veseličić, koje je vojvoda Fragustin zajedno s baštinom darovao fratrima. Nije jasno, da li su spomenuta dvojica starosjedoci ili ih je Fragustin odnekle doveo u Zaostrog.

---

62 <http://64.233.183.104/search?q=cache:FcSbpf95ef4J:www.sss-makarska.hr/prije-sada/zaostrog/srednji-vijek.htm+turski+dokumenti&hl=hr&ct=clnk&cd=10&gl=hr>

63 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U ZAOSTROGU: AT 194.

Godine 1526. na sudu u Mostaru pojavila su se trojica Zaostrožana: Toma Markov kao tuženik, jer je htio prisvojiti baštinu Pavla Dragić(ević)a, i “ugledni kršćani”: Juraj Vlahinić i Krstić Radosavov kao svjedoci.

Na početku tursko-mletačkog rata 1537-1540. g. desetak je zaostroških obitelji napustilo zavičaj i pobjeglo “preko mora”, tj. na mletačko područje, po svoj prilici na otok Hvar. Budući da je selo ostalo gotovo pusto tako da nije imao tko obrađivati zemlju, turska je vlast pozvala bjegunce, da se slobodno vrate k svojim kućama, uz jedini uvjet: da vrše svoje dužnosti prema sultanu.

Ljudi su se doista još u toku rata vratili, pa im je u ime hercegovačkog sandžakbega i mostarskog kadije hidžretske (islamske) godine 944., tj. 1537./38. poslije Krista, Ajdin-ćehaja izdao “knjigu virovanu”, tj. odobrenje sa širim tekstom na turskom i kraćim na hrvatskom jeziku, da ih zbog toga nitko ne smije uznemirivati.⁶⁴ Prema navedenom u Zaostrogu je 1538. g. živjelo najmanje jedanaest obitelji različitih prezimena, od kojih su se do naših dana sačuvala još tri prezimena: Banović, Kosović i Kraljević.⁶⁵ Po svoj prilici tada su Zaostrogu živjele i još neke obitelji s drugim prezimenima. Stanovnici Zaostroga uglavnom su teško živjeli, bile su to mnogočlane obitelji i radili su i mladi i stari, od jutra do mraka jer je zemlja bila škrta, neplodna i krševita. Uza sve to, more je bilo bogato raznovrsnom ribom. Zaostroškom seljaku, kao i ostalim Primorcima, kroz stoljeća, pa sve do našega vremena za življenje su služila dva glavna vrela privređivanja: poljoprivreda i stočarstvo, a sporedno je bilo ribarstvo. Glavne su poljoprivredne kulture bile: vinova loza i maslina, zatim smokva, bajam (u sanskrtu “badem”), višnja, buvinac (buhač). U Brdu se sadio krumpir i sijalo žito, pšenica i raž. Raževa je slama služila za krov stanova i staja, a pšenična za postelju i uzglavnicu (jastuk).⁶⁶

Dokumenti, franjevački i turski, šesnaestog i sedamnaestog stoljeća govore o ruševinama dviju crkava i franjevačkog samostana na području Ljubuškog.

---

64 Tu su u oba teksta - uz neke manje razlike - navedena imena povratnika, koja ovdje donosimo abecednim redom: Banović, Marko i Nikola s obitelji; Benko s obitelji; Jakov(ljev?), Mihovio s obitelji; Kosović, Radoje sa sinovima i obitelji; Kraljević, Juraj s obitelji; Krstić, Paval s obitelji; Mrklović (Mirković?), Andrija s obitelji; Radak(ov), Andrija s obitelji; Velić, Petar s obitelji; Vlahinić (Vlahina), Stipan s obitelji i Vukić, Milić s obitelji.

65 Nosioci nekih prezimena koja se susreću u Zaostrogu, vjerojatno su napustili Hercegovinu i otišli s fratrima u Primorje. Usp. ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U ZAOSTROGU, **Codex Baptismorum (Knjiga krštenih u franjevačkome samostanu u Zaostrogu 1664. – 1735.** i LAHMAN, OTOKAR, *Prilog proučavanju strukture stanovništva Makarske. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 42, Zagreb, 1964., str. 559–581., Usp. MIROSLAV UJDUROVIĆ, *Stanovništvo Makarskog primorja od 15. do 19. stoljeća*. Poglavarstvo općine Gradac, Gradac, 2002. i A. NIKIĆ, *Humačka prezimena od oko 1185. do 2012.*- 1113 raznih prezimena (rukopis).

66 <http://www.samostan-zaostrog.com/?t=C1&pg=6>

Crkve su bile posvećene sv. Anti i, kako je već navedeno, sv. Kati. Konačno 1563. porušen je franjevački samostan i preostale crkve na području Ljubuškog. Fra Filip Lastrić piše o bivšim samostanima provincije Bosne Srebrene i nakon spomena o rušenju franjevačkog samostana u Mostaru nastavlja: „Dvanaesti samostan bio je u Ljubuškom i njega su Turci iste godine 1563. kao i malo prije spomenuti mostarski i iz istih razloga opljačkali i srušili.“ Razlog je, navodno, bio što su fratri primili duvanjskog biskupa Danijela, kojega su Turci progonili.⁶⁷ Tu vijest donosi u svom Ljetopisu i fra Nikola Lašvanin,⁶⁸ kao i fra Luka Vladimirović.⁶⁹

Tadašnji stariji preživjeli franjevci iz Ljubuškog samostana, vjerojatno su se povukli braći u Zaostrog, dok su mlađi ostali među narodom. Tako se nastavio život doseljenika 1468. iz Ljubuškoga i do danas samostan s crkvom i proširivanim posjedima s maslinama ostaje samostanski. O dolasku Hrvata iz Hercegovine svjedoči i natpis na bosanici na istoj crkvi, koja je 1589. bila posvećena “na počtenje Svete Gospoje”.⁷⁰

U nesigurno tursko vrijeme, prema zapisu od 2. travnja 1599. godine, fratri iz zaostroškog samostana pastorizirali su katolike koji su živjeli na prostoru od Drvenika do ušća Neretve, zatim cijelu Vrgorsku i Neretvansku krajinu na desnoj obali Neretve, te Hercegovinu s Tihaljinom, Veljacima, Grljevićima,

---

67 Usp. F. LASTRIĆ, **Pregled starina bosanske provincije**, Sarajevo 1977., str. 118. i 137.-138.

68 Usp. N. LAŠVANIN, **Ljetopis**, Sarajevo 1981., str. 239. i 241.

69 Cit. prema D. MANDIĆ, **Acta**, cit. dj., str. 30.

70 Nadvratnik na samostanskoj crkvi u Zaostrogu sadržava majstorski klesani natpis koji glasi: OVU CR'KVU POSVETI GOSPODIN' FRANCES'CO BALIČEVIĆ' BIS'KUP' BOS'NE, POŽEGE I BIOGRADA. NA POČTENJE SVETE GOS'POJE. PROSIN'CA NA 1.(8) GODIŠTA GOS'PODNJIH. Č.E.P.F. (1589) 8. DICEMBRE 1589. Usp. K. JURIŠIĆ, **Katolička crkva...**, str. 182.

Ljubuškim, Međugorjem i Čitlukom,⁷¹ prema sultanovu dopuštenju (cara rametli).⁷²

Pri koncu XVI. st. u turskim se spisima spominju još ova prezimena u Zaostrogu: Petrović (Mirko, Sladoje, Juraj), Benkov (Juraj) i Mirković (Tadija). U turskim spisima XVII. st. susrećemo neka prezimena u Zaostrogu, kojih tu ne nalazimo u XVI. st. To su ova: Despotović (1607.), Sladojev-(ić) (1611./12.), Jugović (1613.), Grgurević, Stipanović, Andrijašević, Pavlić (sva četiri iz 1624.) i Klarić (1644.). Najstariji, dakle spomen prezimena Despot (Despotović) u Zaostrogu imamo iz 1607. g. Budući da se radi o najpoznatijem zostoškom prezimenu, navodimo izvorni turski spis u hrvatskom prijevodu: „Teskera Kurta sina Velijina i Halila sina Ihtijarova, da je Luka sin Despotov iz sela Zaostrog u nahiji Fragustin oslobođen od svih tekjalifi urfija, kao i od kesima, jer služi papazima“. Na poledini istog spisa dvaput piše suvremenom hrvatskom ćirilicom: Luka Despotović, dakle, oba su oblika suvremena. Prema tome, prvi spomen obitelji Despot(ović) u Zaostrogu u svezi je s franjevačkim samostanom, kome je obitelj Luke Despota služila, pa je stoga bila oslobođena od nekih poreza (tekjalifi urfije, kesim). Na oporuci Klare picokare, koju je 15. travnja 1642. hrvatskom ćirilicom-bosanicom u Zaostrogu pisao fra Pavao Kačić, uz Marka Kosovića i Stipana Despotovića, kao svjedoci se još spominju: Stipan Svalinić, Grubiša s bratom, Nikola Radičević “i sve selo Zaostrog”.

---

71 Prema dokumentu od 2. travnja 1599. franjevci su iz samostana u Zaostrogu pastorizirali prostrano područje na kome su živjeli katolici. U dokumentu uz ostalo stoji:

„1. Neka se znade koliko bih župa zaostroškoga manastira. Parvo koja se zove župa veljačka darža je jedan župnik počimajući od Primorja: Klenak, Kokoriše, Ravču, Koteze, okolo Vargorca, Ora, Bubnje, Orovje, Veljake donje i gornje, Visoku, Kruševo sve do Rastoga, što (j)e od bure, Vojniše, Klobukom, Tialjine, Šiljegvišta, Futicu, Ti(ti)nu, Probod, Darnje ljubi, Garljeovje.

2. Drugi župnik Nadjezero ali Međujezero, i Rastok počimavši u Lučka, a dovaršiva Vrtar.

3. Treći župnik Podjezerje, od Umčana a svršuje kod Noriljske Kule.

4. U Čitluku parok s kompanjom.

5. Peti Međugorje, Biaču, Ardomilje i Ljubuški.

6. Šesti Lapčanj, Baščinu i Slivno.

7. A parvo nego se ogradi Križ, daržao je Zaostrog: Živogoštu, Vlaku, Zavojane, Privordicu, Prapatnice, Kašće, Bročno, Blato, svu onu župu kako e i sada, i Mostar, kako ime emre u fratara zaostroški, da e njiov Mostar po dopušćenu cara rametli.“ Usp. A. NIKIĆ, **Događajnica Bosne i Hercegovini od 614. do 1918.**, Mostar, 2003., str. 223.

72 Usp. A. NIKIĆ, **Događajnica...**, str. 223.

2.3. Zaštita od pravoslavizacije

Na temelju arhivskih podataka što sam ih pronašao u crkvenim i civilnim pismohranama na području Bosne i Hercegovine, te Hrvatske i grada Rima došao sam do podataka: da je prvi do sada poznati dokument kojim sultan zaštićuje katolike od pravoslavnih crkveno dostojanstvenika datiran u Carigradu 17. kolovoza 1498. godine; da je tom dokumentu prethodila terenska akcija pravoslavnih crkveno dostojanstvenika da podvrgnu katolike pod svoju jurisdikciju; da je prije te akcije Pravoslavna crkva dobila sultanov dokument da katolike podvrgne pod svoju jurisdikciju.⁷³ Prije izdavanja tog dokumenta prethodila je molba, a prije molbe plan da Pravoslavna crkva proširi svoju jurisdikciju na sve katolike na području osmanske okupacijske vlasti. Ili obratno, od plana i ideje o širenju pravoslavlja, odnosno Srbije i Srpske pravoslavne crkve išlo se preko molbe, dobivanja fermana na akciju. Tekstovi u sultanovim dokumentima su slični. Iako gotovo svaki od tih dokumenata ima posebne povode i adresante, ipak njihov bitni dio je gotovo nepromjenljiv. To potvrđuje ferman iz 1693. koji pripada manastiru u Dužima (Hercegovina). Evo što, uz ispuštanje imena sultana i patrijarhe, stoji u tom fermandu:

“...Hercegovački, mostarski, gabeoski, doljanski itd. kadije, Bog vas višim znanjem podario.

Sa ovim veličanstvenim pismom koje će Vam prispjeti stavlja Vam se do znanja da je ... (taj i taj patrijarha i metropolita) mome veličanstvu s tužbom se obratio, u kojoj se pritužuje kako u istim kotarima stanujući: Latini (katolici), Mađari, Šokci, Gardijani, Lužani, Arnauti i ostali kristijanski narodi i svećenici, koji su od pamtivijeka državne daće u njemu spadajuće milostinje, skupštine i za vjenčanja Mitropolitu upućivali, sada se tomu protive i plaćanju ustručavaju govoreći: ‘mi tebi ne damo, mi ćemo papi i Rimu plaćati i dati’, te ujedno zamolio, da bi se koga bi se u smislu postojećih zakona postupati imalo. Usljed koje zamolbe, nalažem Vam da u istim kotarima stanujući Latini (katolici), Mađari, Šokci, Arnauti i ostali drugi krstijanski narod moraju godišnje dažbe daće i Patriki i Mitropolitu i spadajuće milostinje i za vjenčanja i sve ostale male i goleme pristojbine Mitropolitu uplaćivati i po običaju i ustanovljenom zakonu davati, ako bi se koji od svećenika tomu protivio i opirao

---

73 Opširnije usp. ANDRIJA NIKIĆ, *Franjevci – zaštitnici naših katolika pod osmanlijskom vlašću (do 1597)*. Tavelić, XXI/1981., br. 1., str. 9.-18.; ANDRIJA NIKIĆ, *Specifičnost crkvenih prilika u Hercegovini u 17. st. Zbornik predavanja Znanstvenog skupa u Subotici 12.-14. VIII. 1986*. Subotica, 1987., str. 19.-47. i ISTI, *Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563.-1631.)*. Mostar 1985. – prijevod fermana na str. 41.-45.

*imade Mitropolit po svojem običaju njega urediti, pokoriti se da mu tkogod tomu na put stane...*⁷⁴

Nisam uspio pronaći čime je tužitelj dokazao da su latini (katolici) “od pamtivijeka državne daće u njemu spadajuće milostinje, skupštine (vjerojatno redovinu?) i za vjenčanje (takse) Mitropoliji i manastiru spadajuće pristojbine mitropolitu upućivali...” a “sada se tomu protive...” Patrijarha, želeći dobiti svoju naklonost, naglašava nepovjerenje Porte prema katolicima koji su povezani tajnim kanalima s papom i planiraju organizirati rat protiv osvajača. Međutim, na temelju tužbe sultan daje meritorno rješenje. Naređuje da se pristojbe i takse godišnje isplaćuju patrijarhi i metropolitima. Za izvršitelja naredbe, prema znanju pokrajinskih kadija kojima slijedi posebna nagrada, sultan ovdje ovlašćuje mitropolitite – tužitelje. Konačno, dobivanje dokumenata s navedenim odredbama stajalo je dosta mita i “potplaćivanja”. Sve se to isplatilo jer su tužitelji bili sigurni da će to stotruko naplatiti na terenu.⁷⁵

U pozadini navedenog stoje svjedočanstva pravoslavnih povjesničara koji ističu da je njihova Crkva priznala Osmanlijama vlast, prihvatila kompromis i sklopila neki pakt, a vjerojatno dobila u prilog i koji sultanov dokument.⁷⁶ Već od samog početka osmanskog vladanja, ističu i srpski povjesničari, njihova se Crkva proglasila “*caput nationis*” i preko svojih crkvenih predstavnika vršila zadaću ne samo da štiti pripadnike srpskog naroda gdje god se oni nalazili nego i da katolike pridruži svojoj zajednici. Nadalje, pravoslavno svećenstvo koristi svaki neuspjeh katoličke vojske pa čak i njihov uspjeh u daljem zaustavljanju osmanskog nadiranja, da na osvojenom području podjarmi katolike pod svoju jurisdikciju. Postojanje “*pakta između Pravoslavne crkve i Osmanlija*” potvrđuje mučenje franjevacu i rušenje franjevačkih samostana s jedne, a doseljavanje pravoslavaca i osnivanje njihovih manastira s druge strane.⁷⁷ Konkretno, u Hercegovini se od starih pet franjevačkih samostana tijekom XVI. stoljeća ruše i posljednji, a osnivaju novi pravoslavni manastiri. Čini se da su se poznate naredbe i propisi – **Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački,**

74 “Pisano dne 15. šabana 1104. (1693.) godine u logoru polja Bilegrada.” Arhiv Hercegovine u Mostaru, **Acta Turcarum**, br. 2/73. Preslik u Franjevačkom arhivu u Mostaru god. 1693.

75 „Bosanski biskup Nikola Ogramić (1673.) izvješćuje o intenzivnom naseljavanju ‘shizmaika’ u susjedni rudnik Sase, u okolicu Srebrenice, posebno ‘u zadnje vrijeme’ gdje su imali jednu veliku crkvu i četiri svećenika”. U Srebrenici nisu imali nijedne crkve (absque templo).“ JULIJAN JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1), Starine JAZU, XXXVII/1918.*, str.147. A. ZIRDUM, **Povijest kršćanstva...**, str. 181.

76 Tu misao preuzima Ivo Pilar pod pseudonimom: L. VON SU'DLAND = IVO PILAR, **Južnoslavensko pitanje**. Izd. Matice hrvatske, 1943., od povjesničara Stanoja Stanojevića, str. 273.

77 O franjevačkim mučenicima usp.: ANDRIJA NIKIĆ, *Mučenici Franjevačke provincije Bosne Srebrene između 1513. i 1613. Tavelić*, 21/1981., br. 2., str. 38.-41. i ISTI, *Mučenici Franjevačke provincije Bosne Srebrene između god. 1617. i 1878. Tavelić*, 22/1982., br. 1., str. 9.-12. i A. NIKIĆ, **Hercegovački franjevački mučenici (1524.-1945.)**, Mostar 1992.

zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak iz 1516... i slijedećih godina o zabrani popravljnja i podizanja ne samo samostana nego i križeva odnosile samo na franjevce, a ne i na pravoslavne.⁷⁸ Neće biti iznenađenje kad se sazna da su neki pravoslavni crkveni dostojanstvenici umiješani u akciju franjevačkih stradanja Bosne Srebrene tijekom četiri stoljeća turske uprave.⁷⁹ Nadalje, iz izloženoga je vidljivo da Porta ima posebnu taktiku i odnose prema pravoslavcima, a posebnu prema katolicima još od početka svog okupacijskog upravljanja na Balkanu.

Brojni su izvori tijekom narednih stoljeća za navedene akcije.

Na temelju pronađenih dokumenata upada u oči grupiranje tih dokumenata uz vojne akcije, bez obzira na uspjehe i poraze. Tako onaj prvi poznati slučaj slijedi nakon bitke na Krbavskom polju (1493.), drugi nakon tursko-mletačkog rata (1499.-1502.) a treći nakon 1509. u vrijeme trajanja ugarsko-turskog primirja, a onaj iz 1514. nakon uspjelog pohoda Petra Berislavića u Dubici, slijedeći pokušaji kao da su pratili uspjehe ratova između hrvatskih banova i Turaka.

Za pedeset godina (1498.-1548.) Porta je izdala jedanaest dokumenata kako bi zaštitila katolike i franjevce Bosne Srebrene od ponavljanih nasrtaja Pravoslavne crkve.⁸⁰

Nakon obnove Pečke patrijaršije sve su učestaliji i žešći napadi pravoslavaca na katolike. Slijedećih četrdesetak godina poznato je preko četrdeset (48) dokumenata – i prema tome vjerojatno na toliko progona, koji se odnose na iste akcije, ali na različitim područjima. Samo u pismohrani franjevačkog samostana u Zaostrogu čuvaju se četiri fermana sa sličnim sadržajem.

U fermanu Selima III. iz 1567. spominju se samostani u Ljubuškom i Zaostrogu. Tu, uz ostalo, stoji: *“sandžak-bezima bosanskog, kliškog, hercegovačkog i zvorničkog sandžaka i kadijama u tim sanžacima. Ranije su kadije Mostara i Skradina uputili mojoj Visokoj Porti pismo u kome su izvijestili slijedeće: ‘Na šerijatski sud dolaze svećenici, koji stanuju u crkvama Ljubuški, Zaostrog, Makarska, Srebrenica i Hlevne (Livna) i ostali kršćani. pa su se potužili ovako: ‘Od carskog osvojenja do ovog današnjeg dana patrijarsi, mitropoliti i episkopi grčkih i srpskih nevjernika nisu uzimali od nas poreze, niti su ni na koji način miješali se u naše crkve. Sada, međutim suprotno ranijem*

---

78 Izd. ORIJENTALNI INSTITUT, **Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak ... Sarajevo 1957.**

79 ANDRIJA NIKIĆ, **Hercegovački franjevački mučenici (1524.-1945.)**, Mostar, 1992.

80 U carigradskim pismohranama, kao i pismohranama Pravoslavne crkve, otkrit će se po svoj prilici najraniji dokumenti što ih je njihova Crkva dobila da bi ozakonila i dobila blagonaklonost Porte u svojim akcijama na podjarmljivanju i stavljanju katolika pod njihovu jurisdikciju. Očekivat je objavljivanje dokumenata s takvom tematikom iz pismohrana Pravoslavne crkve i pismohrana pojedinih sultana.

postupku traže od nas poreze, i suprotno šerijatu ulaze u naše crkve i posizu za njima, te nam vrše razna nasilja. Unatoč tome što mi u rukama imamo brojne fermane, kojim se to zabranjuje, oni to nisu poslušali, nego i dalje suprotno šerijatu i ustaljenom običaju miješaju se u to’.

Moj pokojni otac, da mu je laka zemlja, bio je izdao ferman (u kome se kaže): ‘Ako patrijarsi, mitropoliti i episkopi grčkih i srpskih nevjernika nisu od starine običavali, da uzimaju poreze od navedenih svećenika naroda katoličke vjere (frenk taifa), i ako nisu imali nikakvog prava, da se miješaju u njihove crkve, te ako je istina, da oni sada, suprotno šerijatu, ustaljenom običaju i fermanima, koje ovi imaju u rukama, traže od navedenih svećenika poreze, i upadaju u njihove crkve i posizu za njima, te ih na taj način zlostavljaju, to spriječi, i ne dopusti, da nitko ništa ne radi suprotno šerijatu, ustaljenom običaju i starom kanunu.’

Sada je na moju Portu poslan čovjek, koji moli, da se (taj ferman) obnovi. Stoga naređujem slijedeće: ‘Kad stigne ovaj ferman, izvidite, pa ako oni posizu suprotno fermanima, koji su i ranije izdati, to zabranite, i ne dopustite, da nitko ne radi ništa, što je suprotno šerijatu i, starom ustaljenom običaju, i ranije izdatom carskom fermanu. One koji ne poslušaju, prekorite, a koji se budu suprotstavljali, zapišite i ovamo javite. Nemojte dozvoliti, da mi se ovi ponovno žale. Oslonite se na, moj časni znak...’⁸¹

Upada u oči da je prvi poznati protest protiv akcije Pravoslavne crkve potekao iz Srebrenice. Srebrenica je, između ostalog, utisnula takav pečat franjevačkoj zajednici na Balkanu da je njihova zajednica dobila – a djelomično još i danas nosi . ime Bosna Srebrena. Tu je dugo vremena bilo sjedište uprave iste provincije, a franjevci koji su, nakon dobivene Ahdname,⁸² jedini ostali

---

81 H. ŠABANOVIĆ, *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća, Istorijsko-pravni zbornik*, sv.2 (1949.), str. 198. i A. NIKIĆ, *Franjevci – zaštitnici naših katolika pod osmanlijskom vlašću (do 1597)*. Tavelić, XXI/1981., br. 1., str. 14.-18. Arhiv Franjevačkog samostana u Zaostrogu, *Acta Turcarum*, br. 54. Na poledini je zapisano: “Ovo e hućum po četiri sandžaka za patriarku, za fratre i za... paša cara Selima.” Noviji zapis: “Emre da fratrrrio nisu podložni vladici i biskupom romskom, onostranskim”. Ostala tri fermanu su arhivirani: br. 52., 62., i 63. U fermanu iz 1575. (br. 62.) poimenično se spominje Duvno, te knezovi:Pavao sin Stipanov iz sela Duvno, Nikola sin Žuje iz Vinac i Petar sin Matije iz sela Grude, zatim knezovi iz Mostarskog kadiluka. Među protivnicima spominje se “... kaluder po imenu Salvatije, koji je mitropolit, ide po carevoj zemlji sa 12 konjanika i uzima od nas i od svakoga sela po 15, po 20, pa i više (do 30) groša, a mnoge od nas i na muke stavljaju... Navedeni je kaluder objesio o konopac redovnika po imenu fra Ivan” , a nevjernici koji su uz njega... udaraju žene u trbuh kladeći se da će biti muško dijete. Oni su prisilili ženu iz sela Uzarići, u župi Blato da pobaci sina i otebi joj robu.

82 Već odavno se sumnja u autentičnost glasovite Ahdname što se čuva u franjevačkom samostanu u Fojnici. Tim pitanjem posebno su se bavili povjesničari: H. Šabanović, Josip Matasović, Dominik Mandić i Vančo Boškov. Na koncu se može reći: Fojnička ahdnama je nestala vrlo rano. Najvažnije odredbe iz te ahd-name sačuvane su u jednom fermanu sultana Bajazita II, iz 1483. godine. Taj tekst fermana poslužio je kao podloga za izradu sadašnje ahd-name. Prema tome današnja Fojnička ahd-nama je falsifikat koji je nastao u XVI. stoljeću – upravo u vrijeme kada je stanje franjevaca i katolika bilo

među katoličkim pučanstvom pod Turcima, nastavili svoju pastirsku službu ne samo pastoriziranja katolika nego su bili kulturni i gospodarski djelatnici, te njihovi čuvari i zagovornici. Potrebno je upozoriti da se u fermanu ne dokazuje da su katolici “od *pamtivjeka državne daće u njemu spadajuće milostinje i (takse) za vjenčanje mitropoliti i manastiru upućivali*. A poznato je kako se “sad tome protiv”. Međutim, patrijarha naglašava nepovjerenje Porte prema katolicima koji su, navodno, povezani tajnim kanalima s papom i ‘planiraju’ organizirati rat protiv osvajača. U fermanu se daje meritorno rješenje. Naređuje se da se pristojbe i takse godišnje isplaćuju patrijarhu i mitropolitima. Za izvršitelje naredbe, prema znanju kadija, sultan ovlašćuje mitropolite – tužitelje. Dobivanje ovakvih dokumenata stajalo je dosta mita i potplaćivanja. Isplatilo se, jer su tužitelji bili sigurni da će to stotruko naplatiti od podjarmljenih katolika. Provincijal fra Bone Benić napisao je 1768. Propagandi slijedeće: “*Mi smo u Bosni (i Hercegovini) među dvije vatre, koje uvijek gore: s jedne strane Turci, a s druge Grci pravoslavni. Prvi govore: Da nema fratara u našoj državi, sav bi ovaj narod bio muhamedanski; a drugi tvrde: Da nema ovdje fratara, sav bi ovaj narod, koji je danas latinski (katolički), bio grčki (pravoslavni)*.”⁸³

Lastrić otvoreno kaže: “*Mi u njima imamo ljude dušmane nego li su sami Turci, jer nikada ne prestaju raditi na tome, da nas sprave pod svoju vlast*”⁸⁴

2.3.1. Mučeništvo fra Ivana Rozića

Dokumenti su sačuvali i smrtne slučajeve od nasrtaja pravoslavnih crkvenih visoko dostojanstvenika.

Izdvajam smrt fra Ivana Rozića. Dokumenti fra Ivanovu mučenju na turskom jeziku čuvaju se u arhivima franjevačkih samostana u Zaostrogu i Fojnici. Fra Ivan Rozić rođen je na Sretnicama (Sritnicama) u župi Kruševu. Živio je kao svećenik u Mostaru. Iz uništenog franjevačkoga samostanu u Mostaru 1563. uputio se s izbjegličkom braćom. Iz imotskog samostana – na Prološkom jezeru - otišao je prema Vrgorcu vršiti svoje svećeničke obveze. Na putu su ga sustigli pravoslavni hercegovački mitropolita Savatije Sokolović s pratnjom i tu je **obješen fra Ivan... svećenik iz nahije/župe Imote** – tako stoji

---

gotovo neizdrživo jer su se našli između dvije vatre – muslimana i pravoslavaca - koje trajno gore. Usp. V. BOŠKOV. *Pitanje autentičnosti Fojničke Abd-name Mehmeda II iz 1463. godine. Godišnjak Društva istoričara BiH, XXVIII-XXX/1979.*, str. 87.-103.

83 ARHIV PROPAGANDA, SC, **Bosnia**, sv. 6., f. 210r. To je simbolično izrazio Krunoslav Draganović riječima: “Ujaci su tada sv. misu slavili s kaležom od drveta, a ujaci su bili od zlata!”

84 Usp. D. FARLATI, **Illyricum sacrum**, sv. IV., str. 87.

u dokumentu franjevačkog arhiva u Zaostrogu.⁸⁵ - U Franjevačkom samostanu u Fojnici čuva se drugi dokument: „Sad među nama hoda mitropolit Savatin sa dvanaest carskih konjanika, te od svakog sela po petnaest, po dvadeset i još više groša uzima, a mnoge od nas muči zatvorom i globom uzimajuć po pet i deset groša...Rečeni pop, osim što uzima novce,...i **objesio (je) fra Ivana, svećenika iz nahije/župe Imote.**“⁸⁶ Mjesto gdje je fra Ivan obješen narod naziva Obješenjak.⁸⁷

Fra Ivan Rozić je, čini se, bio žrtva sporazuma islama s pravoslavljem koji se zbilo nakon obnove Pečke patrijaršije (1557.). U zaostroškome samostanu postoji turski „sidžil“ – sudski zapisnik napisan pri kraju 1575. godine. Potpisao ga je kadija Alija Muratov u Mostaru, a u njemu piše: „Tužili su se knezovi i seljaci sela Dubravica u nahiji/župi Duvno, Podbablje u nahiji/župi Imotski, sela Vinca i Gruda i seljaci iz kadiluka Mostara protiv Rajaka koji je pod imenom Divana Hasana izvršio mnoga nasilja. On je bio eksponent hercegovačkog metropolita Savatije Sokolovića i kupio ‘vladičinu’ - redovinu - od katolika. Na sudu u Mostaru optužio ga Nikola sin Zujin iz sela Vinca da je dao o konopac objesiti fra Ivana fratra.“ Može se zaključiti da se ovo odnosi na fra Ivana Rozića. U blizini Vrgorca (4 km daleko) nalazi se selo Vina. Odgovara imenu »Vinac«. Predaja je sačuvala ime obješenog fra Ivana«, koji je »obješen« i mjesto se nazivalo »Obješenjak« (danas je dobilo novo ime »Žbare«).

2.3.2. *Stoljetno pamćenje i čašćenje*

U grobu je pronađen fra Ivanov kostur koji se pozna po puščanom privjesku od glavne olovne kugle i po žasječenoj kosti desnog stegna. Teško je naći u našoj katoličkoj mučeničkoj povijesti izrazitiji primjer od ovog fra Ivana Rozića. Tu imamo tradiciju, imamo ime i pre-zime, imamo i povijesni dokument. Otvaranjem groba i ekshumacijom dokazano je da je sve istina što se o »Sv. tilu« govorilo. Tilo je ono što se češće kod svetačkih moćiju događa:

---

85 Arhiv Franjevačkog samostana u Zaostrogu, Acta Turcarum, br. 62. Uvjeren sam da se podatak odnosi na fra Ivana Rozića sa Sretnica. Nakon mučenja Turci su ga 25. kolovoza 1575. objesili na konopu svezanom za stablo. Mjesto gdje je fra Ivan obješen narod naziva Obješenjak. Na Žbarama (Obješenjaku) je ukopan. Na mjestu njegova mučenja podignuta je crkva 1926. Kostu su mu 1960. prenesene u župnu crkvu u Vrgorcu.

86 Arhiv Franjevačkog samostana u Fojnici, Acta Turcarum, 1/ 47 i 2/ 184. Josip Matasović, Fojnička regesta, str. 114.br. 93. i 92. Tada Turci nisu imali običaj upisivati prezimena, pa. tako ni ovdje nije upisano prezime.

87 Nakon mučenja Turci su ga 25. 8. 1575. objesili na konopu svezanom za stablo. Mjesto gdje je fra Ivan obješen narod naziva Obješenjak. Na Žbarama (Obješenjaku) je ukopan. Na mjestu njegova mučenja podignuta je crkva 1926. Kostu su mu 1960. prenesene u župnu crkvu u Vrgorcu. <http://www.zupa-krusevo.org/?p=623>

neobično ugodan miris. Ovdje su i čudesne milosti posvjedočene zakletvom i svjedocima.⁸⁸

Mučeništvo fra Ivana Rozića dogodilo se, prema gore navedenom mišljenju, 1575. Godine.

Tu negdje u blizini „u Klaričića vinogradu na Žbarama (pod Vrgorcem) je 25. kolovoza 1575. mučen fra Ivan Rozić. Dok je visio fra Ivan je mučiteljima uputio poruku: „Ne bih se ja vjere odrekao, svoje vjere lijepa kršćanluka, za sve blago od ovoga svijeta, a krv moja na spasenje bila, izmučenom puku kršćanskomu, milom rodu momu hrvatskomu.”⁸⁹ Kasnije kad su fratri tražili grob mučenog fra Ivana na Žbarama. „Nađen je kostur u ležećem stavu; ispod desnoga koljena u nozi puščana kugla; poviše koljena kost desnoga stegna oštrim oruđem koso odsječena”.⁹⁰

Fra Leonardo Bajić je o mučeniku fra Ivanu Roziću naglasio da ga najviše i zanima „što ovoga fratra svijet drži mučenikom i svecom i da je na njegov zagovor Bog udijelio i danas još dijeli velike čudesne milosti ozdravljenja”. Bajić je istakao da “mnoge naše svete duše, koje još uvijek, radi naše nemarnost, ostaju nepoznate” zasjaju pred nama, a na temelju njihove svetosti mnogi će “osjetiti pobudu, da u svojim duševnim i obiteljskim potrebama [...] zauhvano se obrate mučeniku O. Ivanu Roziću.”⁹¹

Nadalje, u knjižici *O. Ivan Rozić franjevac, Mučenik i mogući zagovornik pred Bogom* iz 1928. godine, detaljno su navedena i opisana ozdravljenja od groznice, upale pluća, noge, oka, ruke, glasa kao i svjedočanstva o opojom mirisu svetosti na grobu mučenika na Orašini. Također, u toj knjižici otac Bajić ovako piše: „Sad napominjem, da je neoborivim dokazima utvrđeno da je Otac Ivan Rozić bio mučen, da je u njega ispaljen hitac puške, da mu je noga osičena, ali što mene i moje čitaoce najviše i gotovo jedino zanima jest to

---

88 Arhiv samosfana u Zaostrogu: Vira od čudesa učinjenih na grobu u Vrgorcu. Spis vrgorskog župnika fra Ivana Franića iz 1797-98. god. O. L. Bajić: O. Ivan Rozić; Šibenik 1928, (stranica 48). S. Džaja: Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće; Zagreb 1971, str. 171. Karlo Jurišić: Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba Turske vladavine; Zagreb 1972, str. 229, 239-241.

89 [K. JURISIĆ, Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, KS, Zagreb, 1972., 239.] Kostu su kasnije 1926. stavljene u grob na predjelu zvanom Žbare, a 1960. prenesene su u župnu crkvu u Vrgorcu, gdje se i danas nalaze. http://www.gospa-lurdaska.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=201&Itemid=50 i Andrija Nikić, Lučonoše..., Mostar, 2010., str.436.

90 Karlo Jurišić, Katolička Crkva na Biokovsko – neretvanskom području u doba turske vladavine, str. 239-241

91 https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Rozi%C4%87

što ovoga fratra svijet drži mučenikom i svecom i da je na njegov zagovor Bog udijelio i danas još dijeli velike čudesne milosti i ozdravljenja.“⁹²

Fra Karlo Jurišić u svojoj knjizi: *Katolička Crkva na Biokovsko – neretvanskom području u doba turske vladavine* na str. 239-241 piše: „Fra Ivan Rozić, vrgorski mučenik. Od svih je spomenutih mučenika našega područja fra Ivan Rozić najpoznatiji i najpopularniji. Narodna predaja sačuvala nam je njegovo ime i prezime, mjesto i način smrti, a vjera i ljubav naroda sačuvala, nam je njegov grob sa ‘svetim tilom’ do danas. Dapače, jedino je njemu sve do naših vremena narod iskazivao pravo štovanje i njemu se utjecao u svojim potrebama.“

Predaja, dakle, kaže: „da se mučenik zvao fra Ivan Rozić; da su ga radi vjere Isusove pravoslavci objesili u Vrgorcu pod tvrđavom na mjestu Orašina; da je nekada silan narod ne samo iz vrgorske i neretvanske krajine, nego i iz Hercegovine i Bosne dolazio na grob ”svetoga Ivana u Klaričića vinogradu“ da ga zazivlje u pomoć, i da je sveto tilo činilo velika čudesa. Pisani spomenici prije 1797. o njemu šute. Međutim se u arhivu zaostroškoga samostana čuva. “Vira od čudesa učinjenih na grobu u Vrgorcu” u kojoj je tadašnji vrgorski župnik fra Ivan Franić zabilježio 14 neobičnih ozdravljenja, koja su se zbila na Rozićevu grobu u same dvije godine: 1797. i 1798. Njegov grob častili su, ne samo okolni katolici, nego i brojni vjernici iz Dalmacije, Hercegovine i Bosne.

Štoviše, na grob su mu dolazili i inovjerci.

Brojni su zapisi i svjedočanstva o milostima, čudesima i ozdravljenjima koji su dodijeljeni vjericima po zagovoru ovog našeg vrgorskog mučenika, ugodnika Božjega. Dobro je znati kako je Vrgorac u 18. stoljeću bio hodočasničko mjesto, a fra Ivanov grob častili su brojni vjernici iz okolice i daljine. Biskup fra Grgo Ilić 1799. piše da su na fra Ivanov grob išli iz Bosne i Hercegovine katolici, pravoslavci, muslimani i cigani-Romi.⁹³

2.4. Podaci o franjevačkom samostanu

Franjevci su svoj samostan, pod inače nesklonim turskim gospodarom, bili toliko unaprijedili, da ga 1640. godine generalni pohoditelj-vizitator poslan iz Rima nazivlje najljepšim od svih samostana tadašnje prostrane Provincije Bosne Srebrene.⁹⁴

92 Leonardo Bajić, O. Ivan Rozić franjevac, Mučenik i mogući zagovornik pred Bogom, Šibenik 1928. godine

93 <https://hr-hr.facebook.com/vrgoracke.novine>

94 Tako je 1640. u opširnoj izvješću zapisao fra Pavao Pelizzer iz Rovinja, U samostanus e zadržao osam dana. Susreo se s biskupom fra Bartolom Kačićem. Biskup muje, uz ostalo rekao da u biskupiji ima više od 50 000 vjernika. Fra Pavao naglašava da su katolici vrlo pobožni, kao i u cijelom Provinciji. Vjernici pristupaju fratrima i ljube im ruke. Vjernici se okupljaju na određenim mjestima na otvorenom i slave svete mise. **Izvještaj o Bosni...**, **Starine**, str. 18..

Drevna oznaka katolika bila je, ako je to bilo moguće, nabaviti i na vidnom mjestu držati svetu sliku. Katolički puk od pamtivjeka štuje određene slike. Vješa ih po svojim prebivalištima, postavlja ih kraj putova, cjeliva ih ljubavlju kojom ljubi sliku vlastite majke. Kao što je onu ženu iz Evanđelja vjera potaknula da dodirne Isusovo odijelo, da bi nakon toga zadobila ozdravljenje, tako vjera vodi stoljećima kršćanski puk k likovima Majke Gospodinove po njezinim svetištima. Gospine slike, rađene su prema uzorcima koji se već od 5. st. pripisuju sv. Luki Evanđelistu, a smatrani su Gospinim portretom. Luka je, naime, jedini koji najuspjelije “oslikava” blaženu Djevicu u svorn Evanđelju. Prema predaji, on je “liječnik” te izrađuje nekoliko slika Gospe s Isusom. Pokazuje ih slušateljima kojima propovijeda, pa brojni među njima prigrljuju kršćansku vjeru. Sv. Luka daruje sliku prijatelju Timoteju. Prema nekim grčkim autorima, carica Eudoksija (1404.) šalje je u Jeruzalem svojoj rodici Pulheriji (1453.). Izložena je na čašćenje vjernicima u crkvi Hodegitria (Voditeljice na putu). Prema drugom vrelu, slika je prenesena u Carigrad, a nestaje 1453. godine kada Turci osvajaju taj grad. Ostale su Gospine slike napravljene prema njoj,

Neka marijanska svetišta među Hrvatima doživljavaju svoj razvoj i procvat. Tako npr. isusovac Vilim Gumpfenberg u svome djelu “*Atlas Marianus*” (München, 1672.) spominje lik Gospe Zaostroške među 2709 najpoznatijih čudotvornih marijanskih likova na svijetu (24 iz hrvatskih krajeva). Danas ne znamo o kojem se svetom liku nekadašnjeg svetišta zapravo radi, pa niti da li je to bila slika ili kip. I danas je zaostroškoono živo Gospino svetište.

U izvještaju fra Franje Sudića iz 1679. godine za samostan u Zaostrogu, uz ostalo, stoji da se „na morskoj obali nalazi sagrađen samostan nešto duži, a ipak od kršćanskih građana u kojem mjestu rabi se hrvatski jezik i na njemu se mjesto zove Zaostrog. U tom samostanu boravi šesnaest braće (fratara) pod turskom vlašću po drugi put, a zalijeću se dotaknuti gornja mjesta“ to jest imaju župe u Hercegovini.⁹⁵

Poslije Bečkoga rata, kada se hercegovački paša spremao da napadne Makarsko primorje, mletački je opći providur Cornero na proljeće 1687. poslao u sela: Živogošće, Drvenik, Zaostrog, Podacu, Lapčanj (Gradac), pomoć u oružju i živežnim namirnicama. Tada je u Zaostrogu dvadesetak obitelji dobilo pomoć u hrani. Između dvadesetak navedenih različitih prezimena samo su četiri izričito zaostroška prezimena: Dragičević, Điković, Kosović i Matutina, pa bi ostali bili došljaci, koju su se u ratnim previranjima doselili iz bliže i daljnje unutrašnjosti, i to najčešće s namjerom, da krenu dalje ili da se vrate,

---

95 *Opis provincije Bosne Srebrene učinjen 1679. godine*, **Bosna franciscana**, sv. 48., Sarajevo, 2018., str. 227.

odakle su i došli. Stoga su bili potrebne državne pomoći u mjestu, gdje većina nije imala ništa svoga.

Iz zaostroškog samostana fratri su upravljali župom zvanom Veljaci ili Podljubuški, a neko vrijeme i Brotnjom, Blatom i Mostarom. Provincijal fra Ante iz Gabele je 1684. uz ostalo napisao o jednoj provinciji „siromašni redovnici i kršćani su s dušom u ustima. Turci se prestrašeni i sva je njihova nada u neslozi kršćanskih vladara, a naša je sva nada u Bogu i Vašoj Svetosti, koji sa svom potlačenom Provincijom i kršćanima cjelivam svete noge.“⁹⁶

Poznati venecijanski kartolog Coronelli 1687. godine također je zabilježio naziv sela „Za-Ostrogh“.⁹⁷ Za vrijeme Bečkog rata, turci su izgubili okupirana područja, pa su katolici bojeći se osвете, s fratriba iz Hercegovine uvelike selili u Južnu Hrvatsku. Pastoriziranje katolika na hercegovačkom području trajalo je sve do završetka Bečkog rata (1699.), odnosno Požarevačkog mira. Tada je udarena nova granica između Mletačke republike i Turskog carstva, zbog sigurnosti, franjevački poglavari su se na kapitulatu u Velikoj 1700. godine odlučili da pastoriziranje katolika u ljubuškom kraju (i Hercegovini) preuzmu franjevci iz Kreševa.

Godine 1735. osnovana je Provincija Presvetog Otkupitelja, pa je dotada samostan hercegovačkih fratara u Zaostrogu postao njezinim vlasništvom.⁹⁸ Ta podjela, međutim, nije podijelila ni otjerala fratre rodnom iz Hercegovine. Oni se susreću u spomenutom samostanu i u potonjim desetljećima i stoljećima.⁹⁹

3. Pastorizacija iz Kreševa

Početak XVIII. stoljeća mladići iz Hercegovine su odlazili u Kreševo. Prema Knjizi obučeni mladiću u franjevačkom samostanu u Kreševu je obučeno osamdesetak mladića podrijetlom iz hercegovačkih mjesta.¹⁰⁰ Tu su proživljavali prve godine u samostanu, oblačili franjevački habit i nastavljali studij. Redovito su odlazili u Italiju i, nakon svećeničkog ređenja i završetka

---

96 Usp. A. NIKIĆ, **Treći egzodus stanovništva iz Hercegovine u Zaostroški kraj., Povijest egzodusa.** Mostar-Zaostrog, 1993., str. 39.

97 <http://www.samostan-zaostrog.com/?t=C1&tpg=6>

98 U Zaostrogu se danas nalazi franjevački samostan sv. Marije (XVI.–XVII. stoljeća; spomenik kulture) s bogatom knjižnicom (oko 15.000 svezaka), arhivom, muzejom (bogata zbirka etnografskih i sakralnih predmeta), memorijalnom zbirkom slikara M. Veže (od 1989.) i botaničkim vrtom.

99 Primjerice franjevac rodnom iz Hercegovine, a član Provincije Presvetog Otkupitelja bio je gvardijan Zaostrogu od 27. studenog 1991. do početka mjeseca srpnja 1994. Usp. A. Nikić, „**Sažeci dokumenata župe Bast – Baška Voda**, Ružići – Baška Voda, 2004., str. 575. Fra Andrija Nikić je napisao knjigu: **Pet godina karitativnog djelovanja fra Berislava Nikića**, Mostar – Zaostrog, 1993.

100 Usp. R. JOLIĆ, **Novicijati...**, str. 33-65. Moguće je, čini se, pomenično nabrojiti 82 obučena mladića podrijetlom iz hercegovačkih mjesta koji su bili u novicijatu u Kreševu. Brojni su novicijati proživjeli skupa s mladićima podrijetlom iz bosanskih mjesta.

studija vraćali se u Hercegovinu. Pripadali su franjevačkom samostanu u Kreševu. Drevni samostan u Kreševu je preuzeo pastorizaciju župa u Hercegovini početkom XVIII. stoljeća, ali su fratri podrijetlom iz Hercegovine bivali provincijali i gvardijani, te pastorizatori i u nekim župama kreševskog distrikta. Tako su 1743. godine u Hercegovini pastorizirali župe: Duvno, Roško Polje, Posušje, Drinovci, Mostar, Mostarsko Blato Veljaci i Bročno.¹⁰¹

Fratri iz kreševskog samostana su 1813. godine pastorizirali župe: Kreševo, Roško Polje, Posušje, Mostar, Mostarsko Blato, Ružići, Ljubuški, Brotnjo, Duvno, Livno-Vidoši, Livno – Ljubunčić, Kotor Varoš, Banja Luka, Ivanjska, Sasine, Bijač, Volar, Skopje, Rama i Kupres.¹⁰² Franjevci rodnom iz Hercegovine uglavnom su pastorizirali katolike u Hercegovini, a ponekad su vršili i su službe u samostanu i Provinciji.. Tako je to trajalo sve do 1844. godine.

3.1. Životne okolnosti

Nekolicina fratara koja je djelovala u ljubuškom kraju, kako 1742. svjedoči biskup fra Pavo Dragičević, nisu, poput fra Ante Pandžića, pripadnika samostana u Kreševu, za uredno obavljanje posla imali ni kuće nit mjesta, nego, neprestano idući od zaseoka do zaseoka i od kuće jednoga kršćanina do kuće drugoga kršćanina, vrlo siromašno živjeli.¹⁰³

Godine 1708. fra Ivan Krstitelj de Vietri, generalni pohoditelj (vizitator, komisar) za bosansku provinciju nakon što je obišao sve samostane, većinu župa i fratre, uz ostalo, piše: „Život siromašnih župnika još je bolniji od života samostanskih redovnika jer, pošto je Bosansko kraljevstvo brdovito i šumovito, te tek što je završila padina jednoga brda, počinje uspon drugoga, a sela su kršćanska daleko jedna od drugih, te siromašni župnici pješače po 20 i 30 milja dnevno, a Turci mnoge i ubiju u tim pustim šumama. Osim toga siromašni župnici ni u jednom mjestu nemaju ni crkve ni kuće, jer Turčin to ne dozvoljava, te tako uvijek jedu hladnu hranu, kao bježeći da bi dostigli poslužiti svima. Spavaju na goljoj zemlji u siromašnim slamnatim kućicama svojih kršćana. I radi toga iza sebe na konju nose uvijek jedan pokrivač, a na

---

101 FRANJO MARIĆ, *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Zagreb, 1998., str. 51.-74. Nikola Badanković je na temelju podataka što su mu ih dali fra Andrija Zirdum i fra Andrija Nikić nacrtao zemljovidne prikaze pojedinih župa ucrtao područja na kojima su se župe prostirale. Vizualni pogled na područje što su ga pastorizirali franjevci Bosne Srebrne 1678. otisnuta je na 135. stranici. Ubikacija pojedinih župa 1743. nalazi se na str. 74. Pregled župa po distriktima iz 1762. predstavljen je na str. 136. Kreševski distrikt je uz Kreševo pastorizirao još župe: Sarajevo, Posušje, Drinovce, Blato, Mostar, Brotnjo i Ljubuški, str. 136. Župu Roško Polje pastorizirali su iz Kraljeve Sutjeske, a Duvno franjevci iz Fojnice.

102 **Franjo Marić**, *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995...*, str. 107.-122.

103 Usp. SERAFIN HRKAČ, *Popisi obitelji iz XVIII. stoljeća*, **Godišnjak Matice hrvatske Grude**, Grude, 2007., sv. 1., str. 69.

prsimu uvijek (nose) Presveti sakrament i sveto ulje.“ Potom piše: „*Samostan sv. Katarine u Kreševu*: Ima 15 redovnika, koji zajedno s mladićima, koje poučavaju da ih prime u Red, predstavljaju pravi raj svetosti na zemlji, jer slave Boga dan i noć s velikom pobožnošću.(...) Spomenuti samostan ima na dušobrižničkoj brizi pet župa, i to četiri pod jurisdikcijom makarskog biskupa, a jednu pod jurisdikcijom bosanskog biskupa. Sve su pod turskim gospodstvom.“¹⁰⁴

Makarski biskup don Stjepan Blašković je u svom izvješću o Ljubuškom zapisao: Dana 25. kolovoza 1735. biskup dođe u Ljubuški. „I ovdje je biskup podijelio sv. krizmu mnogobrojnoj djeci i odraslim osobama.“¹⁰⁵

Iste 1735. godine osnovana je nova, kasnije nazvana Provincija Presvetog Otkupitelja i samostan u Zaostrogu je postao njezina svojina. Tada je dvanaest samostana stavljeno pod okrilje jednog poglavara. Mlada Provincija je dolično stasala. „Njezina snaga, uz djelatnost prema vani na dušobrižničkom polju, upravljala se osobito nutarnjem uređenju u školama i u samostanskoj stezi. Godine 1743. u 12. samostana živjelo je 210 svećenika i još oko 15 izvan Provincije u raznim službama, klerika 32, laika 31 i 8 novaka, u Italiji na naucima 5 učenika. Fratri, naprotiv, nisu priznavali granicu koja je podijelila i evo i danas dijeli hrvatski katolički narod. Bosanska provincija je i poslije diobe ostala kud i kamo veća od Dalmatinske. Divan početak nove Provincije je tijekom stoljeća u mnogo čemu uvelike nadmašen.“¹⁰⁶

Godine 1742. biskup fra Pavo Dragičević je osnovao župu Ljubuški-Veljaci. Župnici nisu imali vlastite kuće pa su boravili kod svojih župljana po selima. „Nakon što je obavio dužnost svoje pastirske službe, piše u biskupovu izvješću, u gore navedenoj župi, prečasnij je biskup sa svojima i sa spomenutim župnikom, nakon dva sata vremena, došao u selo zvano Veljaci, po kojem se i župa nazvala. Drugim imenom zove se i Ljubuški, po utvrđi Ljubuški, smještenoj u sredini ove župe. Budući da zbog vrlo opakih Turaka župnik nema svoje određene kuće, primio ga je u svoju kolibu katolik Jure Jelavić i tu je prenoćio.

Kad je svanulo jutro 5. lipnja, u 2. nedjelju iza Duhova, presvijetli je biskup ispovjedio više pokornika, a zatim održao misu na oltaru, koji je zbog stalne kiše podignut u onoj kući. Održao je propovijed puku, nekima podijelio svetu pričest, a onima kojima je to bilo potrebno sakrament potvrde.

6. lipnja 1768. presv. je biskup ustao vrlo rano i u pratnji trojice svećenika ispovjedio vrlo mnogo pokornika na groblju onog sela, gdje su podigli oltar. Miju Vištičića i Magdalenu Jelavić povratio je boljem životu: oni su zbog braka sklopljenog pred svjetovnim sucem u trećem (f.337v) stepenu svojbinstva

104 Usp. A. NIKIĆ, **Događajnica...**, str. 299. i 300.

105 Usp. A. NIKIĆ, **Blaškovićev dnevnik iz 1735.**, *Mostar, 1994.*, str. 64., **Događajnica...**, str. 299. i 300.

106 A. NIKIĆ, *Društveno-politički uvjeti podjele Bosne Srebrenе*, **Kačić**, sv. XVII/1985., str.69.-84.

upali u izopćenje. Iz mnogih razloga i zbog turskih nasrtanja on je podijelio oprost (od ženidbene zapreke) i odriješio (ih od izopćenja) a dobivenu djecu pozakonio. Posljednji je govorio svetu misu i održao revan govor o obdržavanju zakona (uz moto) „*ako želiš ući u život, drži zapovijedi*“ ; više je njih pričestio, a mnoge je krizmao.

Istog je dana pregledao župnu administraciju i pronašao da se pravilno vrši. Pregledao je i sveti pribor, naime, dva prijenosna oltara sa svim potrebnim za misu; naredio je da se od toga što prije izmijeni jedan kalež, predoltarnik i poderana alba. Zatim je pregledao župne knjige i našao da su od zadnjeg pohoda održane mise za puk i da je kršteno 111 , vjenčano 31, umrlo 45, kuća 135, onih koji primaju pričest 610, djece ili onih koji ne primaju pričest 325.

Pošto je ručao, prečasni gospodin biskup je dao sabranom puku blagoslov, uzjahao konja i s o. Antom Lekićem, župnikom ove župe Veljaci, i dvojicom naoružanih katolika stigao nakon pet sati vremena u slijedeću župu.¹⁰⁷

3.2. Musliman ubio fra Luke Mikulića

Tijekom turske okupacije poznata su brojna mučenja fratar i katolika. Fra Petar Bakula je 1862. zapisao: *“Broj mučenika ubijenih od Turaka, najprije u Bosni a zatim u Hercegovini, tako je velik, da bi nam trebao registar samoga Boga koji ih je okrunio, da saznamo za sve. Dok oni koje mi znamo sačinjavaju najmanji dio ubijenih na tisuće barbarskih načina za svetu vjeru.”*¹⁰⁸

Izdvajam primjer mučenja I posljednica sina iz ružičke župe. To je bio fra Luka Mikulić. Fra Luka je rođen je u Ružćima oko 1735. godine. Njegovo obrazovanje je vezano uz franjevački smaostan u Kreševu. Tu je 17. rujna 1753. obukao franjevački habit i postao fratara. Godine 1761./1762. bio je učitelj đaka i ujedno svetkovinski – svečani propovjednik u crkvi sv. Kate u Kreševu. Pomagao je obnovu samostana i crkve koji je izgorio 1765. godine. Dana 13. lipnja 1766. imenovan je nedjeljnim propovjednikom u istoj crkvi¹⁰⁹, a bio je i specijalni misionar. Potom je skupljao žito. Radnika je često bilo u jendom danu i do stotine.¹¹⁰ Godine 1768. postao je meštar – odgojitelj novaka. U veljači je obodio od upale porebrice.¹¹¹ Dan 14. rujna postavljen je za općeg propovjednika.¹¹² U siječnju 1769 nakon smrti fra Bonaventure Mihačev ića, župnika u Brotnju, poslali su o. Luku Mikulića, meštra novaka, da pogleda

107 Usp. A. NIKIĆ, **Događajnica...**, str. 325-326.

108 Usp. A. NIKIĆ, **Hercegovački franjevački mučenici**, Mostar, 1992. str. 40.

109 MARIJAN BOGDANOVIĆ, **Ljetopis kreševskog samostana**, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 65.

110 M. BOGDANOVIĆ, **Ljetopis...**, str. 88..

111 M. BOGDANOVIĆ, **Ljetopis...**, str. 103..

112 M. BOGDANOVIĆ, **Ljetopis...**, str. 111..

župu, zatraži vraćenja dugova I da sredi sve ostalo. On izvrši naredbe poglavara I tamo – za neko vrijeme – ostavi za župnika mladog svećenika o. Anđela Glavaša, s istim pomoćnicima, I vrati se 3. siečnja.¹¹³

Potom fra Marijan opisuje zlostavljanja od strane Luciferovih pristalica nastavlja: “Početkom mjeseca ožujka ublažili smo podmuklog Delalića s četrdeset groša, njegovog odabašu Kezmu sa trideset a tako su /i drugi/ pojedini zlotvori primreni darovima. Napokon je samostan priredio svima njima u Krešvu gozbu da bi začepio lavovske ralje. Bilo je ipak zaludu, jr od Boga proketa neki vojnik Nuhan, koji je iz Foče došao u Kreševo i s nama tijekom mnogo godina rastao, pa su ga Kreševljaci podigli iz đubreta, nije htio uzeti dva groša i muket kojese mu poslali. Nakon što se zaprijetio, opalio je s javne cesta pušku i (13. ožujka 1769.) u samostanskom vrtu ubio fra Luku Mikulića, novačkoga meštra.¹¹⁴ On je jadan, izdišući, dotrčao u aviliju pa sam mu jedva podijelio najkraće odrješenje i odmah je umro. Njegov mrtvo tijelo ležalo je u vrtu do sutra, 14. ožujka, dok se nie, pošto smo pozvali kadiju iz Fojnice i ovdašnje pravake, obavio proces nad tragom zločina i dok se nije doibila dozvola da se pokopa. Pokopan je uz sudjelovanjer čitavog pukau fratarskoj grobnici ispred velikog oltara. Platitli smo za proeces I ilam iznos od 9 groša a krivca, budući d aje bio novi janjičar, predali su Kezmi, zamjeniku njegova age. On ga je onoga dana držao u okovima a zatim ga pustio da s mirom ode u Sarajevo do svog age Delalića Divne li pravde! Krivca oslobađa a nevine kažnjava globom I plaši prijatbnjama! Ako Bog ne osveti (Judita 16,20) uzalud se uzdati u pravdu,¹¹⁵. Nakon opisa vojničkih zala nastavlja: “Što je još gore, ovi naši divlji I okrutni susjedi, kakv je brijacev sin i Nuhan, koji je ubio o. Luku Mikulića iu njegovom zakutku, već su se vratili, ali se na zna kako, da li kao pobjednici ili kao bjegunci, zbog gladovanja i ratnih nevolja kojih nikad (ranije) nisu iskusili. Sve će se to na koncu otkriti...”¹¹⁶ Kasnije je fra Marijan saznao za plan nekih muslimana koji su planirali “ubiti dvojicu fratra, upotrebljavajući primjer prošlog ubojstva o. Luke Mikulića, da bi nas strašenjem prisilili, ali su

---

113 M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 118..

114 Fra Bono Benić piše „U Krešvu poginu u to vrime o. p. i dobri fra Luka Mikulić, učitelj novaka, i to bi ubijen u vrtlu iznenada od nekoga Čel Nuhana iz Paslidže (Pljevlja), koji se ondi u Krešvu i uzdigao.“ BONO BENIĆ **Ljetopis sutješkog samostana**, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 257. „Godine 1769. o. Luku Mikulića iz Ružića, učitelja novaka u Krešvu, dok je bio u vrtu, zaplotnjački je ubio iz piuške bezdušni janjičar, tako da su mu redovnici, koji su pritrčali, jedva mogli dati odrješenja i sveto pomazanje.“ FILIP LASTRIĆ, **Pregled starina Bosanske provincije**, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 147.

115 M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 120-121.88..

116 M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 129.. U prosincu piše: “U međuvremenu, onaj prokleti ubojica o. Luke Mikulića po imenu Nuhan već se potan0o vratio” (str.134).

odmah otišli e (dobivši opanke), pa ne znamo što će biti. Mjesec (ožujka) se uzavršio.”¹¹⁷

Ubojica Nuhan zbog navedenog ubojstva uopće nije bio kažnjen. Naprotiv, i kasnije je prijeto fratrima i imali su mnogo muke zbog spomenutog muslimana. O fra Lukinu mučeništvu opširno je pisao biskup fra Marijan Bogdanović i franjevački ljetopisci.¹¹⁸

4. Prostranost župe

Godine 1813. biskup fra Augustin Miletić je napisao slijedeći izvješće:

Naziv mjesta	Broj kuća	Broj odraslih	Broj djece	ukupno
Šipovača župa	17	56	51	107
Vojnići, Dole i Klobuk	50	189	157	346
Veljaci i Slutovlje	41	133	104	237
Vitina i Vašarovići	55	225	166	391
Proboj i Otok	29	98	80	178
Radišići	27	82	81	163
Črljeni Grm	21	96	69	165
Podljubuški	42	176	112	288
Bijača i Ardomilje	24	94	70	164
Studenci i Zvirići	27	122	83	205
UKUPNO	333	1.271	973	2.244 ¹

Godine 1837. franjevci se nastanjuju u Veljacima. Međutim, stoljetna energija je poticala franjevce na obnovu franjevačkog samostana na Humcu.

117 M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 141 Dana 10. svibnja 1770. “umrije o. Anto Ćorić...” u dobi od 60 godina. “Tijeo mu je stavljeno u prvi fratarski grob pred velikim olatarom od sztrane grada, iznad Luke Mikulića, kojega je Turčin ubio prošle godine.” M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 143. “Na 26. lipnja nestade Nihan-baše iz hana Novalića (ubojice Luke Mikulića) . Godine 1772. ponovno piše o zulumima i isplati samostan oko 240 groša. ...Zbog toga se I vrši pritisak na samosan I samostansino strada.. M. BOGDANOVIĆ, Ljetopis..., str. 194. I bilješka br.5. .

118 Usp. A. NIKIĆ, **Hercegovački franjevački mučenici...**, str. 56.

Godine 1844. veljačka župa je obuhvaćala slijedeća sela:

Red. Broj	Sela	Domaćinstava	Odraslih	Djece
1.	Veljaci	60	208	100
2.	Vitina	65	237	165
3.	Proboj	27	105	85
4.	Radishchichi	64	235	156
5.	Sub-Ljubushki	68	252	161
6.	Studenczi	37	145	106
7.	Vitaljina	16	70	45
8.	Teskera	9	39	33
9.	Ardomilj	11	50	29
10.	Zvirichi	29	102	72
11.	Biacca	13	46	38
12.	Pod-Prolog	15	50	42
13.	Czarljeni-Gorm	33	100	92
14.	Lissicze	13	51	32
15.	Vasharovichi	26	130	82
16.	Grab-Orahovje-Ljutovje	35	111	98
17.	Grabovnik	18	54	60
18.	Hotok	28	104	82
19.	Greda	18	81	63
20.	Vojnichich	16	52	58
21.	Shipovaca	24	91	41
22.	Klobuk	45	140	80
	Ukupno : 4.173 osoba	670	2.453	1.720 ²

Slijedeća statistika potvrđuje kako su majke rađajući djecu pobjeđivale i osiguravale budućnost hrvatskog i katoličkog naroda na području prostrane veljačke, odnosno ljubuške, potom humačke župe. U razdoblju od oko 75 godina, a višestruko teškim okolnostima, broj katoličkog naroda povećan je za preko 4200 osoba.

Red. broj	Godina	Obitelji	Katolici	Sela
1.	1779.	156	1260	
2.	1818./19.	387	2.241	
3.	1833.	508	3.390	23
4.	1839.	620	3.237	
5.	1844.	670	4.173	
6.	1853.		5483	

Povećavanje broja katolika zahtijavalo je i veći broj propovjednika evanđelja, predvodnika, odgojitelja, zaštitnika domaćih fratara i svećenika koji će im pomagati na putu spasenja i životne sigurnosti. O tom su vodili brigu katolici, ali i fratri pa su tražili dozvole i novčanu pomoć za gradnju samostana kako bi bili što bliže svom vjnom puku.

5. Samostalna zajednica franjevaca sa sjedištem na Širokom Brijegu

Povijesni prostor na koji je stupio sv. Franjo 1212. i 1219. i ostavio prve fratre, te grad u kome se oblikovala *Provincia Sclavoniae*, potom *Bosna Srebrna*, *Hercegovačka franjevačka kustodija* i pojedini današnjih samostana bio je tijekom svih osam minulih stoljeća obilježen raznorodnim nemilim događajima, koji su uvjetovali život i rad franjevačkog entiteta. Svjesni franjevačkog pamćenja nekolicina – samo devetorica - franjevaca rodom iz Hercegovine odlučila se na obnovu samostan u Hercegovini. Obratili su se crkvenim vlastima i dobili odobrenje. Nakon obnove samostana na Širokom Brijegu (1846.) prešlo se na osnivanje Kustodije – Čuvodržave hercegovačkih franjevaca pod zaštitom Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo 1852. koja je kasnije 1892. proglašena Provincijom obnovili su katolički puk u Hercegovini. Nakon što su se partizani okomili na hercegovačke fratre te ubili njih 66, a između preživjelih 92. su na montiranim procesima osudili na preko 345 godina zatvora procvjetala su redovniška i svećenišk zvanja međ katoičkim pukom. Radi tolikih katoličkih i franjevačkih mučenika i patnji podnesenih u komunističkim kazamatima u lipnju 1981. Hercegovina je bila dostojna prihvatiti Kraljicu Mira i prerasti u srce Katoličke crkve te je papa Franjo 2018. imenovao nadbiskupa Henryka Hosera, S.A.C, Apostolskim vizitatorom s posebnom ulogom za župu Međugorje. Tim papa Franjo „potvrđuje vrijednost ovoga mjesta.“ „Međugorje

je postalo ispovjedaonica svijeta.“ Plodovi,“vjera i djela rekao je, uz ostalo, nadbiskup Hoser „čini Međugorje posebnim mjestom“.¹¹⁹

Tko bi mogao samo nabrojiti sve političke mijene i ugroze, ratove i osvajače, sve borbe za vlast i prevlast na ovim vječito nesigurnim prostorima, uvijek nadomak granici i razdjelnici s vjerskim varijacijama, te pravoslavljem, islamom i agnostičkim opredjeljenjima. Ipak, fratri su s vjernim katolicima sve to živjeli u nadi i nadživjeli u veselju. Živjeli su i družili se “bogati samo nadom u Boga”. Nije bilo ni struje ni rasvjete, ni telefona ni mobitela, ni drugih čuda tehnike, ali je postojala tjesna povezanost jednih s drugima. Nažalost, od onih nesretnih vremena u Xv i XVI. stoljeću do najnovijih vremena iz Drugog svjetskog rata i poraća katolicisu bile bespravi – bezvrijedni a katolička sakralna zdanja izazovna, te u ovoj našoj bijednoj domovini ne može se naći ništa od srednjovjekovnih spomenika stare pobožnosti osim ponegde bez reda izgorjele gomile kamenja i humak zemlje koji skriva i čuva nepoznate katoličke bisere. Stoljećima j najprije turski bijes poništio ne samo samostane nesigurne određenosti nego i one sigurne, a u novijem razdoblje komunisti su đavolskim mučenjima pokušali izbrisati memoriju i zasadili zabranjeno sjećanje.¹²⁰

---

119 Usp. Naprekto i Akademijin povijesni kalendar za 2019., Mostar, 2018., str. 1.

120 Usp. P. Bakula, Topografsko-historijski šematizam... 1873., str. 210. i RANDO PARŠIĆ, **Zabranjeno sjećanje**, Korčula, 2011. U izdanju dominikanskoga samostana sv. Nikole u Korčuli posmrtno je objavljena autobiografija o. Randa Paršića (1912. – 2004.) pod naslovom Zabranjeno sjećanje. Paršićeva sjećanja na tri progonstva od strane komunističkih vlasti. Prvi je put uhapšen u listopadu 1944. te, nakon tamnovanja u Dubrovniku i Korčuli, pušten na slobodu u studenome iste godine. No, već u lipnju iduće godine ponovno je uhićen i, nakon fizičkog i psihičkog maltretiranja, izveden pred sud s grupom okrivljenika u kojoj je bio i njegov subrat dr. o. Dominik Barač, koji je osuđen na smrt strijeljanjem zbog izmišljene protunarodne i terorističke aktivnosti. Sud je zaključio da je Paršić znao za tu njegovu aktivnost, ali ju nije prijavio vlastima, pa je zbog toga osuđen na četiri godine robije. Iz Dubrovnika je prebačen u Trogir, gdje je njegov subrat Barač strijeljan, a potom u Staru Gradišku, gdje je robijao do 10. veljače 1948. Uslijedilo je nekoliko godina slobode..., a potom je od početka srpnja do konca studenoga 1957. ponovno robijao, ali ovoga puta na zloglasnom Golom otoku. Dominikanac Paršić autentično i dirljivo opisuje atmosferu raznih tamnica u kojima je boravio, prikazuje postupke svojih tamničara i odnos prema supatnicima koji kreće od šutnje i nepovjerenja, preko zblizavanja do prijateljskog povjerenja. Stoga Paršić ne zaboravlja imena svojih supatnika, posebno svećenika, s kojima je dijelio teške robijaške dane. Opisujući osobni teški križni put, utkan u zajedničku patnju njegovoga naroda, Paršić nam ostavlja poruku vjere, ufanja i ljubavi, kojima je ne samo prevladao nametnute muke i nevolje, nego također uspio oprostiti svojim mučiteljima. Očito je to iz posljednjih dviju rečenica o. Paršića: “Već sam više puta rekao da svoje progonitelje i mučitelje neću prozivati niti prstom prokazivati. Njihovu nečovječnost prepuštam Božjem smilovanju!” (str. 122). Tim riječima Rando završava svoja sjećanja, koja obuhvaćaju njegov životni put do konca 1957. godine. Kada sam pročitao ovu knjigu, prisjetio sam se razgovora s četrdesetak naših uznika. Samo neki su me poslušali i napisali svoja sjećanja. Većina je svjedočila o strahu s kojim su očekivali prije smrt nego ponovno uzništva. Fra Mladen

Dana 8. srpnja 1843. sastalo se, u Posušju, 9 franjevaca, rodom iz Hercegovine, da bi pristupili ostvarenju davno namjeravanoga cilja, da učine ono što je prvo i osnovno za osnivanje samostana. Imena te devetorice franjevaca su sljedeća: Fra *Nikola Kordić*, župnik župe Blata, fra *Ilija Vidošević*, definator Bosanske provincije, fra *Mijo Slišković*, župni pomoćnik u Posušju, fra *Ante Čutura*, učitelj novaka iz Kreševa, fra *Augustin Marijić*, župnik u Ružićima, fra *Ilija Skoko*, župnik u Posušju, fra *Filip Ančić*, župnik u Ljubuškomu (Veljaci), fra *Paško Kvesić*, mjesni kapelan u Gorici, i fra *Filip Ćorić*, pomoćnik župnika u Blatu. S vremenom se broj fratar povećavao tako da ih je u proljeće 1845. bilo osamnaest.

Izgleda da se po sebi nameće želja da doznamo imena i prezimena tih neustrašivih franjevaca koji su godine 1845. radili u Hercegovini kao svećenici, koji su zajednički učinili drugi korak prema osamostaljenju hercegovačke franjevačke zajednice. Dana 18. travnja 1845. tadašnja uprava hercegovačkog franjevačkog bratstva (gvardijan i četiri savjetnika) sastala se na Čerigaju i obavila godišnji razmještaj osoblja:

1. Fra Anđeo Kraljević, gvardijan na Širokom Brijegu
2. Fra Nikola Kordić, župnik u Blatu (Čerigaj)
3. Fra Mijo Slišković, kapelan u Brotnju
4. Fra Ilija Vidošević, mjesni kapelan u Gorici
5. Fra Ante Čutura, župnik na Posušju
6. Fra Ilija Marojević, župnik u Brotnju
7. Fra Anđeo Primorac, vikar Kustodije i kapelan na Poljima
8. Fra Paško Kvesić, meštar novaka na Čerigaju
9. Fra Ilija Skoko, župnik u Mostaru (Mostarskom Gracu)
10. Fra Augustin Marijić, gvardijanov pomoćnik (u gradnji)
11. Fra Pile Ančić, župnik u Ljubuškom (Veljacima)
12. Fra Ivan Kvesić, mjesni kapelan u Zaslavlju
13. Fra Pile Ćorić, župnik u Ružićima
14. Fra Mate Ćorić, kapelan u Brotnju
15. Fra Lovro Soptić, kapelan u Mostaru
16. Fra Jozo Vrljić, kapelan u Ljubuškom
17. Fra Mijo Rozić, župnik u Gracu preko Neretve
18. Fra Grgo Dragičević; župnik u Hrasnu preko Neretve.¹²¹

Barbarić mi je ponavljao: Naš narod kaže da đavli muče ljude, a ja ti kažem, đavle treba odvesti u partizanski kazimanat da ih nauče kako treba ljude mučiti. Bili su gori od đavala! (fra Andrija Nikić) <https://www.ljevak.hr/knjige/knjiga-15876-zabranjeno-sjecanje-prikazi-1-o-knjizi>

121 ARHIV BISKUPSKOG ORDINARIJATA, br. 27./1845.

Eto, to su njih osamnaest velikana tihog, nesebičnog i pregalačkog rada na polju Hercegovine. Njih osamnaest dušobrižnički posao razbacao po cijeloj Hercegovini ali su imali zajedničko srce, u kojemu je gorjela želja sagraditi crkvu i samostan u rodnom kraju. Njih osamnaest »*brez kruha i krova, bogati samo nadom u Boga*« radili su, iako su im snage bile malene, i planirali uvijek nešto novo, kad ni započeto još nisu bili dovršili.¹²²

5.1. Osnivanje Kustodije

Godine 1844. franjevci rodom iz Hercegovine dobili su dopuštenje Svete Stolice da mogu graditi crkvu i samostan u Hercegovini i da njihovi novaci - njih trojica - mogu iz Kreševa nastaviti novicijat u Hercegovini. Nakon dobivene dozvole iz Carigrada u srpnju 1846. fratri su započeli gradnju samostana na Širokom Brijegu. Nakon završetka zdanja na Brijeg je preneseno sjedište župe. Sve je to znao biskup fra Rafo Barišić. Godine 1847. osnovan je Apostolski vikarijat za Hercegovinu i biskup Barišić dolazi među hercegovačke fratre. Fra Petar Bakula pravi nacrt, vodi radove i završava mali samostan u Vukodolu (kod Mostara). Tu je omogućeno sjedište obnovljene župe u Mostaru i biskupova rezidencija,

Godine 1852., nakon prihvaćenih razloga, uz ostale i udaljenost Kreševa od župa u Hercegovini, crkvene vlasti su pravno osamostalile franjevce rodom iz Hercegovine s imenom *Kustodija – Čuvodržava*. Najprije su završili obnovu samostana na Širokom Brijegu, te planirali gradnju još jednoga samostana.

„Međutim dok smo mi, svjedoči fra Petar Bakula, s napetim živicima i u najboljoj slozi u znoju radili na izgradnji samostana i crkve, presvijetli gospodin (fra Rafo) Barišić... bio nam je na čelu Kustodije... sve do 9. studenoga 1852. Mi smo morali dobo znati da takav način uprave, iako za sada najbolj, ne može dugo opstati, jer nama kao redovnicima baš ne pogoduje.“¹²³ Da se stanje franjevacu u Hercegovini pravno riječi na sastanku su odlučili poslati u Rim fra Petra Bakulu. „Za izmirenje mišljenja, dakle, i za uređenje trebalo je imati ponovne sastanke na Svetoj kongregaciji za raširenje vjere. Napokon, poslije rasprava na obje strane, (s franjevačkom vrhovnom upravom i s Kongregacijom¹²⁴), fra Petar Bakula je primio tekst Dekreta, koji je potpisan 3.

122 A. NIKIĆ, *Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokom Brigu, Kršni zavičaj*, br. 7., str. 29.-40.

123 Usp. P. BAKULA, Topografsko-historijski šematizam Apostolskoga vikarijata i Franjevačke misijske kustodije u Hercegovini za godinu Gospodnju 1873., Mostar, 2016., str. 217.

124 Dana 6. svibnja 1852. fratri su odlučili da fra Petar Bakula ide u Rim. Biskup Barišić je Bakulin odlazak u Rim odobrio 5. lipnja. ARHIV PROPAGANDE, **SC, Bosnia**, vol. 14. 133r. Dana 7. lipnja Bakula se zaputio i u Rim je stigao na blagdan sv. Petra i Pavla. Fra Petar Bakula je trideset puta bio na sjednicama u Rimu. Svoj posao je završio 9. kolovoza 1852. godine. „*Upravo je Božja providnost hotila, da se za taj mučni posao odabere toli učena redovnika, kao što je bio o. Bakula, da se na tolikoj osnovi osnuje nova*

listopada 1852. „Kada su hercegovački oci dobili ova Dekret od Sv. Stolice“¹²⁵ i Generalove upute „bili su vrlo veseli i veoma zadovoljni. Posve razumljivo. Poslije toliko muke, napora, skakanja, obijanja tuđih pragova, poslije tolike neizvesnosti za budućnost napokon su dobili odluku da ostvare svoju davnu misao i svoju žarku želju. Osjećali su se tako laki, kao da i je pao s prsiju teški kamen. Sve poteškoće odoše netragom barem za čas.“¹²⁶

Konačno je svanuo sretni dan i fratri su u samostanu na Širokom Brijegu „9. studenog 1852. održali prvi formalni kapitul. Tada smo puni radosti, svjedoči spomenuti Bakula, proglasili provincijalnu Kustodiju.“¹²⁷ Za prvoga kustosa – čuvodržavnika je izabran fra Anđeo Kraljević i za diskrete: fra Nikola Kordić i fra Filip Ančić, a za tajnika su izabrali fra Patra Bakulu.¹²⁸

5.2. *Obnova samostana na Širokom Brijegu*

Prošlo je toliko vremena otkad nisu imali svoga samostana. Više od jednog stoljeća ovisili su o samostanu u Kreševu. Hercegovački mladići morali su ići u daleko Kreševo učiti školu i postati franjevci pa kada su bili zaređeni svećenici vratiti se u svoja rodna mjesta i raditi među svojim narodom. Premda im je to bila dotada jedina mogućnost, već sama područna udaljenost Kreševa za njihov odgoj bila je velika poteškoća. Otvorile su se nove mogućnosti i tražili su načine kako ih iskoristiti. Svaki od hercegovačkih fratara u sebi je gajio iskru domoljublja. Te su se iskre slile u jedno i rasplamsale u plamen da se u Hercegovini podigne samostan i Provinciji doda četvrta kustodija. „Redovitim poteškoćama „treba nadodati i čestu promjenu redovnika te opsanost na putu“ . Uz predmjevane poteškoće „hercegovačkim ocima trebalo je posrednika. Apostolski nuncij koji je tada rezidirao u Beču, snažno je zagovarao da dobiju željnu dozvolu izlažući svetoj Kongregaciji za širenje vjere njihove želje. On 31. prosinca 1843. u vrlo ljubaznom pismu upućenom Hercegovcima obećaje da će za njih učiniti sve što može. To je uvelike povećalo nadu Hercegovaca da se glasnikom trudom doista objavi“ dekret o gradnji samostanu Hercegovini od

---

Kustodija...“ piše fra Radoslav Glavaš. Usp. ANDRIJA (STJEPAN) NIKIĆ, **La separazione dei francescani nati in rzegovina dlla provincia di Bosnia e l'istituzione della loro Custodia, Tesi dilaurea**, Roma 1971., p. 343 - 365.

125 ARHIV PROPAGANDE, Lettere e decreti, vol. 342., ff. 978r-981v. Dekret je poslan preko Trsta, vol. 342., f. 1047r.

126 Usp. ANDRIJA (STJEPAN) NIKIĆ, *La separazione...* sr. 359-360.

127 Usp. P. BAKULA, **Topografsko-historijski šematizam...**, str. 222.

128 Usp. ANDRIJA (STJEPAN) NIKIĆ, **La separazione...** sr. 363-365. Svoje pozitivne dojmove na Kapitul i opću radost napisao je biskup fra Rafo Barišić i poslao Kongregaciji. ARHIV PROPAGANDE, **SC, Bosnia**, vol. 14. f. 214r. i A. NIKIĆ, *Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu – počeci Hercegovačke franjevačke zajednice, Kačić*, sv. 13/1981.,sr. 191-198.

6.veljače 1844.¹²⁹ Najprije su kupili zemljište.¹³⁰ Tako je 6. veljače 1844. Sv. Stolica izdala svoj dopust za gradnju crkve i samostana u Hercegovini, a između 13. i 20. listopada slijedeće godine (1845.) izdan je ferman u Carigradu, te bujrunčija (5. siječnja 1846.) i murasela (13. siječnja 1846.) u Mostaru u istu svrhu. Tako 23. srpnja 1846. u nazočnosti gotovo svih fratara, koji su tada bili u Hercegovini i bezbrojnog mnoštva od vesela ushićenog naroda, presvijetli biskup fra Rafo Barišić, po obredu svete rimske crkve postavi i posveti prvi temeljni kamen nove samostanske crkve posvećene Uznesenju bl. Djevice Marije i Franjevačkom samostanu, kao kolijevci naobrazbe i bolje budućnosti katolika u Hercegovini.¹³¹ „Kako naš svijet kroz četiri stoljca nije vidio ni crkve ni obreda postavljanja njenog temeljnog kamena, svjedoči fra Petar Bakula, tako kroz toliko stoljeća nije bilo ni takva veselja u Hercegovini.“¹³² I dok su polagano ali gotovo svakodnevno rasli zidovi crkve i samostana, fratri su i dalje stanovali pod kitnjastim hrastom. Slijedeće godine, vjerojatno odmah nakon naredbe biskupa Barišića da sva župa do sada zvana Blatska ili Čerigajska spada na duhovnu službu samostana na Širokom Brijegu, sjedište župe prelazi na Brijeg, a zatim godine 1848. i fratri se useljavaju u napola dogotovljeni samostani na Širokom Brijegu.¹³³ Premda je samostan „postupno i ne baš u kratkom roku mogao biti dovršen, on je, svjedoči fra Petar Bakula, ipak od samoga početka prvi živi panj sadanja naše Kustodije.“¹³⁴

Tijekom sljedećih desetljeća, uz pomoć dobročinitelj¹³⁵, samostan je uljepšavan i nadograđivan. God. 1905. na mjestu crkvice fra Didak Buntić

129 Usp. P. BAKULA, **Topografsko-historijski šematizam Apostolskoga vikarijata i Franjevačke misijske kustodije u Hercegovini za godinu Gospodnju 1873.**, Mostar, 2016., str. 215-217.

130 Usp. TAJNI VATIKANSKI ARHIV, **Nunziatura di Vienna**, sv. 281, S. f. 209r. ARHIV PROPAGANDE, **SC, Bosnia**, sv. 12, f. 513r. Dana 4. lipnja 1844. biskup fra Rafo Barišić je obavijestio Kongregaciju o predstojećim izdacima dok se dobije željeni ferman. U istom pi-smu stoji da su fratri već kupili zemljište za 300 ungarara. FRA ANDEO KRALJEVIĆ, **Schematismus missionariae neoerectae Custodiae Hercegovinensis** . . . , Raghusii, 183. p. 11.(na-vodi da su fratri kapili zemljište za 145 zlatnika, i to pri-je nego je stigao ferman. Negodovanje je nekih muslimana očito iz činjenice da su kroz dvije godine iz svoje zajednice izopćili (zabranili mu posjet džamiji) Ahmeta Kurta koji je fratrima prodao zemljište R. GLAVAŠ, **Spomenica**, str. 43.

131 To je učinio uz pomoć fra Ilije Skoke i fra Marka Kalamuta.

132 Usp. P. BAKULA, **Topografsko-historijski šematizam**..., str. 225.

133 Opširnije o navedenom usp. NIKIĆ ANDRIJA, *Počeci Hercegovачke franjevačke Provinciji, Kršni zavičaj*, br. 6 (1973.), str. 17.-24.; A. NIKIĆ, *Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokom Brigu, Kršni zavičaj*, br. 7.(1974.), str. 29.-40. i A. NIKIĆ, *Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu, Kršni zavičaj*, br. 8.(1975.), str. 35.-48. i A. NIKIĆ, *Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu – počeci Hercegovачke franjevačke zaednice, Kačić*, sv. 13/1981.,sr. 191-198.

134 Usp. P. BAKULA, **Topografsko-historijski šematizam**..., str. 217.

135 Početkom god. 1846. započinje odisejada fra Filipa Ćorića po evropskim zemljama skupljanjem milodara za potrebe Hercegovачke franjevačke misije. Njega su kasnije, prema potrebi, slijedili i drugi franjevci. Prikupljenim milodarima ubrzano je podizanje crkava,

je vodio gradnju prepoznatljive bazilike.¹³⁶ Nakon partizanskih pokušaja da baziliku poruše i fratre pobiju, fratri su, uz poznate žrtve i patnje skupa s katolicima i to nadživjeli. Širokobriješka bazilika zbilja je posvećeno mjesto. Ona je to po zamisli svog graditelja, jer je izrasla iz krvi preko stotinu franjevačkih i više tisuća katoličkih mučenika i svetih katolika iz osmostoljetnog, posebice turskog i komunističkog razdoblja.¹³⁷

Konkretnije, fra Petar Bakula¹³⁸ još 1862. godine ističe: »*Broj mučenika ubijenih od Turaka, najprije u Bosni a zatim u Hercegovini tako je velik, da bi nam trebao registar samoga Boga, koji ih je okrunio, da saznamo za sve. Dok oni koje mi znamo sačinjavaju najmanji dio ubijenih na tisuće barbarskih načina za svetu vjeru.*«¹³⁹ Tako je širokobriješka bazilika posvećena ne samo krvlju mučenika kroz stoljeća nego i patničkim životom franjevaca i vjernika koji su sanjali o postojanju hrama vjere u kojem će se njihovi potomci okupljati. Katolici su u Hercegovini, to je povijesna činjenica, skupa sa svojim franjevcima našu povijest pisali više krvlju nego tintom. Njihovo mučeništvo je najblistaviji pečat naše hrvatske, franjevačke i crkvene povijesti.¹⁴⁰

---

kapelica, samostana, župnih stanova i školskih zgrada u Hercegovini. Pojedini »prosjaci«, uz gotovo neopisive poteškoće, nailazili su i na velikodušnost pojedinaca, a posebno franjevačkih zajednica. ARHIV PROVINCIJE, **Nastanak Kustodije**, sv. 2.-4., **Spisi Kustodije**, sv. 1—12; ARHIV FRANJEVAČKOG REDA u Rimu, **Erzegovina**, sv. 1.-2., ARHIV PROPAGANDE, **SC, Bosnia**, sv. 13—16. U navedenim fondovima nalaze se odgovarajući dokumenti pojedinih »prosjaka« i izvještaji o skupljenim prilozima.

136 ARHIV PROVINCIJE., **Spisi Provincije**, sv. 25, f. 78rv. i sv. 26. f. 16r. Prema popi-su vjernika iz god. 1902. širokobriješka župa je imala 5836 osoba. Usp. MARTIN MIKULIĆ, **Schematismus...** Mostar 1903. str. 23. Međutim, fratri su već tada gradili ovu crkvu za područje koje ima budućnost i računali su, s pravom, na povećanje broja katolika. Oni su bili uvjereni da će se broj katolika vrlo brzo povećati do 7.000. Činjenica je da su imali pravo i da je napisani broj katolika ne samo dosegao upisanu brojku, nego je i nadmašio. Tako se broj katolika u župi do 1933. godine povećao na 7.828. Usp. D. MANDIĆ, **Schematismus...**, Sarajevu 1933., str. 70.

137 Usp. ANDRIJA NIKIĆ, **Lučonoše naše vjere i uljudbe...**, str. 602.-603. Fra Petar Bakula svjedoči da u nas nema glasovitijeg plemena koje nema svoje mučenike. A da saznamo broj mučenika, bila bi nam potrebna *Knjiga samoga Boga* koji ih je proslavio.

138 Fra Petar Bakula je stihovima punim rodoljublja, ushićen žudnjom za slobodom i bratskom slogom, ushićen religioznim i osobnim doživljajima, bio pun zanosa i poleta. To potvrđuju djela što ih je ostavio.

139 ANDRIJA NIKIĆ, **Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945.**, Mostar, 1992., str. 40.

140 NIKIĆ, ANDRIJA, **Širokobriješka bazilika – majka mučenika**, Mostar, 2005.

6. Pastorizacija humačkih vjernika i planiranje obnove samostana

Godine 1850. veljački župnik fra Anđeo Kraljević priskrbio je crkveno zemljište na Humcu, na kojemu se sada nalazi samostan. Istočna polovica župe odvojena je 8. svibnja 1855. pod nazivom samostalna kapelanija Ljubuški-Humac. Prvi kapelan bio je fra Jozo Cigić 1856. – 1858. On se 1858. nastanio na Humcu, gdje je s velikom mukom na pradavnom zapuštenom podrumu s bačvastim svodom sagradio malu župnu kuću na imanju, kako je rečeno, što ga je 1850. kupio ondašnji veljački župnik, a kasnije biskup, fra Anđeo Kraljević. Godine 1864. u Ljubuškom je živjela već 71 katolička obitelj, „a pred malo godina nije bilo nijedne. Tako zlim duhom bili su ti Turci obuzeti prema katolicima!“¹⁴¹ Kapelanija je 3. svibnja 1866. proglašena župom.¹⁴² Naime, dana 8. svibnja 1855. biskup fra Rafo Barišić i poglavar Hercegovačke franjevačke čuvodržave odvojili su istočna sela veljačke župe te osnovali samostalnu kapelaniju Ljubuški - Humac, koja je 3. svibnja 1866. proglašena župom.

Statistika mlade župe Humac je bila¹⁴³

Red. broj	Naseljeno mjesto	Broj kat. obitelji	Broj katolika
1.	Humac, rezidencija	67	371
2.	Radišići	107	610
3.	Ljubuški grad	71	390
4.	Ligat s Ljubuškim	-	-
5.	Studenci	55	399
6.	Vitaljina	26	137
7.	Stubica	11	84
8.	Zviriči	16	178
9.	Teskera	14	90
10.	Hardomilje	14	154
11.	Crveni Grm	48	351
12.	Podprolog	29	180
13.	Lisice	38	265

141 Usp. P. BAKULA, *Šematizam* 1873., str. 627., bilješka 721.

142 Usp. Ž. ILIĆ, *Fra Jozo Cigić mladi...*, *Kršni zavičaj*, sv. 50., str. 77. Fra Žarko je donio prijepise prvih upisa u Matične knjige: krštenih, vjenčanih i umrlih.

143 Usp. P. BAKULA, *Schematismus... pro anno Domini 1867.*, Spalati, 1867., str. 176.-177.

14.	Bijača	27	198
	UKUPNO	523	3.407

Nova kapelanija, odnosno župa je obuhvaćala 13 naselja: Humac, Radišići, Studenci, Vitaljina, Stubica, Zvirići, Teskera, Hardomilje, Crveni Grm, Podprolog, Lisice, Bijača i Ljubuški s Ligatom. Najprije je župnik boravio po obiteljskim kućama i sagradio prvu župnu kuću s kapelicom nad starim, vjerojatno rimskim, svodom.¹⁴⁴

Tim činom počinje nova povijest Humačkog kraja.

Prema Šematizmu fra Petra Bakule iz 1867. Hercegovačka franjevačka čuvodržava je imala 57 svećenika, 12 braće klerika, 2 brata laika, 4 novaka i 8 postulanata. Oni su pastoritzirali 50.016 katolika.¹⁴⁵ Svjesni da sloga i ljubav sve pobjeđuju oni su podijelili obaveze. Najviše ih je bilo s vjernim pukom, a drugi fratri su tražili dopuštenja za gradnju, treći su prosjačili i s dobivenim novcem kupovali zemlju te širili svoje posjede na Humcu. Tako su 1866. god. od mjesnih Turaka kupili obližnji pusti kamenjar Draževicu za 1.000 forinti i ogradili je. Blizu kuće na Humcu su iskopali još jednu čatrnju do one, koju je ranije s pukom izgradio fra Jozo Cigić. Nadalje, piše fra Žarko Ilić, fratri “su s narodom pripremali temelje za prvo krilo budućega samostana na prostoru zapadno od župne kuće usporedno s njom. A na sjevernoj strani između njih naumili su izgraditi crkvu.”¹⁴⁶ Sve je činjeno premda još nisu dobili ni odobrenje iz Rima ni Carigrada za zidanje samo njima poznatog samostana.

6.1. Obnova franjevačkog samostana na Humcu

Kad je bio dovršen samostan na Širokom Brijegu¹⁴⁷, kako je već spomenuto, najpotrebnije je bilo sagraditi drugi samostan za gimnaziju ili sjemenište u pogodnijem kraju Provincije. Da bi katoličkim dobrotvorima dočarali bijedu katoličkog puka i njegove Crkve u Hercegovini fratri su priređivali kratka izvješća na stranim jezicima. Najtemeljitiji prikaz priredio je fra Petar

144 P. BAKULA, **Schematismus... pro anno Domini 1873.** Mostar, 1873., str. 244. Pošto je i danas dobro sačuvan taj stari rimski svod, lako je utvrditi mjesto na kojem je fra Jozo sagradio prvi župni stan na Humcu. Danas je u tom podrumu, zalaganjem gvardijana fra Branimira Muse, smješten Humački muzej.

145 P. BAKULA, **Schematismus... pro anno Domini 1867.**, Spalati, 1867., str. 196.-197.

146 Usp. Ž., ILIĆ, *Franjevački samostan na Humcu, Kršni zavičaj*, sv. 50., str. 81.

147 Razloge za gradnju samostana u Hercegovini ondašnji franjevci su ponavljali u više navrata. Originali se čuvaju u raznim arhivima. Najkompletniji su u Arhivi Propagande i Franjevačkog reda u Rimu, a djelomično u Franjevačkom arhivu u Mostaru. Opširnije Usp. A. NIKIĆ, **Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu – počeci Hercegovačke franjevačke zajednice**, Split, 1981.

Bakula s prevedenim naslovom *Mučeništva u franjevačkoj opslužiteljskoj misiji u Hercegovini*, ali na talijanskom jeziku, Roma 1862.

6.1.1. Potreba još jednog samostana

U desetom poglavlju Bakula na široko opisuje potrebe katoličkog puka u Hercegovini: „Na prvom mjestu, piše Bakula, neka dobre i pametne duše pomisle kako samo za održavanje zgrada, koje su dosad podignute, trebale ne male svote, a ta će iz dana u dan rasti ukoliko budemo prisiljeni graditi nove. Na drugom mjestu su crkve, što smo ih dosada napravili, male (izuzev ona u Gorici) i malo ih je za žiteljstvo koje broji više od 50.000 duša razasutih po mnogim i udaljenim selima i činjenica je kako i danas najveći dio našeg naroda sudjeluje sv. Žrtvi i svetim obredima pod stablima. Treće, što se tiče pučkih škola,¹⁴⁸ ... djelomično ne postižu ništa i prema tome narod najvećim dijelom živi u neznanju koje je majka svake bijede.¹⁴⁹ Četvrto, nemamo ni jedne bolnice za smještaj bolesnika kako ne bi bili osuđeni da se prepuste očajničkoj smrti.¹⁵⁰ Peto, ako se mnogim potrebama, duhovnim i vremenitim hoće pomoći, bilo bi neophodno razdijeliti neke župe, praveći nove župne rezidencije (...).¹⁵¹ Ukupno bi trebalo napraviti deset rezidencija sa svim potrebnim. (...). Tko

---

148 Biskup fra Rafo Barišić u svom izvještaju iz 1855. (br. 37.) piše: „U Hercegovini nije bilo ni pučkih škola pa prema tomu ni učitelja. Sada uz pomoć Božju i pobožnih dobročinitelja sagradio sam prostranu školu blizu biskupije, kako je već spomenuto, u kojoj se svjetovni mladići/učenici podučavaju. U samostanu na Širokom Brijegu postoji pučka škola. U drugim župama još nisu podignute škole, jer nedostaju sredstva i učitelji zbog manjka svećenika. Neki marljiviji župnici i kapelani poučavaju u kućama svjetovne mladiće pismenosti, kad im preostane vremena od drugih pastoralnih obaveza...“ O pravoslavnima u Bosni u više navrata je pisao fra Grga Martić. U pismu (9.X.1866.) fra Grga nastavlja svom prijatelju Brliću u Brod. - Usp. DRLJIĆ, RASTISLAV, *Korespondencija Andrije Torkvata Brlića i fra Grge Martića*, **Franjevački Vjesnik**, XXXXI./1933./34., br. 5., str. 148. U drugom pismu iz 1866. fra Grga piše: Ja sam davno prividio jadno stanje Jugovičah: dividerunt sibi vestimenta, et miserunt sortes (=razdijeliše među sobom haljine i baciše kocke)! - nitko mi ne vjeruje, nikomu ne mogu silom dokazati, ali će vrijeme posvjedočiti. Usp. DRLJIĆ, RASTISLAV, *Korespondencija Andrije Torkvata Brlića i fra Grge Martića ...*, br. 5., str. 147. Fra Grga Martić je kao predstavnik katolika u međžlisu, iako je bio amater, ipak prototip onoga političara koji zna uskladiti angažman, mjeru, vic i etiku – kvalitete, koje je sve teže naći ili prepoznati među suvremenim političarima i diplomatima. Usp. A. NIKIĆ, **Katolici u Sarajevu...**, Mostar, 2002., str. 181.-182.

149 Kad su franjevci uspjeli sagraditi više školskih zgrada i kada su broj škola povećali oni su imenovali ne samo učitelje, nego i nadzornike, razmišljali su i o gradnji bolnice. Fra Andrija Šaravanja je bio zadužen za nadzornika škola u ljubuškom kraju. Usp. A. NIKIĆ, *Kriterij za prosvjetne ustanove...*, **Kršni zavičaj**, sv. 8. (1975.), str. 49-55. i A. NIKIĆ, **Karitativne djelatnosti franjevaca u Hercegovini u 19. stoljeću**, Split, 1982. str.28-33.

150 Ovdje se, čini se, programski prvi put spominje potreba gradnja bolnica u Hercegovini. P. BAKULA, **Mučeništva...**, 10. poglavlje (rukopis -10.1 četvrta potreba).

151 Biskup fra Anđeo Kraljević to potvrđuje u svom prvom izvještaju iz 1867. godine. Da se uklone poroci nedjeljnog rada s konjima i bezbožna i ružna navada psovanja, osobito u župama uz granicu s Dalmacijom, potrebno je osnivati nove župe, jer mnogi rijetko vide svećenika. Vrlo rijetko prisustvuju javnim katehezama, zbog prevelike udaljenosti. Mnogi, naime, stanuju sedam i više sati hoda daleko

pozna mjesta i iskren je, a pozna župničku službu, ne može ne odobriti projekt. Župnik nije ni anđeo, ni ptica kako bi mogao letjeti po beskrajnim udaljenostima i pružiti potrebnu i hitnu pomoć narodu, kao što ni narod nije u stanju čitav dan putovati zato da ode sudjelovati svetoj misi. Ako tko misli kako se tako može ići, jer se išlo i u prošlosti, taj je - duševno bolestan... lud i zakleti neprijatelj svakog dobra katoličanstva. Pače, ako bi netko htio podržavati takvu tvrdnju, taj mora da je izgubio svaku iskrnu vjere i čovječnosti (...). Ako se uzme za potpuno opravdano, kao što i jest, povećanje župnih rezidencija u Hercegovini zahtijeva i velike izdatke i ne samo da se podignu zgrade i da se uzdržavaju, nego da se dadne i misionaru župniku neka potpora, da se nekako mogne uzdržavati, jer je naš narod (bar do sada) u neimaštini, te svećenika koji mu je potreban za službu ne bi mogao s uobičajenim milostinjama uzdržavati.“

Potom Bakula prelazi na odgoj i obrazovanje: „Šesto, bez povećanja broja misionara bilo bi nekorisno povećavati redovnička župna skloništa.¹⁵² Tih bi se sigurno našlo među mladićima naše domovine, jer drugoga klera nema. Oni bi se ponudili, potaknuti pozivom u redovnički stalež, koji je kod našeg svijeta na vrlo visokoj cijeni.“ Iz svega što smo govorili slijede i neke dužnosti. Svakako bi trebalo sagraditi poseban samostan (možda na Humcu) za sjemenište ili novicijat misionara. Osim mnogih razloga, s obzirom na stanje našeg Reda, navest ću još neke koji će pokazati kako je potreban još jedan samostan u Hercegovini. U samostanu na Širokom Brijegu potrebno je još ustanoviti studij filozofije i teologije.¹⁵³ Studenti i novaci ne mogu biti skupa.¹⁵⁴ Dakle potreban je drugi samostan za novicijat.¹⁵⁵

---

od župnikove kuće. Bilo bi lako povećati broj župa, a ima i dosta svećenika, ali ne mogu se domisliti načinu kako bi se novi župnici mogli uzdržavati, jer je neimaština naroda nevjerovatna. Kraljević predlaže: Trebalo bi ustanoviti još deset župa.

ARHIV PROPAGANDE, **SC, Bosnia**, sv. 15.ff. 654r-657v + 659r-660r. Usp. **Čerigajski anđeo**, Mostar, 2007., str. 163-168.

152 Biskup fra Rafo Barišić u svom izvještaju iz 1855. (br. 36.) piše: „Kako mi trpimo od nestašice (manjka svećenika), tako razni župnici nemaju svećenika koji bi im pomogli u brizi za duše. Ima nekih prostranih župa s mnogobrojnim vjernicima u kojima bi trebalo da budu tri ili četiri svećenika i jedva bi mogli zadovoljiti pastoralnim potrebama, a služi ih jedan ili najviše dvojica svećenika.“

153 Povratkom profesora fra Paškala Buconjića u Hercegovinu, i zbog političkih nereda u Italiji koji su sprječavali slanje klerika na daljnji studij na tamošnja učilišta, na Brijegu je otvorena prva visokoškolska ustanova – *Franjevačka bogoslovija - Filozofsko-teološki fakultet u Hercegovini u novije vrijeme*. Fra Paškal je uz još nekoliko svećenika predavao odgovarajuće predmete na Širokom Brijegu.

154 Kasnije je sagrađen samostan u Mostaru i u njemu 1895. otvoren studij bogoslovije. Usp. A. NIKIĆ, *Franjevačka bogoslovija 1895.-1945. – The Franciscan Theological School in Mostar (1895-1945), Sveučilište u Mostaru, Stoljeće visokog školstva u Hercegovini – A century of higher education in Herzegovina*, Mostar, 2002., str. 59.-82., 293.-315. U novije vrijeme objavljena je monografija: PAVO KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860. – 1945.*, Mostar, 2012.

155 Ovdje se nazire ideja o gradnji samostana na Humcu. Usp. P. BAKULA, *Mučeništva...*, 10. poglavlje (rukopis).

„U vrijeme kad smo bili zajedno s Bosnom, a pripadali samostanu u Kreševu, piše fra Petar Bakula, određen broj naših mladića redovnika slao se u Austriju ili Italiju na studij viših znanosti. Kada bi se odatle vratili, već bi bili sposobni za poslove u misiji. Više ili manje to se postizalo. S mnogo strana gledano, stvar bi išla bolje kad bi se naši slali samo u Italiju. Ne bih želio nikako reći kako bi bilo gore kad bi svi pohađali studije samo u Austriji, ali je sigurno bilo gore što smo ih slali među oba ta naroda. Ostavljajući po strani metodu, koja se upotrebljavala kod skolastičkih znanosti ovdje i ondje; sama razlika nacionalnog ponašanja utiskivala je dosta značajnu različitost kod naših mladića, te kad bi se oni vratili da budu jedno tijelo u misiji, nedostajalo je potrebne suglasnosti.

Povratnici iz Italije su se općenito smatrali discipliniranijim, a oni iz Austrije učenijim. Često su se varali i jedni i drugi u tom dvostrukom sudu i ne htijući priznati ljudske slabosti, kao ni to da mjesto ne stvara svece ni učenjake, pa su nerijetko među sobom bili nesložni, sa štetnim posljedicama. Te posljedice, iako ne uvijek, ipak su rodile neslogu (o kojoj smo natuknuli) između monsinjora Barišića i bosanskih redovnika. Tu su nezgodu zapažali oci iz Bosne, ali trebalo ju je podnositi kao manje zlo jer u vlastitoj provinciji nisu imali potrebnih studija.

Kad je 14. kolovoza 1863. na Širokom Brijegu umro biskup fra Rafo Barišić, Sveti zbor za raširenje vjere je već 25. rujna 1863. čuvodržavnika fra Anđela Kraljevića imenovao privremenim, a 10. prosinca 1864. apostolskim namjesnikom u Hercegovini. Biskupsko posvećenje fra Anđeo je primio 25. ožujka 1865. u Zadru.¹⁵⁶

6.1.2. Izbor područja

Čini se da se prva glasnjiva razmišljanja o gradnji samostana na Humcu javljaju 1858. „Kad su franjevci vidjeli da su zapadne katoličke zemlje uzele u zaštitu i katolike u Hercegovini ... godine 1858. oni glasnije govore o gradnji samostana na Humcu. Nekoliko godina kasnije - 24. kolovoza 1864. fra Ilija Leko zapisao je prijedlog fra Andrije Šaravanja u vezi s gradnjom samostana na Humcu. U posebnom pismu fra Andrija izlaže potrebu za gradnju sjemeništa, traži odobrenje franjevačke uprave i predlaže Humac uz slijedeće razloge:

1. Klima je stalna i blaga,
2. U blizini postoje mlinice,
3. Humac se nalazi između dvaju gradova - Ljubuškog i Vrgorca,

---

156 ARHIV PROVINCIJE U MOSTARU, **Spisi Kustodije**, sv. 6., f. 135r. i ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 15., f. 395r-396r.

4. Smješten je u blizini mora, te olakšava komunikaciju i nabavak živežnih namirnica,

5. Po strani je od opasnih vojnih pohoda,

6. Tu se lako mogu dobiti liječničke usluge - u Ljubuškom će se ubrzo postaviti stalni liječnik, a u Vrgorcu i Metkoviću već postoje,

7. Tu se uvijek može pronaći riba i zelje,

8. Tu već postoji dolična zgrada na koju se može nadograditi gornji kat sa 6 soba i zajedničkim prostorijama,

9. Tu ima dosta najpotrebnijeg zemljišta,

10. Humac je smješten između četiriju župa. Uz to svi liječnici svjedoče da je ovdje zrak zdraviji od onoga na Širokom Brijegu i Duvnu, gdje su česti orkani. U duvanjskom kraju, nadalje, dug je sniježni period, a nema dosta drva ni vina, ni voća, ni zeleni, a udaljeno je od mora i neprohodno zbog turskih prolaza. Gore nema mlinica.¹⁵⁷

Tri su mišljenja vladala: prvi su htjeli da se gradi na sadanjem mjestu Humcu kod Ljubuškoga, drugi u Brotnju u sadanjoj župi Čerin, treći su bili za Duvno, dočim su neki opet naznačivali Posušje ili Ružiče, kao najzdravije i najzgodnije mjesto za novi samostan. Protiv to prijedloga fra Andrija navodi razlog – tamo nema dovoljno zemljišta. Fra Andrija Šaravanja je naglasio da je klima blaga, da ima vode i da se bolesnici mogu liječiti u Metkoviću i Vrgorcu gdje djeluju liječnici.¹⁵⁸

„Ovaj nespornost trajao je sve do godine 1865. U ovoj godini bi učinjeno novo redovničko starešinstvo za Hercegovinu per Breve Apostolicum u osobama o. o. fra Petra Kordića kao čuvodržavnika, a kao viećnika fra Filipa Čuture, fra Andrije Šaravanja, fra Petra Kneževića i fra Ante Duspare. Da bi se postigao sporazum medju braćom, o. čuvodržavnik u dogovoru sa svojim viećnicima izdadne okružnicu u mjesecu listopadu iste godine, u kojoj istaknuvši potrebu novoga samostana pozivlje svu braću da se sa svojim vlastoručnim podpisima odluče za mjesto novomu samoslanu. Većina ih se odluči za Humac kod Ljubuškoga.“¹⁵⁹

„Nijedno polje u našoj Misiji, piše fra Petar Bakula, nisam uzalud pohvalio. Ovo pak zvano Ljubuško polje ili Podljubuški s pravom moram u mnogo čemu istaknuti više od svih drugih. Ovdje se sastaje ono troje što može učiniti tlo zaista plodnim: masnoća zemlje, stalno natapanje i vrlo blaga klima. I svaki kutak ovoga polja ili već veoma obilno rađa ili bi mogao rađati proširenim (vrlo lako) dovodom vode. Stoga, tko je glavnom mjestu dao ime Ljubuški,

157 A. NIKIĆ, *Franjevački samostan naHumcu, Kršni zavičaj*, br. 21. (1988.), str. 44-45.

158 ARHIV PROVINCIJE u Mostaru, *Acta Capitularia*, sv. 2, ff. 151-155.

159 R. GLAVAŠ, *Spomenica...*, str. 89.

vrlo dobro je stvar izrazio, nazvavši ga ljupko mjesto. Zaista, i najljupkijim bi se s pravom nazvalo, ako gledamo bilo na plodnost bilo na ljepotu polja. ... Ne preostaje ništa nego da kažem da je i zrak na Humcu mnogo pogodniji za fizičko zdravlje nego onaj u Veljacima. Okolne veličanstvene ruševine ne dopuštaju dvojiti da je Humac i okolica kod starih bio cijenjen.“¹⁶⁰

Poput Bakule mjestom je oduševljen i Glavaš: „Samostan se uzdiže na jednom humku - odatle ime Humac - prema gradu Ljubuškomu. Od istoka pored samostanskih ograda i vrtova pruža se prostrana občinska izpaša, kršna i neplodna te izgleda kao pusta. S juga se pruža velebna i plodna dolina Trebižeta, kroz koju se mirno i nevidom vuče istoimena rieka, udaljena od samostana za kojih 10 časa; od zapada po više samostana pruža se milovidno seoce Humac, koje od samostana dieli glavna cesta, što vodi iz Ljubuškoga u Vrgorac i Metkoviće. I još dalje u zapad otvara se krasan pogled na veliko i plodno polje Ljubuško, kojemu u tomu neima para u čitavoj Hercegovini. Sa sjevera pored samostanske i drugih posjednika ograda pruža se občinsko kršno i golo zemljište do samoga grada Ljubuškoga. Na najvišem rtu Buturovice strše zidovi stare Šćepana Hercega tvrdje. Obronci gole Buturovice ipak su tako plodni i ubavi da tu u nas malo para ima. Izpod tvrdjave naokolo steru se kuće starog Ljubuškog, dočim novi Ljubuški spustio se je na ravnicu izpod starog grada.“¹⁶¹

6.1.3. Traženje dozvola

Da obnove odnos, sagrađe samostan, fratrima su bila potrebna odobrenja turske vlasti iz Carigrada i crkvene vlasti iz Rima.

6.1.3.1. Državno odobrenje

Za dobivanje dozvole iz Carigrada za obnovu zdanja na Humcu išli su u prilog ostaci drevnog zdanja i Humačka ploča.

Biskup fra Anđeo Kraljevićje već prigodom svog pohoda Carigradu od 9. svibnja do 3. lipnja 1865. pred turskim ministrom vanjskih poslova Ali-pašom iznio je potrebe hercegovčakih katolika, pa vjerojatno i o izgradnji vlastite škole (sjemeništa) i crkve na Humcu. Za to je tražio potporu i od austrijskog veleposlanstva u Carigradu.

Potom fra Andrija Šaravanja je krajem 1865. ili početkom 1866. poslao turskom sultanu u Carigrad molbu da odobri gradnju škole, samostana i crkve na Humcu.

---

160 Usp. P. BAKULA, *Hercegovina – Šematizam...* 1867., str. 154. i 158.

161 Usp. R. GLAVAŠ, *Spomenica...*, str. 93.

Izgleda, da je fra Andrijin prijedlog o izboru Humca za gradnu Sjemeništa prihvaćen, te su ga fratri zadužili za traženje fermana. Prema sačuvanom dokumentu na turskom jeziku fra Andrija Šaravanja je napisao sultanu molbu za izdavanje fermana. Na početku spomenute molbe stoji:

„U selu Humac, koje pripada Ljubuškom kadiluku, postoji župa koja broji 3.335 katoličkih duša – muškaraca i žena. Oni ovdje nemaju posebne zgrade za vršenje vjerskih obreda po propisima Isusove vjere. U spomenutom selu nalazi se kapela i uz nju zgrada u kojoj fratri stanuju od davnina. Da bi se mogli vršiti vjerski obredi potrebno je, predlaže fra Andrija, ovdje sagraditi jednu katoličku crkvu koja će biti duga 46 a široka 33 aršina i uz nju školu za vjersko obučavanje fratara, jer ih je u naše doba teško slati na školovanje u Rim. U ovoj školi stariji bi fratri poučavali u vjeri mlađe fratre – a u nju bi na pouku odlazila i djeca iz mjesta i okoline i u njoj bi se besplatno poučavala u vjeri. Ova škola bi bila duga 46, a široka 22 aršina. Budući da stvarne potrebe iziskuju da se ovdje uz kapelu na fratarskoj bašči, koja je njihovo vlasništvo, podigne crkva i škola, to mi – ponizna raja molimo da nam se za gradnju spomenutih objekata izda odobrenje i visoka carska naredba (ferman). Kod ove gradnje sirotinji se neće nikakvo nasilje činiti niti će se od nje ni jedna akća tražiti. Ranije su neki bogatiji ljudi – dobrotvori dali potrebna financijska sredstva za podizanje ovih dviju zgrada. U tom smislu svaka naredba pripada onome tko je za to nadležan.”¹⁶²

Već u proljeće 1867. stigle su usmene vijesti o sultanovu odobrenju, a u svibnju 1867. ferman je bio u rukama bosanskog valije Osman-paše, hercegovačkog kajmekana Mahmut-paše i Ljubuškoga kadije:

„U selu Humac koji se nalazi u Ljubuškom kadiluku u Hercegovačkom sandžaku stanuju katolici (latini) koji tu nemaju crkve ni škole u kojoj bi se njihovi svećenici školovali i vjerski poučavali. Za izgradnju ovih dvaju objekata prikupljena su sredstva u iznosu od 100.000 groša. Objekti bi se podigli na crkvenom zemljištu. Dimenzije crkve bile bi 46 x 33 x 20 aršina, a škole 46 x 22 aršina. Fratri i biskup su našem divanu poslali molbu u kojoj ističu da su prikupili potrebna financijska sredstva i da od sirotinje neće ni jednu akću tražiti. Budući da za tu izgradnju ne postoje nikakve zakonske smetnje, to je na visokom carskom divanu izdana ova časna naredba i upućena valiji, kajmekanu, kadiji, mujtiji i drugim članovima upravnog medžlisa. Naređuje vam se da spriječite svakoga da se miješa u njihove poslove i da se ometa u radu. Pazite da crkva i škola ne bude većih dimenzija nego je navedeno u njihovoj molbi. U poslove fratara ne smije se nitko miješati i ne smije se ni od koga ni jedna akća, ni jedno zrno tražiti. Ako tko u vezi s ovom gradnjom

---

162 Arhiv Provincije, *Acta Turcarum*, br. 303.

*napravi kakav izgred, obavijestite nas odmah dopisom. Napisano 11. muharema 1284. (-15. svibnja 1867.) godine.*¹⁶³

Navedena molba nema datacije. Prema statističkom izvještaju župe Humac što su ga sastavili i potpisali fra Andrija Šaravanja i fra Ante Duspara 7. rujna 1866. Humačka župa je imala 3.328 osoba. Prema podatku u navedenoj molbi broj stanovništva je malo viši – za sedam osoba. Iz tog proizlazi da je molba napisana koji dan kasnije kad su u Matičnu knjigu upisana novokrštena djeca čiji je broj povećao statistiku župe za sedam osoba.¹⁶⁴

6.1.3.2. Dopuštenje crkvenih vlasti

U molbi upućenoj Svetom zboru za raširenje vjere da dopusti gradnju samostana na Humcu uprava Hercegovačke franjevačke čuvodržave je na Širokom Brijegu 11. lipnja 1866. kao najveću potrebu za gradnje sjemeništa navodi slijedeće razloge: „Kao prvo, da postojeći jedini samostan nije prikladan da se u njemu nalazi i pučka škola, novicijat, učenici različitih razreda gimnazije, te stari i drugi redovnici. Na drugom se mjestu ističe da Čuvodržava ne može više koristiti potporu cara Josipa II. za studij svojih članova.¹⁶⁵ Buduće građevine fratri su nazivali zajedničkim imenom Sjemenište. To su razlozi koji su ih prisilili na gradnju sjemeništa, tim više što su uz već sagrađen uz crkvu još kupili veliki komad zemlje, koji je prikladan za gradnju. Pored toga, napominju da je ruski car izdašno pomogao pravoslavnu crkvu i sagrađio i škole. Velika je opasnost da naši mladi krenu u te škole i da ih odgajaju profesori pravoslavci. Zbog toga je nužno sagrađiti sjemenište u kojem će se osposobiti rimokatolički svećenici, koji će u svojim župama otvarati škole za brojnu djecu. Molba je, kako je rečeno, napisana na Širokom Brijegu 11. lipnja 1866. godine i upućena Kongregaciji De Propaganda fide u Rimu.¹⁶⁶ _

Za gradnju samostana na Humcu uprava Kustodije je 29. lipnja 1866. zatražila dozvolu od generala Reda, koji je 17. srpnja 1866. odobrio gradnju samostana u kojem će biti smješteno sjemenište.¹⁶⁷

General Franjevačkog reda fra Rafael di Pontecchio u Rimu je 17. srpnja 1866. javio spomenutoj Kongregaciji - Zboru da pristaje na izgradnju

---

163 ARHIV PROVINCIJE, AT, br. 708. Izražavam zahvalnost gosp. Hivziji Hasandediću na prijevodu dvaju turskih dokumenata.

164 ARHIV BISKUPIJSKOG ORDINARIJATA, br. 35/1866.

165 ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 15., f. 336r + 345v-396r. Fra Petar Bakula 1. studenog 1864. javlja prefektu Propagande da je austrijsko ministarstvo vanjskih poslova odlučilo da će Nadarbinu Josipa II. u visini od 400 fiorina davati i hercegovačkim klericima uz uvjet da klerici idu na studij u Đakovo. ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 15., f. 395r-396r.

166 ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 15., f. 560r -561r

167 ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 15., f. 562rv i. Acta Franciscana Hercegovinae, III., str. 171.-172.

sjemeništa u Hercegovini potvrđujući potrebu Kustodiji u Hercegovini da sagradi Sjemenište koje će služiti različitim vjerskim potrebama, čemu jedini samostan koji ima ona Kustodija, nakon poznate diobe od Bosne, ne može zadovoljiti.¹⁶⁸

General Franjevačkog reda fra Rafael di Pontecchio u Rimu je 17. srpnja 1866. javio spomenutom Zboru da pristaje na izgradnju sjemeništa u Hercegovini.¹⁶⁹

6.1.3.3. Skupljanje milodara

Kad su franjevci 1864. odlučili graditi novi samostan i crkvu na Humcu za buduće sjemenište, morali su osigurati novac, koji naš siromašni puk nije imao.

Zato je fra Anđeo kao redovnički i tada biskupijski starješina 29. lipnja 1864. zamolio pročelnika Svetog zbora za raširenje vjere da tajniku fra Andriji Šaravanji dade pismenu preporuku, s kojom bi mogao od katoličkih dobrotvora tražiti novčanu pomoć za izgradnju sjemeništa i župskih kuća u Hercegovini. Fra Andrija je 8. kolovoza 1854. u Rimu sastavio takvu molbu različitim crkvenim ustanovama, u kojoj prikazuje višestruku bijedu našeg naroda.

Zajedničku molbu mađarskim i njemačkim biskupima uputili su 14. i 18. veljače 1866. sa Širokog Briga i čuvodržavnik fra Petar Kordić i biskup fra Anđeo Kraljević. Glavni su skupljači milostinje bili fra Andrija Šaravanja (1825.-1905.), fra Petar Bakula (1816.-1873.), fra Ilija Leko (1837.-1914.), fra Filip Čović (1837.-?) i fra Ante Karačić (1840.-1891.). Skupljeni novac su davali poglavarim koji su ga predavali voditeljima gradnje (fra Andriji Šaravanji i fra Nikoli Šimoviću). "Fra Nikola je u posebnoj bilježnici, piše fra Žarkollić, zapisivao sve radove, primao priloge i troškove. I danas bi bilo zanimljivo sve to čitati sa zahvalnim poštovanem."¹⁷⁰

Oni su tražili i našli dobrotvore u sljedećim državama: Mađarskoj, Transilvaniji, Austriji, Bavarskoj, Pruskoj, Belgiji, Francuskoj (osobito Lionsko društvo za raširenje vjere) i Italiji. Njihove molbe je prihvaćala i preporučivala većina biskupija i franjevačkih zajednica u tim zemljama.

Ostali dobrotvori: domaći puk radom i manjim novčanim prilozima, a pogotovu stokom i težačkim plodovima.¹⁷¹

---

168 *Acta Franciscana Hercegovinae*, priredio Bazilije Pandžić, Mostar, 2003., sv. III., 171-172.

169 Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću*, **Fra Nikola Šimović – poglavar i graditelj**, Mostar, 2012., str. 99.

170 ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 13. do 16. - od 1846. do 1878. i Arhiv Franjevačkog reda, Erzegocina sv. 1 i 2. Posebno su opširni izvještaji fra Andrije Šaravanje napisani na talijanskom jeziku. Usp. Ž. ILIĆ, *Franjevački samostan na Humcu...*, str. 80.

171 Ž. ILIĆ, *Gradnja samostana i crkve sv. Ante na Humcu (1867.-1872.)*, **Kršni zavičaj**, sv. 45., god. 2012., str. 48.-49.

6.1.4. *Blagoslov temelja*

Kad je fratrima iz Carigrada stigla obavijest, da je sultan Abdul Aziz usmeno naredio svojim podanicima da izdaju pismeno odobrenje, ta je vijest stigla u Hercegovinu vjerojatno početkom 1867. godine. Nakon toga su biskup fra Anđeo Kraljević i čuvodržavnik fra Petar Kordić odlučili blagosloviti samostanske temelje već početkom travnja. Uz dotadašnje crkveno zemljište tada su fratri 1866. za 1100 forinti kupili i ogradili u blizini veći komad zemlje pod imenom Dračevica. Već početkom 1867. pripremljeno je zemljište za temelje budućeg samostana (Sjemeništa) zapadno od ondašnje župne kuće. Tada je bio župnik fra Andrija Šaravanja, koji je službeno bio i upravitelj rađe, pa je već 3. lipnja 1866. ugovarao s majstorima budući rad i plaćanje.¹⁷²

Temeljni kamen za samostan na Humcu blagoslovio je biskup fra Anđeo Kraljević 4. travnja 1867. godine u pratnji čuvodržavnika fra Petra Kordića, 11 ostalih fratara i s mnoštvom kršćanskog puka iz cijele okolice. Fra Nikola Šimović je zabilježio i sljedeće podatke: „Na 4. travnja 1867. staviše temeljni kamen Semeništa s. Ante na Humcu pod Ljubuškim u Ercegovini. Blagoslov rečene poduminte učini Prisvitli gosp. Fra Angeo Kraljević Bis. Metelop/olitanski/ Namisnik apostolski u Ercegovini.” S njim su bili čuvodržavnik fra Petar Kordić te fra Filip Čutura, fra Andrija Šaravanja, fra Petar Knežević, fra Ante Duspara, fra Nikola Šimović, fra Paško Buconjić, fra Jago Zubac, fra Petar Soldo, fra Mio Rubić i fra Andrija Prlić, sav Ljubuški meldžis i mnoštvo hrvatskoga kršćanskoga puka. Fra Nikola završava opis: „... s velikim veseljem bi proveden oni dan od svijju ondje nahodeći.”¹⁷³

Za tu stoljećima očekivanu prigodu skupilo se mnoštvo hrvatskog katoličkog puka iz svih okolnih sela.: „S radošću se očekivao i dočekao dan 4. travnja 1867., ne samo sa strane franjevac hercegovačkih, nego na osobit način i katolika južne Hercegovine. Toga dana imao se svečano blagosloviti i postaviti prvi temeljni kamen novomu samostanu. Svieta se sgrnulo sa svih strana Hercegovine, osobito iz južne. Taj dan presvietli gosp. fra Angeo Kraljević biskup, u podvorbi od 14 svećenika, blagoslovi prvi kamen novoga samostana. Blagoslovu su prisustvovali kajmekan Ljubuški, kao zastupnik otomanske vlade, te kadija Ljubuški sa celim meldžlisom - obćinskim i porotnim viećem,”¹⁷⁴ Fra Nikola Šimović je to opisao ovako: „Na 4. travnja 1867. staviše temeljni kamen Semeništa s. Ante na Humcu pod Ljubuškim u Ercegovini. Blagoslov

172 ARHIV PROVINCIJE u Mostaru, **Spisi Kustodije**, sv. 7., f. 194r i ŽARKO ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 111.

173 Fra Žarko Ilić citira izvore među kojima je i fra Nikolin zapis: **Trošak**, str. 31. Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 111

174 Usp. R. GLAVAŠ, **Spomenica...**, str. 90.

rečene poduminte učini Prisvitli gosp. fra Angjeo Kraljević Bis/kup/ Metelo/ politanski/ Namisnik apostolski u Ercegovini.”¹⁷⁵

S mnoštvom kršćanskog puka u slavlju je sudjelovalo 11/fra Žarko/ (ili 14) fratara i sva turska vlast iz Ljubuškoga. Nakon toga je uz argatsku pomoć domaćih ljudi nekoliko majstora iz Popova Polja nastavilo gradnju samostana. Fra Nikola je vodio sve potrebne radove. Fra Radoslav Glavaš piše: „Nadje (fra Jozo Cigić) ipak kukavnu potleušicu, u kojoj je, kao pravi pustinjač, kroz čitave tri godine morao boraviti. Za sve vrijeme radnjeo, fra Jozo... je i sam sobom zidaio, nosio klak, pržinu i drugo.” Domaće pučanstvo je uz radni doprinos davalo svoja seljačka dobra za uzdržavanje majstora.”¹⁷⁶

Fra Petar Bakula, jedan od najznačajnijih hercegovačkih franjevaca, koji je vrsno bio verziran u sve poslove i odluke tadašnje franjevačke uprave, u svom drugom šematizmu piše: „Ranijem zemljištu kuće 1866. dodano je drugo kupljeno za 1100 forinta iz sakupljenog novca. Tu smo novi samostan učilišta ili seminara podigli pod vodstvom o. Nikole Šimovića, kojeg je on podigao u vremenu od 27. travnja 1867, do 10. veljače 1872.”

6.1.4.1. Idejni nacrt

Prisjećajući se poteškoća oko dobivanja fermana za obnovu crkve i samostana na Širokom Brijegu, 1845. fratri su za obnovu samostana na Humcu morali imati neki nacrt. U ono vrijeme fratri su se poslužili varkom koja je urodila pozitivnim učinkom, a ovoga puta trebalo je imati neku skicu. Kada se fra Andrija Šaravanja spremao na put u Carigrad s napisanom zamolbom za obnovu samostana i crkve, morao je sa sobom ponijeti i nacrt zgrada za koje se traži ferman. Uz napisanu zamolbu fra Žarko Ilić je pronašao zapis koji potvrđuje postojanje idejnog nacrtu za obnovu sakralnih zdanja na Humcu.

---

175 Blagoslov i postavljanje temeljnog kamena obavljeno je 4. travnja 1867. Usp.: „S radošću se očekivao i dočekao dan 4. travnja 1867., ne samo sa strane franjevaca hercegovačkih, nego na osobit način i katolika južne Hercegovine. Toga dana imao se svečano blagosloviti i postaviti prvi temeljni kamen novomu samostanu. Svietu se sgrnulo sa svih strana Hercegovine, osobito iz južne. Taj dan presvietli gosp. fra Angjeo Kraljević biskup, u podvorbi od 14 svećenika, blagoslovi prvi kamen novoga samostana. Blagoslovu su prisustvovali kajmekan Ljubuški, kao zastupnik otomanske vlade, te kadija ljubuški sa cilim meldžlisom - občinskim i porotnim viećem,“ – Usp. G. RADOSLAV, *Spomenica...*, str. 90. S Glavašem se slažu svi ostali povjesničari i originalni dokumenti. Međutim, Mikulić koji je kao profesor i gvardijan na Humcu proveo desetak godina i vrsno znao povijest samostana, pa ima čvrste razloge da početak samostana stavlja u 1866. godinu. Fra Petar Bakula, jedan od najznačajnijih hercegovačkih franjevaca, koji je vrsno bio verziran u sve poslove i odluke tadašnje franjevačke uprave, u svom drugom šematizmu piše: „Ranijem zemljištu kuće 1866. dodano je drugo kupljeno za 1100 forinta iz sakupljenog novca. Tu smo novi samostan učilišta ili seminara podigli pod vodstvom o. Nikole Šimovića, kojeg je on podigao u vremenu od 27. travnja 1867., do 10. veljače 1872.“ – Usp. Ž. ILIĆ, *Franjevački samostan na Humcu...*, str. 82.

176 Ž. ILIĆ, *Franjevački samostan na Humcu...*, str. 82.

Prvi podatak o tomu nalazimo u dopisu fra Nikole Šimovića iz Mostara 9. ožujka 1866. čuvodržavniku fra Petru Kordiću na Široki Brijeg. Fra Nikola u 16 točaka opisuje nacrt, koji on očito ima pred očima. Teško je, naglašava fra Žarko, vjerovati da ga je on sastavio, jer je do toga vremena bio u Italiji profesor. Moglo bi biti da je to učinio Talijan¹⁷⁷, ali je još vjerojatnije da je to djelo fra Petra Bakule, koji je s talijanskim stručnjakom već pripremio gradnju crkve u Mostaru. Ipak se ne može zanemariti fra Nikolina napomena uz opis o blagoslovu samostanskih temelja: „P.O. fra Nikola Šimović Tajnik Biskupov koji učini Semeništa Humačkog Zartanje i spremi u Carigrad po komu Zartanju iz Carigrada od čestitoga cara dodje Ferman.“¹⁷⁸

Fra Nikola Šimović je 9. ožujka iste 1866. poslao idejni prijedlog za budući samostan i crkvu na Humcu. U svom dopisu, uz ostalo, fra Nikola je opisao predviđenu veličinu humačke crkve, crkvenog hodnika i cijelog sjemeništa. Osim toga on predviđa i približan broj radnih nadnica te pretpostavlja određen broj majstora i argata. Na kraju zaključuje da bi deset majstora i dvadeset argata od 3. travnja do 1. studenoga mogli ozidati obje građevine do krova. Ukupni novčani troškovi bili bi 145 kesa. Ako se opis toga nacrtu, piše fra Žarko, uspoređi s podacima u drugom izdanju Bakulina Šematizma iz 1873. očito je da ni crkva ni samostan nisu građeni posve po tom nacrtu.¹⁷⁹

6.1.4.2. Ferman iz Carigrada

Tek poslije 1852. godine, kad je Omer-paša silom slomio pašaluk i premoć bosanskih Turaka, moglo se pomišljati na gradnju crkava u BiH, a naročito poslije Pariškog ugovora kada je kršćanima u tome dana nekakva sloboda, ali uz takve uvjete, da je i ta sloboda bila upravo smiješna. Ti uvjeti su glasilici:

- 1) smije se crkva graditi ako na to pristanu susjedi Turci, a zamolba treba biti potvrđena njihovim pečatima;
- 2) crkva se ne može graditi blizu džamije;
- 3) dozvola za gradnju crkve može se dobiti samo u Carigradu.

---

177 Radi se o fra Mateu Lorenzoniu, časnom bratu franjevacu kapucina iz Italije koji je bio arhitekt. Fra Mateo je od 1863. do 1867. živio i djelovao u Hercegovini. Planirao je i izveo gradnju mostova (na Lištici i Mladima) i drugih objekata. Na početku je planirao veliku crkvu u renesansnom stilu – s tri lađe i kupolom. To djelo je ostalo u planu. Vjerojatno je fra Mateo napravio plan za sakralno zdanje na Humcu. Čini se vjerojatnim da je fra Mateo planirao crkvu Sv. Petra i Pavla u Mostaru, što je fra Petar Bakula, uz neke preinake, ostvario. Usp. B. BETTO, *Matteo Lorenzoni: l'uomo e l'artista, Fede e arte*, 11/1963., str. 394.-411. i A. NIKIĆ, *Crkva na Širokom Brijegu - Povijest gradnje*, Sarajevo, 1976., str. 4-5.

178 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, **Trošak**, str. 31. Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 112

179 P. BAKULA, *Schematismus... pro anno Dominic 1873...*, str. 243.

Od ta tri uvjeta najlakše je bilo ispuniti drugi jer se crkve nisu nikad gradile blizu džamija. Ne bi li ispunili prvi uvjet, katolici su morali već izdaleka svoje "komšije" (muslimane-Turke) mititi, častiti, što ljepše susretati kako bi nekako dobili suglasnost za gradnju crkve, ali za treći uvjet trebalo je potrošiti najviše "živaca" i novaca jer "do cara ima sto cara"! Ogromne svote novca trebalo je potrošiti da bi se smekšali carski veziri, njihovi doglavnici i drugi niži činovnici. Često su u Carigradu izaslanici morali čekati do dvije godine kako bi dobili željenu dozvolu za gradnju crkve. Posebne zasluge pripadaju fra Andriji Šaravanji, a donekle i fra Anđelu Kraljiviću i fra Petru Bakuli da je u Carigradu dobio ferman za obnovu samostana i crkve na Humcu.¹⁸⁰

Izgleda, da je fra Andrijin prijedlog prihvaćen i da je on bio zadužen za traženje fermana. Prema sačuvanom dokumentu na turskom jeziku fra Andrija Šaravanja je napisao sultanu molbu za izdavanje fermana. Na početku spomenute molbe stoji:

*„U selu Humac, koje pripada Ljubuškom kadiluku, postoji župa koja broji 3.335 katoličkih duša – muškaraca i žena. Oni ovdje nemaju posebne zgrade za vršenje vjerskih obreda po propisima Isusove vjere. U spomenutom selu nalazi se kapela i uz nju zgrada u kojoj fratri stanuju od davnina. Da bi se mogli vršiti vjerski obredi potrebno je ovdje sagraditi jednu katoličku crkvu koja će biti duga 46, a široka 33 aršina i uz nju školu za vjersko obučavanje fratara, jer ih je u naše doba teško slati na školovanje u Rim. U ovoj školi stariji bi fratri poučavali u vjeri mlade fratre – a u nju bi na pouku odlazila i djeca iz mjesta i okoline i u njoj bi se besplatno poučavala u vjeri. Budući da stvarne potrebe iziskuju da se ovdje uz kapelu na fratarskoj bašči, koja je njihovo vlasništvo, podigne crkva i škola, to mi – ponizna raja molimo da nam se za gradnju spomenutih objekata izda odobrenje i visoka carska naredba (ferman). Kod ove gradnje sirotinji se neće nikakvo nasilje činiti niti će se od nje ni jedna akća tražiti. Ranije su neki bogatiji ljudi – dobrotvori dali potrebna financijska sredstva za podizanje ovih dviju zgrada. U tom smislu svaka naredba pripada onome tko je za to nadležan.“*¹⁸¹

Navedena molba nema datacije. Prema statističkom izvještaju župe Humac što su ga sastavili i potpisali fra Andrija Šaravanja i fra Ante Duspara 7. rujna 1866. Humačka župa je imala 3.328 osoba. Prema podatku u navedenoj molbi broj stanovništva je malo viši – za sedam osoba. Iz tog proizlazi da je molba napisana koji dan kasnije kad su u Matičnu knjigu upisana novokrštena djeca čiji je broj povećao statistiku župe za sedam osoba.¹⁸²

Za onodobnu administraciju odgovor iz Carigrada je stigao relativno brzo. Naši čelnici su istodobno zatražili odobrenje i od turskoga cara te priložili

180 ARHIV PROVINCIJE u Mostaru, **Acta Turcarum**, br. 303.

181 ARHIV PROVINCIJE u Mostaru, **Acta Turcarum**, br. 303.

182 ARHIV BISKUPSKOG ORDINARIJATA, br. 35./1866.

nacrt, koji je u Carigrad odnio fra Andrija Šaravanja. Odobrenje za gradnju samostana na Humcu zatraženo je od sultana 1865. U molbi je, uz ostalo, navedeno kako je potrebna nova kuća za odgoj svojih budućih članova.

Već u proljeće 1867. stigle su sigurne vijesti o sultanovu odobrenju. U svibnju 1867. sultan je naredio da se napiše pozitivan odgovor na molbu fra Andrije Šaravanje. Ferman je bio u rukama bosanskog valije Osman-paše. U prijepisu tog fermana stoji: Ferman je upućen bosanskom valiji Osman-paši, kajmekanu hercegovačkog sandžaka Mahmut-paši, ljubuškom kadiji, muftije i članova upravnog odbora. Tekst fermana u prijevodu glasi:

„U selu Humac koji se nalazi u ljubuškom kadiluku u hercegovačkom sandžaku stanuju katolici (latini) koji tu nemaju crkve ni škole u kojoj bi se njihovi svećenici školovali i vjerski poučavali. Za izgradnju ovih dvaju objekata prikupljena su sredstva u iznosu od 100.000 groša. Objekti bi se podigli na crkvenom zemljištu. Dimenzije crkve bile bi 46 x 33 x 20 aršina, a škole 46 x 22 aršina. Fratri i biskup su našem divanu poslali molbu u kojoj ističu da su prikupili potrebna financijska sredstva i da od sirotinje neće ni jednu akću tražiti. Budući da za tu izgradnju ne postoje nikakve zakonske smetnje, to je na visokom carskom divanu izdana ova časna naredba i upućena valiji, kajmekanu, kadiji, muftiji i drugim članovima upravnog medžlisa. Naređuje vam se da spriječite svakoga da se miješa u njihove poslove i da se ometa u radu. Pazite da crkva i škola ne bude većih dimenzija nego je navedeno u njihovoj molbi. U poslove fratara ne smije se nitko miješati i ne smije se ni od koga ni jedna akća, ni jedno zrno tražiti. Ako tko u vezi s ovom gradnjom napravi kakav izgred, obavijestite nas odmah dopisom. Napisano 11. muharema 1284. (-15. svibnja 1867.) godine.“¹⁸³

Kako je spomenuto fra Andrija Šaravanje je bio zadužen za dobivanje fermana. Međutim, podsjeća čitatelje fra Radoslav Glavaš na obrazloženje činjenice što ferman nije stigao prije blagoslova temelja samostanskog zdanja i konkretizira svoj odgovor: “U ono vrijeme (god. 1867.) nalazio se sultan u Parizu na izložbi, ali na ime sultana odgovara otomansko ministarstvo, da se sa gradnjom samostana može započeti dok od Njeg. Vel. dođe dozvola. I ovdje nam je primietiti, da u gradnji ovoga samostana otomansko ministarstvo a i sam car pokazuju se naklonjenijima prama katolicima u Hercegovini, nego li je to bilo pri gradnji prvoga samostana na Širokom-briegu, jer niti se meću tolike potežgoće za dozovlu, nit se opredijeljuje obujam samostana. S radošću se očekivao i dočekaao dan 4. travnja 1867., ne samo sa strane franjevac hercegovačkih, nego na osobit način i katolika južne Hercegovine. Toga dana imao se svečano blagosloviti i postaviti prvi temeljni kamen novomu samostanu,

---

183 ARHIV PROVINCIJE, AT, br. 708. Izražavam zahvalnost gosp. Hivziji Hasandediću na prijevodu dvaju turskih dokumenata. - NIKIĆ, A., *Franjevački samostan na Humcu...*, str. 46.

Svieta se sgrnulo sa svih strana Hercegovine, osobito iz južne. Taj dan presvietli gosp. fra Anđeo Kraljević biskup, u podvorbi od 14 svećenika, blagoslovi prvi kamen novoga samostana. Blagoslovu su prisustvovali kajmekan ljubuški, kao zastupnik otomanske vlade, te kadija ljubuški, sa cilim meldžilisom – obćinskim i porotnim viećem. Nakon što je presv. gosp. biskup u svome govoru iztakao porebu ovoga samostana, te korist ne samo za katoličko žiteljstvo, nego i za muhamedansko u ovom kraju od ovoga samostana. Kajmekan izpred vlade, a kadija izpred grada, preporučē gradnju, obećaju slobod gadnje i katoličkoga vjeroizpoviedanja i podizanja novih vjerskih zgrada i crkava. I tako bi svećano blagoslovljen početak novoga samostana, a radnja odpočeta.”¹⁸⁴

Čini mi se da današnje istočno krilo samostana nije ono koje je izgrađeno 1872 nego iz druge, to jest 1894. gradnje. Na to upozorava zapis fra Anđena Nuića: “Dvadeset godina kasnije fra Anđeo Nuić je zapisao da humački samostan nije građen po nekom planu nego dograđivan uz već postojeću kuću iz godine 1855. /tj. one koju je sagradio fra Jozo Cigić/ te je ostao nedovršen. Na te dvije kuće postavljen je kat. Stara kuća, koja je zazimala južni diosamostanskog krila bila je posve trošna, teje povjerenik zemaljske vlade upozorio fratre da je u tom dijelu dsamostana pogibljeno stanovati. Stoga je far Nikola Šimović srušio cijelo samostansko krilo I 2. srpnja 1894. postavio nove temelje cijelom istočnomsamostanskom krilu. Čini se, da je, prema fra Nikolinu planu I obećanju, novo samostansko krilosagrađeno do nove 1895. godine.”¹⁸⁵

Budući da je sultan Abdul Aziz usmeno naredio svojim suradnicima da izdaju pismeno odobrenje, ta je vijest vjerojatno početkom 1867. stigla u Hercegovinu, pa je franjevačko starješinstvo u dovogovoru s muslimanskim vlastima blagosloвило temeljni kamen prije dobivanja fermana.

6.2. Izgradnja samostanskog kompleksa

U blizini župne kuće na Humcu, kako je spomenuto fratri su 1866. za gradnju budućega samostana kupili zemljište, za koje su nekom turčinu platili 1100 forinti od milostinje skupljene u zapadnim kršćanskim zemljama. Pripremne radove na Humcu vodio je 1866. i 1967. župnik fra Andrija Šaravanja.¹⁸⁶ Nakon toga je uprava Čuvodržave je gradnju sjemeništa ili samostana s crkvom na Humcu povjerala fra Nikoli Šimoviću, koji je u to vrijeme bio tajnik biskupa fra Anđela Kraljevića. Fra Nikola je istom 28. travnja 1868. premješten na

184 R. GLAVAŠ, *Spomenica...*, str. 90-91.

185 Usp. A. Nikić, *Franevački smaostan na Humcu...*, str. 47.

186 ARHIV PROVINCIJE, *Spisi Kustodije*, sv. 7., ff. 181r-186r i 194r.

Humac te imenovan župnikom i preuzeo upravu rađe.¹⁸⁷ U tom svojstvu fra Nikola iz Mostara 14. siječnja 1868. piše fra Petru Kordiću na Široki Brijeg i pita hoće li dva mostarska majstora i ove godine raditi na Humcu te predlaže da u veljači “il do pole Lažka” pet ili šest majstora načini čatrnju.¹⁸⁸

Fra Nikola je vodio knjigu primitaka i izdataka za gradnju samostana i crkve na Humcu. S jedne strane u toj bilježnici stoji naslov „Ulazak za gradjevinu na Humcu počimlje od 27. Travnja 1867”, a s druge strane “Upravom P.O.fra Nikole Šimovia Trošak učinjen za gradjevinu na Humcu, počinje od 1. Svibna 1867.”

Pod naslovom Ulazak prvi prilozu upisani su sljedećim redom:

“27/4/1867. P. O. fra Ante Luburić dade 165 gr./groša/
29 “ “ P. O. fra Andria Šaravanja – lira 1404.70”

U nastavku spomenute bilježnice slijede ostali novčani iznosi u različitim valutama, koje je fra Andrija dao fra Nikoli tijekom svibnja i lipnja 1867. Zatim slijedi u studenom 1867. jedan prilog: 11/11 “Pris. G. Biskup Dukata pedeset Papini lira /= groša/ 2800.” Na dnu te stranice stoji napomena: Zato od 27. Travnja 1867. do 1. Sičnja 1868. primi grošah u sve Dvadeset i Devet hiljadah, četiri stotine sedamdeset i tri, para triese i šest ... 29473:36 /groša/

Mostar 1/1/ 1868. Tako je ja fra Nikola Šimović Tajnik Biksupov i spomenutog vremena Upravitelj gradjevine na Humcu.¹⁸⁹

Na slijedećim stranicama su popisani različiti materijalni darovi, koji su pretvoreni u novčanu vrijednost. Potom se navodi da od 9. svibnja 1868. do 8. travnja 1869. primi 73.129,36 groša. U nastavku je navedeno da je od 20. travnja 1869. do 1. travnja 1870. primio 56.086,30 groša, od 25. travnja 1870. do 25. travnja 1871. ukupni primitak je 43.897,34 groša i poslije toga do 10. veljače 1872. primio 49.285 groša. Međutim, naglašava fra Žarko, na prvim trima stranicama ima napomena da su navedeni novci fra Andrije Šaravanje kupljačine fra Iije Leke i fra Filipa Čovića.¹⁹⁰

Fra Nikola je nastavio upisivati Trošak učinjen za gradjevinu na Humcu počimlje od 1. Svibna 1867”

U nastavku piše: “gr/oša/ p/ara/

1/5/67 Žice gradjevne ... 129 482: 20

Prema upisu troškova očito je da je fra Nikola redovito svakog tjedna isplaćivao majstore i radnike. Glavni su majstori bili iz Popova Polja iz

187 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Kustodije**, sv. 8., f. 5r.

188 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Kustodije**, sv. 8., f. 7rv; lažak – ožujak.

189 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, Ulazak za gradjevinu na Humcu počimlje od 27. travnja 1867., str. 1.

190 Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 113.

jugoistočne Hercegovine, a obični radnici (argati) ili pojedini obrtnici bili su domaća čeljad.

Sumirajući podatke, uz ostalo, fra Nikola piše od 1. svibnja 1867. do 12. veljače 1868. rastrošak za gradjevinu na Humcu učinjeni i pare fra Andriji Šaravanji povraćene, izlazi – Dvaest i devet hiljadah, četeri stotine sedamdeset i tri – 29.473,36. Tako je zapisao fra Nikola Šimović.¹⁹¹

Fra Anđeo Nuić je zapisao da humaćki samostan nije građen po nekom planu nego dograđivan uz već postojeću kuću iz godine 1855. te je ostao nedovršen. Na te dvije kuće postavljen je kat. Stara kuća, koja je zauzimala južni dio samostanskog krila bila je posve trošna, te je povjerenik zemaljske vlade upozorio fratre da je u tom dijelu samostana pogibeljno stanovati. Stoga je fra Nikola Šimović srušio cijelo samostansko krilo i 2. srpnja 1894. postavio nove temelje cijelom istočnom samostanskom krilu. Čini se, da je, prema fra Nikolinom planu i obećanju, novo samostansko krilo sagrađeno do nove 1895. godine.¹⁹²

Južno samostansko krilo je započeto 1936. god. Već 22. studenoga 1937. počelo je pokrivanje te zgrade. Dana 2. svibnja 1938. započela je unutarnja izrada samostana. Majstori su 10. siječnja 1939. počeli stavljati betonske pločice (teraco) u hodnicima. Zatim je slijedila ostala izrada. Uskoro nakon toga je samostanska kuhinja premještena u južno krilo, ali njemački vojnici su 1943. zauzeli to krilo, a jugokomunistički zrakoplovi ga bombardirali 28. siječnja 1945. Ono je popravljeno istom 1960. godine.

Zapadno krilo je također 1945. djelomično srušeno, a 1965. spravnjeno sa zemljom te iznova izgrađeno do 1967. Od tada se u njemu nalazi Novicijat. To je krilo 1991. podignuto za jedan kat.

Uz spomenute majstore, prema predaji, uz ostalo, se saznaje da su “ondašnji fratri, piše fra Žarko, tražili od svih misara da nedjeljom i blagdanima svaki iz kamenoloma donese po jedan kamen na gadilište. Djeca su nosila male, odrasli velike kamene. O tom svjedoče i današnji zidovi naših građevina. Naš je puk bio siromašan, pa nije mogao pružati ozbiljnu novčanu pomoć, nego samo radnu snagu. Tako je razumljivija brzina gradnje.”¹⁹³ Tako su zdanja na Humcu uistinu svjedočanstva onašnjeg puka koji je simbolično s donesenim kamenjem ugrađivao sebe u samosta i crkvu. To su zapamtili i njihovi potomci te su se suprotstavili nakani djelatnika Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Mostara da, nakon dovršenja nove crkve, poruše staru crkvu na Humcu.

---

191 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, **Trošak**, str. 11.

192 ARHIV PROVINCIJE, **Svaštenjak fra Anđela Nuića**, sv. 1., str. 165.-166.

193 Usp. Ž. ILIĆ, Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću..., str. 114

Čini se da je zapadno samostansko krilo početkom 1870. bilo uglavno gotovo. To potvrđuje odluka čuvodržavne i samostanske uprave s biskupom fra Anđelom Kraljevićem 2. prosinca 1870. na Širokom Brijegu da se odatle mladići izabrani za Red "skupa s njihovim učiteljima prenese u zajedničko sjemenište na Humcu; I to ne kasnije od 2. siječnja 1871."¹⁹⁴

„Radovi na Humcu su, citira fra Žarko, nastavljani sve do 10. veljače 1872.” Prvo razdoblje fra Nikolina vodstva zaključili su službeni fratarski nadzornici ovako: „Previdismo mi niže potpisani Zapisnik Ulazka pod hvale dostojnim Upraviteljstvom O. V. Fra Nikole Šimovića u vrime 1 (Prve) Skupštine redovničke i odobrismo sva. Na Širokom Brigu dne 1. Svibnja 1872. Tako je ja Fra Augustin Zubac previditelj Računah r.v. Tako je ja fra Marian Zovko prividitelj Računah. r.v.”¹⁹⁵

Fra Nikola Šimović je ponovno bio upravitelj građevine od 29. travnja 1875. do 1. svibnja 1876. U knjizi računa fra Marijan Zovko i fra Ante Karačić kao "previditelji računa" navode da je pod upravom fra Nikole Šimovića od 29. travnja 1875., do 1. svibnja 1876. skupljeno 15.345,32 groša, pa zaključuju: „Isporedivši dakle svotu troška i prihoda ostaje duga na Huačkoj gradjevini gr. 2000: pogledavši pako na radju samostana, i nabavljenje mnogog pokućstva potrebna, nemoremo manje nezahvalec na pomniji Upravitelja, mnogo više položivši i on isti na slavu Božiu i na korist Reda, od svoje redovničke veštarije gr: 1.726 radi česa s dostojanstvom pohvalom svaka rado odobrismo.” Na Humcu 1. Maja 1876.

Tako je ja fr. Marian Zovko, Fr. Anto Karačić...”¹⁹⁶

6.2.1. Konačna veličina

Konačna veličina samostana i crkve na Humcu zabilježena je nakon njihova glavnog dovršenja 10. veljače 1872. U drugom izdanju Šematizma fra Petra Bakule 1873. objavljeni su sljedeći podaci u onodobnim mjerama laktima (2 lakta = 1 metar):¹⁹⁷

„Zapadno krilo sjemeništa dugo 46, široko 16, visoko 9: 27 soba za mladiće (duge 4 1/1, široke 3 ¼, visoke 4); školske sobe (duge 6 ½, široke 4 1/1, visoke 4); 2 razgovornice (duge 6 1/1, široke 4 (1/1, visoke 4); 2 profesorske sobe (duge 6 1/3,

194 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Kustodije**, sv. 8., f. 233rv.

195 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, **Trošak**, str. 91.

196 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, **Trošak, Ulazak**, str. 7. Usp. ŽARKO ILIĆ, Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću..., str. 115.

197 Usp. Ž. Ilić, *Gradnja samostana i crkve sv. Ante na Humcu*.

široke 4 1/1, visoke 4). – Istočno krilo sjemeništa u izgradnji: dugo 46, široko 16, visoko 9.“¹⁹⁸¹⁹⁹

Na njemu smo podigli novi samostan za nauke ili sjemenište pod vodstvom o. Nikole Šimovića koji je dovršen od 27. travnja 1867. do 10. veljače 1872.

	dužina	Širina	visina
Dio sjemeništa od zapada	46	16	9
Soba za mladiće 27	4 ½	3 ¼	4
Školske prostorije 4	6 ½	4 1/1	4
Dvije su prostorije za razgovor 2	6 1/1	4 1/1	4
Dvije su sobe za učitelje 2	6 ½	4 1/1	4
Istočni dio samostana u izgradnji	46	16	9

Spomenuti je o. Nikola od 27. travnja 1867. do 10. veljače 1872. za spomenutu gradnju potrošio 23.785 forinti iz raznih sakupljanja sredstava.

Nakon usporedbe fra Nikolina opisa 1866. i opisa konačne veličine u Šemazizmu od 1873. vidi se velika razlika: godine 1866. sjemenište dugo 36, široko 15,5 aršina, a 1873. dugo 46, široko 16 i visoko 9 aršina.²⁰⁰

Djelomično radovi na istočnoj strani uza župnu kuću vjerojatno su počeli 1870. O tome svjedoči zaključak čuvodržave i samostanske uprave 29. travnja 1870. na Širokom Brijegu: „Ujme gradje Samostana na Humcu odobri se od P. Razbrobničtva Čuvodržavnoga s prisustvom i privoljenjem P. Razborništva Samostana Širokoga Briga, da se ista gradja protegne od stare kuće do Crkve, nekrećući u staru kuću, i to nedžujući gradju mimo istu kuću; po osnovu predloženom od P. O. Fra Nikole Šimovića, da tako za sada bude spravaći soba 12 onde; uz to da zidovi iste gradje budu tako tvrdo izidjani, i da se uzmognu s vriemenom, ako bi uztrebalo, još jedan boj nadozidjati.”²⁰¹ Tada je, piše fra Žarko, ostalo na tom umetku između župne kuće i crkve.

Međutim, po svemu sudeći, nastavlja fra Žarko, u to je vrijeme izgrađen crkveni hodnik s jednim katom, kojim je spojen samostan sa župnom kućom na istočnoj strani. Poslije 1874. fra Nikola je nastavio graditi istočno krilo južno od župne kuće. Ta je građevina bila i šira i viša od župne kuće: po duljini i visini je trebala biti i šira i viša od župne kuće; po duljini i visini je trebala biti

198 Puni naslov: Schematismus topographico-historicus Vicariatus Apostolici et Custodiae Provincialis franciscanico-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873., Mostar, Typis Missionis Catholicae 1873., p. 243.

199

200 Usp. Ž. Ilić, *Gradnja samostana i crkve sv. Ante na Humcu...*, str. 116.

201 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Kustodije**, sv- 8., f. 229rv.

izjednačena sa zapadnim samostanskim krilom.²⁰² Radovi su nastavljeni od 10. lipnja 1874. do fra Nikolina premještaja u Mostar 1. svibnja 1876. I to je krilo sigurno pokriveno kamenim pločama, kao i zapadno krilo.²⁰³ Kad je Austro-ugarska uvela mir i red u Bosnu i Hercegovinu, fratri su tražili od nove vlasti pomoć za svoje nove građevinske pothvate. Ipak istočno krilo ni do 1882. nije dovršeno.²⁰⁴

Godine 1894. tadašnji provincial fra Nikola Šimović je 11. svibnja došao na Humac, "sabrao časno samostansko Vieće, i jednglasno bi određeno:

1. Da se mora srušiti stara kuća, kao pogibeljna.
2. Da se mora nanovo izidat i izjednačit sa samostanom.
3. Da gradnjom upravlja isti O. Provinc/ijal/.

4. Da se u gradnju upotrebi novac sabran od bivšeg P. O. Gvardijana fr. Jake Vasiljevića i sabrani od raznih PP. OO. Redovnika Hercegovački, kako je od druge strane ovoga zapisnika zabilježno.

Rad čega spomenuti O. Provicnijal dodje ovamo dne 16. lipnja 1894. i kuću staru sruši. Dne 2. srpnja isti Provincijal blagoslovi temelje nove sgrade, koja kroz dva mjeseca bi izidjena i pokrivena. Ova nova sgradja duga je met/ara/ 15, široka met/ara/ 13, visoka met/ara/ 12. Zatim bi pokriven vas istočni trakt, udariv novu japiju i kupu, pošto je bila prija ploča: bi pregledan krov crkve i hodnik kraj crkve, koji bi izčinjen. Trošak pak svega jest kako slidi..."²⁰⁵

Sjeverno od samostana i crkve fra Rudo Mikulić je od 1934. do 1940. izgradio pomoćnu zgradu naumljenog Doma sv. Ante.²⁰⁶

Kasnije, 1940. je izgrađeno južno samostansko krilo. Krajem Drugog svjetskog rata samostan je teško oštećen. Južno i istočno krilo obnovljeni su između 1958. i 1961., a zapadno je srušeno te iznova podignuto između 1965. i 1967. Između istočnog samostanskog krila i župske kuće od 1868. i 1869. sagrađena je crkva sv. Ante. Temeljito je obnovljena između 1958. i 1961. i ponovno 2006. do 2010. Tada je skinuta žbuka s vanjskih zidova pa je kamen opet zasjao u punoj ljepoti.²⁰⁷

---

202 Schematismus... pro anno Domini 1873..., str. 243.

203 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, Trošak, Ulazak, str. 7. Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 117.

204 Usp. Ž. Ilić, *Gradnja samostana i crkve sv. Ante na Humcu...*, str. 117.

205 ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA HUMCU, Zapisnik gradjevine Franjevačkog Samostana Humca od god. 1883., str. 12-13. Trošak, Ulazak, str. 7. - Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 117.

206 Usp. Ž. ILIĆ, *Franjevački samostan na Humcu...*, str. 84.-85.

207 Stanje katoličkih župa... str. 759.

Poznati petrolog pokojni prof. dr. Pero Marijanović stručno je procijenio kamen od kojega je građen samostan, a njime je izgrađena i crkva sv. Ante na Humcu.

6.2.2. Prijenos sjemeništa - gimnazije 1870.

Čuvodržava i samostanska uprava, te biskup fra Anđeo Kraljević na Širokom Brigu 2. prosinca 1870. naređuju, kao što je spomenuto, da se u zajedničko sjemenište na Humcu premjeste mladići izabani za Red, koji borave u samostanu na Širokom Brigu.

Odluka:

Mi dolje označeni kao i naš presvijetli i preuzvišeni Gospodin Biskup, zbog teških razloga okupljeni na posebni Sastanak, u Gospodinu sljedeće određujemo i koliko je potrebno naređujemo.

Prvo: Neka se mladići izabrani za Red koji uče i sada borave u ovom našem samostanu na Širokom Brigu skupa s njihovim učiteljima presele u zajedničko sjemenište na Humcu; i to ne kasnije od 2. siječnja 1871.

Drugo: Da mnogo poštovani otac Paško Buconjić do prijelaza mladića napiše pravila koja moraju obdržavati učenici i odgojitelji u zavodu, i da to na vrijeme predoči Čuvodržavnom razborništvu.

Treće: Da poštovani otac Augustin Zubac, koji se sad nalazi na Humcu, tamo s drugim mešтром pruža pouke mladićima.

Četvrto: Da poštovani Luka Begić bude redovni ispovjednik učeće mladeži.

Peto: Da poštovani otac Nikola Šimović privremeno vrši dužnost predstojnika studija.

Šesto: Da se uobičajeni godišnji doprinosi, ukoliko do sada nisu poslani na isti način šalju samostanu na Humac; i to iz sljedećih župa – Gabela, Veljaci, / izvorno su napisane i sljedeće župe koje su naknadno precrtane: Gradničiči, Čerin, Ružičiči, Gorica i Posušjel.

Sedmo: Da poštovani otac Nikola Šimović od 1. siječnja 1871. počne dalje voditi upravu i samostanskim gospodarstvom na uobičajen način.

Osmo: Da sve što su dosada starješine rasporedile i naređivale kao što je to bilo samo za samostan na Širokom Brigu neka se protegnu također na Zavodsko (zbrorno) sjemenište; kao što je potrebno, i da imaju najjaču obveznu snagu.

Deveto: Da u Zavodsko (zbrorno) sjemenište nikomu od naših redovnika nije dopušten pristup bez izričitog pismenog odobrenja mnogo poštovanog privremenog Čuvodržavnika!

Dano na Širokom Brigu dana 1. prosinca 187.

Tako je fra Ante Duspara

Tako je fra Filip Čutura
Tako je fra Ilija Zelenika, samostanski razbornik
Tako je fra Filip Čorić, čuvodržavni razbornik
Tako je fra Lujo Radoš, tajnik i razbornik
Tako je fra Paško Buocnjić, samostanski razbornik
Tako je fra Šimo Martinović
Tako je fra Nikola Šimović
Tako je fra Petar Bakula
Tako je fra Andrija Karačić
Tako je fra Petar Koridić
Tako je fra Anđeo Kraljević, biskup.²⁰⁸

Čini se da su đaci sljedeće školske godine već bili na Humcu. O tom na zahtjev Zbora za raširenje vjere od 6. rujna 1871. biskup fra Anđeo Kraljević 19. rujna 1871. javlja: „Sjemenište na Humcu je skoro dovršeno. U tom sjemeništu za sad se odgajaju dječaci koji su određeni za Franjevački red, jer nemamo klerika. Uče aritmetiku, gramatiku uključujući i pjesništvo /književnost/, isto tako vjersku pouku i zemljopis. Uče ih dva učitelja i ravnatelj istoga Reda.²⁰⁹ Fra Anđeo napominje da je to sjemenište izgrađeno dobrovoljnim prilozima pobožnih dobrotvora koje su u kršanskim zemljama skupljali pojedini redovnici uz njegovu preporuku i preporuku franjevačkoga generala.

Na Humcu su sljedećih desetljeća franjevački kandidati stjecali ondašnje gimnazijsko znanje sve do 1902. Na Humcu je tada bilo šest gimnazijalaca. Fra Nikola Šimović 1888. spominje devetoricu đaka. Tu će i dalje sve do 1902. nastaviti gimnazijsko školovanje svi koji su ga tu počinjali – makar djelomično. Kada su 1871. premješteni đaci na Humac, zajednica se službeno naziva Sjemenište.

Na Humcu je sjemenište najprije i gimnazijom nazvano. Prijelaz na Humac zbio se je radi ovih razloga:

1. Tjesnoća na Širokom Brijegu. Od godine 1860. na Širokom je Brijegu ne samo novicijat uz sjemenište, nego još povrh filozofija i teologija. - Prevrat, koji je god. 1859. u Italiji nastao i do god. 1867. neprekidno se održao i s njim uslijedila supresija samostana i sekularizacija redovničkih imanja, zapriječila je slanje naših klerika na onamošnja učilišta; stoga se je i bilo primorano, da se sve koncentrira na Široki Brijeg. - Humačko sjemenište broji 36 soba, te je tako bilo dosta prostrano za đake i nastavnike.

---

208 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Kustodije**, sv. 8., f. 233rv.

209 ARHIV PROPAGANDE U RIMU, **SC, Bosnia**, sv. 16., f. 198r-199r. - Fra Žarko Ilić, *Gradnja samostana i crkve sv. Ante na Humcu...*, str. 121.

2. Prehrana: Ovo je uvijek bilo od naših najvitalnijih pitanja.

3. Smatralo se je za korisnije odijeliti starije đake od mladih. - Na Humcu su bolja vremena po školu nastala: mjesto dva učitelja sada su četiri: o. fra Nikola Šimović (onda tek u 31. godini) bio je mlad, vatren i zagrijan, pa je s o. fra Augustinom Zubcem, o. fra Lukom Begićem i o. fra Martinom Mikulićem svim silama radio oko što boljeg unapređenja povjerenog si zadatka. Rezultat je njihovih nastojanja bio ovaj: predmeti su se i godine nastave podvostručili.

Po njihovoj nastavnoj osnovi đak je morao provesti osam godina između prvoga gimnazijskog razreda in humanioribus i prvoga tečaja teologije. Da se olakša daštvu i učiteljima radi knjiga, ondašnji se je starješina provincije (1874.-79.), a kasnije biskup o. Paško Buconjić obratio molbom na Ivana Mažuranića, bana hrvatskoga (1873.-80.) da bi im hrvatska vlada školske i druge pomoćne knjige i učila poslužila. Međutim, ustanak u Hercegovini (1875.-78.), anarhija i druge zamršene prilike, premještaj Šimovićev u Mostar za nadžupnika i Zubčev na Široki Brijeg za tajnika provincije, opet su započeti i projektirani preporod zaustavile sve do god. 1884.”²¹⁰

6.2.3. Proglašenje samostana

U službenim dokumentima od 1873. fra Andrija Šaravanja je upravitelj izgradnje, a fra Nikola Šimović predstojnik, ravnatelj škole i župnik na Humcu. Fra Martin Mikulić je tada označen kao čuvar svetišta, učitelj mladeži i kapelan, a fra Luka Begić učitelj mladeži i fra Mijo Rozić kapelan. Zajednica se tada naziva Rezidencija, Zborna obitelj, Sjemenište sv. Ante, Zborni ili Studijski samostan²¹¹.

General franjevačkog reda humačke je kuće proglasio franjevačkim samostanom na traženje ondašnjega čuvodržavnika Čuvodržave hercegovačkih franjevaca fra Paškala Buconjića u pismu od 1. rujna 1875. godine. To je potvrđeno u pismu generala Reda pisanog u Araceliu Rimu 5. ožujka 1876. godine. General u tom pismu, uz ostalo, napominje da je istodobno, u istoj kuverti, opremio i dekret kojim se proglašava samostan na Humcu.²¹²

Naime, čuvodržavnik fra Paškal Buconjić je zamolio još 1. rujna 1875. generala da humačko sjemenište proglasi samostanom. General je, vjerojatno nakon savjetovanja s upravom Reda, toj molbi udovoljio te dekretom od 5.

---

210 Šematizam Fra Martin Mikulić, Hercegovina 1903., Šematizam franjevačke provincije, Mostar, 2003., str. 129. P. DRAGIČEVIĆ, *Osnutak i razvoj današnje franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, Prvi izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu. Hrvatska tiskara Franj. provincije* : Mostar, 1919., str. 6.

211 Usp. ARHIV PROVNCIJE, *Tabulae – razmjestaji osoblja.*

212 „Le trasmetto qui acchiuso il Decreto per la erezione del convento di Humac“ – Ovdje vam umećem Dekret o utemeljenju samostana na Humcu. ARHIV PROVINCIIJE, Spisi Kustodije, sv. 10., f. 259r.

ožujka 1876. proglasio humačku rezidenciju samostanom.²¹³ Dekret je stigao u Hercegovinu za mjesec ili mjesec i pol dana (tako je prvi spomenuti dopis stigao tek 19. travnja 1876. kako piše na njegovoj poledini. Potom je dekret bio proglašen ili obznanjen hercegovačkim franjevcima.

6.2.3.1. Novicijat

“Za svaku redovničku zajednicu, piše fra Petar Bezna, vrijeme novicijata je izvanredno važno, jer kandidat posvećuje cijelu godinu dana da upozna s jedne strane red ili družbu, u koju se namjerava učlaniti, a s druge strane da odmjeri svoje snage, sposobnosti i spremnost da prihvati način život a i obveze, koje ga čekaju u dotičnom redu i li zajednici.” Stoga *Zakonik kanonskog prava* (Rim, 1983.) posvećuje više kanona (641-653) odgoj i obrazovanju novaka. I Franjevački red u *Generalnim konstitucijama* (Rim, 1987.) propisuje pravila i programe u novicijatu (čl. 152-153).²¹⁴ Hercegovački franjevci su radi smještaja novaka gradili samostan na Humcu.²¹⁵

O obnovi samostan na Humcu fra Petar Bakula je 1873. ukratko zapisao: „Na njemu smo podigli novi samostan za nauke ili sjemenište pod vodstvom o. Nikole Šimovića koji je dovršen od 27. travnja 1867. do 10. veljače 1872.“²¹⁶

Nakon proglašenja samostana na Humac u samostan dolaze prvi novaci. Čuvodržavnik fra Paškal Buconjić je na Humcu 17. svibnja 1876. primio u novicijat četvoricu mladića: Ivana Bebeka iz Vitine i dao mu ime fra Kazimir, Ivana Kordića iz Blizanaca i dao mu ime fra Bernardin – Brne, Franu Babića iz Rodoča i dao mu ime fra Blago i Antu Drmića iz Vrila (župa Grabovica) i dao mu ime fra Bariša. Malo kasnije, 17. prosinca ista 1876. godine fra Paškal je obukao i Andriju Bišku s Čitluka (župa Posušje) i dao mu ime fra Ladislav.

U prvih trideset godina bilo je 115 novaka. U njihovu odgajanju izmijenilo se šest učitelja (meštara): fra Grgo Jovanović, fra Luka Begić, fra Anđeo Nuić, fra Blago Babić, fra Bariša Drmić i fra Božo Ostojić.

Tada je na Humcu otvoren novicijat koji će se na Humcu održati sve do 21. stoljeća s nekoliko kraćih razmaka.²¹⁷

213 B. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar, 2011., str. 99

214 PETAR BEZINA, *Novicijat Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, u Splitu, 1993., str. 7. Na Visovcu u novicijatu od 17. srpnja 1959. do 18. srpnja 1960. bio je fra Andrija (Stjepan) Nikić iz Ružića.

215 Usp. R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 22-25.

216 Usp. P. BAKULA, *Topografsko-historijski šematizam...*, str. 327.

217 Usp. Ž. ILIĆ, *Samostan i crkva sv. Ante na Humcu u 19. stoljeću...*, str. 122-123.

6.2.3.2. Bogoslovija

Povrh toga poslije novicijata na Humcu je bilo i filozofsko-teološko učilište sve do 1905. godine. Prema redovitim razmještajima osoblja može se pratiti broj studentata: 1875./76. šest studeneta, profesori fra Augustin Zubac i fra Paško Buconjić; 1876./77. isti broj; 1878./79. jedanaest;...i 1903./1904. pet studenata.

Nakon dvaju ili triju prvih tečajeva franjevački su studenti redovito odlazili u inozemstvo na daljnji studij i tamo su primali svećenički red.

Franjevačkim đacima, novacia i studentima bila su potrebna i glazbala, ali su ih mogli dobiti istom nakon oslobođenja od turskih zuluma. Društvo Neoskvrljenog začeca iz Beča na molbu fra Paškala Buconjica poslalo je na Humac 1881. jedan harmonij. Fra Anđeo Nuić je 9. svibnja 1882. dotjerao dva glasovira.²¹⁸ Kasnije (1961.) su nabavljene i orgulje iz 1881. godine.²¹⁹

6.3. Kulturne ustanove

Franjevački samostan na Humcu je ne samo nasljednik srednjovjekovnog samostana Sv. Kate u Ljubuškom, nego oaza vjerskog, prosvjetnog, kulturnog, socijalnog i povijesnog pamćenja, života i franjevačke budućnosti. Svi hercegovački franjevački samostani čuvaju raznoliko kulturno blago. Tako su hercegovački franjevci na raskrižju kultura i civilizacija postali baštinici i dionici kulture na hercegovačkom vjetrometnom tlu. Upravo su oni pronosili spomenike i svjedočanstva kroz osam stoljeća dugog življenja na ovom području. Obnavljali su pismohrane (arhiv) i knjižnice, prenosili su i čuvali kulturnu baštinu naroda od Humačke ploče i muzejskih eksponata (Muzej od 1884.) i galerija „Majka“ su njegova spona sa Europom.

Muzejski eksponati i ostala kulturna baština svjedoče na području Hercegovine, o preplićanju različitih naroda i običaja, religija i utjecaja, čak i različitih krajolika, doslovce, susreo se Istok sa Zapadom, Sjever sa Jugom. Povijest je ovdje burno prelazila preko franjevačkih i hrvatskih pragova. Kada je turskom okupacijom prekinuta domaća tradicija i rušenjem samostana uništeno kulturno nasljeđe, tradicija umjetničke obrade prenosi se na župne kuće i kasnije na samostane koji tako postaju pravi muzeji u kojima su sačuvani dragocjeni umjetnički predmeti slikarstva, skulpture, metala, tekstila, arhivske grade, književnog blaga i kamenih spomenika.

---

218 S. VASILJ, *Gazba u Hercegovini, Kršni zavičaj*, br. 18., (1985.), str. 49.

219 Orgulje su bile u Mostaru sve dok 1961. u Crkvi Sv. Petra i Pavla nisu postavljene nove orgulje, a dotadašnje su 1961. prevezene i montirane u Crkvi sv. Ante na Humac. Usp. S. VASILJ., *Gazba u Hercegovini...*, cit. dje., str. 50-53.

Samostanski arhiv može se podičiti bogatom i originalnom arhivskom građom, sačuvanim dokumentima, ukazima i odlikovanjima - *fermani, bujrunrije, berati...* i franjevačkom dokumentacijom . Upravo su to neporeciva i vjerodostojna vrela koja ispravno osvjetljavaju odnos franjevaca i političkih sustava koji su se smjenjivali – srednjovjekovnih, turskih, Austro-ugarskih, jugoslavenskih, hrvatskih, komunističkih i inih vlasti. Razlog da su pojedini fratri humačkog samostana prikupili toliko bogatstva klesanih, pisanih i likovnog izraza ljudskog duha, možda najbolje objašnjava činjenica da fratar voli samostan kao svoju dušu. Neka se zna.

Na Humcu su fratri s pomoću dobročinitelja i vjernog puka podigli novi samostan za nauke ili sjemenište. Gradnjom je upravljao fra Nikola Šimović od 27. travnja 1866. do 10. veljače 1872. Izgradnju samostana pratila je gradnja samostanske župne crkve. Ova jednostavna crkva, današnje svetište sv. Ante, izgrađena je 1869. novcem europskih darovatelja.

Franjevci su i ovdje kroz povijest bili najprisutniji među hrvatskim pukom i najbrojniji od svih redovnika. O njima je veliki hrvatski pjesnik Antun Gustav Matoš ovako pisao: »Užasne prilike, (...) harahu kod nas tri vijeka, a u Bosni (i Hercegovini) šest stoljeća ujak, samo ujak, gvozdenim disciplinama opasani franjevački fratar, junak i svetac, učitelj i mučenik, diplomat i svećenik, vojnik prosjačke crkve i zatočnik poprosjačenog naroda, mogaše izdržati vječnosti tih paklova. (...) Narodni ti pastiri ne bijahu mirnjačine i licemjerni bogomoljci, odbijeni od svoga plemena, već junaci i narodnjaci kakve ih još danas viđamo kroz pripovijetke Šimunovićeve...“ (Ive Andrića i brojnih pripovjedača, pjesnika i književnika).²²⁰

Uz navedeno, u samostanskim prostorijama je uz kratke prekide od 1870. do 1902. djelovala **Prva gimnazija** za franjevačke kandidate, zatim **prvi Filozofski studij franjevačke bogoslovije** od 1876. do 1904. i od 1940. do 1943. U samostanu je i **franjevački novicijat** od 1876. do 1949., potom 1959.- 1996. i opet od 2005. Na tom mjestu godinama brojne generacije hercegovačkih fratara postaviše temelje svoga kasnijeg svećeničkog i redovničkog života. Tu je odgajana prvenstveno hrvatska i katolička mladež, a jedno vrijeme su gimnaziju pohađali i mladi drugih naroda. Zanimljivo je da je u samostanu 1884. otvoren i **prvi muzej u Bosni i Hercegovini**, četiri godina prije Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Za prikupljanje arheoloških izložaka i otvaranje muzeja najzaslužniji su fra Petar Bakula i fra Anđeo Nuić. Posve nove prostorije za muzej uređene su 2001. i 2002. u podrumskom dijelu, a muzej je zablistao u punom sjaju. Najpoznatiji je po Humačkoj ploči iz 12. stoljeća pisanoj bosanicom s primjesom starije glagoljice. Fra Anđeo je 1882.-1884. nabavio **prve klavire**, osnovao

---

220 <http://www.feniks.ba/Content/Print.aspx?ID=112>

Maticu hrvatsku i Treći red, a 1901. i **Hrvatsko pjevačko i tamburaško društvo „Trebizat“**. Fra Rudo Mikulić je 1932. uz pomoć Pjevačkog zbora sv. Ante nabavio **limenu glazbu** te izgradio dio **Doma sv. Ante**. Nesebičnim zalaganjem fra Ljudevita Rupčića i fra Viktora Nuića samostan od 2004. ima **jedinstvenu zbirku umjetnina „Majka“**. Na Humcu od 1898. do 1952. i ponovno od 1992. djeluju **časne sestre milosrdnice**, koje su 1928./1929. izgradile svoju kuću i u njoj držale osnovnu i srednju školu do 1945. Ovamo su 1952. došle **školske sestre franjevke**. One su se na svetkovinu sv. Franje 2009. preselile u kuću izgrađenu na zemljištu koje je sestrama darovala gospođa Kata Boras, jer su je sestre njegovale.

Novoosnovana kapelanija na Humcu (1855.) - franjevci su osnovali kapelaniju na Humcu, koja je 1866. proglašena župom. „Sada (1873.) ima 71 katoličku obitelj, a pred nekoliko godina nije bilo nijedne... Od starina naše vjere“, piše Bakula, „u Ljubuškom su ruševine dviju crkava: sv. Ante i sv. Kata, djevice i mučenice, s franjevačkim samostanom uz nju... U Ljubuškom se nalaze također dva groblja starih plemića“ (sa stećcima).

Pripreme za **obnovu crkve sv. Kate u Ljubuškom**, čini se na mjestu gdje je, po svoj prilici, bio samostan sestara klarisa s crkvom, započele su još 1888. Crkva je sagrađena u razdoblju između 1903. i 1912.

U humačkom samostanu 1945. jedno vrijeme služio je prostranu humačku župu, jer su druge fratre i svećenike partizani pobili i pozatvarali, a djelovao je **jedini preživjeli i slobodni svećenik**. Bio je to fra Vid Čuljak (1890.-1961.). Stanovao je u porušenom samostanu u gotovo nemogućim uvjetima. Danas u tom samostanu živi sedamnaest svećenika, dva đakona, jedan časni brat i četiri novaka.

Fratri su odavno planirali sagraditi **veličanstveno svetište sv. Ante**. Godine 1937. bio je izrađen i plan svetišta. Tek 1987. započeta je, a u kolovozu 1988. završena gradnja i bakrom pokrivena nova crkva. Idejni projekt načinio je ing. Vinko Grbavac. U potpunosti crkva je zalaganjem gvardijana fra Branimira Muse dovršena 2004. godine. Uz ostalo, umjetničke vitraje je izradio Virgilije Nevjestić. Obnovljena crkva Sv. Kate je nakon 1945. pretvorena u skladište robe. Nakon povrata obnova je započela 1963. te ponovno služi za bogoslužje. Sela ove prostrane i brojne župe imaju i vlastite crkve.

Godine 1976. započeta je **izgradnja katehetskog središta u Ljubuškom**. U kući su od 1978. do 2009. stanovale časne sestre franjevke.

Fratri su doveli časne sestre – milosrdnice i franjevke – koje su višestruko djelovale i, uz neočekivane prekide, djeluju do danas.²²¹

---

221 Usp. **Stradanje katoličkih župa na području Bosne i Hercegovine između 1991. i 2011. godine**, Sarajevo, prosinac 2011., str. 759.-760.

6.3.1. Čestitka fra Grge Martića

Fra Grga Martić u poduljoj pjesmi uspoređuje Hercegovačke franjevce koji su nakon odlaska iz Kreševa 1844., gradnje samostana na Širokom Brijegu 1846. i dobivanje samostalnosti kao čuvodržavau 1852. preporodili Hercegovinu. On ih uspoređuje s Mojsijem koji predvodi izabrani narod iz ropstva na slobodu. Čestitajući našim fratrima pjeva:

“Pri stožernom tomu godu
Još me dobna mače vila,
Da pripjevam dragom rodu
što je sudbna udesila (...)

I Mojsije Zakon ruči
s njim se boreć na Sinaju,
Kojim da svoj puk nauči
Poznat njega po sjećanju (...)

Nu i crkva do njih koja
Gdje je narod moćan bio,
Naspram selca i osoja
Nikla ka'no golub bio.

Gdjegdje uz njih uzor škole,
Što briguje vlada slavna
Da se djeca uzsokole
I na daljni nauk spravna.

Još Ljubuškog usred polja
Širi vam se sgrada steče
Gdje se kuša kog je volja
Đak kog' u red zovne sreća.

Al' vrh svega dobra, što ga
Naglasismo ovom pjesmom
U pofalu reda toga,
Istom mi se vilo vesni...”

Pjesma završava:
“Eto braćo! borno polje
U toj čarnoj pitomo9ći
Tebe nek je na rad volje
Sjetve eće se divne smoći. (...)

Buduć vi ste u svom vjeku
Salomili klance ljute
I svidili rađu prjeku
Njim' je sada da se krute.

Po ozgledu vaše žertve,
Ter ulažuć snagu mladu
I nek sljede vaše žetve
Ko matica pčel' u radu.”²²²

6.3.2. Poruka obnovljenog samostanskog kompleksa

*„Al'tirjanstvu stati nogom za vrat,
dovesti ga k poznaaniju prava,
to je ljudska dužnost najsvetija...“*
(Petar Petrović Njegoš)

Obljetnice su zgodne prilike da se s ponosom, ali i tugom prisjetimo prošlosti, obnovimo povijesno pamćenje franjevačke obitelji i razmišljamo o budućnosti. Velebni susreti koji su se razmilili po širem području i ovdje kod nas na Humcu potiču na zahvalnost za prošlost, daju snagu u sadašnjosti i bude nadu u budućnost. Stoljećima su fratri bili među narodom, bez crkava i župnih domova. Stanovali su po obiteljskim kućama, nosili civilno odijelo, duge brkove kao i ostali da ih turski siledžije ne bi mogli prepoznati. Obitelj ih je strancima predstavljala kao ujake ili stričeve. Taj naziv se zadržao do danas. Samostani u Ljubuškom su sa svojim školama, skriptorijima (školama za prepisivanje, crtanje i likovno ukrašavanje), knjižnicama i umjetničkim radionicama bili najvažnija mjesta obrazovanja na navedenim mjestima. Uz to jedini su bili nositelji liječništva i ljekarništva koji su njegovali ljekovito bilje u posebnim vrtovima, a s vremenom su otvarali samostanske ljekarne za ljude i životinje. Čini se da je

---

222 ARHIV PROVINCIJE, **Spisi Provincije**, sv. 4.,ff. 120r-121., R. Glavaš, **Spomenica...**, str. 9-18. i Andrija Nikić, **Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine.**, Mostar, 1996., str. 88.– 94.

franjevački samostan u Ljubuškom bio na Ligatu to jest na posjedima u blizini tvrđave, a samostan sestara klarisa vjerojatno kod današnje crkve sv. Kate blizu tvrđave zbog bolje zaštite. U životu ondašnje Crkve spomenuti samostani su imali prevladavajuću ulogu na društvenom području daleko izvan samostanskih zidina i crkvenih posjeda na primjer liječenje i pripremanju lijekova, u socijalnoj skrbi, u obrađivanju zemlje i uzgoju stočarstva. Sa svojim posjedima samostani su bili u većini pokrajina ogledni primjerci poljoprivredne proizvodnje. To je, premda u oskudnim okolnostima, ostalo i za vrijeme turske okupacije. Kako je bio običaj da samostani imaju po dvije škole, unutarnju i vanjsku. Unutarnja škola bila je namijenjena potrebama samostana. Tu su odgajani dječaci tako da redovnika čini ili vlastito zvanje ili pobožnost roditelja (*monachum facit aut propria professio aut paterna devotio*). Vanjsku školu pohađali su sinovi plemića, a i slobodnjaka od sedme godine pa dalje. Obje škole radile su pod vrhovnim vodstvom *magistra principalisa*. Razredi su imali po desetak učenika. Učenici su bili brižno nadzirani i vrlo odgajani. Odnos između učitelja i učenika bio je nadasve srdačan. Sveukupna nastava svodila se na *septem artes liberales*, što znači na sedam slobodnih umjetnosti podijeljeno u dva dijela: *Trivium* (tri puta do znanja: *gramatika, retorika, dialektika*) i *Quadrivium* (četiri puta do znanja: *aritmetika, geometrija, glazba, astronomije*) To je bio predstupanj za pijelaz na tri viša fakulteta (*teološki, pravni, medicinski*).²²³

„Za turskih vremena, kada se *raja* nije smjela ni pojaviti na svjetlu dana, nije se moglo ni govoriti o kakvu pjevačkom udruženju, bilo crkvenom, bilo svjetovnom. A ako se u vezi s tim što i pokušalo, radilo se potajno, i to s velikom opasnošću. U tako tužno stanju nije ni čudo da je zaspala hrvatska narodna svijest.“²²⁴ Tek u sumraku moćnog Otomanskog carstva počinje se buditi nada u skoro svitanje dugo očekivane slobode. Tu nadu upravo je budila pjesma i glazba, koja je proteklih stoljeća bila gotovo utihnula.²²⁵

Najvažniji plod boravka sv. Franje i njegovih sljedbenika među hrvatskim narodom svakako su sveti sljedbenici sv. Franje, tj. flores sanctitatis. Njih je bilo i ima i u našem području.²²⁶

I danas se u ozračju prigodnih obljetnica (osamstote) osnutka Franjevačkog reda (1209.-2009.) i 150 obljetnice obnove ovoga samostana (1867.-2017.), sjećamo dolaska prvih fratara u ove naše krajeve 1229., njihova gotovo osmostoljetnog djelovanja, gradnje samostana i crkava još u XIII. stoljeću, raznovrsnog djelovanja, svjedočenja i stradanja, preseljavanja i odgajanje

223 Usp. G. SCHWAIGER, M HAIM, Redovi i samostani..., str. 132-146.

224 **Sveta Cecilija**, 1931., sv. 4., str. 134.

225 *130. godišnjica hrvatskoga glazbeno-pjevačkog društva Hrvoje, Naša ognjišta*, 48/2018., br. 11., str. 25.

226 <http://www.feniks.ba/Content/Print.aspx?ID=112>

pomlatka u Zaostrogu 1468., dijeljenja umjetnim granicama i odgoj vlastitog pomlatka u Kreševu, pomlađivanja i čvrste vjere, ufanja i nade u sretnu sigurnost smještajem novih nasljednika u obnovljeni samostan na Humcu 1867. godine. Ne zaboravljamo ni sestre klarise, franjevke, trećare i trećarice, Framu i franjevačke prijateljke i simpatizere.

Poznatih trinaest franjevačkih samostana i preko 150 katoličkih crkava s matičnim knjigama, dokumentima, ljetopisima, rukopisima i ostalim kulturnim i nasljednim blagom Turci su porušili, brojne fratre i katolike pobili i sela opustošili. Osmanlijska rulja nije se tim zadovoljila nego je i groblja preoravala i zdanja uzemljila da nam, nakon arheoloških istraživanja, procvjetaju i ponude sačuvano, te pomognu obnovu zdanja, nove katoličke civilizacije i kulture, kojima je danas humačka župa i ljubuška općina okićena. Da bi sačuvali *reliquiae reliquiarum* – **ostatke ostataka**, fratri su se sklonili u Zaostrog i odatle pastorizirali katolike ovoga područja 233 godine, potom su nastavili svoje djelovanje iz Kreševa 144 godine, sa Širokog Brijega 32. i iz obnovljenog samostana na Humcu već 142. godine.

Fratri su se u navedenim samostanima, *secundum loca et tempora*, zalagali od srbrbnštva, odgoja i obrazovanja na tisuće i tisuće „djece s ulice“, preko održavanja brojnih škola i učionica upravo za najsiromašnije slojeve stanovništva u slabo razvijenijim pokrajinama, sve do medicinske i socijalne skrbi u najširem smislu.²²⁷ Tome treba pribrojiti osnovne škole i više obrazovane ustanove, u nekim zemljama čak spacijalne visoke škole, učilišta i sveučilišta. Samostanske knjižnice su rasle zavisno od ekonomske mogućnosti i specijaliziranosti pojedinih njegovih članova. Usprkos paljenju i uništavanju drevni samostani od Zaostroga, te onih u Kreševu, Fojnici i Sutjesci, kao i na Širokom Brijegu i Humcu, usprkos svemu posjeduju bogate knjižnice i s raritetima inkunabula i starih knjiga.²²⁸

Sačuvane **matične knjige i pojedinačni popisi (Stanje duša)** posljednja četiri stoljeća do 2012. godine, prema prijepisima fra Andrije Nikića, svjedoče o 42.801 kršteniku, te 1113 raznih prezimena župe sv. Ante Padovanskog na Humcu.²²⁹

Danas nas humački samostan sa svojim raritetima grli. Dragi moji: ovaj naš samostan zajedničko je djelo. On pripada prvenstveno onima, koji vide u njoj svoje žrtve i ljubav, ali i onima, koji su u svojoj nemoći, mogli samo željeti, da on bude obnovljen i sagrađen. To su oni bezimni fratri i bezimni pređi prije sadašnjosti. Da su oni prestali biti ono što smo mi sada, na mjestu gdje je samostan danas, a i u budućnosti rasla bi trava oko pokojeg ukrasnog

227 A. NIKIĆ, **Medicina i slavna prošlost franjevaca**, Mostar, 2000.

228 A. NIKIĆ, **Blago franjevačkih samostana**, Mostar, 1993.,

229 A. NIKIĆ, **Prezimana humačke župe do 2012.** (rukopis kod autora čeka objavljivanje)

stabla. Zato ovaj samostan su gradile i i ukrašavale i one ruke, jednako kao i ove naše. Pravo je da uspjeh podijelimo s njima. **Želja stara gotovo osam stoljeća, pa pomlađena prije 550 godina, a već 150 godina je stvarnost i danas stoji pred nama.** Čini mi se da je s pravom poznati Ivo Andrić, napretkov stipendist, književnik i Nobelovac, napisao i jednu zbirku pripovijetki o našim franjevcima, jednom svome književnom liku stavio je u usta proročke riječi: **Kad propadne i potone sav svijet i sve države, vjeruj, ovi će fratri plivati kao zejtin, po vrhu.**²³⁰

Umjesto zaključka

Tako dođe kraj životnoj priči naših fratara. Od trinaestoga stoljeća do danas franjevačka nazočnost u ljubuškom kraju proživjela je nekoliko karakterističnih etapa vezanih uz prebivališta franjevac dok je poručuje djelovanja ostalo isto. Taj vremenski luk nije bio linearan i progresivan mimohod kroz stoljeća, kroz svakodnevne nedaće, previranja, lomove i prave katarze na svim razinama života i djelovanja, nego je, ucijepljen u zbiljska vremenska previranja i prostore svijeta i Crkve.

Prvotni samostan, po pravilu ondašnjih redovničkih zdanja prilagođavao se na religiozni život redovnika i redovnica u jednom obuhvatom malom okruženju: crkva i samostan s izvorom vode, te prostor za molitvu (oratorium) blagovaonica (refectorium, spavaonica (dormitorium), kuhinja (coquina), knjižnica i čitaonica (bibliotheca), vrt (hortus), gostinjska soba (cella hospitum), prostorije za novake (cella novitiorum), soba za vratara ili čuvara (cella ostiarii), prostor za bolensike (cella infirmorum) i sl. Taj životni prostor bio je strogo namijenjen duhovnim osobama, zatvoren (klauzura) za vanjski svijet. Ženama je pristup bio strogo zabranje u franjevački, a muškarcima u ženski samostan. Oko toga središnjeg područja intenzivno se nadovezuju druga korisna područja: vrtovi i voćnjaci, konjušnice i štale za goveda, mlin, radionice, kuća za poslugu, kuće za primanja i goste, prenoćišta. Samostani su imali i svoje posjede. Čitavo područje samostana ograđeno je visokim zidom. Tako je samostan bio sveto mjesto, istovremeno nastamba i zaštitna utvrda, u ratnim vremenima pribežište za narod čitavog okružja. Samostansko poljodjelstvo i stočarstvo bili su u svakom pogledu daleko napredniji od poljodjelstva i stočarstava svjetovnih zemljoposjednika. U nesigurnim, ratnim vremenima bili su samostani s njihovim stvarima ili naslućenim bogatstvom stalno na poseban način ugroženi i ispostavljeni pljačkama. Sve osobe koje su izravno ili neizravno pripadale samostanu činile su višečlanu – najmanje šest zavjetovani osoba,

---

230 <http://www.feniks.ba/Content/Print.aspx?ID=112>

slojevnu samostansku obitelj - *familia conventus* - nazvana po zaštitniku sv. Ante, sv. Kati sv. Petru i Pavlu.²³¹

Fratri su, tijekom svoje povijesti u Humskoj zemlji, neizbježno doživljavali svoje uspone i padove, seobe i sklanjanje, sučeljavanja, sporenja i razilaženja, ali i blistave epopeje i dosege u svojim neumornim, zlostavljanim, mučenim, svetim, učenim, radišnim i izdržljivim fratrima. Katolički i franjevački patnici i mučenici su oprostili mučiteljima i ubojicama jer su vjerovali svom Učitelju: „*Blago progonjenima zbog pravednosti, jer njihovo je kraljevstvo nebesko. Blago vama kad vas budu grdili, progonili i protiv vas lažno govorili svaku vrstu opacine zbog mene! Radujte se i kličite od veselja, jer vas čeka velika nagrada na nebesima!*“ (Mt 5, 11-12a).

Studija je jedna cjelina, pa se ponekad događa i do određenih ponavljanja jer „*repetita iuvant*“, ponavljanje može samo koristiti.

Ispočetka, sve brojnije katoličko pučanstvo podizalo je sakralne objekte – za potrebu fratara i sestara klarisa i samostane i rascvalo se tijekom dvjestotinjak godina. Potom nastupa turska okupacija sa neshvaćenim zulumima koji je porušio sakralne objekte – čak i križeve s raskrižja. To fratre nije obeshrabrilo nego potaklo da pronađu sklonište u Zaostrogu. Odatle su, nakon što su im dolazili mlađe snage djelovali slijedećih oko 250 godina. Političke (ne)prilike su nakon turskih poraza uvjetovale premještanje središta franjevačke pastorizacije u Kreševo. Udaljenost i ostale otežavajuće okolnosti, uz ostalo, bili su razlozi za obnovu samostana u Hercegovini. Nakon Širokog Brijega prešli su fratri na obnovu samostana na Humcu.

Od prostrane veljačke župe 1855. osnovana je samostalna kapelanija na Humcu – župom je proglašena 1866. godine.

Crkveno zemljište na kome se nalazi temelj samostana priskrbio je 1850. tadašnji župnik, a kasnije biskup fra Anđeo Kraljević. Kuću nad starim – rimskim svodom, sagradio je fra Jozo Cigić 1858. Starom zemljištu kuće dodano je 1866. godine drugo koje je kupljeno za 1100 forinti. Dana 4. travnja 1867. biskup fra Anđeo Kraljević je blagoslovio temeljni kamen obnovljenog franjevačkog samostana na Humcu. Samostan je, ne samo nasljednik srednjovjekovnog samostana Sv. Kate u Ljubuškom, nego oaza vjerskog, prosvjetnog, kulturnog, socijalnog i povijesnog pamćenja. Na njemu su fratri s pomoću vjernog puka podigli novi samostan za nauke ili sjemenište. Gradnjom je upravljao fra Nikola Šimović od 27. travnja 1866. do 10. veljače 1872. Izgradnju samostana pratila je gradnja samostanske župne crkve.

Ova jednostavna crkva, današnje svetište sv. Ante, izgrađena je 1869. novcem europskih darovatelja. Uz navedeno, u samostanskim prostorijama

---

231 Usp. G. SCHWAIGER, M HAIM, **Redovi i samostani**..., str.124-132.

je uz kratke prekide od 1870. do 1904. djelovala Prva gimnazija, od 1871. do 1903., prvi Filozofsko-teološki fakultet, od 1876. do danas i novicijat. Na tom mjestu godinama brojne generacije hercegovačkih fratara postaviše temelje svoga kasnijeg svećeničkog i redovničkog života. Tu je odgajana prvenstveno hrvatska i katolička mladež, a jedno vrijeme su gimnaziju pohađali i mladi drugih naroda.

U iščekivanju slijedećih obljetnica i današnjeg rastanku dopisujem želji fra Karla Jurišića: *Uoči svoga odlaska iz ove svete zaostroške tišine (...), želim izraziti svoju želju i nadu, da ovaj naš petsto pedeseti godišnji stari samostan Svete Marije pod Viterom bude kao kroz svoju povijest tako i u budućnosti svjetionik vjere, kulture i rodoljublja svom sitnom hrvatskom narodu.*²³²

Svjestan sam ne spomenutih brojnih fratara i svećenika koji su utkali svoje živote u franjevačku nazočnost u Humskoj zemlji odnosno Hercegovini i humačkom kraju tijekom gotovo osma stoljeća. Njihov potpuni broj mi je nepoznat. Ono što nam je ostalo zapisano u pojedinim popisima i dokumentima svjedoči o brojnima. Ukratko mogu reći da njihovo ne spominjanje u ovoj studiji daje poticaj studije o veličini malenih. Svi su ovi, uglavnom, ostali u službi evanđelja i svojim životima potvrđivali i potvrđuju Riječ, da i danas s budu oni po kojima će *Riječ postati tijelom (Iv 1,14)*. Kroz njih odzvanja evanđeoski nauk: „Tko god sebe uzvisi, bit će ponižen; a tko od sebe ponizi, bit će uzvišen.“ (Mt 23, 12). Razne političke, ekonomske i društvene krize fratre su podsjećale na ovaj evanđeoski zadatak. Unatoč svim protivštinama povijesti humački su fratri, služeći evanđelju, istodobno vršila i svoje poslanje na polju hrvatske duhovnosti i kulture, To im je poslanje u vremenskom luku povezano od sakralnih temelja u zemlju na području srednjovjekovne humačke župe, preko samostanskog zdanja u Zaostrogu, te djelomično u udaljenom Kreševu, približavao se zdanjemana Širokom Brijegu, a procvjetao na Humcu posebice u sakralnom zdanju. Ovdje na Humcu ostaje, nadam se i za jednako plodnu i zasluženu budućnost.

Iz ove studije može se iščitavi ne samo bremenita prošlost samostana, nego i bogatstvo njegove kulturne povijesti i raznolike i rasprostranjene baštine koja se gotovo osam stoljeća taložila u samostanima i crkvama, rušenim i obnavljanim, te obnovljenim. Iz izdvojenih podataka, ipak, mogu se nazrijeti različita preplitanja ugrađena, konačno, u našu sadašnju humačku duhovnu i kulturnu zbilju. Iz nje se može naučiti koliko je kadar čovjek, Hrvat, katolik, fratar i svećenik, kada je otvoren duhu Božjemu, pridonijeti boljitku ovoga svijeta.

---

232 Usp. A. NIKIĆ, **Treći egzodus stanovništva iz Hercegovine u Zaostroški kraj**, sv. 2., **Zaostroški kraj**, Mostar-Zaostrog 1993., str. 238.

Želim da ova besjeda zrači ljubavlju, poticajima, strpljenjem, marljivošću i svježinom koja je u nju utkana, te dopre na što više adresa i nadahne rađanje novih poruka koje o sebi i svome narodu šaljemo u budućnost.²³³

U osobnu kartu hercegovačkih pa i humačkih franjevaca gotovo osmostoljetni život je upisao: Rođeni u srednjem vijeku. Odrasli u nevoljama. Od svih gotovo osam stoljeća više od dvije trećine nije radilo za nas. Jedni su gradili neprijatelji rušili, nasljednici tražili sklonište, mjenjači vjere i nacije zlostavljali sunarodnjake. Naredna stoljeća bi razgrađivala ono što su prethodna sagradila. Jedina živa ustanova sa zajamčenim gotovo osamstogodišnjim kontinuitetom i jedini živi svjedok europske, humsko-hercegovačko-bosanske, odnosno hercegovačke državnosti. Održali se providnošću Božjom. Danas članovi Hercegovačke franjevačke provincije, koja ima preko 100 svećenika - osim u Hercegovini, djeluju još u Europi, Svetoj zemlji i Africi, te USA i Kanadi.

Franjevci su vjerski i kulturni djelatnici, politički predstavnici, zaštitnici narodnih prava, pomagači u nevoljama, čuvari narodne duše od početka do danas i na području Hercegovine. Svojim nesebičnim radom franjevci su sinonimi za povijest Herceg-Bosne. Pisali su i sačuvali memoriju ovog naroda. To su posebno konkretizirali u svojim samostanima – njih sedam koliko ih je postojalo do konca XV. stoljeća i sadašnjih sedam koliko ih imaju na području Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.

Oformili su, nakon rušenja srednjovjekovnih samostana i podizanja novih i po drugi put formirajući knjižnice, arhive i muzeje svjetskog značaja u kojem se čuva kulturno blago.²³⁴ Razlog da smo prikupili, bogatili i sačuvali toliko bogatstvo likovnog izraza ljudskog srca i uma, usprkos brojnim ratnim i inim opasnostima, objašnjava činjenica da fratar voli samostan kao svoju dušu, a čuva plodove srca i uma za spas duše.

Na koncu, ali na prvom mjestu, Bože, uz brojne fratre koji su živjeli i djelovali u ovome samostanu susrećemo molitelje, mučenike, patnike, ispovjednike, propovjednike, učitelje, odgojitelje, profesore, povjesničare, pjesnike, pisce, književnike, ljetopisce, glazbenike, kolekcionare, graditelje, agronome, botaničare,... uzore, koji su vjernom puku pokazivali put prema Kraljevstvu Božjem, daj da danas i u buduće ovaj samostan ostane naše svetište i košnica

---

233 Usp. A. NIKIĆ, **Treći egzodus...**, sv.2. **Zaostroški kraj**, Mostar-Zaostrog 1993., str. 286.

234 Pod pojmom *kulturno blago*, prema crkvenim dokumentima, spadaju prije svega *umjetnička djela, te knjižni fondovi i povijesni dokumenti*. Konačno u kulturno blago, kako je rečeno, spadaju i plodovi srca i uma izraženi pismom, kazalištem, kinematografom. Usp. **Osservatore Romano**, 13. listopada 1995. i **Lettera circolare sulla necessita' e urgenza dell'inventariazione e catalogazione dei beni culturali della Chiesa**, Citta' del Vaticano, 8. prosinca 1999.

pravih katolika i vjernika. Sakralno zdanje na Humcu u svojoj izvornoj veličini danas je jedinstveno crkveno zdanje u Bosni i Hercegovini.

Za sve što vidimo, što čitamo u vodičima i što se čuva u njedrima i srcu franjevačkog samostana i crkava prostrane humačke župe zaslužni su svi fratri - svećenici i časna braća, graditelji i kolekcionari, mali i veliki, spomenuti i nepoznati franjevci i darovatelji. Nakon ovog prikaza i naznaka citiranih izvora i literature za povijest samostana, a imajući pred očima činjenicu da ne postoji stručni i sustavni rad o naslovljenoj temi, nego tek njezini fragmenti, nije pretjerano reći da je to još neispisana povijest pa onda i nedovršena epopeja o povijesnim duhovnim, kulturni, biografskim i svim drugim tragovima sljedbenika sv. Franje Asiškoga na ovim zavjetnim prostorima, u ovoj hrvatskoj i franjevačkoj zemlji, u posljednjim desetljećima i izabranoj Gospinoj baštini.

Završavam ovaj gotovo osmostoljetni hod u stilu životopisca sv. Franje: Nešto malo sam kazao o gotovo osmostoljetnoj nazočnosti fratara u Ljubuškom, odnosno humačkom kraju. Mnogo toga sam izostavio, ali upućujem na crkve, muzej, galeriju i okoliše. Ostavio sam to onima koji žele slijediti Franjine stope da s milošću novog blagoslova istražuju. Franjo je riječju i primjerom, životom i naukom divno obnovio cijeli svijet. Neka se udostoji srca onih koji ljube ime Gospodnje uvijek natapati novim kišama izvanrednih nebeskih darova. Usrdno molim za ljubav siromašnog Propetoga i za ljubav njegovih svetih rana, što ih je blaženi otac Franjo nosio na svom tijelu, sve one koji ovo budu čitali, gledali ili slušali, da se pred Bogom sjećaju mene grešnika. Blagoslov i čast i svaka hvala neka bude jedinome mudrom Bogu, koji mudro sebi na slavu uvijek čini sve u svemu.

Fra Andrija Nikić

UČENIČKI POKUŠAJI

OSNOVNA ŠKOLA

IVONA BOBAN

Svijet po mom 299

MATE BOBAN

Umjetnost i zabava – naša baština 300

GABRIJELA ČULJAK

Moj zavičaj 302

ANDRIJA KOLAK

Podgradine 304

JOSIPA KORDIĆ

Hercegovina 305

VINKO KORDIĆ

Moja Domovina 306

ANTE LEVENTIĆ

Proljeće u našem zavičaju 307

MIA PARADŽIK

Napjevi našeg kraja 308

ANĐELA PEJIĆ

Umjetnost i zabava – naša baština 309

ANA MARIJA TOMAS

Moj zavičaj 310

LOVRE VLAŠIĆ

Hercegovci 311

Moj zavičaj 312

MIRKO VLAŠIĆ

Svijet po mom 313

KLARA VRDOLJAK

Drinovci 314

SREDNJA ŠKOLA

FILIP PEŠORDA

Tetku koji je napustio ovaj svijet 315

Čovjeku novog vremena 316

ANTONELA SABLJE

Izbor pjesama Antonele Sablje 317

FAKULTET

ANAMARIJA ČOLAK

Izbor pjesama Anamarije Čolak 321

IVA ZADRO

Izbor pjesama Ive Zadro 329

OSNOVNA ŠKOLA SVIJET PO MOM

Kad bih zamislila svijet po svom, bio bi upravo ovakav...

Cvijeće bi cvalo u svako doba godine. Kuće bi se smijale. Stabla bi pjevala. Dosta toga bi bilo drugačije, nestvarno, izvučeno iz moje mašte.

U tom svijetu ne bi bilo ratova ni ružnih stvari. Ljudi bi bili sretniji i raspoloženiji. Ne bi bilo svađa ni prljavih spletki. Ptice bi u letu bacale mirisne latice cvijeće. Ono nestvarno bi se ostvarilo. Noću bi zvijezde plesale nad milijardama radosnih očiju koje ih promatraju.

Kad bi se mene pitalo, ljudi bi po cijele dane bili vani i družili se, razgovarali i smijali. Šume bi bile pune kućica koje su djeca napravila.

Ljudi ne bi bili ovakvi. Ne bi tražili kod drugih ono najlošije, nego samo ono dobro. Ne bi razmišljali kako će nekome s par ružnih riječi skloniti osmijeh s lica. Nitko ne bi bio izdvojen, ismijavan. Svi bismo bili različiti i ne bi se sramili svog ukusa i svojih razmišljanja.

U tom svijetu kuće bi bile od čokolade. Rijeke i potočići bi tekli kroz svako mjesto. Leptirići bi hodali po vodi i igrali se s ribama.

Sve bi bilo puno drugačije, puno zanimljivije.

Eh... kad bi se mene pitalo!

Ivona Boban 8. a

UMJETNOST I ZABAVA – NAŠA BAŠTINA

Različite kulture diljem europskog kontinenta kroz prošlost, a i sadašnjost povezuju ljude i grade prijateljstva. U današnjici svjedočimo sve većoj potrebi za očuvanjem kulturne baštine i njenim novim otkrivanjem kroz uveseljavajuće i poučne igre. Kulturna baština određuje tko smo te osnažuje naš osjećaj pripadnosti zajedničkoj europskoj civilizaciji. Kultura progovara u svakom od nas, ali je na nama želimo li uistinu realizirati taj njen plahi govor u ljudskom biću.

Ljudi koji su osjetili privrženost svojoj kulturnoj baštini danas osnivaju organizacije čiji su cilj potaknuti čovjeka, a osobito djecu i mlade na istraživanje bogate i raznolike europske kulturne baštine te na promišljanje o njezinoj ulozi u našim životima.

Baštinu moga zapadnohercegovačkog kraja najljepše oslikavaju naši pretci, pradjedovi i prabake. „Ah, u naša vremena“ kako kažu, početkom 20.stoljeća najčešće su odrastali u kamenim seoskim kućama ispod brda građenim slaganjem kamena na kamen između čega bi stavljali kašastu smjesu nastalu miješajući prospitu crvenicu i vodu iz bunara koji su udaljeni od stajskih kuća dva i pol sata hoda. Odijevali su se u teško tkane nošnje koje su u tadašnje vrijeme bile oskudne, a koje su za nas danas pravo bogatstvo.

Kćeri su nosile pamučne blago crvene haljetke s tamno plavim prorezima na rubovima i nešto sitno za ogrnuti poput otaraka i preko ramena šarene pretkane zobnice, a dječaci siromašne pamučne hlače plavkaste boje s crvenim uzorkom oko pasa i uz nogavice te također otarak s dva nesigurno ušivena dugmeta. Često su nosili sjekire preko ramena s kojima su sjekli cjepanice u brdu. Majke prabake su ručno na potoku rijeke Matice u uzbrđu na drvenoj dasci s glatkim limom prale odjeću. Izrađivali su posuđe od isklesanog kamena i malo blata zbog siromaštva za kupnju već napravljenih. Uzgajali su koze koje su redovito najmlađi u obitelji odvodili na pašnjake dok su očevi pradjedovi obrađivali zemlju te sadili duhan i krumpir.

Obitelji su bile brojne, a pradjed je bio glava kuće. U noćnim satima znali su uz vatru zapjevati našu gangu te plesati u kolu. Pričali su nadnaravne priče

o vilama i vukodlacima koje su se prenijele s koljena na koljeno te ih i danas rado prepričavamo jedni drugima. Nisu imali puno, ali su bili jako sretni i zadovoljni.

Sve ovo rečeno nas čini bogatijim i vrijednijim te nas može mnogočemu naučiti. Među nama je to ostalo duboko utkano jer sve to njegujemo i sada. Danas postoje mnoga kulturno umjetnička društva koja njeguju tradicijske plesove poput truse i pjevanja gange.

Pokušavajući se vratiti u vrijeme naših predaka učenici su sa svojim učiteljima pravili razne pripreme od mionirisnih trava te su ih prezentirali odraslima. Kroz likovne radionice su modelirali stečke te zdjelice i bukare. Planiramo u budućnosti u našoj školi organizirati radionice na kojima će dječja mašta doživjeti svoj vrhunac te se okušati u smišljanju tekstova za gang kao i šivanje ,pomoću šivaćih mašina, nekadašnjih nošnji i opanaka. Bilo bi lijepo kada bi jedan tjedan u našoj školi bio posvećen nematerijalnoj kulturnoj baštini kada bismo se okušali u pravljenju jela naših pradjedova kao što su raštika,pura i lučnica,ušticipci,sir...

Nadamo se da će istraživanjem i doživljajem zajedničke kulturne baštine u učionici i izvan nje djeca shvatiti da se njihova različita mišljenja mogu međusobno nadopuniti , obogatiti i ojačati. Mi, djeca i mladi, trebamo postati nositelji i zaštitnici kulturne baštine jer je raznolikost naše bogatstvo i naša snaga. Čuvajmo kulturnu baštinu jer je to neizbrisiv pečat u našem sjećanju kojim ćemo se uvijek ponositi.

Mate Boban 9. a

MOJ ZAVIČAJ

Mjesto u kojem sam odrasla zove se Bobanova Draga, nalazi se u Bosni i Hercegovini, općini Grude i jako blizu Imotskoga. Možda naizgled malo i beznačajno selo, ali mome srcu neizmjereno blisko. Tu sam napravila svoje prve korake i naučila svoje prve riječi. Znam da za nekoliko godina tu neću živjeti, ali isto tako znam da će za mene zauvijek ostati posebno mjesto. Najviše uspomena i najviše lijepih trenutaka provela sam u Dragi, uskom prostoru kroz kojeg ujesen teče rijeka i po kojem je cijelo selo dobilo ime. Pored Drage nalazi se guvno, košarkaško igralište za koje bi rado voljela reć da je idalje predivno kao što je nekad bilo, ali to nažalost nije tako. Ljudi su od mjesta na kojem sam provela pola svoga života napravili divlju deponiju jer očito im je ljepše gledat smeće nego sretnu i veselu djecu koja uživaju u svom djetinjstvu. Možda nam zli ljudi jesu uništili igralište, ali nikad neće izbrisati uspomene i zadovoljstvo koje smo svi mi proživljavali kroz igru. A igrali se jesmo, svugdje, čak i u praznim prostorima kamenih kuća naših djedova i baka koje su izgrađene za vrijeme Prvog svjetskog rata.

Brdo pod kojim sam odrasla zove se Gomila, bogata čvrstim i velikim kamenjima koja su nas često štitila od utjecaja vanjskog svijeta. Na kamenitom području raste smilje, jedna od kultura koja je zastupljena u našim krajevima. Divljih životinja ima jako malo tako da na našoj Gomili rijetko da ćete sresti nekog lovca iako je lovaca puno u Bobanovoj Dragi.

Podno Gomile smjestio se Zvonik svetog Ilije, oltar i razni kameni stećci. Ljudi iz okolnih mjesta naše selo najviše prepoznaju po njemu. Zvonik se nalazi na malom uzvišenju i on je kulturno središte ne samo Bobanove Drage nego i naše Župe svetog Stjepana Prvomučenika. Na zvoniku se osim mise za svetog Iliju, održavaju i razna kulturna i zabavna događanja. Često dolaze i razni glumci, glumice, posebno pjesnici. Jedan od pjesnika je i Marko Čuljak, iz Bobanove Drage, koji je 2012. godine izdao upravo na tom mjestu svoju prvu zbirku, a 2016. godine i drugu zbirku. Predivne pjesme ima i A. B. Šimić i A. Šenoa, ali moj striko Marko ima najljepše pjesme na svijetu koje tjeraju

na razmišljanje i imaju duboku pouku, tako da je i Marko jedna važna osoba našeg malog sela.

Zahvalna sam Bogu i svetom Iliji što mi je dao sve što sada imam i sve čime sam okružena, predivnim mjestom koje ne bih mijenjala ni za što na svijetu. Na kraju, kao što bi moj striko rekao:

*Od krova do temelja
Od Čuprije do Smrdelja
Od nemila do nedraga
U srcu uvijek ostat će mi
Bobanova Draga.*

Gabriela Čuljak 9. b

PODGRADINE

Pod Ljubećom kućice se vide.
Oblaci bijeli nadilaze moj mali kraj.
Na polja ljudi idu ili čuvaju stoku.
Ptice sretno pjevuše na krovovima kuća,
gnijezda prave, legu jaja i traže hranu.
U mom kraju sunce grije i vjetar bije,
a ljudi su sretni i kad kiša lije.

Andrija Kolak 8. c

HERCEGOVINA

Ima jedna zemlja mala,
u srcu je cijela stala.
Tu raste vinova loza,
sva pozlaćena od slatkog grožđa.

Tu su mnoga polja i ravnice,
kao rijeke i poljanice.
Kroz nju rijeka Neretva teče,
a stare kuće zaboravit se neće.

Hercegovino moja, u tebi ganga svira,
tambura i vino narodu ne da mira.
U srcu ćeš mom ostati uvijek ista,
zauvijek te volim domovino mila.

Josipa Kordić 8. c

MOJA DOMOVINA

Moja domovina je moja druga mati,
te sam u njoj ostavila svoje srce,
koje nikad iz nje izaći neće.

U mojoj domovini ima najljepših otoka, rijeka te potoka.
Ima puno gora i ravnica te jedno jedino Jadransko more.

U mojoj domovini nikad nema mira,
uvijek se čuju razni zvukovi gance, gusli i dipli.

Ponosna sam na sve svoje pretke,
što su se borili za nju,
te su za nju život dali.

Vinka Kordić 8. c

PROLJEĆE U NAŠEM ZAVIČAJU

Proljeće zavladao ovim krajem,
i promatrajući okoliš stajem.

Vratile su se rode i laste
i dječja radost raste.

Vjesnici proljeća,
isti su svakoga stoljeća.

Šumski su zvončići,
lijepi kao bombončići.

Dolazak prekrasnih proljetnih boja,
donosi osmijeh na usta tvoja.

Pčele ponovno počinju da rade,
dok se djeca na toplini hlade.

Ante Leventić 7. b

NAPJEVI NAŠEG KRAJA

Godinama daleko u povijest našim krajem odekuje ganga i stari običaji plesa koje danas njegujemo kroz različita folklorna društva. Tako je i moje mjesto Gorica poznato po mnogim napjevima gange i pjesama uz koje se nekad plesalo. Uvijek su to bile teme ljubavi i neostvarenih snova naših predaka. Kroz povijest našim krajem su vladale mnoge države pa je ljudima jedini način borbe i prkosa izražen kroz gangu i različite napjeve. Puno se pjevalo o našem mjestu, kraju, pojedinim ljudima i prirodnim ljepotama. Ovo su neke od njih:

„ *Gorica mi selo namilije, zato što je blizu Dalmacije.* “

„ *Gorica se pod Zavalu dala, mila majko tu bi se udala.* “

„ *Nema kruha kao ispod sača, ni miline di ne reste drača.* “

Ljudi su kroz navedene napjeve izražavali ljubav i životne situacije. Mnoge od njih se prenose s koljena na koljeno i danas čine nematerijalnu baštinu našeg kraja i običaja. To zovemo bogatstvom kulturnog izričaja s kojim se možemo ponositi. Nadam se da ćemo mi mladi ljudi nastaviti njegovati pjesme i plesove naše povijesti i starine, ponosno ih pjevati i prenositi na buduće generacije koje dolaze iza nas.

Neka se zna tko smo, što smo i odakle dolazimo. Budimo ponosni!

Mia Paradžik 8. a

UMJETNOST I ZABAVA – NAŠA BAŠTINA

Ovaj zavičaj za nas je poseban po svojoj kulturi i običajima. Svaki običaj ima svoju jedinstvenu priču. Rijetko koji dernek prođe bez gange i folklor. Kada se za Crkvu obilježava poseban datum, ljudi nikada nisu poslije mise krenuli svojim kućama ,a da nisu ispred crkve gangali i zaigrali trusu.

Postoje i molitve naših baka koje su se najčešće molile kada se okupi cijela obitelj. Najpoznatije molitve koje je poznavalo cijelo naselje su: „*Božji pivci zapivaše*“ i „*Svi Isusa molimo*“. Naši preci su sa trudom obrađivali zemlju. U ranim jutarnjim satima cijela obitelj je brala duhan i svojim su znojem napajali polja.

Majke na rijeci prale odjeću, djeca po šumama i brdima gradila drvene kućice, pjevali gangu i plesali kolo. Gangalo se i plesalo i na vjenčanjima. Na svakom vjenčanju mlada je iz zobnice koju je baka pripremila morala djeci podijeliti slatkiše i prebaciti jabuku preko kuće. I danas pokušavamo čuvati svoje običaje. Kada slavimo zaštitnika župe,ganga se i pleše. Gangaju i plešu djeca, mladi i stari. U mom zavičaju se čuva tradicija. U školi kroz zabavu oživljujemo našu tradiciju, posebno preko Foklornog društva i Bratovštine sv. Stjepana.

Ako želimo ostvariti budućnost trebamo čuvati tradiciju, jer tradicija je korijen naše kulture.

Anđela Pejić 8. a

MOJ ZAVIČAJ

Hercegovino, mili zavičaju moj,
u tebi poznan svaki kamen tvoj.

Smokve i smilje što iz škrte zemlje rastu,
dočekuju sve ptice i poneku lastu.

Rakija, vino i pomalo duvana,
rašćika i kumpir to je naša rana.

Kad crkveno zvono zvoni,
svi se krste i Anđeo Gospodnji se moli.

U Blidinjskom jezeru ogleda se zora,
tu lipotu svako vidit mora.

Kud Neretva hladna teče,
rastu masline, grožđe i razno voće.

Humačka ploča glagoljicom pisana,
svidochi Hercegovino koliko si postojana.

Ana Marija Tomas 8. b

HERCEGOVCI

Ako čuješ smjeh,
gangu i graju,
znat ćeš da si
u mom kraju.

Zalazi sunce,
dan se bliži kraju,
veseli težaci
s polja se vraćaju.

Tu nasred guvna,
skuplja se sijelo,
dolazi gotovo
cijelo selo.

Vrti se kolo,
diple i gusle.
Zabavu prave
dok ljudi poskaču s trave.

Pjevaju cure,
poskaču momci,
tako se vesele
HERCEGOVCI!

Lovre Vlašić 5. a
1. mjesto „Dani europskog nasljeđa“ 2019.

MOJ ZAVIČAJ

U jednoj maloj zemlji,
Gdje se nebo plavi, sve se zeleni i
sunce sjajno zlati,
moj kamen tu plamti.

Tu je moj zavičaj,
ja u njemu živim,
u njemu se ja,
svim stablima divim.

Negdje iza šume,
ondje kraj rijeke,
čuju samo,
gangine jeke.

Ispod masline sjedim
te prirodu gledim,
tada shvatim sreću,
moj zavičaj napustiti neću.

Lovre Vlašić 4. a

SVIJET PO MOM

U svijet po mom uvijek bi bilo sunčano vrijeme.

Svi travnjaci postali bi nogometna igrališta, a na stablima bi rasli sladoledi i čokoladne loptice.

U mom svijetu bi životinje pričale , nitko se ne bi svađao ni rugao , nitko ne bi bio tužan. Svi bi imali puno vremena za igranje i svi bi postali dobri prijatelji. Ne bi bilo ratova , siromaštva , vremenskih nepravilika, nepravde , suza ni boli.

U svijetu po mom bilo bi puno šarenih boja , pjesme i plesa , sve životinje i svi ljudi imali bi sretne oči i lice.

Mirko Vlašić 4. a

DRINOVCI

Volim sa svog prozora
gledati svoje selo,
okupano jutarnjim suncem,
toplo, šareno i veselo.

U mom selu postoje
dva jezera i rijeka.
One što su otišli iz njega
ono željno čeka.

Iako po broju stanovnika malo,
najvećeg pjesnika u Hrvata je dalo.
Tu je moja škola i crkva od davnina.
Mjesto je to gdje se čuva tradicija iz starina.

Klara Vrdoljak 6. a

SREDNJA ŠKOLA TETKU KOJI JE NAPUSTIO OVAJ SVIJET

Vrijeme se vuče kao teretni vlak,
a već je i lišće napola opalo,
jesenske kapljice kiše udaraju u zemlju,
odnose prašinu sa naših prozora
i donose neka hladnija vremena.

Svijet je nešto praznije mjesto,
otkada te nema
i sve je drugačije otkada nisi tu,
ali ipak, sve je isto.

Već su i prve laste odletjele
u neke toplije krajeve,
prve jesenje magle se spuštaju na grad,
ova monotonija uzima maha.
A život, život se ipak nastavlja,
ide neumorno dalje,
prolazi dan za danom.

Svijet je nešto praznije mjesto,
otkada te nema
i sve je drugačije otkada nisi tu,
ali ipak, sve je isto...

(Nek' ti je laka hrvatska zemlja heroju naš!)

Filip Pešorda 4. b

ČOVJEKU NOVOG VREMENA

Zdravo čovječe novog vremena,
kako se tamo živi?
Volate li jedni druge ili mrzite?
Jeste li zahvalni na životu
ili ste iz dana u dan mrzovoljni?
Je li vas tehnologija zavela, kao nas,
je li još uvijek u središtu svega mobitel i internet?
Pričaju li ljudi ili vlada potpuna tišina?
Igraju li se djeca ili je i njih tehnologija zaslijepila?

Čovječe novog vremena,
kako se tamo živi?
Čitate li vi tamo knjige
ili ste već zaboravili kako one izgledaju?
Je li rado pod prstima osjetite papir
ili ste ga zamijenili tipkanjem po ekranu?

Sjećate li se još uvijek Adama i Eve
ili ste svoje postojanje predali razvitku majmuna?
Govorite li o nastanku svijeta iz velikog praska
ili još uvijek tražite u Bibliji knjigu postanka?

Ne krivim ja tebe ništa,
čovječe novog vremena,
krivim generacije prije vas,
krivim generacije prije mene,
krivim ih jer nas nisu učili pravim vrijednostima,
nisu nas učili životu.

Čovječe novog vremena,
kako mi živiš tamo?

Filip Pešorda 4. b

IZBOR PJESAMA ANTONELE SABLJE

MILOSTIV JE

Sjećaš li se, Bože?
Sjećaš li se mene one davne godine?
Sjećaš li se mojih crvenih očiju
Koje su gledale samo u jednu točku?
Mojih drhtavih ruku
Koje su odbijale svaku pomoć?
Mojih usana koje su govorile da je sve gotovo?
Mojih ušiju koje nisu čule ništa, već samo turoban plač?
A Bog se onda pojavio.
Pružio svoju ruku,
Rekao mi „Vjeruj.“
Moje crvene oči učinio je dvjema bijelim pticama
Koje slijeću Njemu na ramena.
Dvjema bijelim pticama koje gledaju Njega,
Njegovu svjetlost i šire je.
Moje drhtave ruke je umirio
Kao što je umirio vjetar i stišao oluju.
Utišao je oluju u mojoj glavi i duši,
Oluju iz koje nisam vidjela izlaz.
Te ruke traže Njega, traže spasenje i mir.
Moje bespomoćne usne je umirio, ispravio,
Učinio da one u radosti i žalosti govore da On vidi sve nepravde
Nanesene Njegovoj djeci.
Moje gluhe uši sada čuju glas božji.
To je glas koji umiruje, koji daje nadu.
Koji prima ljude k sebi.
Nekad sam se bojala, više ne,
Jer znam; Bog moj, Bog mojih otaca, Bog svih nas, milostiv je!

MOŽDA JEDNE VEČERI

Nebo je crveno.

Izlozi se zatvaraju,
Dan umire, noć se rađa.
Plavo-bijeli grafit na trošnoj zgradi.
Stara zahrđala ograda. Već godinama nije obojana.
Srce urezano na klupi u parku.

Nebo je već manje crveno.

Stara francuska pjesma s terase kafića.
Gospođa pedesetih godina žurno hoda.
Mjesec se nazire.
Uopće nije puni mjesec, tanak je.
Prošao je ispod brda. Izronio opet.

Nebo je potpuno crno.

Svake večeri ovo vidim.
Možda jedne večeri oboje ogradu.
Možda jedne večeri urežu još jedno srce na klupu.
Možda jedne večeri promijene pjesmu.
Možda jedne večeri ta ista gospođa bude sporije hodala.

Možda nas jedne večeri dočeka crno nebo, čak i bez mjeseca.

Ali ne brinite. Tu je Zvijezda.

NAZDRAVIMO

Bila je to samo iluzija
Rekoh sebi i uzeh
Novu bocu vina
Da nazdravimo životu
I tebi, orlu moj ranjeni
Za tvoj vrisak u noći
Za jastuk moker od suza
Za krvavo razbijeno ogledalo
Za razumijevanje mojih
Davno odlutalih pogleda
Onoj Pogreški crne duše.

Beznadežna romantičarko
Moja unutarnja bitko
U moru ovih lažnih ljudi
Nećeš pronaći sreću
U klubu punom ovih
Crnih ljepotica
Nema ti nade
Idi i na trenutak zaboravi ovaj grad
Nazdravi
Isplaci se

A sutra me pronađi
Da lutamo
Da opet pričamo o božjem stvaranju
I beskonačnosti naše galaksije.

ŠKRIPA KOČNICA

Ponoć. Maglovite ulice. Grad duhova.
Tu noć sam čekala na tramvajskoj stanici.
Nervirala se jer se tramvaj još ne pojavljuje
A led mi pravi okove na prstima
I usnama ljubičastima od mraza.
-„Kamo ide sljedeći tramvaj?“
Začuh glas iza sebe.

K'o da sam u pozadini čula onu staru ariju.
Okrenuh se i vidjeh visokog muškarca,
Zadihanog od trčanja.
-„Do nikad zaboravljenih ljudi i ponovnih sretanja.“
Prepoznao me.
Shvatio da se nisam nimalo promijenila.
Zaspao si u mojim mislima,
U cvjetnim poljima ispod vedrog neba.
A onda sam se sjetila svega.
Držanja za ruke, zaljubljenih pogleda i bježanja sa satova.
A sudbina je moćna.
Nakon deset godina spoji
Robinju vlastitih suza i čovjeka nemirne duše.
U tom trenutku sve je stalo.
Zaboravljena je ljubav Romea i Julije, Odiseja i Penelope.
U trenutku kad si me pitao za današnji datum
A ja shvatila da je 15. rujan
I da uopće nije tako hladno vani.
A još više kad si mi rekao da si kćerku nazvao po meni.
Da sam joj ja mogla biti majka da sam pametnije izabrala.
Srce mi se prelomilo od tuge.
Zadnje čega se sjećam je škripa kočnica tramvaja i tvogjekrika.

Antonela Sablje 2. b

FAKULTET: IZBOR PJESAMA ANAMARIJE ČOLAK

*

Jednom sam mu objašnjavala
Da je jedan ljudski život samo okvir
Iskazivanja ideja, većih ili manjih
Plitkih ili uzvišenih.
Naslonila sam svoju plitku glavu
Na njegovu uzvišena planina – ramena
I plakala, dugo.
Jednom sam poznavala djevojčicu
Započela sam.
Znali su je uspavljivati
Ljubeći je u čelo.
Ona je bila jedno blago.
Iako je (možda samo, ne znam)
Ta djevojčica željela biti – samo jedna obična djevojčica
(i ništa više).
Jednom su ptice odlučile biti ribe. I udušile su se u močvari.
Tako ni djevojčice ne trebaju biti ničija blaga.
Obično ih ukradu. I uguše.
Kakve veze imaju djevojčice i blaga,
ptice i ribe i ramena – planine i plitke glave,
s našim životima?

Pa to su samo okvirovi.
Osjećaš li da sam umorna?
Ne znam pričati nego okvirovima,
I na kraju završim lomeći te iste okvirove
Lupajući ih o tuđe glave.

Nekad su ih znali i paliti. Te okvirove.
I stradavali su u veličanstvenoj vatri,
tako da sam ih bezumno bacala,
dižući u nebesa onoga ko ju je zapalio,
pruživši mi takvu umjetnost.
(A onda bih se najela pepela.
Moji okvirovi na kraju uvijek traže mene.)
Iz inata sam voljela zmije, još od mladosti.
Izmišljala sam im ljepotu i umiljatost,
čak i blagost, vapeću tugu u očima..
sve kako bih opravdala svoju ljubav.
Nisam mogla dopustiti da ih se ne voli.
Na kraju su me ujedale.
A što je preostalo meni, nego izmišljati da su to poljupci?
Nekad zametnem svoje suze,
ne znam jesam li ti to ikad priznala.
A kad ih zametnem bjesomučno ih tražim..
jer znam da su tempirana bomba.
Nalikuju robi u mašini, ne iznesem li ih na balkon svojih obraza,
usmrde mi nutrinu.
Sad ih tražim već tri dana i počele su mi nagrizati kosti.
-Zašto ovako tmurno draga?
Pa ti bar znaš da je život jednostavan.
Možda sam ga izmislila jednostavnog(onako ko zmije),
jer ga jedino takvog mogu živjeti.
Možda su oni pametniji. Svi oni.
Bolje se razočarati u životnu sreću nego u život sam.
Unutar granica mog uma nema neuspjelih izleta,
neuhvaćenih vlakova, zagorenih pita, tvrdoglavih fleka,
napornih susjeda. Nema kradita, računa i nedobivenih poslova.
Nema ponedjeljka, niti kazni za parkiranje.
Nema ništa.. nego sama ja. A sjedim razočarana.
Možda bi bilo dobro da me neko poljubi u čelo,
za laku noć.
Ali u isto vrijeme da me poljupcem budi.
Da malo budem nečije blago i ptica.
Ali da čuva da me ne ukradu i ne pušta blizu vode.
Možda bi bilo dobro da su zmije samo životinje slomljenog srca,
a prostorije mojih misli topli dnevni boravci.
A bilo bi dobro i da me neko dugo drži dok su ti dnevni boravci mračne izbe,
ko danas.

Ti si samo luda i tužna, ko Karenjina.
I djeca će te, kad te u srednjoj školi upoznaju, osuđivati,
a nekad kasnije tek blago sažaljevati.
Svjesni da su greške moguće (ta napravili su ih i sami),
i zato ti više ne zamjeraju, toliko.
Samo si im nejasna.
Kako baš do te mjere, tužna ptico/ribo?
Pa da, ti si samo tužna i luda.
Našli su ti prikladnu ladicu i u nju te spremili, više im ne mučiš misli.
Samo, imaš li zraka?
-Kome treba zrak, ako nema ništa za reći?
Zijam slovima, a ne proizvodim glas smisla.
Pa.. laku ti noć, i.. ljubim te u čelo.

*

Moja rijeka me izdala
Ne voli me toliko, kad me u najvećem ludilu preplavila ljudima, skakačima i
zvukovima.
A trebala mi je tišina..
Nije marila za moje suze
Težinu u mojim prsima
Nije marila za moje utrnule prste
I nije proizvela ni krik
Dok sam se, bježeći vatrom gonjena, i od nje spašavala
Silna je i nalikuje tebi
Žubori mi (kao, uostalom, i svakom drugom)
Umjetničko je djelo, koje zavodi mnoge
Ali voli samo sebe - u njihovom divljenju.
Uvijek sam voljela..
Slike.. rijeke .. i tebe.
Svaku umjetnost koju osjećam,
a koja me ne osjeća.
I uvijek sam se vraćala..
Slikama.. i rijekama.. i tebi.
Samo da osjetim, ono što me ne osjeća.

*

Plovili smo morem
I umislili brodove od dušeka,
Plastičnih.
I nagrcali vode, kad nas je prevrnula oluja.
Nekad smo bili mladi i oluje doživljavali ko život,
Danas su prijatnija.
Tražimo udobne, prostrane kabine
I grozimo se dušeka,
Jer smo se jednom nagrcali vode,
i odrasli.

Nekad smo se pentrali
Na svako drvo, kamen i glavu.
I padali. I plakali.
I odrasli.
Danas se ne pentramo,
Pogotovo ne do tuđih glava.
Negdje su se lomila koljena, negdje srca.
A mi smo odrasli, i odlučili da lomljivina ipak nije za nas.

Nekad smo razgovarali, stvarno
I riječi poput smisla, puta i cilja
Nisu nam bile strane
Naše oči bile su plutajući oblaci
Rezervirani za svaki oblik slobode
Koja se odmarala u nama, bila dio nas
Danas izbjegavamo one koji razmišljaju
I koji se sjećaju
Nazivamo ih pametnjakovićima
I sanjarima
Bojimo se sjetiti
Jer se odrasli, valjda, ne sjećaju.
I nikad ne koristimo riječ put,
jer bismo onda morali priznati da smo na stranputici.
A odrasli nemaju vremena za takva priznavanja,
jer ona obično uključuju neka vraćanja na bolna raskršća
na kojima smo izabrali pogrešno.

Nekad smo tamburali,
Rukama, stolovima, viljuškama i kantama.
Nekad smo obožavali buku.
Sad se bojimo svog disanja.
Bojimo ga se slušati
Da ne bismo primijetili da je ono stalo.
Bojimo se čuti zvuk,
Jer bismo možda prepoznali da živimo tišine.

Ljudi, pa uginule su nam ptice
U prsima.
I ribe, u prstima.
Nismo više ni za vode ni za neba.
I onda smo svoje lešine
Rasporedili po zemlji.
I živimo sterilnost.
Čisto da lešina ne zasmrdi.

A možda smo mogli
ploviti
i pentrati se
i razgovarati i razmišljati
i tamburati
i slušati i osluškivati.
A možda i hoćemo čim prepoznamo
da su naše sigurnosti zatvori
životi odgođena raspadanja.
A disanja izdisaji.
Ruke neupotrebljeni alati
Misli zarasle šikare
I najvažnije, da se godinama nismo popeli do nečije glave.

*

Refleksno hvatam čaše i niti
paukove mreže u koju sam upletena
nesvjesno grizem obraze,
zabijam kolce smisla
u beton nakupljene lažne realnosti.
Vidim se u sobi iluzije
A svako staklo mi nalikuje realnosti
Stojim unutar metra kvadratnog
A proživljavam prostranstva
Sve u svojoj glavi.
U svojim ogledalima
vidim tvoju trepavicu na svojoj ruci
Znači li to da si mi jednom bio blizu?
U ovoj predstavi nedostaje mi samo suigrač
Da plešemo, unutar metra kvadratnog
Jer ogledala poznaju samo mene
I iznenadit će se i obradovati
Nekom iznenađenju u predstavi koju već znaju napamet
Razbijam jedno, samo da bih iza njega našla drugo
Želim nešto stvoriti
Ali svaka riječ nalikuje sama sebi
Jesam li licemjer koji sam sebe zabavlja
Igrajući se stvarnosti
Nesposoban da je živi?
Pružam ruku prema svojoj ruci
A ogledalo bježi od mene
Ne želi me dati meni.
I odjednom metar postaje ogroman prostor
A ja sam ljubavljju otjerala zabludu
I sad imam gdje spustiti ramena.
Lusteri tvog svjetla nadvijaju se nad moju tamu
I spavam, unutar vreve.

Stavila sam mu kapu
 Na nemirne oči
 I derala se: FLY ME TO THE MOON
 Čitaj mi, molim te
 Smiri me.. uzmi mi natekli mozak
 I ljuljaj ga u besmislu riječi koje nalikuju
 Pernatim jastucima
 Molim te..
 Pričat ću ti nebuloze,
 Neće me zanimati, barem ne previše, vidiš li slike
 Koje ti žustro opisujem
 Lagano se već mirim da su moje slike pune boja i oblika
 A moj izraz više nalikuje tiskarskom stroju negoli umjetničkom kistu
 Pa nikad ne prenesem ono što vidim na drugu stranu
 Nije do gledatelja..
 Nije do tebe..
 Pa ipak, potreba opisivanja
 Bila je veća od spoznaje moje nemogućnosti dočaravanja
 Pa sam ti pričala.. o nesanicama, i zvončićima u daljini
 Koji su veselo zvonili i u mojim najvećim tamama
 Bila sam mala ciganka u šarenoj haljini
 Koja je prolazila kroz sterilnost vojničke opsade moje svijesti
 Razumiješ?
 U meni je postojao red, umjetan i isforsiran
 Nalik baš vojnicima u vrsti
 A ta ciganka, sličila je na kćerku i to baš pukovnika
 Koja im je znala dolaziti i povlačiti ih za ogromne nosove
 A oni su morali šutjeti, pred nečim njima nedoraslim i neozbiljnim
 Između dvije vježbe, izmučeni od silnih napora,
 Trpjeli su povlačenje neke male ciganke, ozbiljnih lica
 Kakav je to pukovnik vojske kojemu je kćerka ciganka?
 Kako sam uspjela izmisliti tako nestvarnu vojsku?
 Ne znam je li mu bila baš kćerka..
 Znam samo da je postojala vojska, ozbiljna
 I ciganka, šarena
 Koja je ipak imala svu vlast. Nečija je morala biti.

Mogla sam možda izmisliti običnu djevočicu
    Koja bi mi vojsku povlačila za nosove
    Ali nužno je bilo da to ipak bude ciganka
Jer to šareno u meni je zasigurno malo cigansko.
Moje šareno nema majku koja je pokušava obući
    U brižljivo ispeglanu plavu haljinicu. Ne.
Moje šareno nikad na sebi nije imalo ništa ispeglano.
Više mu dolikuje da bude neki dječak koji hoda uokolo
    Razbijenih koljena i prljavih laktova.
    Neki deran, koji se ni nedjeljom ne češlja.
Ali naslućujem da to moje šareno svakako mora biti djevočica.
    Ta kosa koja se ne češlja, mora biti duga.
I u njoj mora biti nešto ljupko, bez obzira na prljave laktove.
    Moja djevojčica je nešto izvanredno,
jer dječacima je možda i prirodno povlačiti opasne vojnike,
    i takva slika ne bi bila ni šarena,
možda samo puna poteza neke tamo tamnoplave ili tamnosmeđe boje,
    Neka tmurna drskost.
I otac takvog raspuštenika morao bi biti okorjela srca kad bi pustio
    Da mu vojsku maltretira neki razmaženi desetogodišnjak.
    Kakav bi to bio poručnik? S kakvim autoritetom?
    Ali mala ciganka.. Razumiješ?
    Razumiješ li me večeras, makar malo više?

Anamarija Čolak

IZBOR PJESAMA IVE ZADRO

Poezija:

1.

Sutra je opet novo svitanje
Mi sjedimo na balkonu
I ne znamo ništa
Ispred nas je grad u mraku
Svjetla nam prikazuju njegovu veličinu
Tek tada shvatimo
Koliko je zapravo velik.

Smijemo se
Prevodimo s ruskog na hrvatski
I sretni smo
Kao da ne postoji to sutrašnje jutro
Koje će nas natjerati da odemo tamo
Gdje najmanje želimo biti.

Rekli su mi da je ovo najkraća godina u mom životu
Ali dosad mi se čini kao najduža
Valjda nisu imali u glavi
Kada su mi govorili
Da će godina biti teška

Osjećam težinu svakog dana
Osjećam kako dani nemaju broja
Zamišljam sebe kao pogrbljenu staricu
Koja svojim drhtavim rukama
Primaljuje jednu od posljednjih cigareta u životu.

Onda opet na kraju svakog dana
Sjedim na svom balkonu
Čujem poznate korake kako odzvanjaju hodnikom
I osjetim onaj svoj mir
Kada znam da sam negdje gdje želim biti
Gdje me nikakvo zlo ne može dotaknuti

Ali sutra je taj novi dan
Taj još jedan za redom
Večeras ne sjedimo na balkonu
Ne smijemo se
Večeras sam ozbiljna
I to mi postaje naporno

Pogledaj oko sebe
Shvati gdje si
I pitaj samoga sebe
Jesi li tamo gdje želiš biti?
Ja nisam
Meni je svako mjesto koje nije ovdje
Najsretnije na svijetu.

Mrzim način na koji su lijepe stvari ovdje ružne
Mrzim kako unište svako lijepo jutro
Onda kada kažu kako je hladno
Mrzim kako unište svaku poetičnu kišu
Onda kada kažu kako je naporna

Ni kiša ni jutro
Nisu ništa gori od vas samih.

Iščekujem sutra
Kadaću sama sa sobom
Slagati svoje misli
I napraviti mjesto za nove.

Sutra je petak
Posljednji dan za obaveze
Pomislila sam četvrtkom
Dok sam umjesto izvršavanja istih
Pisala ovu pjesmu.

2.

Sanjao je sinoć netko
Svoju prvu ljubav
U zagrljaju predivnog neznanca
Ružan prizor trznuo je nekoga iz sna
U 7 sati i 32 minute jutros
I tada je već bilo pakleno vruće
Možda si taj netko bio ti
Ako si ti jutros brisao kapi znoja
Sa svog čela
A malo prije toga si u snu
Doživao Boga
Jadno i bespomoćno
Kao ateist ponekad
Ako si to zaista bio ti
Onda ti moram reći
Da se ne bojiš
I ja sam sanjala divnog neznanca
U ničijem zagrljaju
S izmrvljenim bijelim prahom na stolu
Mislila sam da bi to mogao biti Johnny Depp
Ili netko strašno sličan njemu
Probudila sam se u goloj vodi
Ljuta i s puno pitanja
Tko je taj čovjek?
I tko mu je dopustio da dira moj gramofon?

3.

Večeras ću utišati vjetar
Večeras ću zatvoriti nebeski slap i smiriti kišu
Jer nebeske suze me bole više nego moje
Ne možemo plakati oboje
Moje nebo i ja
Tri sata ujutro
Odnekud dopire neki čudesni jazz
Ne odgovara mi nimalo
Ali nemir u mojoj duši daleko je veći
Od nemira u njihovim notama
Zašto se sve odjednom pretvara u crnu rupu
Zašto smo postali ovako toksični?
Otrovao si me svojim ignoriranjem
Krv mi je puna cijanida
Ali i dalje teče
Moje rane ne vidiš
Pokrijem ih šminkom
Ali i dalje su otvorene
Smijem se uvijek
Neiskreno, umjetno, onako kako se nikada ne smijem
A ti ni ne primjećuješ da mi oči lažu
Da bi najradije sada odselila na krov svijeta
I vrištala do smrti
Dok zadnji atom snage ne napusti moje tijelo
Gdje si?
Što si?
Tko si?

4.

Ako kažem
'Oprostite na smetnji, ali gadite mi se'
Čini li me to nepristojnom?
Ako svima onima kojima sam to barem jednom rekla
Posvetim ovu pjesmu
Hoćete li se osjećati uvrijeđeno ili počašćeno?

Čitala sam puno u zadnje vrijeme
O onima koji nisu imali milosti
O onima koji su se borili za svoje ličnosti
Pa onda pogledam oko sebe
I ne osjetim ništa osim čiste tromosti i toksičnosti
Sram vas bilo!

Ja gledam svog oca
Koji je tužan samo zato
Jer ga je strah da mladi ljudi
Neće uzeti svijet pod svoje ruke
Više ne postoji nitko
Tko bi dovoljno glasno zaurloao
Da potrese i one koje ništa ne dotiče
I mi smo za to krivi.

Smijete se onda kada netko svoj glas podigne
U znaku pobune
Odvratno
Podsjećate me na vreće krumpira
Koje su igrom slučaja dobile dar govora
Gade mi se svi oni
Koji su natjerali sanjare
Da pokopaju svoje ideje duboko u zemlju sjećanja
Kako bi zavrijedili poštovanje onih
Koje se ništa ne bi trebalo pitati

Vaši tupi pogledi su ono što plete
Džemper trošnog svijeta
Nigdje više nema sjaja
Ostala je samo bijeda

Zar je moguće
Dragi jadnici
Da su oni prije 500 godina
Živjeli bolje od nas?

5.

Bojimo se
Pustiti životu da nas povede
Iako znamo da bismo to trebali napraviti
Opet je najteže
Prepustiti se nečemu toliko velikom
Kao što je velik život

Čovječe
Zamisli sebe kao kapetana na brodu
Zamisli kormilo u svojim rukama
I more ispred sebe

Za taj brod i za to more
Znaš samo ti
I najbolje znaš
Kako ćeš okrenuti kormilo

Oseke i plime
Poljuljat će te tu i tamo
Ali ne boj se
Nijedno more nije u potpunosti mirno
I nijedno more nije uvijek nemirno

Zamisli sebe kako ploviš
Iz dana u dan plovidba ne prestaje
I to godinama traje
Zatim to svoje more
Nazovi nekim divnim imenom
Koje za tebe označava živost
Onda shvati
Da si kapetan na brodu vlastitog života
I sve što trebaš učiniti
Je pustiti ga da te vodi

Nemoj pomisliti da je svaka oluja kraj plovidbe
Nemoj nikada pomisliti
Da je svaka mirna luka
Mirna zauvijek

Budi svoj kapetan
I budi svoja posada
Budi sve što trebaš biti
Da jednom kada putovanju dođe kraj
Ti ne požališ ni za čim
I da tada shvatiš
Koliko je vrijedilo
Čuvati to svoje čudesno more.

Iva Zadro

ZANIMLJIVOSTI

VLADO BOGUT

Nije mi suđeno da mi bude bolje 339

JULIENNE BUŠIĆ

Prigodno slovo Julienne Eden Bušić 347

ZORA PALAC

Tko to nastupa s pozicija moći u današnjem društvu 349

PAULA TOMIĆ

Istina o čovjeku 351

NIJE MI SUĐENO DA MI BUDE BOLJE

Ovo je priča o životu Stjepana Pejića, osobnim nadimkom Kanje, a obiteljskim Mušanović iz Sovića, zaseoka Pejića Draga, koji je rođen 1. kolovoza 1924. godine kao peto dijete Nikole i majke Kate r. Landeka iz Gornjih Sovića. Kaže, da mu je kum na krštenju u Gorici bio Jozo Pejić, Nikolin, a na krizmi Jure Bogut zv. Jurkan, Bedronjić, Gabrin, oba iz Sovića. Kum Jozo je te 1924. godine otišao u Argentinu i nikad se nije vratio. Na vjenčanju mu je kum bio Jago Zorić, Vraninić iz Gruda.

Stjepan Pejić

Otac Nikola i majka Kata

Djetinjstvo, a i momačke dane provodi s *ćaćom radeći o zemlji od ranoga jutra do mrkloga mraka*. Zemlja tvrda ili orna prigrllila bi ga sebi iz dana u dan, da nije ima kad ni ići u školu. *Braća Ivan i Ante su išli*. Ali on nije.

Na to Stipica kaže: *Ali opet san naučijo i čitat i pisat, ko samouk*, priča Stjepan. Dalje kaže:

Ne more ova današnja mladarija virovat koliko se radilo u ono vrime. Puno dana bijo san i volar i težak i nadničar. Koliko su me noge i ruke nosile. Počivalo bi se samo kad bi se ilo, molilo Boga i kad bi konji morali počinit. I kad bi padala kiša. Vala Bogu nije se radilo ni svecom inediljom. Mi smo ti toga vaktaživili sa svojom virom, sa dragim Bogom i sa našim rvackim običajima. I ženske i muški, pogotovo

navečer na silima i o blagdanim, pivali su gange i drugi pisama, a nije manjkalo ni gusala i pisme guslara o vilama, ajdudcima i dičnoj prošlosti naši pradidova i našega naroda. Bilo je to teško i preteško vreme, ali vreme rada, pisme i molitve. Živilo se u siromaštvu, a pivalo se vazdan. Poštivala se mater i ćaća i stariji i pratar. Bilo nas je stra Boga. Ali je li se radilo, je.

Stjepan se tada ustane. Malo se protegne i opet sjedne. Metnu ruke na stol i nastavi pričati:

Unda je doša deveti misec 1941. godine. Rat je. Ja neman godina da iden u vojsku, pa odlučin ići na rad u Njemačku. Išlo još Sovićana, a ja mora slagat da iman više godina. Tada su na put u nepoznato otišli i Miloš Čuljak, Nikoljin, Vrano Pejić, Markov, Marežinović, Jerko Prlić, Krajinović, Slavo Prlić, Ikotić, Vinko Prlić, Mišulović, Ivan Zorić, Matin, Džučkić i Križan Šimić, Pukić.

Najprije san oko dva miseca radijo na građevini u mistu Aiderberg u Austriji, Šlezija. Tu je samnonradijo i Mirko Filipović iz Lipovica. Unda san odlučijopobić kući. Neki Čeko od Livna izvadijo nam propusnice u konzulatu NDH u Beču, meni Jozi Kurtoviću i Stipanu Bilopavloviću, Ćipuri, oba iz Vinjana kod Imockog, ali nas s granice policija vratila di smo bili. I osta san tu radit do kraja srpnja 1942. Tada Ivan Zorić, Matin, Džučkić napravi molbu da ga puste kući. Pa napravim i ja. Puste nas da moremo ić. Niko sritniji od nas.

Kućan smo došli 1. lipnja 1942. Ratu se ne vidi kraja. Radi se o zemlji koliko se more. Nemir i briga osića se na svakon koraku. Sva naša čeljad osim ćaće seli se na nedilju dana na vri Bračića strane ili kako je moj ćaća govorijo u Lukare u Ružiče, od progona partizana. Snami su i ostali iz našega sela. Rat je, tuga i neimaština na svakom koraku.

Tu se Stjepan malo zamislio i kao da su mu misli odlutale u ta teška, olovna vremena. Na trenutak je podigao obrve, počeošao bradu i desnu šaku naslonio na naborano čelo, te nastavio:

Negdi oko 1. rujna te godine odem ti ja u Mikanovce na rad u Slavoniju. Radijo san za ranu. Ali vratim se kući nakon dvi nedilje dana. Momci i ljudi oko mene idu u vojsku. U Rvacku vojsku. Kažem ćaći i materi da bi i ja. Oni me svrću. Ali moja je zadnja i moja se pita. Odo i ja branit moju Rvacku. Pa put pod noge.

Oko 15. rujna 1942. noge me donesu u Zagreb u ustaše u Selsku cestu 95. Tu mi je bila obuka. Od naši Sovićana i Gorićana tu su bili:

Mate Pejić, Mijić. On ti je nakon rata bijo po logorin. Na kraju je njegov ćaća otiša ponj u logor Jabuka kod Beograda i bolesna ga dovejo kući. Ali nesritni Mate teško bolestan i iznemoga samo je tridni bijo kod kuće kada je umro.

Stipan Boban, Ćipa Boker. Iz Sovića. Nakon rata doša kući.

Ljubo Boban, Mijin, Blaškić. Iz Sovića. On ti je nesta.

Ivan Zorić, Matin, Džučkić. Iz Sovića. I on je nesta.

Ante Bušić, Nikoljin, Bili, Nikšić. Iz Gorice. Nesta i on.

Ante Polunić, Matin, Cukar, Munjić. Iz Gorice. I on nesta.

Ivan Bušić, Andrijin, Joskov brat. Iz Gorice. Nesta.

Ante Grubišić, Živković. Iz Gorice. On je nakon rata doša kući.

Slavo Bušić, Perijin. Iz Gorice. I on je nakon rata doša kući.

Ljubo Šimić, Pekić. On ti je bio podoficir. Iz Sovića. Nakon rata doša je kući.

Ivan Marić, Gadžić. Iz Sovića. I on je nakon rata doša kući.

Mate Pejić, Žerić. Iz Sovića. Nakon rata doša je kući. Kasnije je otiša živit u Osijek.

Tu mi je zapovidnik bijo bojničnik PTS-a Mate Juroš od Imockog. Bijo san u I. pukovniji, I. bojni, II. satniji, a u početku zapovidnik satnije bijo mi je Ante Bušić, Gigalović iz Gorice. I on je nesta nakon rata. Nakon njega zapovidnik satnije bijo mi je neki nadimkom Bikan od Livna. Na bojišnici u Žumberku natporučnik mi je bijo neki Šaban iz Drinovaca. Obuka nam je trajala skoro tri miseca.

Iz Zagreba san na prvi teren otiša u Krapinu. U Zagrebu u Stražarskom sklopu za osiguranje Zagreba, u redarstvu ostaju Ljubo Boban, Blaškić i Stipan Boban, Boker.

Iz Krapine odlazim u Kerestinac na obuku za trubača. Tu je poginijo Stipan Tkalčec iz Zagorja. Tu je samnom Ante Grubišić, Živković iz Gorice. I on ti je priživijio rat. Na obuci u Kerestincu osta san jedno dva miseca. Poton odlazimo na teren u Ludbreg. Tu mi je zapovidnik bijo Ivan Bilobrk, poručnik, kasnija nadporučnik. To je bilo, mislin 1943. kada su partizani napali Ludbreg. Bila otišla I. bojna, a partizanski špijuni nisu znali da je došla II. bojna, pa napali. Ku da i sad vidin u Petra Zorića, Doktura iz Sovića šarac u rukan, on pocrnio ko glavnja, a oko njega čaura na iljade. Naši je tu poginulo 38, a partizana cila četa. Svi do jednoga. Jadna im majka.

Ratuje se oko Kalnika, Jakovljeva, Krapine, Bednje, Slatine, oko Križevaca, Marije Bistrice, Zagorja, Ivanca. Tuda je bila I. pukovnija, oko Pregrade.

Unda san obolijo od porebnice. Otiša san u bolnicu u Varaždin na interno odiljenje. Ličenje mi je trajalo šest nedilja. Sićan se da san čujo u bolnici da je toga dana poginijo Stjepan Misir, Milačanović iz Sovića, na Varaždin brigu. Onda je poginijo i Petar Boban, Mijin, Blakšić, te Cvitan Jurić iz Vitine, Mate Mišeta i Tadija Gelo, od Ljubuškog. Svečano su pokopani na ulazu u varaždinsko groblje, iza vratnica, odma desno. Bijo san im na grobovima.

Nakon šest nedilja vraćan se u postrojbu u Ludbreg, di dobivan prekomandu u Zagreb, u Ljubljansku ulicu. Dođem tamo, a oni me pošalju u Zvonimirovu, u Zapovidništvo Ustaške vojnice. Otele me vrate u Selska cestu u Sabirnu satniju. Oni mi dadnu 15 dana urlapa.

Ja na put kući u Soviće. Dođem do Širokog Briga oko 18. sičnja 1945., ali ne moreš dalje. Tu san nabasa na Ljubu Šimića, Pekića iz Sovića.

Ljubo Šimić, Pekić i naš Stjepan

Vidijo san i Blagu Bobana, Ćipina iz Gruda, koji je isto nesta nakon rata. Tu san vidijo i Mirka Kapulicu, vodnika. Bijo je i u zelenom kadru. Ja san ti bijo na bojišnici kod Širokog Briga na položaju Bošnjakove kuće – Pasič. Tu su još bili Mile Martić, Miloš Ivanov iz Sovića, Ante Galić, Jakovljević iz Gorice, Stjepan Glavaš, Mijin, Stipina, Kugić, iz Drinovaca, koji je tu i poginuo, Stjepan Eljuga, Grgin iz Drinovaca, koji je tu ranjen u glavu.

Iz Širokog povlačimo se pod zapovidništvom zastavnika Mile Čarapine. Pa u Mostar. Samnom je bijo vojnik Ivan Bulić iz Uzarića. Iz Mostara vlakom u Sarajevo, pa u Zagreb. To je bijo četvrti misec 1945.

Iza dvadesetoga toga miseca počinjemo se povlačiti iz Zagreba. Prvu večer odmorimo u Jakovljevu. Otalen sutra u Slatinu kod Pregrade. Tu smo kupili junicu i ručali da valja. I tu smo odmorili.

Samnom u povlačenju bili su:

Jerko Kozina, Ivanov, Lučničin.

Ante Polunić, Bepčević.

Marko Boban, Coković.

Mate Pejić, Mijić.

Mate Bošnjak, Markočević.

I tako do mosta u Dravogradu. Tu neki oficir iz svega glasa više da nastupa prekid paljbe 40 sati. Tu smo i noćili. Tu nas zarobe Bugari. To me spasilo. Tu me gleda neka partizanka, pa mi kaže: Neće ni kapu da skine, majku mu jebem! A ja, kuda san mislijo na kapu. Na meni je i ustaška odora. Dijo glave i vrat mi zavijeni, jer ja san ti ranjen 1. petog od bacača u vrat i vilicu. Zavilo me bez masti jer je nije bilo u bolničara. Tu san vidijo Pavu Bobana, Mišića koji je bijo ranjen u ruku. Jamilo mi skoro novu odoru, čizme, ručni sat, kaiš, kune što san ima.

Od tada san sve više mislijo, e moj Stipane, nećeš spasit glavu!?

Nas ranjenike na konjskim kolima vraćaju iz Dravograda u Maribor. Smiste nas u artiljerijsku zgradu. To je bilo u krugu logora. Samnom je bijo Mate Leventić iz Drinovaca, koji je priživio Križni put i doša kući. Tu u logoru jedan od kuvarabijo je Frano Tomas, Perkanović iz Drinovaca.

Ovdje je naš kazivač zastao. Kao da se umorio od prebiranja po sjećanjima, koja bi najradije zauvijek zaboravio. S druge strane, volio bi da njegov životni put, sudjelovanje u ratu i doživljaje na Križnom putu znaju i drugi koje to zanima. Jer i on se slaže s onom povijesnom istinom da se dogodilo samo ono što je zapisano. Prigodom kazivanja izrazi lica, gestikulacija ruku i govor tijela

pokazivali su da te patnje i muku, strah za goli život, još jednom proživljava. Znoj na njegovu čelu i dlanovima samo su potvrdili ove moje navode.

Nastavio je:

Tu u logoru u Mariboru me je saslušavalo. Jesi li ovo, jesi li ono. Pa nas razdvajalo po godištima i kotarevima. Neki oficir govori da na jednu stranu stanu oni koji su u rat otišli 1941. i 1942., a na drugu oni koji su otišli 1943., 1944. i 1945. godine. Kaže dalje da će oni prvi kući ići odma, a ovi drugi da će ići na dosluženje u vojsku. Ja, ko poću sovín od 1941. i 1942., ali me jedan povuče za rukav. To mi spasilo glavu.

Tada sam tu u logoru vidijo i dva naša Sovićanina, dva brata Joskanovića: Jerku i Vranu, Jozine.

Onda nas utovare u vagone za živinu ko stoku. Pasja vručina, a mi žedni i gladni. Neki poručnik zaustavijo je naš vlak u Celju. Naređuje našem sprovodniku, po činu stariji vodnik da nas iskrca iz vagona i da će on pomoći postreljati tu bandu. Ali ovi stariji vodnik mu vojnički uzvratí da on ima popis zarobljenika koje mora sprovesti i predati Komandi u Zagreb. I bi tako. Vlak nas doveza u logor Prečko.

Tu smo došli valjda 15. svibnja. Tu san ujutro oko 9 sati dobijo dvi šnite kruva. Sićan se nekog mlađeg vodnika u partizanskom kako pita nas logoraše da ima li ikoovde iz Gruda. Ja se javin, da san iz Sovića. Reče mi da je on Spajić od Gruda, koji je odselijo u Vrbanju u Slavoniju. Dadne mi štrucu kruva. Ali kad su ovi oko mene vidili da držimn u rukan štrucu, odma mi je oteše, jer glad nema očiju. Nako mislim, e moj ljudi Stipane i kad se srićon nekako doša do ilar, opet si osta bez ičega. Nije mi suđeno da mi bude bolje.

Tu u logoru u Prečkom vidijo sam:

Jerku Bobana, Kebića, koji je bio ranjen u ruku.

Ivana Zorića, Prlušića, u civilu. On ti je bio u njemačkoj vojsci.

Jerku Kozinu, Smaju. Njegova drugog brata vidijo san kod mosta u Dravogradu u Sloveniji. Njijov treći brat Nikola bio je poručnik u jurišnoj satniji PTS-a. Krešo Šimić dođe mu kući i govori mu da ide od kuće i spašava glavu. On ode tetki u Slavoniju jedno pola godine. Vratí se. Opet mu dođe Krešo Šimić i nagovori ga da biži. Nikola opet u tetke u Slavoniju. Ali Nikola nakon pet miseci opet u Soviće. Pa ode na radnu akciju, izgradnju pruge Brčko – Banovići. Odavlén su šnjim bili:

Mate Boban, Galin,

Ivan Boban, Barić, Titešina,

Frano Čuljak, Kekić, Ivanov,

Vice Čuljak, Šarić, Ivanov,

Vrano Grubišić, Markočević, i

Križan Čuljak, Križe Ivanov.

Dode prva amnestija. Ja u logoru Prečko kod Zagreba. Dobijen objavu i put kući. Na meni rutiljine, mali ranac, porcija i deka. Pa na vlak do Bosanskoga Broda. U vlaku zaspen, a kad se probudin nema ni ranca, ni porcije, ni deke. Govorim sebi dobro je Stipica, samo neka je glava na ramenu. Pride mi patrola i pita za dozvolu. Ja iz džepa, koji je jedini osta cil na košulji izvadim objavu i pokažen. Ko glavni mi reče, ovo dobro čuvaj ko oko u glavi, jer izgubiš li je, ode glava.

Pa dođen u Sarajevo. Na Marin dvoru svratin u Mate Zorića, Maćana Manjića i žene mu Anice r. Zorić. Tu san malo prizalogajijo. Dok san oda trevi me neka partizanka i kad me vidi kakav san odvede me u bolnicu na Koševu da me priviju. I ruča san tu. I krišon otiša. Pa vlakom do Čapljinje. Pa pješke do Studenaca. Smenom iđu:

*Marinko Biško od Posušja,
Neki Bošnjak od Duvna,
Neki Renić iz Rašeljaka,
I dvojica od Proboja kraj Ljubuškog.*

Tu smou stražari princobili i pojili sirčena kruva i popili čaja, jer nemore se put Ljubuškog, mrtva je straža. Pa opet na noge do Ljubuškog, pa do Vitine. Iz Vitine sidnemo na kola na brašno sve do Prispe napovir Gruda. Pa do kuće u Sovićin opet pješke. Bijo je to deveti misec.

Vidi se na Stjepanu da mu je sada kada je po priči na domak kuće nekako lakše pričati. Iako je to davno bilo. Ozarilo mu se čelo, a i s rukama življe gestikulira. I glas mu je postao življi. Nastavio je kazivati:

Bože moj, kad san s ceste ugleda naše kuće, naše njive ... Pitan se je li ovo živa istina da u očima iman moju Pejića Dragu ... Posta san sritan ko malo dite. Drću mi noge, tilo mi gori, restu mi dlake po cilom tilu, usta mi suva ko prašina... Kleknem i pomolim se dragom Bogu što je uslišijo moje molitve. Bože vala Ti i slava što si mi pokaza put da dođen kući.

Pomislin, nu, šta će mi reći mater kad me vidi ovakog u rutiljinam, neobrijan, kosmat i svakakav i ćaća i sestre i braća? Osićan se malešan, manji od makova zrna. Mršav ko gladna godina. U meni 48 kila. Na nogan raspale cipale, otrcane. Jedna plitka, jedna duboka. Čorapi samo liče nase. Na meni raspala engleska bluza bez postava na laktin. Oće li me pripoznat!? Ajde, reče šta reknu ... Pa krenem uz put ...

Svratin u Nikole Čuljka, Tadijina, Kondžića, da se napijen vode. Pa opet na put. Kad niz put izaša ćaća pridame. Neko mu reka. Ide on meni, iden ja njemu. Gleda on mene i odmirava od glave do pete i šuti. Gledan i ja njega i plačen. Prigrlimo se onako muški. Ali kad san doša materi i ona me primila na prsi. Plaćemo ko mala dica. Suza suzu goni. Bože moj, Bože moj, kako nan za sriću malo triba.

Odem u Odbor (Narodni odbor Sovići, politička i izvršna vlast za Soviće i Goricu u to vrijeme, opaska autora) da se javim da san doša. U Odboru, koji je bijo u Bedronjića kući, javim se Paški Prliču, Paškuru. Nisan ima nikakvi problema s vlasti. Ja o sebi, oni o sebi. Posebno dobar odnos ima san sa Vencom Bošnjakom, Bičićom, koji je meni bijo pravi čovik. Gleda mi je uvik pomoć.

Nakon malo vremena Stjepan se sabrao, pa ga pitam, kako je nakon što je živ došao kući, počeo novi život. On me zamišljeno pogleda, pa nastavi:

Kako sam bijo vrlo slab i iznemogapolako san se oporavlja. Nisan nigdi iša dalje od kuće. Slabo se imalo šta pojist, a ide Božić. Čaća me pošalje u Gabre Boguta, Bedronjića da nam da kuruza na dug. Ja u Gabre i reknen mu šta je reka ćaća. On me saslušā i reče sinu Slavi da nametne u vriću 70 kili kuruza i nalije demejanu vina, te da nađe strica Martina da skolin otra što mi je da. Tako i bilo. I u moga ćaće i u mene rič je bila svetinja. Odem u Lipovice u Slave Džambušića i on mi za Božić dadne kozu. Tako smo božićali.

Stjepan je morao ići na dosluženje vojnog roka, od 23. ožujka 1948. do 4. listopada 1948.

Naredne godine počeo san radit o duvanu, a braća su kad su se vraćali sa redni akcija donosili nešto robe. Brat Ivan otiša u vojsku, pa kad mu je završijo vojni rok, osta u vojski, aktivira se. Idući godina puno san radio sa duvanon. Moralo se. Nije mi bilo druge.

Dana 28. sičnja 1952. oženijo sam se sa Ivom Grubišić, kćeri Matinom i Kate r. Prlič, koja mi je rodila sedmero dice, šest ženski: Rajku, umire ko dite, Matiju, Mariju, Milu, Cmilju i Rajku i sina Marka.

Unda su mi bratu Anti dali pasoš da more na rad u Njemačku, a ja sam ga dobijo 1965., da mogu ići u Austriju. I ja san kasnije šest sezona iša u Njemačku. Tako smo puno lakše mogli izlazit na kraj.

Danas imam desetero unučadi i dvoje praunučadi. Supruga mi Iva umrla je 13. lipnja 2011.

Kad mi je umro roditelj Petar Pejić, Žerić, ja san ti posta prakaratur. Bijo sam to sve do prije dvi godine. Ali starost čini svoje.

Sa suprugom Ivom

Imam jednu zanimljivost. Ja san ti prvo biciklo nabavio 1946. godine. Marke je bilo Torpedo. I voza san biciklo sve do prije nešto više od godinu dana. Skoro pune 72 godine.

Zanimljivo je i to da sam dvadesetak puta u travnju ili svibnju iz godine u godinu iša na odočašće u Bleiburg. Kao vojnik nisan uspijo doći do Bleburškog polja, jer su nas Bugari zaustavili prije mosta u Dravogradu i zarobili. Ali san svi ti godina s ponosom i tugom iša na mjesto najveće tragedije našega naroda da im odam počast i da se pomolim dragom Bogu iza njihove duše i žrtvu za svoj Rvacki narod.

Na predstavljanju Grudskog žrtvoslova

Stjepan u Vukovaru

Danas, 5. listopada 2019. godine, dan kada smo završavali ovaj naš razgovor, naš Stjepica, sudionik Križnog puta 1945. je najstariji muškarac u našoj župi Svetog Stjepana prvomučenika Gorica. Dragi Bog mu je podario dobro zdravlje i dug život.

Neka nam naš dragi Stjepica još dugo živi u miru i zadovoljstvu sa svojom djecom, unučadi i praunučadi.

Vlado Bogut

PRIGODNO SLOVO JULIENNE EDEN BUŠIĆ

Ovaj je govor Julienne Bušić održala na otvorenju III. Likovne kolonije u čast Zvonki Bušiću Taiku, koja je održana u staroj crkvi u Gorici, u srijedu 28. kolovoza 2019. godine.

Dobar večer svima! Evo, skupili smo se na još jednoj likovnoj koloniji u čast našega Zvonka i ne mogu se ne sjetiti razgovora koji smo on i ja često vodili baš o društvenoj ulozi umjetnika, slikara, glazbenika, pjesnika, kipara, i pisaca, kulture općenito, jer je kultura itekako političko pitanje, i njezin utjecaj na smjer politike i čak budućnosti naroda ne može se podcijeniti.

U Platonovim Zakonima, jednoj od svojih najomiljenijih knjiga, Zvonko je označio poglavlje koje se odnosi na ključnu ulogu „pjesnika” u društvu (pjesnik u simboličnom smislu kao nositelj kulture) i opasnost globalizma, jer globalizam zahtijeva da taj „glas”, odnosno mitovi i duša jednog naroda budu uništeni kako bi se njome lakše zavladao. Najbolji način da se to postigne uvođenje je nekog drugog „glasa”, drugih „mitova” koji su u protuslovlju sa srcem i dušom naroda i njegovom poviješću, običajima, vjerskim uvjerenjima, institucijama i kulturom. Primjerice, masovna promocija glazbe koja ismijava ono što neki narod ili zemlja vole, ono što ih veže. Zašto su na primjer tekstovi nekih pjevača i pisaca globalistima tako opasni? Zašto sa svim svojim novcem i medijima pokušavaju ismijati, ocrniti, pa čak i uništiti one koji pjevaju i pišu o domoljublju, obitelji, vjeri? Zato što oni bude srca ljudi, stvaraju osjećaj jedinstva, svrhe, ljubavi prema domovini. Globalisti moraju uništiti ljubav prema domovini i osjećaj pripadanja jer ju je u protivnome nemoguće osvojiti, opljačkati i opustošiti. Kada se unište ljubav i osjećaj pripadanja nekom narodu i državi, tada nitko ne mari hoće li doći stranci i preuzeti njezine resurse, jer ljudi su se već uvjerali da su sad „građani svijeta”, a ne građani vlastite zemlje.

Mitovi i legende jednoga naroda održavaju duh, kulturu, povijest i vrijednosti tog naroda. Uništi ih, i država i narod nestat će zajedno s njima.

Teško je, vrlo teško, boriti se protiv toga procesa, jasno mi je, ali ipak mala Gorica, sa svojom bogatom kulturnom tradicijom, svojim domoljubljem, svojim poštovanjem prema povijesti i onima koji su se žrtvovali da bi ispisali tu

povijest, pokazala se još jednom kao uzor drugima. Uspijeva okupiti s našom Bratovštinom sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i Maticom hrvatskom-Ogranak Grude već treću godinu vrhunske umjetnike oko zajedničkih ideala koji dijele sa velikim sinom Gorice, našim Taikom. Hvala Vama svima.

Čast mi je također da se ove godine prvi put pridružila koloniji moja i Taikova draga prijateljica, Lidija Bajuk, kantautorica, pjesnikinja, književnica, etnologinja i, kako ju je on opisao, „naše nacionalno blago“, jer se posvetila cijeli život hrvatskim mitovima, kulturi, tradicijama, i glazbi. Zvonko je čak bio producent njezina albuma starih hrvatskih Božićnih pjesama, Zipčić, jer, ne ćete biti iznenađeni, teško joj je bilo dobiti potporu od naših kulturnih ustanova. Razlog? Bavi se Hrvatskom, a ne „regionom“. Želim Vam svima lijep provod s našim umjetnicima i hvala svima Vama koji ste došli, organizirali, sponzorirali i podržali ovu treću likovnu koloniju...Zar nekoliko dana, 1. rujna bit će šest godina otkad je Taik otišao, ali kroz ovu i slične događaje vidim da nikada neće biti zaboravljen. Hvala još jednom!

Julienne Bušić

TKO TO NASTUPA S POZICIJA MOĆI U DANAŠNJEM SVIJETU

Ljudska potreba da gospodari umovima ljudi u današnjem svijetu tehnologije više nego ikada dolazi do izražaja. Povjesničari bi trebali biti intelektualci koji se izdižu iznad prizemnih interesa bilo koje stranke, ideologije ili sve prisutnih organizacija koji nastupaju kao takozvani zaštitnici obespravljenih manjina, koja nemali put ugnjetava većinu. Ali svjedoci smo da se i povjesničari dijele na lijeve i desne, na danas moderne "progresivce" koji sebe izdižu napadajući one koji misle drugačije. A zar nije jednostavnije samo zabilježiti realnost ali za to treba znati i htjeti slušati i gledati.

Obrnute vrijednosti su nametnute čovjeku prvenstveno od strane medija koji nude svoje istine, ne vodeći brigu o posljedicama svoje istine na čovjeka. Moć skoncentrirana u rukama nekoliko moćnih globalista, anarhista i rušitelja obitelji, nacija, koji imaju jedan cilj a to je profit za sebe i svoje potomke je kao opijum za par onih koji su samoprogllašeni gospodari svojih "regiona".

Zbog takvih gospodara narod iseljava sa svojih ognjišta jer gospodari ne žele neovisnog radnika, o bankama, o samoproglashenim moćnicima, o tlačiteljima onih koji se usude misliti. Slobode u današnje vrijeme, koje su puna usta političara i tzv. elite, je najmanje, nikada nije bila toliko gušena. Nikada manje intelektualaca na našem prostoru koji se pokušavaju suprotstaviti ili bar argumentirati s moćnim "predstavnicima" naroda. Uvijek su postojali dovoljno hrabri ljudi koji su svojim riječima ili djelima doprinosili da se bar čuje sto misli i narod. Političari samo spominju "probijanje" proračuna i da treba štedjeti, a tko drugi nego opet narod. Jer samo kod običnog naroda nema potrebe za rastom vila, bankovnih računa, brojem skupocjenih limuzina, luksuznih putovanja i svega što nudi moć i novac. Je li normalno da u Bosni i Hercegovini plaće dva desetljeća ostaju iste, da sve zemlje susjedstva napreduju a u Bosni i Hercegovini se guši svaki napredak, je li normalno da nitko ne pita podrijetlo imovine svih onih koji drže sudbine obespravljenih u svojim rukama, potomaka istih koji to činiše i u bivšem sustavu. U nekim zemljama se bar priča o lustraciji a u Bosni i Hercegovini to nije ni na dnevnom redu. Sve

je pripremljeno da se narod dovede u bezizlaznu situaciju da mora odlaziti sa svojih ognjišta kako bi osigurali egzistenciju. I nikoga to ne brine, ne brine sto se broj razreda po školama smanjuje, što nas nestaje, jer misle robova na ovim prostorima će uvijek biti. Zaboravljaju da robovi ne mogu izgubiti vile, zlatne poluge i život okupan luksuzom.

Zora Palac, prof.

ISTINA O ČOVJEKU

Slika društva u kojem živimo kao i problemi života: od krize identiteta osobe, povećanog broja samoubojstava, psihičkih bolesti, depresije, krize očinstva, krize majčinstva, krize obitelji, moralni neredi (razvodi, istospolni brakovi, trasgresije), problemi vezani uz različite vrste opijata (alkoholizam, droge, spolne i virtualne ovisnosti), porast nasilja, kriminala, korupcije... i više su od pokazatelja da smo negdje zašli na krivi put. Razlog je u tome što smo kao pojedinci i kao društvo zaboravili ili izgubili pravi cilj postojanja čovjeka. Odnosno gdje je mjesto čovjekova ostvarenja. Mi katolici vjerujemo kako samo Bog može reći i dati odgovor. Bog - Isus nam je i dao odgovor, odnosno uputio nas je na Njega. Odgovor je Kraljevstvo Božje. Isus nas želi uvući u Kraljevstvo Božje. Govori kako je ono već ovdje prisutno. Glavni cilj za Isusa je doći u Nebo! To je svrha života. To je život prema Životu. A da bismo to mogli, moramo postati osobe koje su spremne za život u Bebu ili Raju – osobe koje su sposobne za ljubav i zajedništvo!

Namjera moderne filozofije bila je da racionalno, koherentno i sustavno protumači cjelokupnu zbiljnost svijeta, čovjeka, povijesti i Boga. Međutim izbacivanje kršćanske perspektive koja je davala apsolutne, objektivne vrijednosti i odrednice, perspektive Boga i Objave koja je univerzalna jer obuhvaća svakog čovjeka, izbacivanje Ljubavi i spasenja koji su temelj postojanja, dovelo je do individualiziranja spoznaje. Ograničeni čovjek postao je mjera spoznaje koja je onda isto tako postala ograničena, individualna, iskrivljena, bolesna, problematična... već onakva kakav je sam tvorac (čovjek) te spoznaje bio. Pogreška je što se onda ta ograničena spoznaja postavljala za apsolutnu.

U ovom članku donosim kratki povijesni pregled razvoja pojma OSOBE u kojem ćemo moći konkretno pratiti postepeno rastakanje osobe, pojedinca, obitelji i društva, pa čak i konkretne stvarnosti oko nas koja se na kraju, čini mi se, pretvara u jedan ogromni virtualni ekran! A mi svi postajemo samo glumci globalnog realityja čije konce povlače neki „ljudi iz globalističke sjene.

POVIJESNI PREGLED RAZVOJA POJMA „OSOBE“

1. POJAM OSOBE I NJEZINA VRIJEDNOST

OSOBA u običnom govoru često puta znači isto što i ljudsko biće, pojedinac ili čovjek. No, to je značenje preširoko i loše definirano i često postoji nesklad između uobičajene upotrebe pojma „osoba“ i načina na koji ga preuzimaju neki filozofski smjerovi, osobito u bioetici.

U suvremenim filozofskim nastojanjima da se odredi značenje toga pojma te ograniči njegova primjena, pojedini autori tvrde kako nije nužno da se pojmovi „čovjek“ i „osoba“ podudaraju, tj. kako je opravdano smatrati da sva ljudska bića nisu nužno osobe, te da i neka bića, koja ne pripadaju ljudskoj vrsti mogu nositi tu oznaku osobe (npr. božanske osobe, anđeli...).

Neki se autori kao npr. Peter Singer¹ pitaju ne bi li se moglo i neke inteligentne životinje (čimpanze, gorile) svrstati među osobe. Osim toga tvrde da jedan te isti pojedinac može u svome životu postupno biti i više osoba.

Na pojmu osobe, zapadna kultura i filozofska misao imaju zahvaliti upravo kršćanskoj vjeri, odnosno teologiji kao njezinoj znanosti. O osobi, a još više o njezinim pravima, danas se govori vrlo često. A njome se bavi i jedan filozofski pravac u povijesti suvremene filozofije tzv. personalizam.

1.1. PROBLEM KRITERIJA U DEFINIRANJU OSOBE

Velika poteškoća ostaje određivanje kriterija² koji definiraju osobu i određuju tko ulazi, a tko ne ulazi u tu kategoriju. Tako npr. definicije osobe koje izrazito počivaju na racionalnosti isključuju duševnu poremećenost ili mentalnu zaostalost, jednako kao i neka ljudska bića (zigota, fetus, one koji su u komi) iz te kategorije, odnosno ljudskom biću oduzimaju značajku osobe.

U kriterijima za definiranje ljudske osobe koje predlaže suvremena bioetika susreću se uglavnom četiri kategorije.

---

1 Peter Albert David SINGER, australski filozof, bioetičar, s jedne je strane hvaljen radi svoje borbe protiv rasizma, sexizma, jednakosti svih živih bića, s druge strane je vrlo napadan i nazivan „profesorom smrti“ radi svoje etike koja se zalaže za „kvalitetu života“. Smatra da je najvažnije svojstvo čovjeka i neljudske životinje to što su oboje sposobni patiti (to je temelj njegove jednakosti svih živih bića). Stavlja znak jednakosti između te sposobnosti svih životinja da pate/uživaju i njihove kvalitete života. Odnosno smatra da koliko je tvoja patnja veća, toliko je kvaliteta tvoga života manja. Zato se on zalaže za ubijanje bolesnih beba (bebe do tri mjeseca za njega nisu osobe jer nemaju svijesti) i eutanaziju (jer bolesnim ljudima skraćujemo patnju). Izraze kao „svetost života“, „čovjekovo dostojanstvo“ i „čovjek stvoren na sliku Božju“ smatra lažima. Uvršten je u knjigu Donalda DE MARCA & Benjamina WIKERA, *Arhitekti kulture smrti*, Verbum, Split 2007. jer širi ideje kulture smrti: osobu poistovjećuje s razumom, dozvoljava spolne odnose između čovjeka i neljudske životinje, ne raspoznaje istinsko dostojanstvo ljudske osobe (svetost života i smisao patnje) i jer ubijanje neuduznih ljudskih bića – mladih i starih – smatra lijekom za ozdravljenje ljudskog društva.

2 Usp. Ante GABRIĆ, *Osoba* (1) u Glas Koncila, Broj 15, (1555), Uskrs 2004.

Prva osobina osobe je *racionalnost* tj. sposobnost za apstraktno mišljenje kojim nadilazi ono što je neposredno prisutno „ovdje i sada“.

Druga osobina je *samosvijest* te refleksija o sebi (čovjek ne samo da misli o drugim stvarima, nego misli i o sebi i o svojim činima).

Treća osobina je *vladanje sobom* i svojom aktivnošću – samostalnost - (baš zato jer ima razum i slobodnu volju).

Četvrta osobina je *društvenost*, odnosno čovjek ima odgovornost za svoje postupke (pred sobom, drugim ljudima i Stvoriteljem).

Takav način definiranja osobe postavlja velike poteškoće jer u ljudskom životu postoje granična stanja (embrionalno, komatozno stanje, duševna poremećenost, mentalna zaostalost) u kojima se može smatrati kao da je razum odsutan, teško je pronaći samostalnost, a i komuniciranje je poremećeno. Ovdje se postavlja pitanje dostojanstva ljudskog bića kao i prava pojedinca na život. A u slučajevima kad su poremećene funkcije razuma i slobodne volje, lako se podlegne napasti da se uskrati značajka osobe. Dolazi se dakle u situacije u kojima se nalazimo pred ljudskim bićima koja se ne smatraju osobama, odnosno prava koja se izravno primjenjuju osobi, njima se djelomično ili u cijelosti dovode u pitanje. Glavno pitanje postaje tada poštivanje koje bi im se trebalo iskazivati. Štoviše, kad su u pitanju embrij ili fetus, govori se da ih treba priznati „kao potencijalnu ljudsku osobu čije se poštivanje nameće svima“.

1.2. BOGATSTVO ZNAČENJA OSOBE

Riječ *osoba* ima velik opseg značenja³ i zato što je pod različitim vidicima proučavaju sociolozi, psiholozi, psihoanalitičari, pravnici, političari i dr. Bila je korištena za označavanje bilo kojega čovjeka, pojedinca, ukoliko se na neki način može razlikovati od drugih ljudi s kojima dijeli istu narav, ali je korištena i za isticanje neprenosive jedincatosti pojedinca, njegove jedinstvenosti. Ipak, i ova dva izraza (pojedinaac – osoba) potrebno je razlikovati. O *pojedincu* će se govoriti kada se radi ponajprije o isticanju identiteta opće ljudske naravi (univerzalna vrijednost), ali će se misliti na *osobu* kada se želi inzistirati na jedincatosti, neusporedivosti i posebnosti svakog pojedinog čovjeka. Dakle, pojmom osoba zapravo se želi istaknuti čovjekova naročitost ili posebnost kojom se on izdiže iznad svih ostalih živih bića.

Razlog ovog razlikovanja može dolaziti također od činjenice, da se povijest pojma osoba razvila na dvama različitim područjima:

---

3 Usp. Angelo SCOLA/Gilfredo MARENGO/Javier PRADES LÓPEZ: Čovjek kao osoba, Teološka antropologija, KS Zagreb, 2003. str. 164.

a) na području opće uporabe, vlastite svakodnevnom životu, koja se potom proširuje na područje morala, prava ili filozofije;

b) na području teologije, gdje je pojam osobe poprimio nov smisao, napose zahvaljujući trinitarnim i kristološkim istraživanjima.

Pojam osobe dobio je zapravo tijekom povijesti svoje osobito dostojanstvo tek kada je prosvijetljen kršćanskom vjerom. Gdje se to nije dogodilo – ili gdje nije više tako – ljudska osoba teži da bude preuzeta u sferu puke individualnosti.

2. ETIMOLOŠKO ZNAČENJE

Rasprava o etimološkom značenju pojma *osoba*⁴ nije dospjela do konačnih zaključaka.

Po jednoj teoriji riječ osoba dolazi iz grčkog *πρόσωπον*, *prósōpon*, ali ta riječ ne znači maska, ukoliko se hoće potkrijepiti ta zamisao. U grčkoj uporabi označuje ono što upada u oči, ono što se vidi, lice, obraz, izgled i samo je u prenesenom smislu maska i uloga glumca. U biblijskom grčkom (LXX) *prósōpon* se javlja više od 850 puta, uglavnom odgovarajući hebrejskoj riječi *panîm* koji označuje crte lica, obraz, ali i prednji dio nekoga neživa objekta. Često se pridržava za označavanje Božjega lica, ono što Bog pokazuje čovjeku o sebi (Br 6, 25; Ps 12, 2). U profanome grčkom jeziku *prósōpon* ne poprima značenje osobe (persone) u pravnome smislu, osom možda kasnije.

Nema odgovarajućeg temelja niti povezivanje riječi persona s latinskom riječi *personare* (per-sonare: govoriti pomoću...), shvaćenim kao risuonare (odjekivati), činiti da odjekuje, koji opet označuje kazališnu masku pomoću koje je antički glumac određivao lik koji interpretira i koja je omogućavala njegovom glasu da se čuje dovoljno daleko u amfiteatru.

*Čini se vjerojatnijim da prve tragove ove riječi treba tražiti u okviru etruskog izraza phersu, koji bi označio masku ili maskirana pojedinca u obredima u čast božice Phersepone. U kasnijem razdoblju persona će također poprimiti značenje uloge, lika neke opere i možda čovjeka pojedinca.*⁵

4 Usp. Angelo SCOLA/Gilfredo MARENGO/Javier PRADES LÓPEZ: nav. dj. str. 166.

5 U članku Doc. Dr. Sc. Ivana ŠESTAKA: *Prinos kršćanstva filozofskoj misli o čovjeku*, u *Obnovljeni život* (55) 4 (2000) str. 439. nalazimo malo drugačije etimološko objašnjenje riječi osoba. „Latinska riječ *persona* (osoba) potječe od naziva za masku kojom se u kazalištu predstavljalo etruskanskog boga podzemlja imenom Phersu. Izraz je otada općenito označavao masku, a zatim i pojedinog čovjeka, lik s kojim se glumac u kazalištu poistovjećivao. Tako je latinski izraz persona zapravo prijevod grčke riječi *prósōpon* (kazališna maska).“

3. POVIJESNI RAZVOJ POJMA OSOBE

U svom sastavnom pristupu filozofske nauke o čovjeku, odnosno filozofske antropologije⁶, Dr. sc. Ivan Šestak uzima u obzir, za razliku od klasičnih skolastičkih udžbenika ove discipline, i mišljenja o čovjeku u cjelini, kakva su nam u naslijeđe ostavila pojedina povijesno – filozofska razdoblja odnosno njihovi predstavnici. A posebno u trećem članku on nastoji opisati trag što ga je kršćanstvo, zahvaljujući svojoj poruci spasenja, ostavilo u europskoj filozofskoj misli o čovjeku.

Pregled započinje antičkim poimanjem pojma osobe, preko izrade kršćanskog teološkog učenja o Trojstvu i Utjelovljenju. Imajući u vidu poistovjećivanje osobe s pojedincem obdarenim razumom i slobodom, proći ćemo kroz srednji vijek, prosvjetiteljstvo i modernu filozofiju sve do personalističke filozofije u prvoj polovici 20. st. koja je posebice utjecala na socijalni nauk Crkve.

3.1. ANTIČKO DOBA

U grčkom filozofskom rječniku, ni u rimskoj, a niti u drugim nekršćanskim kulturama ne nalazimo izraz kojim bi se izrazila čovjekova posebnost. Prof. Ivan Devčić to tumači religioznim i metafizičkim razlozima, odnosno, objašnjava da „osoba u tim kulturama izostaje zbog nepersonalističkog poimanja Boga i univerzalističke slike svijeta u kojoj se realnost pripisuje općem i univerzalnom, a ne konkretnom i pojedinačnom.“⁷

Ipak, određena upotreba izraza osoba (*prósōpon*) postoji⁸, iako na potpuno elementaran i empirijski način i nalazimo je već u vrijeme Cicerona (umro 43. pr. Kr.). Kod Seneke (umro 65. po Kr.) može se pronaći kako u odnosu na opći pojam čovjštva (*homo*), izraz osoba, *persona* također koristi za opisivanje pojedinačnog ili određenoga ljudskog pojedinca.

Gaj će organizirati građu građanskog prava u tri odsjeka: zakon koji se odnosi na osobu (*persona*), na stvari (*res*) i na djelovanja (*actiones*). I ovdje se riječ osoba pojavljuje kao sinonim za čovjeka pojedinca.

Možemo dakle zaključiti da je u grčko–antičkom svijetu osoba (*persona*) već mogla izraziti ideju ljudske individualnosti, pojedinca. Ovo značenje osobe još nema ništa zajedničkog s individualnošću duhovne naravi, dakle s onim što mi danas držimo osobom.

6 U ovom ću se kratkom pregledu povijesnog razvoja pojma osobe većinom služiti znanstvenim člancima Ivan ŠESTAK: *Shvaćanje čovjeka u povijesti filozofije* (I) u *Obnovljeni život* (58) 3 (2003) str. 283 – 303. Isti, *Shvaćanje čovjeka u povijesti filozofije* (II) u *Obnovljeni život* (60) 1 (2005) str. 3 – 29. Isti, *Prinos kršćanstva filozofskoj misli o čovjeku* u *Obnovljeni život* (55) 4 (2000) str. 433 - 454.

7 Ivan DEVČIĆ, *Pred Bogom blizim i dalekim. Filozofija o religiji*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 1998., str. 201.

8 Usp. Angelo SCOLA/Gilfredo MARENKO/Javier PRADES LÓPEZ: nav. dj. str. 166.

3.2. STARI ZAVJET

Semitskom izrazu Staroga zavjeta bile su strane apstraktne definicije, pa prema tome i definicija osobe, ali je ipak sadržaj tog pojma bio poznat. Tako je riječ „*srce*“ označavala čitavu nutrinu čovjeka (usp. Iz 3,1; Iz 10,7), tj. njegovu samosvijest, spoznaju, težnju, osjećanje, htijenje, sposobnost za moralno prosuđivanje ponašanja te time i odgovornost. Dakle, riječ „*srce*“ nije kao u današnje vrijeme označavala čovjekovo emocionalno područje nego zapravo ono što čini sadržaj pojma osobe. Stvarnost osobe izricala se i riječju „*lice*“ (usp. Post 32,11; 2 Sam 17,11; Izr 27,17; 28,21) što previše i ne čudi jer bit čovjeka većinom i dolazi do izražaja na licu. Također je fenomen osobnosti u SZ izražen u čovjekovoj mogućnosti govora kojom se on razlikuje od svega ostalog stvorenja, a posebice u mogućnosti slobodne odluke kojom čovjek sam sebe određuje.

U daljnjem razvoju pojma i značenja osobe glavnu ulogu odigralo je kršćanstvo.

3.3. KRŠĆANSTVO I OSOBA

Kršćanstvo, prvenstveno u odnosu na mentalitet grčke kulture u kojem je zaživjelo, definitivno donosi novo shvaćanje čovjeka. Sada je on naslovljen na Boga, otkupljen, te pozvan da Bogu dadne odgovor koji ima težinu za svu vječnost. Time je čovjek zadobio na značenju u svojoj individualnosti, slobodi i odgovornosti. No ipak, kršćanskoj temeljnoj istini o Kristovom utjelovljenju ima se zahvaliti otkriće pojedinca kao osobe. Stoga ne treba čuditi što se pojam osobe nije kristalizirao polazeći od čovjeka kao osobe, nego polazeći od božanskih osoba u Presvetom Trojstvu.

3.3.1. Dogmatski sabori: Trinitarna i kristološka uporaba osobe

U prvim stoljećima kršćanstvo je nastojalo definirati sadržaj svoje vjere, svojih istina kao odgovor na utjecaje iz drugih svjetonazora, ali i iz potrebe očuvanja unutarnjeg jedinstva vjerovanja. Povijesno je pojam osoba ušao u teološku refleksiju zajedno s raspravama trinitarnog i kristološkog karaktera koje su se razvile početkom III. st. Od toga razdoblja taj pojam je preuzeo vrlo važnu ulogu u razvoju razumijevanja vjere.

Čini se da je Tertulijan (II. st. n.e.) bio prvi kršćanski autor koji spominje pojam osoba. On je, naime, učinio veliki korak naprijed na području kristološke terminologije kao i teološke uopće. U svom djelu „*Adversus Praxeam*“

napisanom protiv heretika modaliste⁹ Praxeasa, odlučno brani razliku između Oca i Sina te različitost između Boga i čovjeka u Isusu Kristu.

Presudnu ulogu odigrali su veliki crkveni oci iz Kapadocije – Bazilije (330.-379.), Grgur Nazijanski (330.-390.) i Grgur iz Nise (335.-395.), koji su usvojili, ali i prilagodili grčki filozofski instrumentarij, te tako učinili mogućim presudne crkvene sabore koji su definirali kristološke i trinitarne dogme.

Oni su razlikovali dva temeljna termina *ousía* i *hypóstasis* koje su primijenili na osobe Presvetog Trojstva u njihovom jedinstvu i različitosti. Riječ *ousía* bila je upotrijebljena za ono što može biti zajedničko za više individuuma – u ovom slučaju to je božanska narav – dok je riječ *hypóstasis* označila konkretno i individualno ostvarenje zajedničke naravi – u ovom slučaju svaku od triju osoba Presvetog Trojstva. Tek na temelju tih razlikovanja, bili su mogući potonji crkveni sabori sa svojim definiranim i obvezujućim istinama vjere. (IV. Opći sabor u Kalcedonu¹⁰ 451. god. i Opći sabor ili II. Carigradski¹¹ 553.g.).

Na taj je način latinski termin *persona* (osoba) dobio novo značenje, mnogo bliže latinskim izrazima *substratum*, *suppositum*. No u svakom slučaju, otad pa dalje, pod izrazom osoba više se ne misli na *prósōpon* u grčkom kazalištu, nego prije svega u teologiji, na individuum, pojedinca u njegovoj nenadomjestivoj osobitosti koji u konkretnosti ostvaruje, kao jedan određeni i nezamjenljivi subjekt jednu bit ili narav zajedničku s drugim individuima ili subjektima.

Daljnji razvoj pojma osobe u teologiji, kako bi se sačuvao teološki smisao jedinstva Krista, više inzistira na individualnosti i racionalnosti osobe, nego na ovom njezinom relacijskom aspektu koji je istaknulo evanđelje i patristika.

3.3.2. Sv. Augustin

Daljnem razvoju pojma osobe – najprije unutar Presvetog Trojstva, a potom i čovjeka kao osobe – pridonio je sv. Augustin (354. – 430.). Upravo ga zato neki stručnjaci smatraju utemeljiteljem proučavanja čovjeka kao osobe. U

---

9 Modalisti – zastupnici kristološke hereze iz 2. i 3. st. koji smatraju da je Isus Krist samo jedan način (modus) kako se Otac objavljuje. Između Oca i Sina nema realne razlike, nego samo u načinu pojave. Zastupaju ga Noet, Praxeas i Sabelije. (Usp. FRA NIKOLA VUKOJA, *Otajstvo Utjelovljene Riječi*, Skripta, Zagreb, str. 66.)

10 „Njega, jednog te istog Krista, Sina, Gospodina, jedinorođenog priznajemo u dvije naravi – nepomiješano – nepromjenjivo – nepodvojeno – nedjeljivo – tako da se nikad zbog jedinstva ne dokida različitost naravi, nego naprotiv ostaje vlastitost jedne i druge naravi koje se sastaju u jednu osobu i jednu hipostazu (eis hen *prósōpon* kai mian hypostasin).“ (usp. DS 301-302)

11 Riječ Božja sjedinjena je s tijelom „kath hypostasim“ – secundum subsistentiam – po *hypóstazi*. Time je još jasnije nego na Kalcedonu rečeno da je načelo Kristova jedinstva osoba ili *hypóstaza* Druge božanske osobe. (Usp. Fra Nikola VUKOJA, *Otajstvo Utjelovljene Riječi*, Skripta, Zagreb, str. 89.)

svom traktatu O Trojstvu („De trinitate“)¹² sv. Augustin prevodi grčki pojam *hypóstasis* s latinskim pojmom *persona*, a ne *essentia* ili *substantia* koje po sebi mogu označavati nešto što je zajedničko mnogim individuima, dok se pod riječju *persona*, posebice unutar Trojstva, razumijeva nešto pojedinačno i individualno. Osim toga, upravo je Augustin zaslužan što je značenje osoba, dakako na analogan način, prošireno i na čovjeka. Unatoč svemu, Augustin nam je ostao dužan cjelovitu definiciju ljudske osobe. Nju ćemo naći malo poslije u razdoblju skolastike.

3.3.3. Srednji vijek i skolastika: pojedinac obdaren razumom

Najpoznatija i pomalo najraširenija definicija čovjeka je ona da je on “animal rationale”¹³ koja vuče svoje korijene iz grčke sintagme: ζῷον λόγῳν ἔχων¹⁴. Čovjek je, naime, živo biće koje posjeduje razum i koje se služi verbalnim govorom kao produktom intelekta što ne možemo susresti kod ostalih bića. Ta karakteristika, zajedno s drugim obilježjima, preuzeta je, dakle, iz grčke antičke filozofije i prenesena u srednjovjekovnu kršćansku filozofiju i teologiju. Sve do novoskolastičkih udžbenika 19. stoljeća ona vrijedi kao neosporni klasični *antropološki* element koji je imao svojih pozitivnih posljedica i na praktični aspekt ljudskog djelovanja.

Slavnu i cjelovitu definiciju čovjeka nalazimo u filozofa i državnika Severina Boetiusa (480. – 524.). On je svojom jasnoćom definicija, koja je sigurno plod njegova proučavanja Aristotelove logike, otvorio put srednjovjekovnom skolastičkom, dakle sustavnom razmatranju, pa ga se stoga i smatra duhovnim začetnikom velikih suma. Njegova definicija osobe, koja je uostalom postala klasična glasi: “*Persona est rationalis naturae individua substantia*”, tj. osoba je individualno biće racionalne naravi. Razum, razumsko i dalje ostaje ključno, ali se odbacuje ili stavlja u drugi plan ono animalno, životinjsko, a na njegovo mjesto dolazi nedjeljiva «individua» koju se može «rastavljati» tek zbog didaktičkih, metodičkih, spoznajnih razloga kako bi se dublje prodrlo u njen način egzistiranja. Njom je otvoreno rečeno da čovjek ne pripada animalnom svijetu i da to ni u kojem slučaju ne može biti integralni dio njegove definicije.

Ova koncepcija čovjeka što ju je stvorio Boetius, bit će jako znakovita za zapadnoeuropsko srednjovjekovlje, naročito njenu filozofiju u kojoj središnje mjesto zauzima sv. Toma Akvinski (1225. – 1274.). U svojoj detaljnoj antropološkoj razradi, Evanđeoski Naučitelj ističe upravo odličnost

12 Hrvatski prijevod djela izašao u izdanju Službe Božje, Split, 2009., “*Sveti Augustin: Trojstvo*”, autora fra Marijana MANDACA. Na 672 stranice autor je knjigu preveo, napisao uvod i bilješke.

13 Doslovno: razumna životinja.

14 Biće koje je u stanju govoriti. Izričaj kao takav odnosi se samo na čovjeka jer druga živa bića nemaju to svojstvo u takvom omjeru i tako logično utemeljeno.

i dostojanstvo ljudske osobe, jer je ona biće preko kojega se na najodličniji način manifestira bitak. Inače, on u svemu prihvaća Boetijevu definiciju osobe. Poslije su skolastici običavali osobu nazivati „*suppositum rationale*“¹⁵.

Važno je primijetiti kako se definicijama osobe koju iznose sv. Toma (definiranjem osobe u Presvetom Trojstvu kao „subsistentne“¹⁶ relacije“ a čovjekove osobe kao „subsistentne forme“) i skolastici (*suppositum rationale*) sve više podvlači pojedinačno, zasebno - koje u sebi bivstvuje, nauštrb stava da bi ljudska osoba u sebi uključivala oznaku relacionalnosti.

3.4. SADRŽAJ POJMOVA U KLASIČNOJ DEFINICIJI OSOBE

Da bi nam pojam osobe bio što jasniji, potrebno je barem na kratko razjasniti pojmove sadržane u njezinoj klasičnoj definiciji.

Kad se kaže da je osoba „supstancija“, tada se pod tim misli – imajući pred očima nauku o kategorijama – da je ona biće koje postoji u samome sebi, biće koje pripada samome sebi za razliku od akcidenata koji pripadaju i postoje u nekom drugom biću kao svom nosiocu (subjektu) te su njegova određenja. Što znači da je osoba „*individualna supstancija*“? Individuum se klasično definira kao „*indivisum in se et divisum ab omni alio* – jedinstven u sebi i odijeljen od svega drugoga. To znači da je osoba jedno konkretno u sebi postojeće jedinstvo koje je istodobno i različito, odijeljeno od svega drugoga. Drugi dio definicije „*rationalis naturae*“ – racionalne naravi označava da je razlikovni znak za osobu kao individualnu supstanciju upravo racionalnost jer postoje i druge individualne supstancije koje se ne mogu nazivati osobama, i to zato što nemaju razuma. Racionalnost se očituje u čovjekovoj mogućnosti spoznavanja i htijenja koje su duhovne naravi. To pak napokon znači da je čovjek kao osoba svojom duhovnošću u spoznaji upućen na svu širinu bitka, a u svojoj volji usmjeren prema punini dobrote, dakle prema Bogu kao punini istine i dobrote koji jedini može utažiti njegovu duhovnu žed.

3.5. MODERNA FILOZOFIJA

Namjera moderne filozofije, ukratko, bila je racionalno, koherentno i sustavno tumačenje cjelokupne zbiljnosti: svijeta, čovjeka, povijesti i Boga.

---

15 *Suppositum* - (od lat. *suppono*, 3. = podmetnuti, podložiti; zasebnina). *Suppositum* seu *hypostasis* est *substantia singularis, completa, ut aliquid totum in se subsistens* (seu *alteri non communicata*) - Supozit ili hipostaza jest ona supstancija koja je pojedinačna, potpuna i koja zasebice kao cjelina u sebi bivstvuje (ili ne pripada drugom biću). Ono po čemu je neka supstancija *suppositum*, apstraktnim izričajem zove se *subsistentia*. Pojam *suppositum* je puno korišten u srednjem vijeku, pa i u prvom dijelu moderne filozofije, za označavanje osobe. (Usp. G.W. Leibniz, *Teodicea* I, 59). Kasnije ostaje u uporabi u skolastičkoj tradiciji.

16 *Subzistencija* - ono po čemu neka supstancija zasebice u sebi bivstvuje.

Dok su kršćanske antropologije srednjega vijeka, uz ponešto vrlo važnih varijacija, ipak bile u načelu jedinstvene, novi vijek u svojoj filozofskoj, a posebno onoj profano-znanstvenoj misli jako je raznolik u koncipiranju čovjeka. Razlikujemo slijedeće filozofske pravce: *Racionalizam*: filozofsko učenje, koje smatra da se objektivna stvarnost može spoznati samo mišljenjem, da se temelji na umu, razumu, intelektu. Ocem racionalističke struje u filozofiji smatra se R. Descartes (1596. – 1650.).

Empirizam: filozofski pravac koji zastupa stanovište da je iskustvo osnovni izvor saznanja. Promovirali su ga F. Bacon (1561. – 1626.), T. Hobbes (1588. – 1679.), J. Locke (1632. – 1704.), te D. Hume (1711. – 1776.).

U budućnosti će – kako to sažima španjolski filozof Carlos Valverde – subjektivno postati važnije od objektivnog, predodžba od zbiljnosti, fenomen od bitka, psihologija od ontologije, znanost o mjerljivome i verificirljivome bit će važnije od znanosti o čovjeku, filozofija od teologije. Descartesov će „ja“ od sada stajati na distanci svemu nasuprot – pa i drugom čovjeku – kao svome „ne-ja“. Drugi kao osobe ne stoje sa mnom kao osobom ni u kakvom odnosu. Descartesova redukcija biti čovjeka na misleći subjekt shvaćenog u svojoj autonomnosti izdići će ga kasnije u idealizmu u apsolutni um te će čitava zbilja postati jedno duhovno događanje.

S druge strane antropološka slika koju daje empirizam: čovjek zatvoren u subjektivitet svojih osjetnih opažanja, uronjen u ne-spoznavu svake transcendentne istine, bez ikakve mogućnosti objašnjenja smisla svojega života, kao osoba bez ikakve vrijednosti, sveden na lutku ugodnih ili bolnih dojmova – predstavlja destrukciju čovjeka kao osobe.

S prosvjetiteljstvom¹⁷ dolazi do kulminacije racionalizma jer razum kao posljednja i jedina norma dominira ne samo u sferi teoretskog znanja, nego i na volitivnom, etičkom, religioznom i umjetničkom području. Veličanje uloge razuma prikratilo je čovjeka u njegovoj afektivnosti i fantaziji jer se ozbiljno ne uzima čovjek u njegovoj cjelovitosti. Vjera u neprestani napredak zasnovan na neslućenim mogućnostima razuma usmjerenima prema stvaranju „raja na zemlji“, protivi se čovjeku kao ograničenom biću. Ova je teorija danas naravno napuštena jer upravo zahvaljujući razumu doveli smo i čovjeka i zemlju do ruba uništenja. A prosvjetiteljski antitradicionalizam, usmjeren prema potpunoj slobodi razuma, a protiv tradicije i monarhičke države, te Katoličke crkve

---

17 Prosvjetiteljstvo ili iluminizam je manje filozofski pokret, a više jedna duhovno-kulturno-povijesna pojava koja će izvršiti utjecaj na sva područja duhovnog, kulturnog, socijalnog, političkog i ekonomskog života u Europi u 18. st. Vuče svoj naziv iz posvemašnjeg povjerenja u „svijetlo“ razuma. Sa sobom će donijeti liberalizam i deizam. Predstavnici: Voltaire, Denis Diderot, David Hume, J.J. Rousseau, G. E. Lessing, E. Burke...

isto je velika zabluda. Jer što je čovjek bez tradicije, korijena koji ga određuju, kojima pripada. Tradicija je upravo čovjekova vlastitost.

3.6. POIMANJE ČOVJEKA U 20. i 21. st.

Filozofska se misao 20. st. razgranala u mnoštvo pravaca te su se stoga i umnožile slike o čovjeku. Ne samo da je svaki filozof, nego je, štoviše, i svaki psiholog i sociolog imao vlastitu „antropološku paradigmu“. Bloch nam je tako ostavio „utopijskog čovjeka“¹⁸, Freud „instinktivnog čovjeka“ kojim ovladava nesvjesno, Jung i Cassierer „simboličkog čovjeka“, Marcel „problematičnog čovjeka“, Buber¹⁹ i Lévinas čovjeka kao dijaloško biće, Lévi-Strauss i Gehlen čovjeka kao „kulturno biće“, Heidegger čovjeka kao tjeskobno biće, Sartre čovjeka kao biće dosade... Svi su ovi pogledi ušli ne samo u konstrukcije filozofske discipline o čovjeku nego su postali i tenor raspoloženja čovjeka toga doba.

Najvažniji filozofski pravci su egzistencijalizam²⁰, strukturalizam²¹ i postmoderna, te pokušaj konstrukcije filozofske antropologije.

Postmodernističko razdoblje je na prvom mjestu plod zrelog kapitalizma i tehnoloških dostignuća. Ono predstavlja važnu promjenu „produktivnog“ društvenog poretka u potrošački usmjereno „reproduktivno“ društvo. To se tipično odnosi na masovne medije, napose na promidžbene i zabavne programe, koji sve više predstavljaju svijet simulacijama koje postupno postaju stvarnost. U takvim okolnostima, postaje nemoguće razlučiti privid od zbilje.“²² Upravo to postaje velika opasnost za društvo jer se sve više vodi pasivan, virtualan život koji odvaja pojedince od stvarnosti njihovih vlastitih pojedinih situacija.

U istom tekstu o Postmodernizmu i proučavanju budućnosti, J. Thomas Walker iznosi četiri važne deskriptivne značajke postmodernog svijeta: *plitkost, nepovijesnost, bezvremenost i koncepcija svijeta kao tehnološkog konstrukta.*

---

18 „Biće u projektu: ja jesam, ali sebe nemam, zato tek postajem.“ Usp. Tomislav IVANČIĆ: *Tko je čovjek*, Tevizija, Zagreb 2000., str. 27.

19 „Netko na mene misli, dakle jesam!“ Martin Buber

20 Egzistencijalizam (od pojma egzistencija – postojanje) koji je veliki utjecaj imao između 20 - 60- tih godina 20. st. Glavni predstavnici su M. Heidegger (1889. – 1976.), K. Jaspers (1883. – 1960.) te J. P. Sartre (1905. – 1980.) Dominantnim nazorom na svijet postaju relativizam i subjektivizam koji su završili u moralnom kaosu, čije su posve logičke posljedice volja za moć i prezir vrijednosti ljudske osobe – i to u ime rase, odnosno besklasnog društva. U ovakvom ozračju ljudski život gubi smisao i vrijednost.

21 Strukturalizam, filozofski pravac koji je kratko trajao, ali je imao značajan utjecaj, nadolazi na mjesto gasećeg egzistencijalizma 70-tih godina 20.st. Najznačajniji predstavnici M. Foucault (1926. – 1984.) i C. Lévi-Strauss (1908.).

22 Usp. J. Thomas WALKER, *Postmodernizam i proučavanje budućnosti*, prev. Ognjen Strpić na <http://www.mi2.hr/~ognjen/tekst/twalker.htm>.

1. On je “*plitak*” (tj. “dobijaš ono što vidiš”). Kulturni proizvodi nemaju intenzitet niti emociju u pozadini jer su odvojeni od ljudi koji ih proizvode. To su tek potrošne slike.

2. *Nepovijestan* je i trenutna. Ne odnosi se na protekle borbe i ljudska stradanja. Tradicije se mogu “miješati” ili “slagati” poput slagalice, a ne više zasnivati ili čuvati.

3. *Bezvremen* je. Bavi se organizacijom fragmenata kulturalnog značenja u prostoru. Vremenski odnos tih fragmenata nije izvanjski označen, nego ga individualni čimbenik treba interno rekonstituirati.

4. Taj je svijet zamišljen kao prvenstveno *tehnoški*, a tek onda prirodni entitet; sličnije kompjutorskoj mreži nego ekološkoj ravnoteži.²³

Takav pristup životu naravno da dovodi do preispitivanja tradicionalnih društvenih normi i vrijednosti (obitelji, naobrazbe, religije i drugoga) koje se moraju nanovo izgraditi u svjetlu postmodernoga svijeta u kojem je društvo zapravo u ozbiljnim poteškoćama u „smislu propadanja povezanosti, gubitka dubine i nedostatka povijesti ili ma kakvog metanarativa kulturne prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti.

S obzirom na obilježja postmodernog pojedinca, postavlja se pitanje o temelju održanja zajednice ako ljudi više ne posjeduju čvrst identitet i sve su više orijentirani na sebe same, bez obveza i utvrđenih parametara ponašanja. Kako je znanje relativno, eventualno odbacivanje onih odgovornosti koje nisu vezane za vlastite poznate potrebe i želje postaje društveno opasno te tako prastara napetost između pojedinca i zajednice ne samo da ostaje neriješena, nego postaje gorućom.²⁴

Osoba je sve manje razumljiv „residuum“ koji se mnogo lakše shvaća i izriče identifikacijskim brojem.

4. SUVREMENI KRŠĆANSKI MISLIOCI O ZNAČENJU OSOBE

U suvremenoj misli, bio je bogat i plodan pokušaj ponovnoga stavljanja poimanja osobe u središte antropološke refleksije preko onoga što je nazvano dijaloški personalizam.

4.1. PERSONALISTIČKA FILOZOFIJA 20.st.

U središtu personalističke misli je odnos osobe i ljudskoga društva. Osoba, prema personalističkom shvaćanju, jest duhovna stvarnost koja teži za vječnošću, no ona je i “u tijelu sadržan bitak” te je stoga pozvana na društvenu

---

23 Isto.

24 Isto.

zauzetost koja svoj najautentičniji izraz nalazi u političkom djelovanju. Čovjek, kako ga shvaćaju personalisti, nije “dovršeno biće”. On je biće u nastajanju, raste kroz rad i u zajedništvu s drugim osobama u društvu.

Uz glasovite predhodnike, kao što su B. Pascal (1623.-1662.) ili S. Kierkegaard (1813.-1855.) personalistički pokret, temeljno kršćanski (i katolički) razvija se u Francuskoj, početkom tridesetih godina 20. st. oko novina *Esprit* koje je izdavao veliki francuski filozof Emmanuel Mounier (1905.-1950.).

S filozofima kao što su Renouvier, Mounier, Buber, Scheler, Marcel, Nédoncelle, Guardini, Ricoeur, Heidegger, Brightmann, i dr. u prvi plan dolazi osoba u njezinoj konkretnosti i individualnosti. Zašto? Svi su ovi filozofi, premda pripadaju različitim misaonim strujama unutar povijesti suvremene filozofije – nastojali zapravo nadići isključivo intelektualističko gledanje na osobu (koje je započelo s Descartesom) koje ju je svelo na puko mišljenje.

Mounier je svojim personalističkim pogledima bio preteča suvremenog promišljanja Crkve tijekom Drugoga vatikanskog koncila osobito u pogledu govora o dostojanstvu ljudske osobe. Personalizam je u velikoj mjeri utjecao na papu Ivana XXIII., kao i na papu Ivana Pavla II., a i Benedikt XVI. ističe važan utjecaj personalizma na njegovu misao.²⁵

Smijemo dakle zaključiti da je nakon **individuacije** koja je prema E. Mounieru započela još u renesansi, zatim **despiritualizacije** te **depersonalizacije** moderne filozofije i totalitarističkih režima 20. st., upravo kršćanstvo predstavljeno u maloprije navedenim misliocima koji su bili mahom duboki vjernici, ponovno odigralo ključnu ulogu u razumijevanju osobe – upravo kao što je bilo na početku kad ju je trebalo ontološki odrediti. „*U isto se vrijeme mora priznati da napredovanje personalizma, koje je dragocjeno u mnogim aspektima, ne dolazi do rezultata koji su potpuno zadovoljavajući s gledišta utemeljenja.*“²⁶

---

25 O Mounierovom personalizmu piše Zoran VARGOVIĆ: *Pristup čovjeku u kontekstu pastoralne brige*, Nova prisutnost VI/3 (2008), str. 378-379. na www.hrčak.srce.hr/file/54975.

26 Usp. Angelo SCOLA/Gilfredo MARENGO/Javier PRADES LÓPEZ: nav. dj., str. 170.

5. ZAKLJUČAK

U najnovije vrijeme zanimanje za pojam osobe nije nestalo nego se povećalo, bilo s obzirom na evolutivnu psihologiju, bilo s obzirom na pravo, bioetiku i sociologiju. Moderna je bibliografija o osobi beskrajna. Ni na teološkom području ovo zanimanje nije izgubilo na aktualnosti, te su mnogobrojni autori koji se vraćaju na tu temu, napose polazeći od razumijevanja osobe unutar sustavne refleksije o misteriju Trojedinoga Boga.

U svojim teološkim projektima nanovo su razradili ovo poimanje slijedeći teolozi: J. Moltmann, R. Pannenberg, E. Jüngel, W. Kasper, H.U. von Balthasar. Kao njihova zajednička crta pokazuje se:

a) davanje prednosti „relacijskome“ pojmu osobe, povezanu s definicijom Rikarda od sv. Viktora u čijoj trinitarnoj teologiji već davno nalazimo prisutnu tu relacijsku dimenziju (kada objašnjava unutartrojstveni život u smislu Ljubitelja, Ljubljenoga i Ljubavi) i

b) kritički odnos prema Boetijevoj definiciji, previše ovisnoj o pojmovima „supstancija“ i „individualnost“. ²⁷

Postaje jasnim da ispravno razumijevanje pojma osobe ne može izbjeći posebnost sadržaja koju je on primio od kršćanske objave. Postoji međutim opasnost da ga se promatra negdje između antropološke dimenzije s jedne, i refleksije o Isusu Kristu i Trojstvu, s druge strane. A bit je da se njezina antropološka vrijednost tumači polazeći od osobe Isusa Krista koja je, upravo u svojoj jedinstvenosti utjelovljena Božjeg Sina, istina o čovjeku.

A istina o čovjeku je slijedeća:

5.1. Čovjek je biće odnosa

Čovjek je čovjek tek u odnosu, a taj odnos možemo promatrati u više dimenzija. Temeljne dimenzije toga odnosa prije svega su trojake – odnos sa samim sobom, s drugom osobom i s Bogom. Odnos – *relatio* je sržna kategorija kršćanske vjere. Sam Bog se objavio kroz odnos Oca, Sina i Duha Svetog u presvetom Trojstvu. Bit kršćanske objave, ali i spoznaje Boga jest u odnosu, a spoznati čovjeka, samoga sebe kao i drugoga, jednako je nemoguće izvan tih istih odnosa.

5.2. Čovjek je „osobno“ biće

Čovjek je „osobno“ biće ukoliko je u samom svome biću konstituiran na zajedništvo s Bogom, pozvan suobličiti se Kristu (usp. Rim 8,29). Dakle

---

²⁷ Usp. Angelo SCOLA/Gilfredo MARENGO/Javier PRADES LÓPEZ: nav. dj., str. 171.

biti „osoba“ nije nešto što je ljudskom biću pridodano, nego je bitna oznaka njegova bića.

5.3. Čovjek je pozvan na zajedništvo

„Pojam osobe nije moguće definirati izvan i odijeljeno od pojma zajedništva. Osoba i zajedništvo jesu u komplementarnom odnosu. Dapače, dinamički gledano, osoba je sva u odnosu te individuuum svoju osobnost ima po totalitetu u koji ulazi. Osoba izranja iz odnosa kao imenovano bogatstvo, koje se razotkriva susretniku uvlačeći ga u suodnos. Ona se nudi drugome kao šansa rasta. (...) Dakle, zajedništva nema bez osoba, a ni osoba bez zajedništva.“²⁸

Zajedničarski karakter čovjekova poziva u tom smislu naglašava i Drugi vatikanski sabor kad među ostalim kaže: *„Gospodin Isus, kad moli Oca da ‘svi budu jedno... kao što smo i mi jedno’ (Iv 17, 21-22), otvara ljudskom razumu nedokučive poglede i daje da nasluti da postoji sličnost između jedinstva božanskih osoba i jedinstva sinova Božjih u istini i ljubavi. Ta sličnost jasno pokazuje da čovjek, koji je na zemlji jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio, ne može potpuno naći sebe osim po iskrenom darivanju samoga sebe.“²⁹* Čovjek, dakle, najpotpunije potvrđuje sebe samoga darujući se. To je puno ispunjenje zapovijedi ljubavi. To je, kako veli Ivan Pavao II. u svom djelu „Prijeći prag nade“ i puna istina o čovjeku, istina o kojoj nas je Isus Krist poučio svojim životom, i koju je tradicija kršćanskoga morala, ne manje od tradicije svetaca i tolikih heroja ljubavi za bližnjega, prihvatila i posvjedočila tijekom povijesti.

Iz ovoga je vidljivo da ako želimo ozdraviti naše društvo moramo hitno povratiti vrijednost čovjeka kao osobe. A to znači promovirati i organizirati način života tako da čovjeku omogućimo da izraste u povjerenju i gradi odnose, da se ostvaruje u slobodi djeteta Božjeg i da živi i gradi zajedništvo u sebi i oko sebe. Samo će se tako vratiti osmijeh na Božje lice, i moći će ponovno reći da je dobro ono što je stvorio! A taj način života koji ga uči ljubiti, graditi odnose povjerenja, živjeti zajedništvo i naći svoj pravi identitet muškarca ili žene – događa se u ZDRAVOJ OBITELJI. Obitelj je stoga danas najvažnija stanica društva, crkve i svijeta. U njoj se stvara budući čovjek, koji će u pozitivnom primjeru izrasti u osobu sposobnu za ljubav i darivanje drugima ili će u slučaju negativnog primjera izrasti u nezrelo, nedefinirano, sebično stvorenje koje živi samo za sebe.

Paula Tomić

²⁸ Usp. Ivan CVITANOVIĆ, *Odnosi, osoba i zajedništvo*, Split 1983., str. 35.

²⁹ *Gaudium et spes*, br. 24.

ZEMLJOPIS

FRANO PANDŽIĆ

Vodno bogatstvo općine Grude 369

VODNO BOGATSTVO OPĆINE GRUDE

UVOD

Općina Grude smještena je na graničnom području Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, a jedna je od četiri općine/grada u Zapadnohercegovačkoj županiji. Samo područje općine, kao i cijele Hercegovine, jako je bogato prirodnim, kulturnim, povijesnim, biološkim, hidrološkim i demografskim karakteristikama. Tri suprirodna biseraovog područja, rijeka Trebižat (Matica - Tihaljina), jezero Krenica i Peć Mlini. Rijeka Trebižat svojevrsni je fenomen, osim što je ponornica, ona tijekom svog cijelog toka čak devet puta mijenja ime, npr. na području sela Drinovci zove se Matica, te je stanovništvu bila žila kucaviciatijekom njihova života.

Jezero Krenica je slabije poznati fenomen Imotsko - bekijskog polja,okruženo je poljoprivrednim parcelama, te je lokalnom stanovništvu tijekom ljetnih mjeseci služila kao mjesto odmora i bijega od ljetnih vrućina. Do sada nitko nije napravio sistematsko istraživanje samog jezera, te o njemu ne postoji mnogo znanstvene literature.

Poseban dio ove općine,svojevrsni su Peć Mlini, zelena oaza u kršu, koja svakog posjetitelja očara, te ga primora da ponovno dođe u posjet. Danas se ovo područje uređuje za posjetitelje, grade se šetnice, mostovi, sve do izvora rijeke Tihaljine. Tu se nalazi i poznata Ravlića pećina, neolitsko arheološko nalazište.

1. OPĆINA GRUDE

Općina Grude smještena je u Zapadnohercegovačkoj županiji, na samoj granici Bosne i Hercegovine i Hrvatske, na rubovima plodnog Imotsko-bekijskog polja, te pripada širem prostoru omeđenom Biokovom na jugu, te planinskim masivima Vrana i Čvrtnice na sjeveru. Općina obuhvaća površinu od 218 km², a prema popisu iz 2013. godine na području ove općine živi nešto više od 17 000 stanovnika. Općinu sačinjavaju sljedeća naseljena mjesta: Blaževići, Borajna, Donji Mamići, Dragićina, Drinovci, Drinovačko Brdo, Gorica, Grude, Jabuka, Pocrte, Puteševica, Ružići, Sovići i Tihaljina.

Slika 1. -Karta općine Grude

1.1. Geografske značajke

Imotsko-bekijsko polje u kojem se nalazi jezero Krenica ima karakteristike zatvorene kraške depresije unutar okršenog karbonatnog brdskog i niskog planinskog područja. Nastanak ovog polja vezan je za dosta intenzivnu strukturno tektonsku aktivnost šireg područja u kojem je duž velikih tektonskih lomova došlo do relativnog spuštanja dijela terena koje danas predstavlja Imotsko -bekijsko polje². Površina polja je 95 km², dugo je 33,3 km i široko 1 - 6 kilometara, te se pruža u pravcu sjeveroistok - jugozapad. Imotsko - bekijsko polje na kojem se nalazi jezero Krenica pripada tzv. *zoni pokrivenog krša*, pokrov je izgrađen od kvartarnih naslaga debljine do 50 m, uglavnom pleistocenske starosti. Izgrađen je od karbonatnih ponajviše klastičnih sedimenta. To su pjeskovite masne gline, pjeskovite prašinate gline, zaglinjeni pijesak, slabo vezani pješčenjaci iporozni vapnenici.³ Površina terena je blago valovita unutar visina od 254 do 269 m. Središnji dio u području Dubrava je

1 SKUPINA AUTORA, *Fotomonografija Hercegovine*, Niro, Zagreb, 1981., str.34.

2 Skupina Autora, *Susreti 5*, Matica hrvatska, Grude, 2011., str. 161.

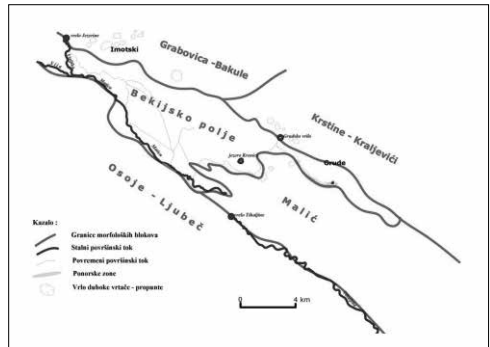
3 PERO MARIJANOVIĆ, „*Morfološke posebnosti Hercegovine i legende*“, u: *Hercegovina*, Mostar, 2002./2003., str. 14-16.

blago izdignut najvišom kotom 268,2 m i izgrađenje uglavnom od šupljikavih i pjeskovitih vapnenaca.

U sklopu terena ove naslage su slabovodopropusne što uzrokuje povremeno plavljenje pojedinih dijelova polja. Ispod polja suokršeni i dobro propusni vapnenci kroz koje tijekom cijele godine cirkuliraju vode velikog krškog slivnog područja koje se nalazi u prostranom zaleđu sa sjeverozapadne strane polja.⁴ Prostor općine pripada zoni submediteranske klime humidnih odlika. To je izmijenjena sredozemna klima karakteristična za prostore koji se nalaze u neposrednom zaleđu Jadranskog primorja. Značajka ove klime su niže temperature nego u susjednom primorju, veće temperaturne amplitude, sredozemni padalinski režim sa suhim ljetima i izrazito vlažnom zimskom polovicom godine (jesen - zima). Prosječna godišnja količina padalina iznosi 1300 mm, raspored padalina tijekom godine po kome se izdvajaju aridni ljetni mjeseci (lipanj: 94 mm, srpanj: 35,2 mm i kolovoz: 67 mm).⁵ Tijekom godine se smjenjuju dva regionalna vjetrova, jugo iz doline Neretve ili s primorja, i bura iz sjevernog kontinentalnog zaleđa.

Slika 2. - Imotsko - bekijsko polje

Slika 3. - Morfološke jedinice Imotsko - bekijskog polja

2. RIJEKA TREBIŽAT

Rijeka Trebižat, točnije nadzemni hidrološki sustav Tihaljina- Mlade-Trebižat (TMT) čije slivno područje obuhvaća površinu od 1100 km² (Sladaček i Ivčić 1999, 1450 km²), a čija najveća točka u ortografskom slivu je na 130 m.n.m, dok najniža točka leži na 9 m.n.m. Međutim, i pored činjenice koja govori o tri različita imena za istu rijeku, važno je istaknuti da ona prije svog nadzemnog pojavljivanja u Peć Mlinima, sjevernije na području Imotskog polja ima naziv Vrljika i Matica, čije vode

⁴ S. AUTORA, *Susreti* 5, str. 165.

⁵ *Studija mogućnosti korištenja i zaštite vrijednosti jezera Krenica*, Mostar, 2011., str. 26.

izviru iz stalnog vrela Utopište, Prološko blato. Izvorište i Prološko jezero podzemnom vodom se prehranjuju iz nadzemnog toka Ričine čiji je izvor na 900 m.n.m (područje Tribistova, općina Posušje). Dužina vodenog toka od Tribistova do ušća u Neretvu iznosi 123 km, od Prološkog jezera u Imotskom do ušća u Neretvu iznosi 73 km, dok dužina nadzemnog toka Tihaljina - Mlade - Trebižat (TMT) od izvorišta u Peć Mlinima do ušća u Strugama (općina Čapljina) iznosi 51 km.⁶

Prirodni fenomen poniranja i pojavljivanja vode uvjetovan je izrazito propusnom podlogom, što je odlika krškog terena, koji zbog mnogobrojnih pukotina i kaverni koje se nalaze u samoj njegovoj unutrašnjosti omogućuju prodiranje i protok vode sa viših kora u niže predjele. Stvorivši korito u ovako krševitom terenu, Trebižat odvodi vode posuške Ričine, imotske Suvaje, Vrljike i Matice, grudske Tihaljine, ljubuške Mlade, Vriošnice, Studenčice u Neretvu. Od Mlade se jedan dio odvaja prema kraškom Rastočkom polju, a odatle podzemno izvire u Vrgorskom jezeru, pa zajedno s njegovim vodama slijeva u Baćinska jezera.

U administrativnom pogledu ovaj jedinstveni hidrološki sustav Ričina - Vrljika-Matica Tihaljina - Mlade - Trebižat protječe kroz dvije države. Bosni i Hercegovini pripada dio toka Ričine, tok Vrljike protječe kroz Republiku Hrvatsku, dok tok Matice preostali dio Tihaljine - Mlade - Trebižat (TMT), do ušća u Neretvu, protječe kroz Bosnu i Hercegovinu. Na području Bosne i Hercegovine nadzemni tok TMT protječe kroz dvije županije, ŽZH i HNŽ, i tri općine/grada, Grude, Ljubuški i Čapljina. Promatrajući cijelo slivno područje, koje obuhvaća prostor dviju država, dvije županije, tri veća gradska središta i desetke sela i zaseoka, sve dok se ne ulije u Neretvu u Strugama.⁷

2.1. HE Peć Mlini

Pogon HE Peć Mlini nalazi se u općini Grude, u Zapadnohercegovačkoj županiji, u MZ Drinovci, 24 km cestovne i 7 km zračne udaljenosti JZ od centra Gruda.⁸ Energetski koristi vode rijeke Vrljike i Grudskog vrila na prirodnoj visinskoj razlici od 110 m između Imotsko - Bekijskog polja i strojarnice smještene na donjem platou Peć Mlini, u podnožju brda Petnik. Derivacijska je hidroelektrana s kompenzacijskim bazenom s tzv. dnevnim izravnavanjem. Hidroelektrana koristi vode reljefno zatvorenog Imotsko-bekijskog krškog polja, koje je u prirodnim uvjetima plavljeno svake godine

6 *Strateški plan razvoja ekoturizma za područje uz rijeku Trebižat za period 2014. - 2018.*, Sarajevo, 2014., str. 15.

7 *Strateški plan razvoja ekoturizma za područje uz rijeku Trebižat za period 2014. - 2018.*, str. 22.

8 *HE Peć Mlini*, JP Elektroprivreda HZHB, Mostar, 2014., str. 7-10.

i polako se praznilo preko niza prirodnih ponora po obodu polja, od kojih je najveći ponor Sainovac.

Slika 4. - Strojarnica HE Peć Mlini

Slika 5. - Akumulacija Nuga

Probijanjem vodoprivrednog tunela neposredno nakon Drugog svjetskog rata ta su plavljenja znatno smanjena, prvenstveno u trajanju. Izgradnjom kompenzacijskog bazena Nuga i probijanjem još jednog tunela ta plavljenja su znatno smanjena, ali ne i eliminirana, jer nizvodni dio slijeva nije u mogućnosti propustiti velike količine vode bez znatnih šteta. Godišnja proizvodnja hidroelektrane je 83,2 GWh, a u probni rad puštena je 2. rujna 2004. godine. Rijeka Vrljika (Matica) je najveći opskrbljivač HE vodom, slijede je vode Grudskog vrila koje dolaze sa sjevera kanalom Grudskovrilo - Vrljika, i za vrijeme kišnih razdoblja pojavljuje se mnoštvo izvora duž podnožja cijele SI padine, najviše u području Vinjana Donjih. Te se vode u količini od $Q_{sr}=11,1 \text{ m}^3/\text{s}$ sakupljaju u kompenzacijski bazen Nuga, korisnog volumena $800\,000 \text{ m}^3$.⁹

Slika 6. - Ravlića Pećina

⁹ HE Peć Mlini, JP Elektroprivreda HZHB, str. 13-18.

Slika 7. - Stara mlinica (Peć Mlini)

3. JEZERO KRENICA

Jezero Krenica, u selu Drinovci, jedinstvena je prirodna ljepota. Kružnog je oblika promjera 300 m, duboko je oko 47 m i nikad ne presušuje. Istraživanja hidrogeologije jezera Krenica do sada nije ozbiljnije rađeno. U različitoj literaturi se uglavnom spominje kao zanimljiva pojava, međutim bez ozbiljnijeg pristupu definiranja njegovog nastanka i funkcioniranja. Radovi koji bi se mogli vezati za ovo jezero datiraju iz 1938. godine u geomorfološkim analizama pojave fenomena Modrog i Crvenog jezera I. Roglića, objavljenih u *Geomorfološkoj studiji postanka vrtača i jezera u okolici Imotskog*. Kako na najužem području jezera Krenica, osim mjerenja dubine jezera, nije bilo nikakvih drugih istraživačkih radova, hidrogeološki odnosi su rekonstruirani na temelju raščlanjenih rezultata istraživanja na širem području.¹⁰

Slika 8. - Jezero Krenica

¹⁰ *Studija mogućnosti korištenja i zaštite vrijednosti jezera Krenica*, str. 28-32.

Slika 9. - Jesen na Krenici

Biljni pokrov pripada submediteranskoj zoni koju karakterizira klimazonalna zajednica šume hrasta medunca i bijelog graba (as. *Quercocarpinetumorientalis*) koja pripada svezi *Ostryo-carpinionorientalis*, red *Quercetaliapubescentis* razreda *Quercu-Fagetea*. Međutim, djelovanjem čovjeka (regresivna sukcesija) velike površine ove sastojine su iskrčene, a njihova staništa pretvorena u različite poljoprivredne površine, oranice ili manjim dijelom urbanizirane. Imotsko polje i samo jezero Krenica nisu sustavno istraživano, te su rijetki literaturni navodi koji govore o fauni ovog područja. Djelomično je istražena jedino ihtiofauna vodotokova u Imotskom polju, odnosno u jezeru Krenica i rijeci Matici. Za navedene tokove zabilježeno je šest vrsta riba, među kojima su četiri vrste: *Cobitis* sp., *Rutilus* basak, *Squalius microlepis* i *Delminichthys adspersus* endemi jadranskog slijeva te predstavljaju veliku vrijednost ovog područja. Nastanak samog jezera vezan je za legendu o tzv. Gavanu¹¹:

„Gavanova kuća je bila na mjestu današnje Krenice. Sveti Petar je pozdravio oholu Gavanovu ženu riječima: „Bog ti dao, bi limi dala komadić kruha da pojedem“, a ona „Što će meni Bog tvoj dok je meni živ Gavan moj“. Iz tog sukoba nastao strašan zemljotres i tamo gdje su stajali dvori posta jezero. Gavanovica bježi s dvoje djece; muškim i ženskim, prema brdu, a voda za njom. Tek kad baci muško dijete spasi se, a na mjestu gdje je dječak bačen posta ponor! Otvori se i kanal (Maticariječica koja ponire u blizini Krenice) do ponora kuda je žena bježala s djecom. Gdje god je Gavan imao dvore postaje jezera, pa tako Crveno i Modro jezero u Imotskom“.¹²

11 PERO MARIJANOVIĆ, „Morfološke posebnosti Hercegovine i legende“, str. 11-13.

12 PETAR MAJIĆ, *Drinovci su čuđenje u svijetu*, Matica Hrvatska, Grude, 2015., str. 22-24.

4. ZAKLJUČAK

Općina Grude jako je bogata, kako povijesno-kulturnom baštinom, tako i prirodnim ljepotama. Rijeka Trebižat (Matica - Tihaljina) i jezero Krenica dva su glavna primjera prirodnog bogatstva ovog područja te predstavljaju blistavu perspektivu za daljnji razvoj, posebice na području tercijarnih djelatnosti, poglavito turizam ima blistavu budućnost. Pozitivna strana ovog područja je njegovo dobro ekološko stanje, čistoća voda, kao i odgovornost lokalnog stanovništva, koje ima osjećaj odgovornosti za ovo područje, koje su na neki način naslijedili na korištenje od svojih predaka.

Duga povijest ovog područja jako dobro se ogleda u primjeru Ravlića pećine, neolitskog nalazišta u Peć Mlinima. Godine 2019. općina Grude je realizirala projekt avanturističkog parka preko projekta *Adriatic Canoyonig*, te je po prvi put uređena i sama pećina. Na taj način postala je dostupnija posjetiteljima. Ujedno je napravljena i tzv. *zip-line*, koji će hrabrijim posjetiteljima omogućiti letiznad samog izvora rijeke Tihaljine.

Nadam se da će u budućnosti više ljudi biti upoznato s ovim područjem, kako njegovim gospodarskim, tako i demografskim i turističkim potencijalom. Ujedno se nadam da će netko od budućih studenata, možda čak i s ovih područja, napraviti ozbiljno istraživanje jezera Krenicejer je zanimljiva činjenica da sistematskog istraživanja jezera još uvijek nema.

LITERATURA

HERCEGOVINA - godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, Narodna knjižnica, Mostar, 2010.

HE Peć Mlini, JP Elektroprivreda HZHB, Mostar, 2014.

PETAR MAJIĆ, *Drinovci su čuđenje u svijetu*, Matica hrvatska, Grude, 2015.

SKUPINA AUTORA, *Fotomonografija Hercegovine*, Niro, Zagreb, 1981.

SKUPINA AUTORA, *Susreti 5*, Matica hrvatska, Grude, 2011.

Studija mogućnosti korištenja i zaštite vrijednosti jezera Krenica, Mostar, 2011.

Streteški plan razvoja ekoturizma za područje uz rijeku Trebižat za period 2014. - 2018., Sarajevo, 2014.

Frano Pandžić, prof.

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ, SREĆKO MIKULIĆ

Kronika Matice hrvatske Ogranak Grude (2018. – 2019.) 381

KRONIKA MATICE HRVATSKE OGRANAK GRUDE (2018. – 2019.)

-XIII. DANI MATICE HRVATSKE U GRUDAMA 2018. - BOŽIĆU USUSRET-

-22. studenoga 2018. (četvrtak) u Hrvatskom kulturnom domu A. B. Šimić, u Narodnoj knjižnici u Grudama u 19 sati bilo je predstavljanje Matice hrvatske - Ogranak Ilok – predstavljanje publikacije muzeja Ilok „Proces mirne reintegracije“ te izložbeni projekt „Stolenheritage/Ukradena baština“ . Sudjelovali su na ovoj prezentaciji dipl. arheolog Andrea Rimpf; prof. Marko Kevo; i prof. Maja Barić, predsjednica Matice hrvatske u Iloku)

-23. studenoga 2018 (petak) u Srednjoj školi Antuna Branka **Šimća** u Grudama u 11 sati bila je Akademija Matice hrvatske. U toj prigodi su dodijeljene članske iskaznice novim članovima, učenicima Srednje škole iz Gruda, zatim su gosti darovali vrijedne knjige nakladništva matice hrvatske srednjoškolskoj knjižnici u Grudama i održali su prigodno predavanje. Gosti su bili književni tajnik Matice hrvatske Božidar Petrač i književnik Dubravko Jelačić Bužimski.

-7. XII. 2018. (petak) zbilo se obilježavanje 19. obljetnice Bratovštine Sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići. U 19 sati u župnoj crkvi u Gorici slavljena je sveta Misa, potom u Galeriji u Staroj kapeli u Gorici zbilo se Otvorenje izložbe slika akademske slikarice Karoline Marušić iz Širokog Brijega.

-9. 12. 2018. (nedjelja) u Dvorani Osnovne škole u Drinovcima u 17 sati bijaše predstavljanje knjige pjesama Panj, autorice Ive Nuić iz Drinovaca. Događaj je bio u povodu 120. obljetnice rođenja velikog hrvatskog pjesnika Drinovčanina Antuna Branka Šimića. U programu su sudjelovali don Ilija Drmić, Miljenka Koštro, Zvonimir Glavaš i autorica Iva Nuić. Učenik Petar Majić je kazivao Ivine pjesme.

-12. XII. 2018. (srijeda) u Hrvatskom kulturnom domu A. B. Šimić, u Narodnoj knjižnici u Grudama bilo je predstavljanje Godišnjaka Matice hrvatske - Ogranak Grude za 2018. godinu - Susreti 12. Godišnjak su predstavili profesori Suzana Pešorda i Zvonimir Glavaš, te glavni urednik mario Bušić koji je ujedno i vodio program. Na gitari je prigodnim skladbama uljepšala ovaj događaj učenica Srednje glazbene škole Ana Pešorda.

-16. XII. 2018. (nedjelja) u župnoj crkvi u Tihaljini u 17 sati bio je XIV. Adventsko - božićni koncert župnih zborova i drugih glazbenih organizacija i pojedinaca s područja općine Grude. Sudjelovali su sljedeći zborovi i pojedinci: zbor župe Tihaljina, zbor župe Ledinac, zbor župe Drinovci, zbor župe Ružići, zbor župe Gorica-Sovići, zbor i tamburaški orkestar Osnovne glazbene škole Grude, zbor Osnovne škole Grude, zbor Osnovne škole Sovići-Gorica, Frama župe Tihaljina, Frama župe Gorica-Sovići, Frama župe Drinovci, Frama župe Ružići, klapa Bratovština i glazbenici Sanja Boban, Lucija Zovko...

-22. XII. 2018. (subota) - u Staroj crkvi u Gorici s početkom u 18 sati Božićni koncert Ivana Galića iz Gorice i prijatelja „IN DIE NATALIS DOMINI“ (Christus natus est nobis: Venite adoremus!)

-24. prosinca 2018. godine predsjednik Matice hrvatske Ogranak Grude Mario Bušić putem medija uputio je tradicionalnu Božićnu čestitku članovima Matice hrvatske i svim ljudima dobre volje.

BOŽIĆNA ČESTITKA MATICE HRVATSKE OGRANAK GRUDE

Kralj naš u jaslama leži. U pelene ga povila majka Marija. Sveti Josip skrbi o Djetetu i Majci. Hrvati pjevaju svoje božićne pjesme i uživaju u svojim božićnim običajima. U teškim vremenima, kad su prijetili Božiće ubiti, nad njima je bdjela Matica hrvatska i kročila na sve Zornice, Polnočke, bdjela dok

se Bog ne rodi. Čuvala je hrvatske Božice. Čuva ih i danas. Matica hrvatska Grude svim svojim članovima i svim ljudima dobre volje veli: Na dobro Vam došao Božić! Čestito Vam Novo 2019. Ljeto Gospodnje! Živjeli!

-U petak 1. II. 2019. godine u organizaciji župnog ureda Gorica-Sovići, Bratovština Sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka „Sv. Stjepan Prvomučnik“ Gorica i Matica hrvatska – Ogranak Grude bili su organizatorima Noći muzeja 2019. u Gorici.

Program otvorenja bio je u staroj crkvi u petak 1. veljače 2019. u 18 sati. Na početku su se prigodnim govorima obratili kustos Hrvatske franjevačke arheološke zbirke sv. Stjepana u Gorici fra Vinko Mikulić koji je istakao važnost ove manifestacije kao i važnost mjesta Gorice u arheološkom smislu. Noć muzeja je zatim otvorio Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj istaknuvši ustrajnost ove manifestacije u Gorici i pohvalivši organizatore ovoga događaja koji je u kulturnom smislu značajan za općinu Grude.

Nakon uvodnih govora uslijedilo je predstavljanje knjiga pok. fra Vjeko Vrčića, dugogodišnjeg skupljača umjetnina u Staroj Imoti i osnivača i kustosa muzeja i zbirke Franjevačkog samostana u Imotskom. O knjigama i fra Vjekinu djelovanju su govorili predsjednik Matice hrvatske Ogranak Grude Mario Bušić, imotski kroničar i pisac Ante Čelan, te fra Vjekin nećak i urednik njegovih knjiga Vedran Vrčić. Ova večer u Gorici ovogodišnje Noći muzeja je bila svojevrsni Homage fra Vjeku Vrčiću.

Između ostaloga Mario Bušić je kazao sljedeće o fra Vjeku i njegovoj djelatnosti i životu: *„Naš povjesničar dr. sc. fra Robert Jolić ovako piše o ovoj župi: „Župu Gorica čine dva velika sela Gorica i Sovići. Čitavo je područje Župe vezano za Imotski i imotsku krajinu jer je smješteno u istom polju. Sve su do 1718. Gorica i Sovići neprekidno bili dijelom imotske krajine. Te su godine požarevačkim mirom nepovratno otrgnuti iz svoga prirodnog okružja. Imotski je pripao kršćanskom svijetu, a Gorica i Sovići još 160 godina ostali su čamiti u osmanskoj zaostalosti i divljaštvu.“*

Ovu neprekinutu vezu osobito nama dragi pok. fra Vjeko Vrčić znao je čuvati i njegovati, zajedno s našim dičnim pok. fra Vinkom (Marinkom) Prličem. Redovito bi dolazio u Hercegovinu, u Goricu i u Soviće, na Humac... Držao je veze Imotskoga i Imotske krajine i Hercegovine znajući dobro da se ta veza ne smije nikad prekinuti.

Fra Vjeku je cijelog života mučila ta nepravedna povijest. S tugom je gledao napunjene mletačke i austrijske topove kako nemilosrdno udaraju domete granice i nastavljaju u dvoje jedan te isti narod, jednu te istu zemlju, jedno te isto nebo. S utvrda u njegovu i našem Imotskom, i s one u njegovu i našem Vrgorcu. Nije priznavao krugove njihovih šestara na toj izmišljenoj karti. Uvijek je dobro znao:

Isti nam je Gospin plač, isto nam je Zdravo Tilo Isusovo i Zdravo Krvi Isusova, isti nam je uvijek bio knez i kralj, u istoj smo tamnici trpjeli, na istim stratištima izdisali. I kada bi mu bilo najteže, a on bi se sjetio i težih vremena i u njima tražio primjere koji su ga nadahnuli, koje je umornom puku kao svjedoke navodio. Pa im je pričao i o tome pisao, da se ne zaboravi. Družio se s fra Stipanom Vrljićem rođenom u Sovićima, graditeljem dičnog imotskog samostana, i onoga u Omišu i znao ga često upitati: A, kako bi Ti to?! A, on mu je smirenog i ozbiljnog pogleda dao savjet, i nikada nije pogriješio. Ni onda kad su se veliki bjegovi ponavljali, kad je morao pržiti ognjišta stoljetna, da bi ih na nekom drugom mjestu, na Skalicama u Omišu, ponovno podigao. I danas pozdravljamo fra Vjeko iz Gorice i Sovića u kojoj je stolovao parochussanctiStephaniProtomartiri ad Imote. Harni fra Stipan, koji zapisa davne godine 1708. što sve i tko podari sv. Stipanu da se opet obnovi ovdje u ovoj crkvi. A original te listine fra Vjeko je u samostanu sv. našega oca Frane u Imotskom sačuvao. I komade tropleta starohrvatskog sv. Stipana u Imoti u Gorici koji na rječit i jasan način govore o našoj ponosnoj i dostojanstvenoj povijesti.

Ovdje posebno zahvaljujem fra Vjekinu nećaku cijenjenom gospodinu Vedranu Vriću koji sve ove knjige i ostavštinu fra Vjekinu nije ostavio da memli u podrumu i da trune nego je revitalizirao, ponovo izdao u nakladi svoje Udruge „Kap“ iz Imotskoga.“

Također je Bušić pročitao tekst (rukopis) iz putopisa koji je fra Vjeko napisao, pošto je posjetio Soviće 13. prosinca 1991. godine kad je održana svečana akademija u Sovićima i kad je sovička škola uzela ime Osnovna škola fra Stipana Vrljića Sovići.

Fra Vjeko Vrić rođen je u Imotskom, 28. veljače 1914., umro je i pokopan u Imotskom, 9. srpnja 2014. godine, hrvatski je franjevac, svećenik, spisatelj, književnik, teolog, povjesničar, kustos muzeja, skupljač arheološkog i narodnog blaga. Predstavljene su sljedeće njegove knjige: “Plemena Imotske krajine”, Imotski, 2015.; “Vrgorska krajina” (1972.), Imotski, 2016.; “Župe Imotske krajine” prvi i drugi dio 1978. – 1980. Imotski, 2017.; “Odjeci” 250-godišnjeg rada imotske župe 1717. – 1967. Imotski, 218.; “Neretvanske župe (1974.) Imotski, 2018.; Nakladnik svih ovih knjiga je Udruga “Kap” iz Imotskoga.

Nakon predstavljanja knjiga ministar hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata ŽZH Mladen Begić prigodnim riječima otvorio humanitarnu izložbu slika u Galeriji u Gorici. Slike su s Likovne kolonije koja je održana u ljeto 2018. godine u čast Zvonki Bušiću Taiku u Gorici, a utržak od prodaje slika bit će namijenjen za liječenje djeteta Petre Tolić iz Gruda.

Upriličeno je i razgledavanje Hrvatske franjevačke arheološke zbirke „Sv. Stjepan Prvomučnik“ Gorica, te razgledavanje arheoloških iskopina, ranokršćanske bazilike i baptisterija s krsnim zdencem u Staroj crkvi u Gorici

pod stručnim vodstvom članovi Bratovštine svetog Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i kustosa muzeja fra Vinka Mikulića. Posjetitelji su uživali u ovoj Noći muzeja 2019. u Gorici sve do 23 sata.

-**U utorak, 12. II. 2019. godine** u prepunoj kinodvorani u Grudama upriličeno je predstavljanje knjige „**NERETVA 93**“ i **OBRANA VRDI**, autora brigadira Marinka Sose Zvijezde, ratnog zapovjednika brigade Viteza Ranka Bobana Grude.

Knjigu su predstavili **fra Ante Marić, Ivan Šimić, Petar Majić i Marinko Sosa**, a izašla je u nakladi Matice hrvatske – Ogranak Grude. Dvorana je bila puna.

„**NERETVA 93**“ i **OBRANA VRDI** opisuje ratne strahote iz minuloga Domovinskog rata, kad su hrvatski branitelji, osobito bojovnici Vrđi i grudske brigade stali u obranu Domovine i spasili i obranili planirani veliki prodor mudžahedinskih snaga na zapadnu Hercegovinu, Dalmaciju i dolinu Neretve sve do mora.

Između ostaloga u uvodu u knjigu autor je napisao: „*Ovo su priče sudionika zbivanja 1993. godine, tijekom zločinačkog nauma Armije BiH da akcijom – napadom „Neretva 93.“ izađu u selo Vrđi, ovladaju Mostarom i rijekom Neretvom, te tako okupiraju sve zaključno s Neumom. Zato sam i odlučio u ovu našu knjigu staviti zapovijed koja se temelji na već izdanoj i odobrenoj akciji „Neretva 93.“ potpisanoj od zločinca Sefera Halilovića. Kako ćete moći pročitati, „Obrane narodnih prava Vrđi 93“ potpisuje drugi zločinac Zuka Ališpago. Znamo da smo Božjom pomoći i našom hrabrošću spriječili zločince u njihovoj zlokobnoj namjeri. Možete zamisliti što bi hrvatski puk čekalo i kakav zločin nakon Uzdola i Grabovice bi doživjeli tisuće onih koji bi se našli na putu ovih zločinaca.“*

-Na Veliki utorak, 16. travnja 2019. godine u Franjevačkom samostanu na Humcu preminuo je otac fra Bazilije Stjepan Pandžić iz Drinovaca. Pokopan je na fratarskom groblju na Humcu na Veliku srijedu 17. travnja 2019.

Fra Bazilije je bio skroman čovjek, samozatajan radnik, veliki znanstvenik, tihi pregaoc, hrvatski rodoljub, spasilac mnoge sirotinje u 2. Svjetskom ratu i nakon 2. svjetskog rata. HRVATSKI VELIKAN! Ugodan fratar s kojim nikad nisi imao nikakvih problema, ni kad ga je boljelo ni kad je trpio. Naravan! On se nije potužio, dapače pred samu smrt na upit: „Kako ste oče fra Bazilije?“ On bi odgovorio: „DOSTA DOBRO!“ Bog ga je dragi dosta dobroga pozvao k sebi kao što će i sve nas jednoga dana, nekoga prije a nekoga poslije!

Pročitajte, molim Vas lijepo, iz skraćenoga životopisa tko je bio fra Bazilije Pandžić:

Stjepan (fra Bazilije) Pandžić, hercegovački franjevac, rođen je 30. siječnja 1918. godine u Drinovcima. U rodnom mjestu završava 1929. pučku školu,

a klasičnu gimnaziju na Širokom Brijegu 1938. godine. Filozofsko-teološki studij (1938. – 1942.) pohađa u Mostaru, a nastavlja u Rimu na Sveučilištu Antonianum, gdje doktorira 1945. godine na povijesnom odjelu. Na Vatikanskoj školi za arhivistiku, paleografiju i diplomatiku, pri Vatikanskom tajnom arhivu, 1947. godine stječe titulu palaeografusetarchivarius. Nakon toga na Rimskom državnom sveučilištu Sapienza, studij književnosti – odjel za islamske znanosti (arapski, perzijski i turski) postiže 1951. godine novi doktorat. Franjevački habit obukao je 1937. godine na Humcu, svečane zavjete položio 1939. u Mostaru, gdje je i zaređen za svećenika 1941. godine. Od 1947. godine vodi i sređuje Generalni arhiv Franjevačkog reda u Rimu i na toj službi ostaje 38 godina, sve do 1985. Još desetak godina, s kraćim povratcima u Mostar, boravi i djeluje u Rimu, a onda se 1995. godine vraća u samostan Hercegovačke franjevačke provincije u zagrebačkoj Dubravi. Nakon skoro osamdeset godina, u ljeto 2016., dolazi u samostan na Humac u Hercegovini gdje je umro na Veliki utorak 16. travnja 2019. i pokopan na Veliku srijedu 17. travnja 2019. godine. Fra Bazilije je bio veliki znanstvenik, molio je Boga i u tišini i skromnosti živio do kraja svoje svećeništvo i franjevaštvo! Kao arhivar sudjeluje na brojnim međunarodnim kongresima arhivara, surađuje u njihovim časopisima, a biran je i u upravu strukovne udruge. Zapravo, sav znanstveni rad fra Bazilija Pandžića temelji se na istraživanju u raznim vatikanskim arhivima. Objavio je dvadeset i jednu znanstvenu i dvije knjige sjećanja, stotine znanstvenih i stručnih rasprava, te brojne članke u različitim novinama i časopisima. Pisao je uglavnom na hrvatskom, latinskom i talijanskom jeziku, a poneke i na engleskom, francuskom, njemačkom i španjolskom. Poznao je 12 jezika. Knjige i rasprave objavljujane su mu u raznim zemljama: Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Vatikan, Italija, Španjolska, Njemačka, Argentina, SAD, Francuska, Švicarska, Austrija i Poljska. Objavio je dva monumentalna sveska važna za opću povijest Franjevačkog reda. Suradivao je kao vanjski ekspert Kongregacije za proglašenje svetaca za vrijeme nekoliko papa i objavio tri tzv. pozicije (positio), povijesno-kritičko izdanje o životu i djelovanju pojedinih osoba, između ostalih i o bl. Nikoli Taveliću na temelju čega ga je papa Pavao VI. proglasio svetim. Jedan je od utemeljitelja i urednika naklade ZIRAL (1970.), koja je prije konačnog preseljenja u Mostar djelovala u inozemstvu, a bio je i suosnivač Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu. I nakon povratka u Domovinu, u kasnim devedesetim godinama života, fra Bazilije nastavlja svoj znanstveno-istraživački rad, surađuje u raznim zbornicima i časopisima, te objavljuje nekoliko knjiga i rasprava, između ostalih i tri sveska Acta FranciscanaHercegovinae, te Hercegovački franjevci. Objavljena su Sabrana djela fra Bazilija Stjepana Pandžića (DVD – ROM) gdje su presnimljeni svi njegovi znanstveni radovi na oko 10.000 (deset tisuća) stranica uz brojne

studije i 22 monografije, kao i potpuna bibliografija, brojni novinski članci i životopis. Dva Zbornika radova su objavljena fra Baziliju u čast! Napisao je dakle više od 10.000 stranica znanstvenog teksta.

Fra Bazilije počiva u miru Božjem, sad je sigurno u raju!

Hvala Vam, oče fra Bazilije, za Vaš život i sve što ste Vašim zalaganjem i velikim radom dali Domovini Hrvatskoj!

Zanimljivost: Fra Bazilije Pandžić i njegova sestra Marta Mara Galić Paškanova iz Gorice umrli su istog nadnevka, 16. travnja!

Fra Bazilije Pandžić je hrvatski velikan! S pravom se stoga pitamo: zašto na sprovodu fra Baziliju Pandžiću nije bio nijedan kardinal, zašto nije bio nijedan biskup, zašto nije bio nijedan predsjednik, (grado)načelnik, rijetko je viđen koji sveučilišni profesor i znanstvenik, rektor ili dekan, zašto nije bio nijedan medij? Baš zašto? Ne vjerujem da se fra Bazilije s nekim zamjerio! Mislim ipak da je posrijedi nepoznavanje fra Bazilija, ni kao osobe, a ni njegova života i djela i važnosti njegovih djela za hrvatsku domovinu!

Neka ga dragi Bog nagradi vječnim životom u svom Nebeskom kraljevstvu!

USKRSNA ČESTITKA

Matice hrvatske - Ogranak Grude

Na nebu je našeg života zasjao Krist u svem sjaju svojemu. Pobjednik slavodobitan. Osmijehom plijeni svaki život i daje nade svakoj duši. Tu Njegovu pobjedu u svom je naručju ljuljala duša Matice hrvatske i klanjala joj se sva ova vremena. S njom bdjela u godinama, i tame razbijala i pobjeđivala. Stoga Vam svima danas na Uskrs 2019. veselo kliče: ČESTIT I BLAGOSLOVLJEN USKRS!

Matica hrvatska - Ogranak Grude

-RADOST USKRSA - LIJEP KULTURNI DOGAĐAJ ODRŽAN U GORICI u okviru kulturne manifestacije Uskrs s Maticom hrvatskom.

U četvrtak, 25. travnja 2019. pod nazivom **Radost Uskrsa** predstavljena je knjiga pjesama Žrvanj, autora Ivana Bitange Šujana iz Runovića kod Imotskog. O knjizi je nadahnuto govorila profesorica hrvatskog i francuskog jezika Mara Pezo pohvalivši autora kao izuzetnog pjesnika koji dira u dušu. Prisutna publika se osobno i uvjerila u ove riječi profesorice Pezo, kad je glumac Ante Šućur kazivao poeziju Ivana Bitange Šujana. Recitiranje pjesama popraćeno je pljeskom prisutnih.

Ivan Bitanga Šujan rođen je 29. ožujka 1959. godine u Imotskom. Završio je Višu ekonomsku školu u Splitu. Radi kao bankar u Imotskom. Živi u Runoviću. Objavio je do sada 12 knjiga. Knjiga pjesama pod nazivom *Žrvanj* njegova je najnovija knjiga koja je predstavljena u Gorici.

Nakon predstavljanja knjige otvorena je izložba slika akademskog slikara Marijana Dadića iz Tramošnice, koji trenutno živi u Njemačkom gradu Kölnu. **Marijan Dadić** rođen je 12. veljače 1960. u Gradačcu, u BiH, a odrastao je u Tramošnici. Marijan Dadić je završio Franjevačku klasičnu gimnaziju u Visokom, a 1987. filozofsko-teološki studij u Sarajevu.

Godine 2000. započeo je studij slikanja i grafike u Kölnu na „Mala akademiji“ u klasi prof. Jürgena Knabe, negdašnjeg studenta Oscara Kokoschke. Slikarski studij završio je 2005. i odtada radi u zajedničkom ateljeu u Kölnu.

U njegovu umjetničkom razvoju značajnu ulogu imaju klasični majstori: Dürer, Tician, Tintoretto, Rubens i Rembrant koji fasciniraju u svom predstavljanju religioznih i biblijskih motiva, jednako kao u novije doba Corinth, Nolde, Rouault i Chagall. U likovnom smislu Dadić se naslanja i ugleda na velikane poput Cezanna, Muncha i Matisa, a također često je inspiriran neobičnim izražajima religiozne umjetnosti Beuysa i Lüpertzua.

U svojoj umjetnosti Marijan Dadić prikazuje i izmjenjuje dojmove iz njegova rodnog zavičaja u Bosni i Hercegovini kao i sadašnjeg mjesta prebivanja u Kölnu, on uvijek iznova tematizira izgubljenost zavičaja i čežnju čovjeka za životom u skrovitosti koju on prijekao i poslijepronalazi u Kršćanstvu kao temeljnoj temi.

Samostalno je izlagao u brojnim mjestima u Njemačkoj a i u Domovini. Figuralne ekspresivne religiozne motive biblijske i franjevačke provenijencije slika u ulju, akvarelu i akriliku. Značajan dio njegovih radova čine i žanr - scene s folklornim motivima iz Domovine i slike zavičajnog ruralnog krajolika. Umjetnik Marijan Dadić nije osobno bio nazočan na otvorenju ove izložbe, ali je putem e-pošte izrazio svoje zadovoljstvo i zahvalnost za ovaj događaj svim organizatorima.

Za ovu izložbu urađen je i prigodan Katalog slika kojeg je uradio i darovao KIC Tomislavgrad, na čelu s ravnateljicom Danijelom Papić.

Slike s ove izložbe bit će dostupne javnosti do polovice svibnja 2019. u Galeriji u staroj kapeli u Gorici. Slike s ove izložbe su bile i prodajne!

Na kraju je Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj prigodnim govorom otvorio ovu izložbu i zaželio svima lijepu i ugodnu večer, koja je doista takva i bila.

Ovaj kulturni događaj zbilo se u organizaciji Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i Matice hrvatske - Ogranak Grude.

-U GRUDAMA, MOSTARU, ŠIROKOM BRIJEGU I DRINOVCIMA ODRŽANI 56. ŠIMIĆEVI SUSRETI 2019.

U organizaciji općine Grude i Matice hrvatske - Ogranak Grude, na čelu s Organizacijskim odborom, održani su 56. Šimićevi susreti 2019. godine.

Posebno svečano bilo je u ponedjeljak 29. travnja 2019. godine u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama. Obilježen je Dan škole, službeno je otvoren novoizgrađeni dio škole te je svečano otvorena jedna od najznačajnijih i najdugovječnijih kulturnih priredbi na ovim prostorima 56. **Šimićevi susreti**.

Iako je plan bio da se održi na nedavno uređenom dvorištu Osnovne škole Ruđera Boškovića, proslava je zbog kiše održana u školskoj dvorani.

Program Dana škole započeo je pozdravnim govorom ravnateljice Osnovne škole Lucije Mikulić, Josipa Martića, ministra prostornog uređenja FBiH te Zvonke Milasa, državnog tajnika Ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

U zabavnom dijelu programa nastupili su i učenici Osnovne škole koji su izvodili scenske igre, zaplesali trusu ali i zagangali te zaigrali šijavicu.

Ministrica obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽZH Ružica Mikulić uručila je nagradu Ivanu Milošu, učeniku generacije školske godine 2018./2019.

Nina Obuljen Koržinek, ministrica kulture RH, službeno je otvorila 56. Šimićeve susrete, nakon čega se proslava preselila u novu knjižnicu koja se nalazi na katu novoizgrađenog dijela škole, kojeg su zajedničkim presijecanjem vrpce otvorili Zvonko Milas, Josip Martić i Ljubo Grizelj, a blagoslovio fra Stanko Pavlović.

Gosti su dočekani recitalom A. B. Šimića "Hercegovina", kojeg su izveli učenici škole, nakon čega se s nekoliko prigodnih riječi obratio akademski slikar Saša Šantić. Proslava je završila izložbom djela likovnih umjetnika iz općine Grude.

U okviru 56. po redu Šimićevih susreta, u maloj dvorani Hrvatskog doma Hercega Stjepana Kosače u Mostaru održan je poetski kolaž o Antunu Branku Šimiću u utorak 30. travnja 2019. godine. Otvorili su ga studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostar. Na kolažu su prisustvovali, uz zainteresirane goste i ljubitelje Šimićevog lika i dijela, i učenici osnovnih škola A.B. Šimića i Ilije Jakovljevića.

Načelnik općine Grude Ljubo Grizelj, izrazio je zahvalnost organizacijskom odboru i Društvu hrvatskih književnika Herceg-Bosne na omogućavanju organizacije ove manifestacije, te rekao kako je ponosan što se ona održava 56. put, piše Hrvatski medijski servis.

“Djelo Antuna Branka Šimića je hrvatska kulturna baština, te kulturna baština cijeloga svijeta. Šimić je nedjeljiv, koliko god mi njega usko i zavičajno, iz sebičnih razloga promatrali” rekao je Grizelj. Nakon Poetskog kolaža, predstavnici Odbora 56. Šimićevih susreta položili su cvijeće na spomenik A.B. Šimića u Mostaru.

Grudsko izaslanstvo činili su načelnik općine Grude Ljubo Grizelj, predsjednik Matice hrvatske Ogranak Grude Mario Bušić, pročelnik ureda za kulturu Srećko Mikulić i drugi ugledni gosti i prijatelji kulture s područja općine Grude.

Nakon programa u Mostaru Šimićevi susreti 2019. preselili su se u Franjevački muzej i galeriju u Širokom Bijegu gdje je predstavljena slikovnica “Mjesečar - Poezija A. B. Šimića kroz dječju likovnu igru”, autorica Andrijane Mlinarević-Cvetković i njezine kćeri Magdalene te otvorena izložba crteža, slika i grafika Marka Živkovića.

Nazočnima se najprije obratio fra Vendelin Karačić, umjetnički voditelj ove Galerije, istaknuvši zadovoljstvo što ova Galerija može biti mjesto programa manifestacije u spomen na braću književnike Šimić.

Andrijana Mlinarević-Cvetković kazala je kako je ideju o ovoj slikovnici dobila na rodiljskom dopustu. “Kći me pitala što to radim i može li ona nešto nacrtati- istaknula je ova umjetnica koja je na Akademiji likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu završila poslijediplomski studij “Art Sacra”. Članica je više likovnih udruga i dobitnica brojnih priznanja.

Prisutne je pozdravio Danijel Petković u ime Galerije likovnih umjetnosti “Slavko Kopač” iz Vinkovaca, a izložbu Marka Živkovića predstavio je Igor Lo-

injak, povjesničar umjetnosti i likovni kritičar. Istaknuo je da je mnogo puta čuo kako franjevci u Širokom Brijegu imaju istančan smisao za suvremenu umjetnost i kako je oduševljen stalnim postavom umjetnina u Franjevačkom muzeju i galeriji. Kazao je kako se Marko Živković u svojim grafikama kreće između dvije suprotnosti, između tame i svjetla, naglasivši: “Umjetnički credo Marka Živkovića može se promatrati kao umjetnikova egzistencijalna i esencijalna potraga za nepoznatim”. U programu je nastupila klapa Dobrokovići, stihove A. B. Šimića kazivao je Ante Naletilić, a program je vodila Željka Šaravanja.

Nakon književne tribine svi sudionici programa su položili cvijeće i zapalili svijeće na spomeniku A. B. Šimića u Mostaru.

Završni događaj zbio se u Drinovicima u petak, 3. svibnja 2019. Nakon svete mise za braću Antuna Branka i Stanislava Šimića, koja je slavljena u župnoj crkvi sv. Mihovila Arkandžela u Drinovicima, načelnik općine Grude Ljubo Grizelj s izaslanstvom položio je cvijeće i zapalio svijeće kod spomenika braći Šimić ispred škole u Drinovicima. Svečana Akademija u dvorani škole počela je “Lijepom Našom” koju su izveli učenici Osnovne glazbene škole Grude. Učenici glazbenici

nastupili su još dva puta tijekom večeri izazivajući neskriveno odobravanje i snažan pljesak nakon svojih izvedbi.

Za iznimno ugodan ambijent i uređenje dvorane pobrinula se akademska slikarica Andrijana Mlinarević-Cvetković. Svečanu Akademiju sjajno je vodila Ivana Bošnjak. U ime pokrovitelja ovogodišnjih Šimićevih susreta na Akademiji je govorio Božo Ljubić. Pokrovitelji su bili Predsjednik Hrvatskog narodnog sabora dr. Dragan Čović i Predsjednik Sabora Republike Hrvatske Gordan Jandroković.

Pavao Pavličić, jedan od najplodnijih hrvatskih pisaca, u ime Matice Hrvatske održao je referat o značenju poezije Antuna Branka Šimića.

Nakon toga na red su došli mladi pjesnici koji su se prijavili na raspisani Natječaj i koje je Povjerenstvo odabralo kao najbolje.

To su:

Osnovne škole

1. Lovro Žagar II osnovna škola Bjelovar
2. Fabijan Vođinac Osnovna škola Josip Kozarac Slavonski Šamac
3. Lovre Vlašić Osnovna škola fra Stipana Vrljića Sovići

Srednje škole

1. Kristijan Kolonić Tehnička škola Zagreb
2. Kristina Kojić Srednja škola Pere Zečevića Odžak
3. Marijana Kovačević Srednja strukovna škola Tomislavgrad

Fakulteti

1. Ivana Kalfić
2. Anamarija Čolak
3. Marija Pavković

Dobitnik ovogodišnje nagrade Antun Branko Šimić za knjigu godine je samozatajni i skromni Posavljak Joso Živković. Obrazloženje i Odluku Povjerenstva pročitao je Ivan Sivrić Predsjednik Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne koji je i uručio nagradu dobitniku. Zatim su nastupili pjesnici koji su govorili svoju poeziju, s tim da je voditeljica pročitala i nekoliko crtica iz njihovih životopisa. Publika je s odušev-

ljenjem odslušala kvalitetnu poeziju koju su znalački predstavili pjesnici. Nastupili su Ante Žužul, Mladen Vuković, Zoran Jurišić, Ivan Bitanga Šujan, Marina Alerić Bebić, Maja Tomas, Joso Živković, Stanko Krnjić i Srećko Marijanović.

Na Svečanoj Akademiji uslijedila je dodjela nagrada mladim likovnim umjetnicima. Ukupno je prispjelo 715 likovnih radova i najveći broj dobitnika je iz Republike Hrvatske.

Osnovne škole od 1. do 5. razreda

1. Marko Sosa Osnovna škola fra Stipana Vrljića Sovići
2. Margareta Vražić Osnovna škola Andrije Palmovića Rasinja
3. Lorena Zamljačanec Osnovna škola Andrije Palmovića Rasinja
Pohvala Vlatko Grizelj OŠ fra Stipana Vrljića

Osnovne škole od 5. do 9. razreda

1. Gabriella Grabušić OŠ Nikola Tesla Rijeka
2. Lara Minić OŠ Ivana Gundulića Zagreb
3. Dario Miljuš OŠ Nikola Tesla Rijeka

Pohvale: Antea Vojnović OŠ dr. Vinka Žganca Zagreb, Marko Miljuš OŠ Nikola Tesla Rijeka, Katarina Vladić OŠ Mahično Karlovac

Srednje škole i fakulteti

1. Ines Ćosić Zdravstveno Učilište Zagreb
2. Sara Pecija Škola za primjenjenu umjetnost Rijeka
3. Lucija Čulina Gimnazija Vladimira Nazora Zadar

Pohvale: Andrea Pešorda SŠ Antuna Branka Šimića, Emily Cunjak Škola za primjenjenu umjetnost Rijeka. S nekoliko riječi zahvale ovogodišnje Šimićeve susrete zatvorio je načelnik općine Grude Ljubo Grizelj, Predsjednik Organizacijskog odbora. Svi se radujemo susretu na sljedećim 57. Šimićevim susretima zaključio je načelnik Grizelj.

-U prepunoj Staroj crkvi u Gorici, predstavljena je zbirka pjesama „Zahvalnost“, autorice **Mirjane Vlašić Mime**. Događaj se zbio 31. VII. 2019. u večernjim satima. Knjiga je izašla u nakladi Matice hrvatske - Ogranak Grude.

Nakon predstavljanja zbirke pjesama „Zahvalnost“ publika je mogla uživati razgledavajući kamene skulpture **Ivana Vlašića**, iz opusa pod nazivom „**Kameno tkanje**“.

Na početku večeri sve prisutne srdačno je pozdravila izvrsna voditeljica Zorana Grizelj.

O zbirci pjesama „Zahvalnost“ prva je emotivno govorila, autorica predgovora spomenute zbirke, profesorica Mara Pezo.

Profesorica Pezo, između ostalog, kazala je: *„Vjerna svom zavičajnom obzoru koji je sama čarolija boja i mirisa, podatna u svoj svojoj duhovnoj i svakoj drugoj ljepoti, Mima Vlašić ispisuje subjektivnu uravnoteženost usklađenu mirom u zahvalnosti... Pjesnikinja Mirjana Vlašić Mima s pjesmom diše. Čitatelju daruje zrelo lirsko voće spremno da ga konzumira, njime se hrani i u njemu uživa.“*

Recenzent zbirke pjesama „Zahvalnost“, fra Ante Marić, također nije štedio pohvale za autoricu i spomenutu zbirku. Svoje je obraćanje zaključio riječima: *„Mirjana Vlašić Mima pali svjetlo u mraku, umotava jedro u vjetar. Zaplovila je i ovom zbirkom mirna i sretna... I prčinila nam divan ugodaj.“*

Na samom koncu promocije publici se kratko obratila i zahvalila autorica zbirke pjesama „Zahvalnost“, pjesnikinja Mirjana Vlašić Mima.

Nakon predstavljanja zbirke pjesama „Zahvalnost“ publika se preselila iz Stare crkve u Galeriju, u stari župni dvor.

Naime, u Galeriji su bili izloženi umjetnički uradci, kamene skulpture Ivana Vlašića, dugogodišnjeg člana umjetničke sekcije Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika Gorica – Sovići.

O kamenim skulpturama Ivana Vlašića kazano je:

„Skulpture Ivana Vlašića šapuću o začetku i svršetku, o molitvi i pjesmi, o svetosti i poniznosti, tkajući put od zemlje do neba, zaustavljajući prolazno i stvarajući neprolazno.“

Kamen Ivana Vlašića diše, progovara, osjeća, ljubi i proživljava život.

Skulpture Ivana Vlašića vjeruju životu.

Ivanov kiparski hod tvori cjelinu između prizvuka prolaznosti i beskrajnih prostranstava vječnosti.“

Supružnici Mirjana Vlašić Mima i Ivan Vlašić priuštili su nam divne poetsko-umjetničke trenutke i na tome im od srca hvala, kazala je voditeljica Zorana Grizelj na koncu ove večeri.

Ovu je lijepu večer u Gorici dodatno uljepšala klapska pjesma i nastup klape „Bratovština“.

Cijeli događaj organizirali su Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica – Sovići i Matica hrvatska – Ogranak Grude, u okviru kulturnog ljeta u

župi Gorica-Sovići 2019., a u povodu svetkovine sv. Stjepana Prvomučenika, zaštitnika župe Gorica.

-Šezdesetak umjetničkih djela naslikali su hrvatski umjetnici na III. humanitarnoj Likovnoj koloniji u čast Zvonku Bušiću Taiku – „*Zvonko Bušić Taik – 32-godišnji uznički san o slobodnoj Domovini Hrvatskoj*” koja se održavala u Taikovoj rodnoj u Gorici u Hercegovini od 28. do 31. kolovoza 2019. godine. Ovu su koloniju treću godinu zaredom organizirali Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica – Sovići i Matica hrvatska – Ogranak Grude.

U staroj crkvi u Gorici Likovnu koloniju, na jedinstvenoj „Večeri domoljublja“, 28. kolovoza 2019. svečano je otvorio ministar hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Županije Zapadnohercegovačke Mladen Begić. To je učinio u ime institucija: ministarstva hrvatskih branitelja Republike Hrvatske i Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Županije Zapadnohercegovačke, u ime ministra Tome Medveda i u svoje osobno ime. Oni su pokrovitelji ovih likovnih kolonija koje se održavaju u Gorici. Na ovogodišnjoj likovnoj koloniji sudjelovao je 30 umjetnica/umjetnik), a njen je voditelj profesor Antun Boris Švaljek, profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu. Osim Mladena Begića i profesora Švaljeka, na Likovnoj koloniji riječi dobrodošlice uputili su i Julienne Bušić i načelnik općine Grude Ljubo Grizelj. Kantautorica Lidija Bajuk je svojim repertoarom domoljubnih pjesama sve oduševila. Program je u domoljubnom duhu jako lijepo i dostojanstveno vodila prof. Mirjana Vlašić Mima.

Na ovoj četverodnevnoj likovnoj koloniji u Gorici sudjelovali su slijedeći umjetnice/umjetnici: Andrijana Mlinarević-Cvetković (Široki Brijeg-Grude), Anđelko Mikulić (Široki Brijeg), Ante Braovac (Tomislavgrad), Ante Brkić (Čapljina), Ante Ljubičić Car (Imotski), Antun Boris Švaljek (Zadar) – voditelj Likovne kolonije, Branko Širić (Posušje), Damir Boras (Ljubuški), Drago Bušić (Zagreb – Gorica), Edo Unković (Split), Fra Vinko Mikulić (Gorica), Ivana Pavlović (Ljubuški), Josip Škerlj (Dubrovnik), Jure Pešorda (Grude), Karolina Marušić (Široki Brijeg), Kristina Čavar (Široki Brijeg), Magdalena Džinić Hrkac (Široki Brijeg), Marija Galić (Gorica), Maroje Batić (Zagreb), Mate Ljubičić (Zadar), Mirela Buzov (Split), Miro Stamatović (Dubrovnik), Mišo Baričević (Dubrovnik), Robert Tomić (Posušje), Srećko Slišković (Široki Brijeg), Stipe Ivanišević (Split), Tamara Herceg (Ljubuški), Tomislav Marijan Bilosnić (Zadar), Tomislav Zovko (Široki Brijeg) i Zdenko Galić (Gorica).

Lijepo je i hvalevrijedno spomenuti da su mnoga djeca iz Zvonkova zavičaja aktivno sudjelovala na ovoj koloniji. Prema zaključku „starijih“ akademski obrazovanih umjetnika dade se zaključiti da su dječji radovi s ove kolonije jako vrijedni i da djecu treba uključivati sve više.

Organizatori su zahvalili na kraju svima koji su na bilo koji način pomogli u realizaciji ovog velikog projekta.

Sva umjetnička djela nastala na ovoj likovnoj koloniji ostaju u fondu Bratovštine svetog Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i Bratovština će njima raspolagati u humanitarne svrhe.

Na koloniji je bila i Taikova supruga, „gorička nevjesta“ Julienne Eden Bušić.

Na koncu Likovne kolonije, voditelj prof. Antun Boris Švaljek kazao je da svi željno čekaju iduću koloniju u Gorici, krajem kolovoza mjeseca 2020. godine, ako Bog da!

Ovom Likovnom kolonijom je završilo Kulturno ljetovanje u župi Gorica-Sovići 2019.

-Izborna skupština Ogranak Matice hrvatske u Grudama održana je u četvrtak 26. rujna 2019. godine, s početkom u 18 sati, u općinskoj vijećnici općine Grude.

Izbornom skupštinom je predsjedao predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Grude Mario Bušić, a s njim su zajedno u radnom predsjedništvu bili Stjepan Glavaš i Andrijana Mlinarević - Cvetković.

Na izornoj skupštini između ostaloga usvojena su izvješća OMH Grude: Financijsko izvješće, izvješće o radu i izvješće nadzornog odbora Matice hrvatske - Ogranak Grude.

Na skupštini u ime Predsjedništva Matice hrvatske iz Zagreba i u ime samoga predsjednika gosp. Stipe Botice nazočio je gospodarski tajnik Matice hrvatske gosp. Damir Zorić. On se obratio prigodnim riječima, pozdravivši sve prisutne, kazao je pri tome kako je Matica hrvatska - Ogranak Grude vitalna, kako se uvijek nešto događa, te da ovaj Ogranak s uspjehom pokazuje drugima ono što ima.

Prisutnima su se također obratili predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Široki Brijeg Gojko Jelić, te predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Posušje Blago Kovač.

Oni su iskazali zadovoljstvo i zahvalu na pozivu kao i nadu za daljnju suradnju ovih Ogranaka koji su i do sada uredno i lijepo surađivali.

Potom se pristupilo izboru vodstva Matice hrvatske Ogranak Grude, te su jednoglasno za iduće četverogodišnje razdoblje izabrani: za predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Grude izabran je Mario Bušić, za dva potpredsjednika Matice hrvatske - Ogranak Grude izabrani su Petar Majić i Andrijana Mlinarević-Cvetković, za tajnika Matice hrvatske - Ogranak Grude izabrana je Ivana Bošnjak, a tri člana Nadzornog odbora čine Srećko Mikulić, Dominika Andrijanić i Stjepan Glavaš.

Na kraju je predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Grude Mario Bušić zaključio rad izborne Skupštine Matice hrvatske - Ogranak Grude zahvalivši svima na dolasku i izborima, te predočio program Kulturne jeseni i 14. Dana Matice hrvatske u Grudama koji počinju 3. listopada, a završavaju 22. prosinca 2019. godine.

-U okviru kulturne manifestacije *Kulturna jesen i 14. dani Matice hrvatske u Grudama -Božiću ususret-* u knjižnici Osnovne škole Rudera Boškovića u Grudama predstavljena je knjiga Grudanina Zvonke Marića. Knjiga nosi naslov DRUGI RAZGOVOR. Ovo je bio prvi događaj spomenute kulturne manifestacije u Grudama koja traje sve do Božića.

Knjigu „Drugi razgovor“ predstavio je prof. Jozo Marić. Profesor Marić je govorio o Zvonkinu životu i općenito o tešku životu Hrvata na ovim prostorima u II. svjetskom ratu, posebno poslije rata u doba komunizma, te u domovinskom ratu. Zvonko Marić se osvrnuo na svoj životni put i život svojih roditelja, kazavši pri tome da se svaki život na ovim prostorima može usporediti sa životom njegova oca i majke. Nema kuće na ovim prostorima, a da iz nje netko nije završio na Bleiburgu i križnom putu nakon II. Svjetskog rata. Život je bio težak, ali se izdržalo.

Zvonko Marić je svoje knjige darovao svima koji su došli na ovo predavanje.

Večer je izvrsnim nastupom začinio Stipe Prlić, interpretirajući „La Paloma“ na gitari. Stipe Prlić je učenik 4. razreda Osnovne glazbene škole Grude, koji je i do sada sudjelovao na manifestacijama Matice hrvatske.

Program predstavljanja knjige je lijepo vodila tajnica Matice hrvatske - Ogranak Grude Ivana Bošnjak. Matica hrvatska poziva sve Grudanke i Grudane da sudjeluju u programima koje organizira ova najstarija kulturna institucija hrvatskog naroda.

Priredili Mario Bušić i Srećko Mikulić

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

SUSRETI